

KÖZREBOCSÁTJA A RÓMAI MAGYAR TÖRTÉNETKUTATÓ INTÉZET
ÉS A RÓMAI MAGYAR PÁPAI EGYHÁZI INTÉZET

MARNAVICS TOMKÓ JÁNOS
BOSZNIAI PÜSPÖK
MAGYAR VONATKOZÁSAI

IRTA
GALLA FERENC

BUDAPEST

1940

KÖZREBOCSÁTJA A RÓMAI MAGYAR TÖRTÉNETKUTATÓ INTÉZET
ÉS A RÓMAI MAGYAR PÁPAI EGYHÁZI INTÉZET

MARNAVICS TOMKÓ JÁNOS
BOSZNIAI PÜSPÖK
MAGYAR VONATKOZÁSAI

IRTA
GALLA FERENC

BUDAPEST

1940

A váci egyházm. hatóság jóváhagyásával.
Felelős kiadó : *Galla Ferenc* egyet. tanár. Budapest, I., Dísz-tér 16.

Stephaneum nyomda Budapest. Felelős : ifj. Kohl Ferenc.

TÁJÉKOZTATÓ.

Még 1927 végén, amikor római kutatásaimat megkezdtem, a vatikáni könyvtár Barberini-osztályában rábukkantam egy alkalmi latin ódagyűjteményt tartalmazó kéziratos könyvre, amelyet Marnavics Tomkó János zágrábi olvasókanonok és a Collegium Germanicum et Hungaricum tizenkét magyarországi növendéke abból az alkalomból ajánlott fel Francesco Barberini bíboros államtitkárnak, hogy Szent István király koponyaereklyéjének befogadására a zágrábi székesegyháznak ezüst ereklyetartó mellszobrot adományozott.

Ez a szerencsés lelet arra készítetett, hogy kutatásaim folyamán különös gondot fordítsak az adományozás körülményeinek és általában Tomkó magyar vonatkozásainak rendszeres felderítésére. A különböző hazai és külföldi tudományos gyűjteményekben, elsősorban a Propaganda Kongregáció levéltárában összegyűjtött anyag tetelesen gyarapítja, kiegészíti és kijavítja eddigi hézagos ismereteinket és összefüggő egészben tárja fel a bosnyák származású főpap magyar vonatkozásait.

Az anyag feldolgozásában a többnyire aktaszerűen egymásba kapcsolódó adatok szabták meg az előadás fonalát. Tomkó irodalmi munkásságával és irodalomtörténeti alakjának jellemzésével csak annyiban foglalkoztam, amennyiben egyéniségének és magyar érintkezéseinek mélyebb megismerése megkívánta. Nem tartottam érdekesnek, hogy történeti hamisításait kitergezzem, de rámutattam történeti módszerének célzatosságára és végzetes hibáira. A Szilveszter-bulla hamisításának a kérdése is csak melleleg érinti feladatomat.

A dalmáciai egyházlátogatást, amelynek kőtetremenő iratai a

Propaganda Kongregáció levéltárában lappangnak, mint a tág értelemben vett magyar élettől távoleső eseményt, mellőztem.

Ez úton is köszönetet mondok Mons. Giuseppe Monticone propagandai levéltárosnak támogatásáért, Luttor Ferenc dr. apostoli protonotáriusnak szívességéért és Márkus Jenő dr. gimn. igazgatónak az említett ódagyűjteményről írt nyelvészeti tanulmányáért.

Budapesten, a Pázmány-egyetem hittudományi karának egyháztörténeti szemináriumában, 1940 június hó.

Galla Ferenc.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Tájékoztató	3
Tartalomjegyzék	5
Kútfők és irodalom	7
Tomkó bekapcsolódása a magyar és a horvát életbe.	
<i>Lélekalakító évek Rómában</i>	15
A Marnavics-család eredete	15
Tomkó testvérei	17
A sebenicói papnevelőben	18
Illir egyházi intézmények Rómában	19
A lorettói illir kollégium sorsa	21
Tomkó a barokk Róma légkörében	24
Tomkó szerepe a Szentszék és Velence között kitört egyházpolitikai viszályban	28
<i>Tomkó előkészíti a glagolit szertartáskönyvek új kiadását</i>	32
Előkészítő munkálatok a Propaganda Kongregáció alapítása előtt	32
A Kongregáció is Tomkót bízza meg a glagolit-könyvek kiadásának előkészítésével	35
Ergely Ferenc Tomkót zágrábi kanonokká nevezi ki. Velence nem felejt	39
Barberini bíboros Tomkót a zágrábi püspökségre ajánlja	42
A glagolit-misekönyv kinyomtatása	46
A glagolit-breviárium kinyomtatása	49
<i>A római évek lüktető irodalmi tevékenysége</i>	52
A kiadványok hosszú sora. Azok magyar és horvát színezete ...	52
Tomkó írói egyénisége	67
<i>Tomkó kinevezése a boszniai püspökségre</i>	71
Tomkó növekvő tekintélye Magyarországon	71
A királyi kinevezés	73
A magyar király püspökkinevező joga és a Szentszék	74
A boszniai püspökség betöltése Tomkó korában	77
Tomkó pápai kinevezése	84
Tomkó a pálosrend apostoli vizitátora.	
<i>Előkészületek a vizitációra</i>	91
A vizitáció szükségessége	91
Pázmány Péter a pálosrend belső reformjának a megindítója ..	93
A Szentszék Pázmány előterjesztésére Tomkót bízza meg a vizitáció lefolytatásával	96

	Oldal
Ergely Tomkót segédpüspökévé nevezi ki	100
A vizitáció különféle akadályai	106
Ayrei Vazul helyébe Goriziai Vazult nevezik ki Tomkó mellé ..	110
Tomkó tavaszra halogatja a vizitációt	112
Az uszkok-ügy	115
<i>A vizitáció lefolytatása</i>	121
Tomkó meglátogatja a lepoglavai, csáktornyai és remetei kolos- torokat	121
Tomkó a nagyszombati zsinaton. Folytatja a vizitációt. Ayrei Vazul véleménye a vizitációról	125
Tomkó meglátogatja a bécsújhelyi kolostort. Sopronban találkozik Bethlen Gábor özvegyével. Csáktornyán át visszatér Zág- rábba	132
A tengermelléki kolostorok vizitációja	135
Ayrei Vazul újabb észrevételei	142
A lengyel vizitáció kérdése	144
<i>A Szentszék nagykihatalású határozatai</i>	150
Tomkó újból Rómában	150
Tomkó beszámolója a vizitációról	153
Észrevételek Tomkó reformtervezetéről	161
Gruskovics Márton főperjel reformtervezete	163
Tomkó beszámolója a Propaganda Kongregáció előtt	164
A Zaics-ügy fejleményei	168
Stassewsky Miklós apostoli vikáriusi kinevezése	171
Tomkó az események pergőtűzében.	
<i>Tomkó tárgyalásai Rómában a magyar püspökségek betöltéséről</i>	177
Az erdélyi és a szendrői püspökségek betöltése	177
Bonyodalmak a skardonai és a boszniai püspökségek körül. Tomkó lemondása. Erkölcsei összeomlása	181
Tomkó és a Szilveszter-bulla hamisításának a kérdése	185
<i>Tomkó megszerzi a zágrábi Szent István ereklyetartót</i>	190
Barberini államtitkár és a magyarok	190
Tomkó irodalmi művekben ünnepli Barberini bíborost és Szent Istvánt	193
Tomkó megtörtén visszatér Zágrábba. Irodalmi munkában keres enyhülést. Halála	200
Francisco Card. Barberino Ungaricae Coronae Comprovincialium Carmina	207
Germanicusok életadatai	230
Hely-, név- és tárgymutató	249

AZ ÉRTEKEZÉSBEN FELHASZNÁLT KÜTFŐK ÉS IRODALOM.

- I. Bibliotheca Vaticana.
Bibliotheca Barberini. Barberini Latini. (Barberini Lat.)
- II. Archivum Secretum Vaticanum. (Arch. Secr. Vat.)
Processi Vescovili. (Proc.)
Principes. (Princ.)
Vescovi. (Vesc.)
Nunziatura di Germania. (Nunz. Germ.)
Nunziatura di Vienna. (Nunz. Vien.)
Fondo Borghese.
Secretaria Brevium. (Secr. Brev.)
Index Brevium. A Segreteria de Brevi hivatalban.
- III. Archivum Sacrae Congregationis de Propaganda fide. (Arch. Prop.)
Scritture riferite nelle Congregazioni Generali. (Scritt. rif.)
Visite e Collegi. (Vis. e Coll.)
Memoriali. (Memor.)
Acta.
Congregazioni Particolari. (Cong. Part.)
Congressi.
Lettere volgari. (Lett. volg.)
- IV. Budapesti Egyetemi Könyvtár.
Collectio Prayana. (Coll. Pray.)
- V. Országos Levéltár. (Orsz. Lev.)
Collationes. (Collat.)
Elenchus Expeditionum Camerae. (Expedi. Camer.)
Elenchus Solutionum Camerae. (Solut. Camer.)
Index Documentorum Ecclesiasticorum Camerae.
- VI. Prímási Levéltár. (Prímási Lev.)
- VII. Metropolitan Arkiv. Zágráb.

* * *

Allard P.—Lari E.: Storia Critica delle persecuzioni. Firenze, 1923.

Arkiv. Zágráb, különböző kötetei.

Balics L.: A róms. kat. Egyház története Magyarországon. Budapest, 1888.

- Balogh Albin*: Szent Quirinus vértanu püspök. Rákospalota, 1935.
- Bán János*: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1940.
- Banfi Fl.*: A vatikáni Szent István-freskóról. Pesti Napló. 1928 szept. 30.
- Battistella A.*: La Republica di Venezia. Venezia, 1921.
- Benger N.*: Annalium Eremitico-enobiticorum Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti Pauli Primi Eremitae. Posonii, 1743.
- Blasi B.*: Vie, Piazze e Ville di Roma. Roma, 1923.
- Boiničić I.*: A zágrábi Egyház kincstára. Archeológiai Értesítő. 1895. 147—48. l.
- Brčić A.*: Život Magdalene Budrišić. Zara, 1863. Tomkó J. munkájának új kiadása.
- Bryce J.*: Life of Justinian by Theophilus. The english historical review. 1887. 657—86. l.
- Bullarum Amplissima Collectio*. Tomus VI. Pars I. Romae, 1758.
- Bunyitay V.*—*Lindenberger J.*—*Málnási Ö.*: A váradi püspökök a száműzetés s az újraalapítás korában. (1566—1780.) Debrecen, 1935.
- Cavallari L.*: I Palazzi di Roma. Roma—Milano.
- Cerva Fr. S. M.*: Prolegomena in Sanctam Metropolim Ragusinam ad illustrandam Ragusinae Provinciae Pontificum Historiam necessaria. Ragusae, 1744.
- Chobot F.*: A váci egyházmegye történeti névtára. Vác, 1915—17.
- Cordara J.*: Collegii Germanici et Hungarici Historia. Venetiis, 1804.
- Czobor B.*—*Szalay J.*: Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon.
- Donnola T.*: Apologia qua Sanctus Felix Episcopus et Martyr Spallatensis dilucidatur et confirmatur et quae de eodem Sancto Felice et de nonnullis ad Historiam pertinentibus Reverendissimus D. Joannes Tomcus Marnavitus Bosnensis Episcopus scripsit Parte Prima et Secunda redarguuntur et confutantur... Fulginiae apud Augustinum Alterium. 1643.
- Dragonetti de Torres A.*: Lettere Inedite. Aquila, 1929.
- Eggerer A.*: Fragmenta Panis Corvi Protoeremitici seu Reliquiae Annalium Eremitico-enobiticorum. Viennae, 1663.
- Ferrari S.*: De Rebus Hungaricae Provinciae Ordinis Praedicatorum partibus quatuor et octo libris distributi Commentarii descriptore F. Sigismundo Ferrario Viglevagense Sacerdote, Sacrae Theologiae Magistro, in antiquissima Viennensi Academia Primario Professore Hungaricaeque ejusdem Ordinis Missionis Commissario Generali. Viennae Austriae typis Mathiae Formicae in Aula Coloniensi, anno 1637.
- Fermendžin E.*: Acta Bosnae potissimum ecclesiastica ab an. 925 usque ad an. 1752. Zagrabiae, 1892.
- Farlati D.*: Illyricum Sacrum. Tomus V. Venetiis, 1775.
- Fortis D.*: Viaggio in Dalmazia. Venezia, 1774.

- Fosco A. G.*: Vita di Giovanni Tonco-Marnavić Can. di Sebenico, Arcid. di Zagravia, Vesc. di Bosnia. Sebenico, 1890.
- Fraknoi V.*: A magyar királyi kegyúri jog története. Budapest, 1895.
- — Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez. Budapest, 1899.
- — Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székkal. III. Budapest, 1903. (Magyarország összeköttetései.)
- F. X. S. A.*: De duobus sermonibus Augustini primum Zagrabiensis, dein Lucerini Episcopi a Joanne Tomco Vitae Beati huius viri insertis quorum *THEIOTHTA* discussit et examinavit F. X. S. A. Vindobonae Georgius Ludovicus Schulfii, 1764.
- Galeotti M.*: Tipografia Poliglotta d. Propaganda. Torino, 1866.
- Galla F.*: A clunyi reform hatása Magyarországon. Pécs, 1931. (Clunyi reform.)
- — A csíksomlyói ferencrendi kolostor viszontagságai Bethlen Gábor idején. A Bécsi Magyar gróf Klebelsberg Kuno Történetkutató-intézet 1934. évi Évkönyvében. 283—302. l. (A csíksomlyói kolostor.)
- — A Pázmáneum alapítása és a Szentszék. Vác, 1935. (Pázmáneum.)
- — Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél. Vác, 1936. (Pázmány-levelek.)
- — Borromei Szent Károly hatása Magyarországon. Különlenyomat a Theologia 1938. évi 4. és 1939. évi 1—2. számaiból. (Borromei.)
- — Mátyás király és a Szentszék. Különlenyomat a Mátyás király Emlékkönyvből. Szerkesztette: Lukinich I. Budapest, 1940. 195—270. l. (Mátyás.)
- Gauchat P.*: Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevi. Monasterii, 1935.
- Guida di Loreto. Loreto, 1929.
- Gulik G.*—*Eubel C.*: Hierarchia Catholica Medii Aevi. Monasterii, 1910.
- Hanuy F.*: Pázmány Péter összegyűjtött levelei. Budapest, 1910—11.
- Heinlein*: Neuere ungarische Forschungen zur Sylvester-bulle. Ungarische Rundschau. II. 1913.
- Hevenessy G.*: Ungaricae Sanctitatis Indicia sive brevis quinquaginta Sanctorum et Beatorum memoria iconibus expressa. Tyrnaviae, 1692.
- Hodinka A.*: A munkácsi görög-katholikus püspökség története. Budapest, 1910.
- Hóman B.*: Magyar pénztörténet. Budapest, 1916.
- Hóman B.*—*Szekfű Gy.*: Magyar történet. V. Budapest.
- Horányi A.*: Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notorum. Viennae, 1775.
- Illés J.* felolvasása a vatikáni Szent István-freskóról. Történeti Szemle. 1929. 211—18. l.
- Inchofer M.*: Annales Ecclesiastici Regni Hungariae. Romae, 1644.

- Ivančan L.*: Časmani Kaptol. 1232—1932. Zagreb, 1932.
- — Podotci u zagr. kanonicima.
- Jagić V.*: Tomko Marnavič als Fälscher des angeblich i. Jahre 1222 geschriebenen glagolitischen Psalters. Arch. f. Slav. Philologie. Berlin, 1912. 111—134. l.
- Juhász K.*: A licentiátus intézmény Magyarországon. Budapest, 1921.
- — Das Tschanad-Temesvarer Bistum. 1552—1699. Münster, 1938.
- Kardcsnyi J.*: Új adat a Sylvester-bulla koholásához. Századok. 1900. 315—16. l.
- — Ki koholta a Sylvester-bullát? Századok. 1909. 361—76. l.
- — Világholondító Tomkó. Századok. 1913. 1—11. l.
- — Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban. Nagyvárad, 1915.
- Kerčelić B. A.*: Historia Ecclesiae Zagrabiensis Partis I. Tomus. I. Zagrabiæ, 1770.
- Kirsch J. P.*: Kirchengeschichte. I. Freiburg i. Br., 1930.
- Kisbán E.*: A magyar Pálos-rend története. Budapest, 1938—40.
- Kollányi F.*: Esztergomi kanonokok. Esztergom, 1900.
- Kovács*: Új adat a Sylvester-bulla koholásához. Századok. 1910. 315—416. l.
- König J.*: Zur Geschichte der Stiftung des Paulinerklosters in Bindorf. Archiv. XIV. Különlenyomat.
- Krivičanszky M.*: Il processo degli Uscocchi. Venezia, 1929.
- Kukuljevič*: Knjizevnici u Hrvata iz prve polovine XVII. vijeka s ove strane Velebita. Zagreb, 1869.
- — Priorat vranski sa vitezovi templari i hospitalci Sv. Ivana u Hrvatskoj. Zagreb, 1886.
- Lánczy Gy.*: Ki koholta a Szilvester-bullát? Századok. 1910. 415—18. l.
- Lepold A.*: Az esztergomi székesegyház ereklyéi. Katolikus Almanach. Budapest, 1930. 31. l.
- Linhartova Milena*: Epistulae et Acta Nuntiorum Apostolicorum apud Imperatorem 1592—1628. Pars I. Praga, 1932.
- Lučić J. P.*: Vita S. Sabae Abbatis auctore Joanne Tomco Marnavitio. Venetiis, 1789.
- Luttor F.*: Szent István egyházi kapcsolatai Rómával, Montecassinóval, Ravennával. Serédi J.: Szent István Emlékkönyv. Budapest, 1938. I. 437—40. l.
- Magyar Műkincsek. III. 11. tábla.
- Margalits E.*: Horvát történelmi repertorium. Budapest, 1912.
- Marinus a Floriano*: De viris illustribus Ordinis Minorum. Romae, 1914.
- Marnavics Tomkó János műveit a szövegben soroljuk fel.
- Miaglia M.*: La Legazione del Card. Antonio Barberini nella Guerra del Monferrato. Roma, 1902.
- Mohlberg C.*: Il Messale Glagolitico di Kiev. (Sec. XI.) Roma, 1928.
- Morbio C.*: Memorie del Card. G. Bentivoglio. Milano, 1864.

- Nagy A.*: A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen, 1938.
- Pannonhalmi Rendtörténet*. VII. és XII. B. Budapest, 1902., 1912. (Pannonh. Rendt.)
- Pastor L.*: Geschichte der Päpste. III., IX—XIII. Freiburg. i. Br. 1923., 1925—27., 1929.
- Pavić A.*: Ivan Tomko Mrnavić. Rad Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti. Knj. XXXIII. Zagreb, 1875. 58—127. l.
- Péter A.*: Magyar vonatkozású XVII. századi freskók a Vatikánban. Orsz. Magyar Régészeti Társulat Évkönyve. Budapest, 1927. 239—49. l.
- Péterffy C.*: Sacra Concilia Ecclesiae Rom.—Cath. in Regno Hungariae. Pars II. Posonii, 1742.
- Pray G.*: Dissertatio Historico-critica de Prioratu Auranae. Viennae, 1773.
- Premrou M.*: Serie dei Vescovi romano-cattolici di Beograd. Archivum Franciscanum Historicum. 1924—26.
- Pulszky K.*: Ötvösművészeti kiállítás. II. 123.
- Rinaldi E.*: La fondazione del Collegio Romano. Arezzo, 1914.
- Rubaeus H.*: Historiarum Ravennatum Libri X. Venetiis, 1572.
- — Italicarum et Ravennatum Libri XI. Venetiis, 1603.
- Saba A.*—*Castiglioni C.*: Storia dei Papi. Torino, 1936.
- Sájarik J.*: Geschichte der Südslavischen Literatur. Praga, 1864.
- Schier S.*: Dissertatio de duobus sermonibus Augustini Gazoti. Vindobonae, 1765.
- Schmurlo E.*: Über Caramanswerk Identità oder Considerazioni. Archiv f. Slavische Philologie. 1912. 99—110. l.
- Šimrak J.*: De relationibus Slavorum Meridionalium cum Sancta Romana sede Apostolica saeculis XVII. et XVIII. Zagreb, 1926. (Ismerette Galla F. Századok. 1928. 921—32. l.)
- Šišić F.*: Kako je vizantinski car Justinijan postao Slaven. (Ivan Tomko Mrnavić.) Nastavni Vjesnik. Zagreb, 1900—01.
- Priručnik Izvora Hrvatske Historije. Zagreb, 1914.
- Steinhuber A.*: Geschichte des Collegiums Germanikum Hungaricum in Rom. Freiburg i. Br., 1895.
- Styger P.*: Il monumento Apostolico a S. Sebastiano sulla Via Appia. Roma.
- Surius L.*: De probatis vitis Sanctorum ab Alexandro Lipomano olim conscriptis, nunc primum a Francisco Laurentio Surio emendatis et auctis. Coloniae, 1570—75.
- Szabady B.*: Draskovics György győri kanonokjai. Győr, 1936.
- Szekljű Gy.*: Bethlen Gábor. Budapest, 1929.
- Szentpétery I.*: Oklevéltani naptár. Budapest, 1912.
- — Rerum Hungaricarum Scriptores. Budapest, 1937—38.
- Szvorényi G.*: Synopsis Decretorum Synodaliū. Vesprii, 1807.

- Tarczai Gy.*: Árpádház szentjei. Budapest, 1928.
- Tkalčić J. B.*: Monumenta Historica Episcopatus Zagrabiensis saec. XII., XIII. Zagreb, 1873—74.
- Tomcsányi L.*: A főkegyúr szerepe a püspökök kinevezésénél. Budapest, 1922.
- Tóth L.*: Pázmány Péter ismeretlen levele a pálos reform ügyében. Budapest, 1930.
- — Verancsics Faustus csanádi püspök és emlékiratai V. Pál pápához a magyar katolikus Egyház állapotáról. Budapest, 1933. (Verancsics.)
- Vanyó T.*: Püspöki jelentések. Pannonhalma, 1933.
- Veress E.*: A római Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyvei. Budapest, 1917.
- — Wetzer u. Wettes Kirchenlexikon. II. Kiad. Freiburg i. Br. (Kirchenlexikon.)
- Wolff R.*: Gioacchino Pizzoli a bolognai magyar-illir kollégium freskófestője. Budapest, 1928.
- — Gioacchino Pizzoli affrescatore del Collegio Ungarico-Illirico di Bologna. Budapest, 1929.
- Wurzbach C.*: Biographisches Lexikon. Wien, 1882.
- Zelliger A.*: Pantheon Tyrnaviense bibliographicam continens recensionem operum Typis Tyrnaviensibus aa. 157—1930. editorum, iconibus nonnullis illustratum. Tyrnaviae, 1932.
- Zsák A.* ismertetése Tomkónak Ad Laurentium Magalottum című munkájáról. Magyar Könyvszemle. 1909. 341—42. l.
- Le Catacombe di San Callisto. Grottaferrata, 1924. (San Callisto.)

**TOMKÓ BEKAPCSOLÓDÁSA
A MAGYAR ÉS A HORVÁT ÉLETBE.**

LÉLEKALKÍTÓ ÉVEK RÓMÁBAN.

A Marnavics-család eredete.

A bosnyák származású Marnavics¹ Tomkó²-család a XVI. század közepén lépett a történelem színpadára, amikor egyik tagja, elhagyva családi fészket, a boszniai Fojnicát,³ Márk nevű tizenöt éves fiával együtt Sebenicóba költözött.

A török katonaság és hatóság elviselhetetlen erőszakosságai, állandó zsarolásai a keresztény alattvalókat, olykor egész néptöredékeket is, arra kényszerítettek, hogy keresztény területre meneküljenek. Ilyen körülmények között hagyta el hazáját az uszkoknak nevezett szakadár népcsoport is és Rómával egyesülve, megtelepedett a zágrábi egyházmegye területén. Élelmes bosnyákok a dalmát kikötővárosokban helyezkedtek el és élénk kereskedelmi összeköttetést tartottak fenn Velencével, az Adria királynőjével, a nápolyi királysággal és Anconán át az egyházi állammal. Viszont dalmát és bosnyák kereskedők behatoltak a török birodalom európai tartományaiiba, Bulgáriába, Havasalföldre, Moldvába, a Hódoltságba, sőt Erdélybe, Lengyelországba és a magyar királyságba is. Fontosabb kereskedelmi és közlekedési gócpontokban, mint Belgrádban, Temesvárt és Budán, jelentékeny telepeik voltak kisebb templomokkal, amelyek ellátására világi bosnyák papokat vagy ferenceseket alkalmaztak. Különösen a XVII. század folyamán nagy szolgálatokat tettek a Szentszékeknek a hitterjesztők hathatós védelmezésével.

¹ Egyéb változatok : Marnavicius, Marnavitius, Margnavitius, Marnavitio, Marnavizio, Marnavich, Marnavych, Marnavic, Marnavić, Margnavich, Margnavis, Marjnavics, Mernavizio, Mnravić, Mrnyanchich.

² Egyéb változatok : Tomcus, Toncus, Tomco, Tonco, Tonko, Tonchi, Tomke, Tonkovich. A két név megfordítva is előfordul : Tomcus Marnavitius, Tomco Marnavitio. Arch. Prop. Memor. vol. 391. f. 433 r., f. 438r.

³ Tomkó a helység örökös urának mondotta magát : Dominus in Voyniza. Az Indicia vetustatis et nobilitatis familiae Martiae c. munkájának címlapján. Arch. Secr. Vat. Proc. vol. 21. f. 605r.

Adatok híján nem tudjuk megállapítani, milyen egyéni indítók irányították a családalapító Tomkót Sebenicóba, azt azonban tudjuk, hogy alig melegeedett meg új hazájában, máris zsoldosok toborzásához fogott. A franciák megbízásából és bizonyára a velük szövetségben levő velencei köztársaság hozzájárulásával folyt a toborzás a firenzei és a császári hadaktól szorongatott sienai köztársaság megsegítésére. Alig egy évi tartózkodás után a «zsoldoskapitány» örökre elhagyta Sebenicót és eltűnt a hadak útján. Tizenhat éves fiáról úgy gondoskodott, hogy Baresics helybeli mesteremberhez adta. A serdülő ifjú vallásos környezetben nőtt fel, mert gazdájának a testvére, Tamás, pap volt.

Tomkó Márk, az apátlan-anyátlan ismeretlen, úgy látszik, nehezen tudott elhelyezkedni a sebenicói iparosvilág zárt kereteiben. Már harminckét éves volt, amikor feleségül vette Bilosevics Mihály polgár serdülő leányát, Katalint. Egyre gyarapodó családját úgy tartotta el, hogy a török szolgálatába állott vámszedőnek a török-velencei határon. Azonban a városi hatóság mint gyanús és megbízhatatlan elemet elűzte a városból. Nem tudjuk, mikor és hol fejezte be hányódott életét. 1593-ban született utolsó gyermeke; 1602-ben már mint halottról emlékeznek meg róla. Valószínű, hogy élete végén, szakítván összeférhetetlen foglalkozásával, visszatért a városba. Mivel a helybeli domonkos zárdában két fia szerzeteskedett, a zárdatemplomban sírhelyet vett magának és örököseinek.⁴

⁴ A Zágrábtól nyugatra letelepített uszkokokról később részletesen szólunk. — A bécsi nuncius 1628 augusztus 5-én jelentette Rómába, hogy a király Szlavónországba küldte Draskovics György vál. pécsi püspököt azzal a megbízással, hogy a bosnyák, rác és egyéb török területről menekült görög-szertartású nyolcezer vallach (uszkok) részére a Dráva-Szávaközben műveletlen területeket jelöljön ki lakóhelyül. A püspök négy nappal a levélírás előtt visszatért küldetéséből és előadta a császárnak, hogy a katonai szervezetben élő telepések a török határ mentén elterülő erdőségekben kaptak megfelelő területet, mint azok a hasonló nemzetiségű népcsoportok, amelyek I. Ferdinánd korában és a jelenlegi császár gráci főhercegsége idejében jöttek át a határon. Barberini Lat. vol. 6945. f. 112r. — 16v. — VIII. Kelemen 1602 augusztus 3-án értesítette Rudolf királyt, hogy Marcus Antonius de Dominis zenggi püspök az uszkokok elől Rómába menekült s lemondott püspökségéről. A pápa kérte a királyt, hogy Verancsics Faustus csanádi püspököt jelölje utódul. Arch. Secr. Vat. Index Garampi vol. 318. f. 88r., f. 421r. — Juhász : i. m. 123—24. l. — Pasztrics (Pasztrizio) Jeromos Rómában élő spalatói pap a XVII. század közepén ezeket mondotta Tomkóról : origine Bosnensis, natus Sibenici. Fermendzsin : i. m. 292. l.

Tomkó testvérei.

Márk és Katalin házasságából nyolc gyermek, négy fiú és négy leány született. Az elsőszülött, Lukács, 1574-ben jött a világra, de még abban az esztendőben meg is halt. A második gyermek, Tamás, 1577-ben született és huszonhat éves korában Ambrus testvér néven a domonkosok közé lépett. Tudjuk róla, hogy 1636-ban már nem volt az élők sorában. A harmadikszülött, János Tamás, akinek a személyével foglalkozunk, 1580 február 7-én pillantotta meg a napvilágot.⁵ Vele egyidőben jött a világra ikertestvére, Klára, aki mint a sebenicói bencés kolostor szerzetesnője 1637 után halt meg. Az ötödik gyermeket, Dominikát, 1583 augusztus 9-én keresztelték meg. Ő is bencés lett Sebenicóban és mint az általa alapított traui kolostor apátnője halt meg Rab szigetén. A hatodik gyermek 1586-ban született és a keresztségben Margit nevet kapott. 1609-ben nőül ment Skocsics (olaszosan Scozzi) nevű sebenicói polgárhoz. Házasságukból öt gyermek, két fiú és három leány született. Az egyik fiú, Márk, pappá szenteltette magát és hamarosan székesegyházi kanonok lett. A hetedik gyermeket, Mihályt, 1589 május 31-én keresztelték meg, 1607-ben belépett a domonkosrendbe, amelyben 1617-ben pappá szentelték. A család utolsó tagja, Franciska, 1593-ban jött a világra és 1619 április 20-án feleségül ment Bratics Jakab nevű sebenicói lakoshoz. Ebből a házasságból három fiú és egy leány született. Máté fiuk a papságot választotta és ő is a helybeli káptalanban kapott stallumot. Az említetteken kívül még egy Marnavicsról van tudomásunk, Tamás ferences szerzetesről, majd püspökről, aki a családnak Fojnicában maradt ágából származott.

Katalin asszony, férje száműzetése idején, majd halála után, szűkös anyagi viszonyok közt, de mélységes vallásosságban nevelte gyermekeit. Késő öregkorban, körülbelül kilencven éves korában, 1644 március 9-én halt meg. Egyik veje, Bratics, sírfedőlapot állított emlékének. A legszebb emléket azonban püspök fia emelte neki irodalmi műveiben, amelyekben megható hangon szól küzdelmeiről, jámborságáról és béketűréséről.

⁵ A születés évének és napjának pontos említését a sebenicói püspök hivatalos iratában találjuk meg. Pavics : i. h. 120. l. — Sisics : i. h. 397. l. — Tomkó 1625 október 6-án negyvenhatévesnek, 1629 május 31-én ötvenévesnek mondotta magát. Arch. Secr. Vat. Proc. vol. 20. f. 261r. — Vol. 21. f. 605r.

A sebenicói papnevelőben.

Marnavics Tomkó János, a népes család harmadik gyermek-tagja alig tizenkétéves korában a helybeli kisszemináriumba lépett, amelyben a trienti zsinat előírásai értelmében elsősorban szegénysorsú gyermekek készültek a lelkipásztori hivatásra.

Egyesek szerint ferences lett a sebenicói zárdában. A feltevés valószínűleg abból a félreértésből származik, hogy ő is viselte a Tamás keresztnévet, mint hasonló nevű unokaöccse és a püspökségben utóda, aki előzőleg a bosnyák rendtartomány tagja volt.⁶ Élete folyamán mindvégig benső összeköttetésben volt a bosnyák obszervánsokkal. 1623-ban a rendtartomány főnöke reá bízta a kúriában előforduló ügyek elintézését.⁷ 1625 október 6-án Cobeluzzi bíboros előtt kijelentette, hogy ismeri a rendtartomány összes szerzetesét;⁸ 1629 szeptember 7-én a Propaganda Kongregáció arról tárgyalt, hogy Tomkó kész Sebenico közelében a velencei köztársaság területén rendházat építtetni és konyhakertet adományozni a barátoknak.⁹ A rokonszenv eme megnyilatkozásai ellenére sem műveiben, sem leveleiben nem találjuk annak nyomát, hogy Tomkó csak átmenetileg is a rend tagja lett volna. Pasztrics Jeromos, aki valószínűleg személyesen ismerte Tomkót, a missziókban működő szerzetes püspökökkel szemben ismételten világi papnak mondotta őt és éppen ennek a körülménynek tulajdonította, hogy nem székelhetett egyházmegyéjében, amelyben csak bosnyák barátok végezték a lelkipásztorkodást.¹⁰

Az anyagi eszközökben szűkölködő és idegen származású család értelmes és ügyes fia megérezte, hogy csakis jó magaviseletével, szorgalmával és eredményes előmenetelével egyengetheti magának az utat a boldogabb jövő felé. Korán nyíló értelmének gyermekkori sikerei felhívták rá püspökének figyelmét, aki 1597 szeptember 13-án kelt ajánlólevelével a római illir kollégiumba küldte tanulmányainak folytatására.

⁶ Tomkó sohasem használta a Tamás nevet. Kinevező bullája, valamint utódjának és unokaöccsének bullája Joannes Thomasnak mondja őt. *Secr. Brev.* vol. 971. f. 851r. — *Gauchat* : i. m. 119. l.

⁷ *Arch. Prop. Memor.* vol. 398. f. 368rv.

⁸ *Arch. Secr. Vat. Proc.* vol. 21. f. 605r.

⁹ *Fermendzin* : i. m. 387. l.

¹⁰ *U. o.* 292. l.

Illír egyházi intézmények Rómában.

A középkor végén a különféle déli szláv népeknek, elsősorban azonban a tenger mellékieknek, akiket közönségesen illíreknek neveztek, zarándokházuk volt a Szent Péter-templom és a Tiberis között elterülő Borgo Vecchio városrészben. A templom közelében más népeknek is voltak hasonló intézményeik.¹¹ Ma is ott áll a Nagy Károly császár-alapította német zarándokház (Campo Santo Teutonico), amelyet a középkor folyamán a frank és egyéb germán telepesek lakóházai vettek körül. Bizonyára innen származik a városrész Borgo (Burg) elnevezése. Mellette, ahol ma a templom barokkstílusú sekrestyéje és a hozzáépített kanonoki székház épület-tömbje emelkedik, ott állott egykor a Szent István-alapította magyar zarándokház és társaskáptalan is.¹²

V. Miklós pápa, aki a Coelius-dombon elterülő Santo Stefano Rotondo ősi templomot és annak tekintélyes tartozékait a magyar pálosrendnek adományozta, 1453-ban az illír nemzeti zarándokházat áttelepítette a folyó túlsó partjára, a régi Campus Martius szélére, ahol abban az időben Róma felső tiberisi kikötője, a Ripetta volt.¹³ Az illíriai származású Szent Jeromos egyházdoktor temploma mellett épült új nemzeti házban egyháziakból és világiakból álló vallásos társulat (Congregatio Illyricorum Sancti Hieronymi), végül egy társaskáptalan (Collegiata Sancti Hieronymi Illyricorum) is székel. Idővel egész kolónia alakult a török elől menekült szláv családokból, úgyhogy ezt a városrészt Schiavoniának nevezték. Az örökvárosban talált menedéket és ott is halt meg Katalin bosnyák királyné, akinek bukásával Bosznia évszázadokra a félhold uralma alá került.

Különös jelentőséget nyert a templom azzal, hogy V. Szent Pius pápa 1566-ban bíborosi titulussá avatta, amit csak ősi templomok kapnak ékességül. Első bíborosai Prospero Santacrose (Sanctacrucius), majd a két Peretti di Montalto kardinális, a későbbi V.

¹¹ De Waal: i. m. 19—20. l.

¹² A Szent Péter-templom falába illesztett márványlap őrzi emlékét.

¹³ Rómának két kikötője volt a Tiberisen: északon a Ripetta és délen a Ripa Grande. Mind a kettő már csak nevében él. — Petrus filius Nicolai Ricci arbei pap, a római Szent Jeromos-társaskáptalan kanonokja látta az adománylevél másolatát, amelyben ez a kitétel állott: ... hospitale e chiesa vecchia di San Girolamo donata da papa Nicolao V. ad alcuni peregrini di Posonia(!) per alloggiare li poveri della Natione Illirica... Arkiv. I. 105—20. l.

Sixtus és unokaöccse voltak.¹⁴ A következő században Pázmány Péter viselte ezt a címet (*Sanctae Romanae Ecclesiae titulo Sancti Hieronymi Illyricorum Presbyter Cardinalis*).¹⁵ Az idők folyamán a tituláris bíborosok és a jelentékeny vagyonnal rendelkező illír társulat kései *rinascimento*, majd barokk modorban kisebb-nagyobb javításokat és díszítéseket végeztek a templomon.

A templomban eredetileg egy prépostból (*Archipresbyter, Arciprete di San Girolamo degli Schiavoni*), hat kanonokból és négy kisebb javadalmazású papból álló társaskáptalan működött, amelynek tagjai leginkább raguzaiak, arbeiak, spalatóiak és záraiak voltak. Szerény javadalmazásuk a XVII. században fejeként évi 40 scudo, körülbelül 200 korona volt. Ezért a képzetebb kanonokok különféle mellékfoglalkozásokat szereztek maguknak, elsősorban a pápai udvarban. Pl. tolmácsként szerepeltek a világmissziókat és a keleti szertartású egyházakat kormányzó *Sacra Congregatio de Propaganda fide* néven ismert bíborosi bizottságban és tanítottak teológiát vagy nyelveket a Kongregáció székházában működő missziós szeminárium-ban, a *Collegium Urbanum*-ban.¹⁶

A zárandokház és a társulat tekintélyes fekvőségeket szerzett a városnegyedben, amelyek mind a két intézményt anyagilag megerősítették és felvirágoztatták. A zárandokházban a zárandokok három napra ingyen szállást és ellátást kaptak.

A különféle illír intézmények koronája az illír papnevelő (*Collegium Illyricum*) volt.

¹⁴ Gulik—Eubel : i. m. 71. l.

¹⁵ Arkiv IV. 377—81. l. — Gauchat : i. m. 42. l. — Galla : Pázmáneum. 50. l. — Galla : Pázmány-levelek. 68. l. — A titulust adományozó brève : *Secr. Brev.* vol. 787. f. 36r.—38v. — Pázmány 1632 június 23-án használta első ízben titulását. Hanuy : i. m. II. 329. l.

¹⁶ Don Alessandro Comuleo prépost VIII. Kelemen megbízásából a muszka nagyhercegnél és egyéb északi fejedelmeknél járt követségben, hogy őket az erdélyi fejedelemmel együtt a török ellen megszervezze. Követi utasítása és beszámolója : *Barberini Lat.* vol. 5354. f. 41r.—62v. — A XVII. század közepén Pasztrics Jeromos a Propaganda Kongregáció illír tolmácsa volt. Írásbeli információt adott Benlics Máté vál. belgrádi püspökről. Francesco Giorgiceo prépost 1673 óta szerb tolmács volt és az uniáló szerb püspökök eskütételénél szerepelt. Azonfelül dolgozott az illír breviárium új kiadásának előkészítésén. 1664-ben *Discursus* címen írásbeli véleményt adott a magyarországi püspökségek betöltéséről. 1683 júliusában szolgálatainak jutalmául a dalmáciai Szent Kozma és Damján apátságot kérte a Kongregációtól. *Arch. Prop. Scritt.* rif. vol. 487. f. 49r., f. 488v. — *Arkiv.* T. 105—20. l. — *Fermendzsin* : i. m. 292. l.

A loretoi illir kollégium sorsa.

XIII. Gergely pápa a XVI. század hetvenes-nyolcvanas éveiben az örökvárosban, Itáliában és Európa különböző gócpontjaiban a pápai papnevelők egész hálózatát építette ki, hogy a paphiányban szűkölködő nemzeteket a katolikus megújulás szellemében új papi nemzedékkel lássa el. Ő alapította a németek számára a római Collegium Germanicumot és 1579-ben a magyarok számára a Collegium Hungaricumot, amelyek csakhamar egyesültek. A magyar papnevelés szempontjából is nagy fontossága volt a gráci, bécsi, olmüci, prágai és brunnsbergai papnevelőknek, mert a katolikus elernyedés korában, mely Pázmány fellépését megelőzte, számos buzgó papot adtak a letarolt magyar katolicizmusnak és előkészítették a talajt a nagy primás számára.¹⁷

A pápa nem hagyta figyelmen kívül a török uralom alatt sínylődő és a keleti szakadárokkal küszködő déli szláv népek vallási igényeit sem és Ancona mellett megalapította számukra az illir papnevelőt.

Ancona az egyházi állam legforgalmasabb és legerősebb kikötője volt az Adrián, ahonnan sűrű hajójáratok sugároztak kelet felé a különböző dalmát városok irányában. A várostól alig harminc kilométernyire várszerűen megerősített szikladombon áll a barokk kor egyik legismertebb búcsújáróhelye, Loreto, amelynek hatalmas bazilikája, mint művészi szelence a drágaköves ékszert, a názáreti Szent Család szerény kis házát foglalja magában. Ez a ház, amelyben az Ige testté lőn, egyideig Fiume felett Tersatóban időzött, ahonnan angyali kezek vitték át Loretóba. Azóta napról-napra felzokog a tersatóiak ajkán a könyörgő fohász, amelyben elvesztett kincsüket visszakerik.¹⁸

A kegyhely széles körben kisugárzó hatását bizonyítja, hogy nemcsak a középitaliai hívek, hanem az Alpokon túlról és az Adria keleti partjairól jövő római zarándokok is nagy tömegekben keresték fel. Itt ájtatoskodott Báthory Endre bíboros, ermelandi püspök, amidőn nagybátyja, a lengyel király kívánságára Forgách Ferenc, a későbbi esztergomi érsek kíséretében felkereste Milánó szentéletű püspökét, Borromeo Károlyt és elzarándokolt az örökvárosba.¹⁹ 1632 tavaszán Pázmány Péter is Loretón keresztül közeledett Róma felé.²⁰

¹⁷ Pastor : i. m. IX. 170—88. l. — Galla : Pázmány-levelek. 77—82. .

¹⁸ Guida di Loreto. 18—22. l.

¹⁹ Galla : Borromei. 11—12. l.

²⁰ Hanuy : i. m. II. 315. l.

A szent hely annyira kedves volt a környékbeli lakosok szemében, hogy alig volt végrendelkezés, amely kisebb-nagyobb ingatlanokkal és különféle ingóértékekkel ne gazdagította volna a Názáreti Szent Házat. A pápa külön bíborosi bizottságot, kongregációt alapított az állandóan gyarapodó vagyron kezelésére.

Ezen a déli szlávok által sűrűn felkeresett gazdag kegyhelyen alapította Gergely pápa, a bazilika vagyonának terhére, az illir kollégiumot.

A kollégium, valószínűleg az eltartására megjelölt anyagi források tüzetesebb körülírása miatt, már a század végén súlyos válságba került. VIII. Kelemen pápa úgy mentette meg a teljes enyészettől, hogy nevét fenntartva, a római szemináriumokban tizenkét alapítványi helyet biztosított déli szláv papnövendékek részére. Ez a helyzet mintegy harminc évig fennállott, míg a Propaganda Kongregáció, amelynek jogkörébe tartoztak a missziós papnevelők, a különálló illir kollégium visszaállítására javaslatot nem tett a pápának.

A Kongregáció ugyanis 1622 április 25-én, kevésse megalakulása után, hozzálátott a missziós kollégiumok átszervezéséhez, mert úgy látta, hogy eredeti rendeltetésüknek már kevésbé feleltek meg.²¹ Ezzel a törekvéssel kapcsolatban az örökvárosban élő illirek, elsősorban Tomkó János, aki akkor a Kongregációnak már befolyásos alkalmazottja volt, mozgalmat indítottak, hogy az illir kollégium

²¹ Arch. Prop. Acta vol. 3. f. 9r., f. 14rv. — Ez volt a Kongregáció hatodik gyűlése VIII. Orbán pápa trónralépése óta. A rendszerint havonként tartott kongregációs gyűléseket (Congregationes Generales) és a különleges kérdéseket tárgyaló szakgyűléseket (Congregationes Particulares) eleinte folyószámmal látták el, amelyet az egyes pápák trónralépésekor előlről kezdtek. VIII. Orbán hosszú uralkodása folyamán (1623—44) a Kongregáció 317 rendes gyűlést tartott. Az utód, X. Ince alatt (1644—55) Ingoli kongregációs titkár megbetegedéseig (1649 április) 103-at. Dionigi Massari titkár felhagyott a számozással. Utóda, Alberici 1657 május 7-étől kezdődőleg olasz nyelven írta a jegyzőkönyvek előterjesztéseit, de a bevezetést és a gyűlési határozatot (decretum, rescriptum) mindenkor latinul fogalmazta meg. Főlió helyett egy ideig paginát használt, de már a következő év elején visszatért a főlió-rendszerhez és az ülések számozásához. Az alapító XV. Gergely halála és az utód, VIII. Orbán megválasztása után tartott első ülés jegyzőkönyve így kezdődik: Congregatio prima. Gregorio XV.º Sacrae Congregationis de Propaganda fide Institute vita functo die octava Julii praesentis anni, et die sexta Augusti ad Apostolatam apicem erecto Cardinali Barberino uno ex eiusdem Congregationis Cardinalibus Urbani VIII.ⁱ nomine assumpto, similiterque mortuo Cardinali Saulio ex morbo in Conclavi Vaticano contracto, fuit prima Congregatio de Propaganda fide sub Pontifice in Palatio Farnesii antiquioris Cardinalis Congregationis, in qua interfuerunt sex tantum Cardinales videlicet ipsemet Farnesius, Millinus, Ubaldinus, Valerius, Zolleranus et Ludovisius, duo praelati videlicet Reverendissimi Vives et Agucchi et Reverendus Pater Dominicus, nam Bandinus, Borgia, Sancta Susanna et Sacratum morbo impediti adesse

mot eredeti helyén állítsák újra vissza. A Kongregáció 1624-ben elvileg hozzájárult az intézmény visszaállításához és megkezdte a szükséges tárgyalásokat a pápai udvarral. A tárgyalások kedvezően fejlődtek, úgyhogy az ősz folyamán már hozzáfogtak a visszaállító pápai konstitúció megfogalmazásához, a Kongregáció pedig december 21-én megígérte a zappatai missziópüspököknek, akinek alapítványi helyei voltak a régi kollégiumban, hogy tíz kispapját, akik egyelőre máshol nevelkedtek, fel fogja venni az új kollégiumba.²²

VIII. Orbán pápa 1627 június 1-én a Santa Maria Maggiore főbazilika apostoli palotájában kelt Zelo Domus Dei kezdetű brévéjével vissza is állította az illir kollégiumot újból a Názáreti Szent Ház mellett és a kegyhely jövedelmeinek terhére. A harminchat növendékből álló intézetben ingyenes helyeket kapott Ragusa, Spalato, Zára, Antivari, Sebenico, Veglia, Lesina és Cattaro egy-egy növendék számára, míg Curzola és Stagno, továbbá Trau és Nona, végül Arbe és Zengg (Segna) felváltva küldhettek egy-egy növendéket. A szárazföldről a boszniai, makarszkai, skardonai, szendrői és üszkübi egyházmegyék, továbbá a Dráva-Száva köze kapott egy-egy helyet. A bréve nem zárta ki a távolabbi déli szláv területeket sem, amennyiben a jogosultak sorába felvette a szófiai egyházat is, amelynek hat kispapjáról addig a pápa személyes jótékonykodásának a szerve, a pápai alamizsnaosztó (eleemosynarius) gondoskodott. A sikerrel végző növendékek az intézetben vagy más hasonló jellegű pápai papnevelőben a doktori fokozatot is megszerezhették. Mint a többi pápai kollégiumnak, ennek is volt kardinális protektora, akinek a hatásköre, egyéb ügyek között, a növendékek felvételére is kiterjedt. Első protektora a San Crisogono-templom bíborosa, Scipione Caffarelli-Borghese, V. Pál államtitkára és unokaöccse volt, aki egyúttal a Loretói Szent Ház protektora címet is viselte. A kollégium vezetését a jezsuiták vették át.²³

December 18-án a Kongregáció a pápai irat nyomtatott példá-

nen potuerunt. 1644 július 29-én (hora undecima cum dimidia) meghalt Orbán pápa és az október 14-iki gyűlés a Congregatio Prima számot viseli. Acta vol. 3. f. 54r. — Vol. 16. f. 147r. — 48r. — Vol. 19. f. 235v. — 66r. rész üres, Ingoli betegsége, majd halála miatt. — Vol. 26. p. 1. — Vol. 27. f. 4r. — Vol. 36. f. 118r., f. 147r. — Vol. 37. f. 294r. — Vol. 38. kivételesen paginaszámozást használ.

²² Arch. Prop. Lett. volg. vol. 3. f. 214v.

²³ Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 446. f. 19r. — Vol. 428. f. 233r., f. 254kk., f. 260r., f. 320v. — Vol. 440. f. 556v. — Memor. vol. 391. f. 348r. — Vis. e Coll. vol. an. 1629—30. f. 81r. — Vol. 5. f. 253kk. — Vol. 10. f. 108r. — 09r. — Vol. 14. f. 232r. — Vol. 20. f. 99rv., f. 164r. — Vol. 25. f. 325v. — Vol. 34. f. 18v. — Arkiv. II. 90—97. l.

nyait megküldte a spalatói, zárai és raguzai érsekeknek és meghagyta nekik, hogy székeskáptalanaiknak, továbbá szuffragáneus püspökeiknek, a szófiai, szendrői, skardonai, makarszakai és cattarói püspököknek is adjanak egy-egy példányt. Azonfelül küldött még példányokat Pietro Massarecchi antivarii érseknek, Szerbia primásának azzal az utasítással, hogy juttasson egy-egy példányt a budvai püspöknek és az albániai püspököknek.²⁴

Tomkó a barokk Róma légkörében.

Ebből a történeti áttekintésből megállapíthatjuk, hogy amikor Tomkó Rómába érkezett, a loretoi kollégium már nem működött és a szláv kispapok különféle római papnevelőkben kaptak ingyenes elhelyezkedést. Tomkó kimutathatólag harmadfél évig a jezsuiták által vezetett Seminarium Romanumban, majd négy évig a szomaszkarendre bízott Collegium Clementinumban tanult. Innen járt át a jezsuiták híres központi iskolájába, a Collegium Romanumba. 1603 szeptemberében, amidőn az örökváros elhagyására készült, a két intézet rektorai hivatalos bizonyítványt állítottak ki végzett tanulmányairól, erkölcsi magaviseletéről és a felvett egyházi rendfokozatokról. Az okiratok szerint főképpen klasszikus tanulmányokat folytatott és mint alszerpap tért vissza hazájába.²⁵ Arról, hogy szorosan vett hittudományi tanfolyamot is végzett, nincs tételes adatunk.

Úgy látszik nem is végzett rendszeres magasabb teológiai tanulmányokat, amelyek a hittudományi doktori fokozat megszerzésére képesítették volna, hanem megelégedett a múlhatatlanul szükséges tantárgyak, a hitvitázáshoz a controversiák, a lelkipásztorkodáshoz és a lelkek vezetéséhez a casuistica elsajátításával. Egész érdeklődését a klasszikus tanulmányok, a történeti emlékek és kutatás foglalták le. Feltevésünket igazolja az a körülmény, hogy pappászentelése után hosszú éveken át neve mellett nem tűnik fel a hittudori (theologus) cím, amit pedig feltétlenül használt volna, hogy tudományos tekintélyét emelje.²⁶ Valószínű tehát, hogy később,

²⁴ Arch. Prop. Lett. volg. vol. 6. f. 191v. — 92r. — 1630-ban Mattievics Antal rhetoricus, bosnyák és Gyurgyievics Mihály grammaticus, dráva-száva-közi növendék tanult a Collegium Illyricumban. Vis. e Coll. an. 1629—30. f. 81r.

²⁵ Sisics : Nastavni Vjesnik. IX. 398. l.

²⁶ Pázmány, amidőn Tomkót a boszniai püspökségre ajánlotta, kiemelte róla azt is, hogy hittudományi doktorátusa van (theologus). Hanuy : i. m. II. 175. l. — Ugyanazt állította Balásfy Tamás püspökről is, aki szintén nem mint germanicus doktorált Rómában. Galla : Pázmány-levelek. 17. l.

amidőn újból Rómában élt, rászánta magát arra, hogy teológiai képzettségének hiányosságát pótolja és megszerezte a doktori fokozatot. Abban az időben a jezsuiták világhírű egyeteme mellett más fakultások is működtek, amelyek hittudományi és egyházjogi doktori fokozatot adományoztak. Tudunk arról, hogy állandó tudós bizottság működött a római világi egyetem (Sapienza) mellett a Sant'Eustachio-templom közelében, ahol elvértve magyar fiatal papok is doktoráltak, akik rövid római tartózkodásuk miatt nem járhatták végig a jezsuita egyetem hittudományi tanfolyamát.²⁷ Komolyabb teológiai elmélyülést legfőleg abban az esetben tételezhetnénk fel az ifjú Tomkónál, ha elfogadjuk azt az adatot, amely szerint nem 1603-ban, hanem 1606 októberében hagyta el az örökvárost.

Egyébként Tomkó irodalmi műveiben hiába keressük a hitigazságok tárgyalásában való elmélyülést, a kor vallási kérdéseinek hitvédelmi szempontok szerint való feldolgozását, annál kevésbé a hitvitázó harci kedv fellobbanását, mint a szintén római kiképzésű Pázmánynál. Egyetlen kimondottan hitvédelmi műve, az egyházak díszítéséről írt értekezése, inkább lendülettel elmondott prédikáció, mintsem tudományos fejtegetés vagy hitvitázó párba.

Ezen elűtő vonások ellenére is Tomkó műveltsége és irodalmi működése a kései katolikus megújulás szellemi környezetébe illeszkedik bele. Ennek lelki szükségleteit törekedett kielégíteni a maga egyéni meglátásain és céljain keresztül. A klasszikus és a barokk Róma kifogyhatatlan indításaitól kapott ihletet, tüzet és sajátos irányt történelmi aláfestésű irodalmi munkásságához.

Úgy véljük, hogy teljes összhangban vagyunk a tényekkel, amidőn megállapítjuk, hogy Tomkó a klasszikus műveltség leigázó hatása alá került az örökvárosban.

Azonban Tomkó rajongása a klasszikus világ szépségeiért már nem a rinascimento szolgái behódolása a pogány szellemnek és életfelfogásnak. Róma felett már más szelek jártak. A katolikus restauráció elfogadta a klasszikus kultúrának a keresztény szellemmel összeegyeztethető örök értékeit és azokat, mint egykor a görög-római műveltség összeroppanásakor, újból beleszötte természetfeletti eszmérendszerébe. A külső formaszépséget, mely a klasszikus irodalom lapjairól és a romokról sugárzott feléje, szintén magáévá tette és

²⁷ Széchenyi Pál pálos pap, a későbbi püspök, majd érsek, a Sant Eustachio-templom közelében szerzett doktorátust. Oklevelének másolata : Arch. Secr. Vat. Proc. vol. 77. f. 485r. — 98v.

tovaejlesztette. Azonban a pogány szellem miazmáitól iparkodott megtisztítani és megóvni a keresztény társadalmat.

A XVI. század hatvanas éveiben Borromei Szent Károly, IV. Pius pápa államtitkára esténként maga köré gyűjtötte az örökváros leghíresebb humanista tudósait, vitakozott, szónokolt, értekezett velük, de ebben a szellemi tornában a hangsúly már a lelkieken volt. A nyelvezet szépsége, a rethorikai előadás hatásossága, a szerkesztés tökélye a keresztény gondolat kifejezésére szolgált.²⁸

A század fordulóján, amidőn Tomkó szomjas lélekkel magába szívta a római műveltség szépségeit, újult erővel lángolt fel a katolikus belső megújulás mozgalma. Csak kevéssel előbb halt meg Néri Szent Fülöp, a rómaiak apostola. Baronius az ő sugalmazására fogott hozzá az egyháztörténelem monumentális feldolgozásához, hogy a magdeburgi centuriátorokkal szemben igazolja az Egyház multját. A nagyszabású kiadvány, mely az egész barokk folyamán foglalkoztatta a protestáns egyháztörténetírókat, éppen ezekben az években jelent meg pápai támogatással. A Szent buzgólkodására lendült fel a vértanuk tisztelete, a katakombák látogatása és a katakombai leletek tudományos feldolgozása. Antonio Bosio, a katakombakutatás megalapítója, az ő szerzetének, az Oratóriumnak a tagja volt.²⁹

Ennek az új szellemiségű klasszikus műveltségnek lelkes terjesztői európaszerte és a Collegium Romanum katedráin is a katolikus megújulás korának nevelői, a jezsuiták voltak.³⁰ Tomkó ezeknél sajátította el az irodalmi latinságot, a könnyed verselés bámulatos technikáját és a mitológia tüzetes ismeretét, amiket különösen kéziratban maradt verskötetében méltán megcsodálunk. Ekkor Rómában hemzsegnék a poéták, akik egy-egy irodalom- és műpártoló, műkincseket és könyveket gyűjtő bíboros vagy pápa szellemi udvarát alkották. Mafeo Barberini, a későbbi VIII. Orbán pápa, latin versei nyomtatásban is megjelentek. Unokaöccse és államtitkára, Francesco Barberini óriási vagyont fordított híres könyvtárára és két évtizedre terjedő nagy felelősségű hivatalának gondjai közt tudományos gyűjteményében keresett felüdülést.³¹

²⁸ *Noctes Vaticanae seu sermones habiti in Academia a Sancto Carolo Borromeo Romae in Palatio Vaticano instituta. Mediolani, 1784.* — Pastor : i. m. VII. 179—81. l. — Galla : Borromei. 3—5. l.

²⁹ Pastor : i. m. IX. 117—42. l. ; XIII. 903—04. l.

³⁰ Pastor : i. m. IX. 181—88. l. — Rinaldi : i. m. 101 kk.

³¹ Pastor : i. m. XIII. 882—910. l.

Tomkó a latin irodalmi műveltségnek ebbe az izzó légkörébe életének éppen legfogékonyabb, elhatározó korszakában jutott, amidőn a tudásvágytól fűtött lélek kialakítja szellemi életének kereteit és megalapozza jövőendő fejlődésének irányát. Már ekkor számos olasz és külföldi irodalmi nagysággal ismerkedett meg. Összeköttetéseit később is fenntartotta és tervszerűen tovább építette. Tudásvágya, tudományos kérdésekben mutatott otthonossága, továbbá megnyerő modora és előkelő megjelenése, amelyet gondosan ápolt leomló szakállja is feltűnően emelt, elősegítették érvényesülését az előkelő és tudós társaságokban. Sikerült bejutnia a kúriai főpapok és bíborosok udvarába és fokozatosan kiépítenie az alacsony sorsból felvergődők számára nélkülözhetetlen protekciójálózatot.

Az irodalom mellett mély hatással voltak Tomkó élénk képzelőtehetségére és széleskörű érdeklődésére a klasszikus római világ maradványai, a minden oldalról feléje meredő romok, amelyek az írott betűnél elevebben állították lelki szemei elé a történeti eseményeket és tárták fel a világbirodalom fenségét. Rajongó dalmát lelke történelemben és romokban egyaránt főképpen azokat a kapcsolatokat kereste és szövögette, amelyek Dalmáciát és Illyriát a római birodalom sorsával összefűzték. Fellengző terveket dolgozott ki, hogy sorra megírja azoknak a császároknak, pápáknak és egyéb történeti nagyságoknak életrajzát, akiket szűkebb hazája adott a világbirodalomnak és a római egyháznak. 1602-ben Baroniusnak megmutatta a moesiai származású Nagy Konstantin császárról írt kéziratot tanulmányát, amely annyira megkapta az öreg tudóst, hogy nyakába borult és nem győzte magasztalni a pelyhesállú ifjú meglepő tudományos eredményeit.³²

Érthető tehát, hogy Tomkó már a barokk katolicizmus beállításában szemléli a római történelmet, annak pogány és keresztény császárait. Baronius esete mutatja, hogy történetiszemlélete a vallásosság és a szűkebb hazafiság szellemében alakult ki. Irodalmi tevékenységére ösztönző hatással volt egy-egy katakombai lelet felszínre kerülése, ha abban hazai vonatkozásokat fedezett fel. Műveinek jó-része életrajzokban mutatja be hőseit, elsősorban a szenteket. Ezek

³² Donnola írja Tomkóról: ... Et si ego Tonco dignitate et barbae, ut fama est, longitudine ac latitudine impar ... l. m. 10. l. — Tomkó így írja le a jelenetet: ... tantus heros lacrimis prae pietate effusus, in meum proruens complexum, magnas mihi debere gratias et a iuvene imberbi talia didicisse minime pudere, disertis verbis non solum sit protestatus, sed ... Regiae Sanctitatis Illyricanae Foecunditas. 147. l.

a szentek határozottan magukon viselik a virágzó barokk aszketikai elgondolását: a föld és a mindennapi élet realitása felett víziókban lebegő szentek típusát. Barokk vonást kell látnunk abban a meleg szeretetben is, amellyel Tomkó leírja a magyarok, a horvátok és egyéb déli szláv népek dicső küzdelmeit a világhódító félholddal.

Tomkó szerepe a Szentszék és Velence között kitört egyházpolitikai viszályban.

Tomkó, amidőn visszatért szülővárosába, új főpapot talált a sebenicói püspöki székhelyben: a Bresciából származó Vincenzo Arrigoni domonkosrendi püspököt,³³ akit hamarosan megnyert kitűnő képzettségével és egyházas gondolkodásával. A püspök az egyházmegyei papnevelőben alkalmazta, kanonokká nevezte ki és különféle megbízatásokkal tüntette ki. Tomkó a tanítás mellett a lelkipásztorkodásban is buzgólkodott és a város kétnyelvű lakosságának lelki igényei szerint hol olaszul, hol horvátul prédikált. Ezen széleskörű egyházi tevékenysége mellett jutott ideje arra is, hogy folytassa történeti tanulmányát és befejezte a *De Illyrico Caesaribusque Illyricis Dialogorum libri VII.* című művét, amelynek első három könyvét Rómában írta meg. A munka Illyria földjét és történetét ismerteti, azonkívül a területről származó császárok, Diocletianus, Probus, Constantinus, Justinianus életrajzait foglalja össze. Kéziratban maradt fiatalkori vállalkozás.³⁴

A római történetből vett tárgy után két középkori téma feldolgozásához fogott. Két év múlva megírta az ispotályos jánosrend vranai perjelségének történetéről szóló szintén kéziratban maradt értekezését: *Discurso del priorato della Vrana dell'Ordine Gerosolomitano* címen. Súlytalan munka. Mintegy másfélszázad múlva Pray György is feldolgozta a magyar történelemben híres perjelség multját, de nem hivatkozik Tomkó kéziratára.³⁵

Tomkó első nyomtatott munkája Magyarországi Boldog Margit életének feldolgozása volt, mely nővérének, Dominika bencés apátnőnek ajánlva 1613-ban Velencében jelent meg. Címe a következő: *Život*

³³ Gulik—Eubel : i. m. 317. l. — Gauchat : i. m. 314. l. — 1599 decemberében engedélyt kapott arra, hogy püspökök hiányában két kisebb méltóságú főpap segédkezésével szenteltesse fel magát püspökké. Segr. de'Brevi vol. 290. f. 122.

³⁴ Pavics : i. h. 64. l.

³⁵ Sisics : i. h. 401. l.

blažene divice kčere Bele kralja ugarskoga i hrvatskoga, sestrenice reda sv. Dominika. Prinesen iz vlaskoga u hrvatski jezik. Mleci, 1613. Az életrajz adatai főképpen Laurentius Surius kölni karthauzi szerzetes szentek életének gyűjteményéből merítette, amelyet még Rómában vagy a sebenicói domonkos kolostorban, ahol két testvére is szerzeteskedett, ismert meg. Tudományos igények nélkül vallásos olvasmány-nak szánt mű. Magyar és horvát egyháziakkal kötött ismerettsége, továbbá az a körülmény, hogy Boldog Margit atyja, IV. Béla, Horvátország és Dalmácia királyi címét is viselte, bizonyára serkentő hatással volt a szerzőre az életrajz kiválasztásában.

A következő évben Tomkó elkészült a tragikus véget ért Crispus Caesar életrajzával. Ez sem eredeti munka, hanem Sabinka Bernardin István eredményeinek összefoglalása.³⁶

Mialatt Tomkó első irodalmi sikerét aratta, V. Pál pápa és a velencei kormány között súlyos egyházpolitikai viszály robbant ki, amelyre egész Európa felfigyelt.³⁷

A köztársaságnak kétségtől nagy érdemei vannak abban, hogy Magyarországgal és Lengyelországgal együtt gátat emelt a délkeletről előretörő mohamedán világ hódító törekvésének. Hatalmának erőforrása, a levantei kereskedelem és ennek támaszpontjai, a kisázsiai gyarmatszigetek állandó védőharcra és ügyes diplomáciai taktikázásra kényszerítették. Pillanatnyi sikerekért kész volt nem egyszer az egyetemes keresztény érdekeket mellőzni és önző céljainak alárendelni. A pápa méltó felháborodását váltotta ki azzal, hogy a keresztes hadsereget csak azzal a feltétellel szállította át a tengeren, ha előbb a magyar király birtokában lévő Zára visszafoglalásában megsegíti. Ennek az egyéni politikának a jellemzésére kapott szárnyra az a közmondás, hogy a velenceiek előbb velenceiek, csak azután keresztények (Prima Veneziani, poi Cristiani).

A XVI. század fordulóján a független és elvilágiasodó modern állam fejlődésének hatása alatt a Serenissima következetesen szembe helyezkedett az Egyház ősi kiváltságos állásával, megnyirbálta mentességeit, korlátozta jogait és egyre jobban kiterjesztette joghatóságát az egyházi személyekre, birtokokra és intézményekre. A feszültség annyira fokozódott, hogy V. Pál pápa 1606 áprilisában a dogét és a szenátust kiközösítette és az egész köztársaság területére ki-mondotta az egyházi tilalmat. A pápa fellépésére a doge ünnepélye-

³⁶ Pavics : i. h. 68. l.

³⁷ Battistella : i. m. 579—643. l. — Pastor : i. m. XII. 82—154. l. — Saba—Castiglioni : i. m. II. 387—90. l.

sen kijelentette, hogy állami ügyekben egyedül az Istent ismeri el maga felett és rákényszerítette a papságot, hogy a tilalom ellenére tovább végezze az egyházi ténykedéseket. A szerzetesrendek közül a jezsuiták menten alávetették magukat a pápa intézkedésének. Ezért száműzték őket. A végsőig elmergesedett helyzet izzó irodalmi vitát is keltett, amelyben a pápaság álláspontját Baronius és Bellarmin biborosok képviselték, míg a köztársaság igényeinek a szenvedélyes és elfogult Paolo Sarpi volt hangos szószólója.

Voltak, akik azt hitték, hogy az elmergesedett viszály előkészíti a talajt a köztársaság területén a protestantizmus elterjedésére. Ezek azonban nem számoltak azzal, hogy a katolicizmus gyökerei mélyen beleeresztek a velencei nép lelkébe és állami életének talajába, s a hagyomány előbb-utóbb diadalmaskodni fog a mestersegesen felkorbácsolt viharon. IV. Henrik francia király közreműködésére a Serenissima meghódolt a pápa előtt és helyreállította a diplomáciai viszonyt. Főképpen személyi okokból egyik-másik egyházellenes intézkedés visszavonása nehézségekbe ütközött, a jezsuiták pedig csak a század közepén térhettek vissza a lagunák városába.

Az egyházi fenyegetések és a hatóságok hivatalos ellenállása Sebenicóban is felkavarták a nyugodt egyházi életet. Ennek a helyi harcnak a részletei ismeretlenek előttünk, annyit azonban tudunk, hogy a római szellemmel telített Tomkó az ellenállás egyik vezető személyisége volt. Tizenöt-húsz évvel később, 1626-ban a székeskáptalan prépostja visszatekintve a multra, azt hangoztatta, hogy Tomkó az elesetteket felemelte, a hitben gyengéket és ingadozókat megerősítette és megszilárdította. Úgyszólván az egész sebenicói egyházat és papságot csodálatosan gyarapította. Szavával és életének példájával hosszú éveken át széles körben megvilágította az egész környéket. Éppen ezért érdemesnek tartotta őt a sebenicói püspökségre.³⁸ Ugyanakkor a köztársaság megbízottja, hogy Tomkót elüsse a püspökségtől, izgága, zavartkeltő jezsuita növendéknek bélyegezte őt, aki a városban egymásnak uszítja az egyházi és világi hatóságokat, teljesen a jezsuiták befolyása alatt van.³⁹ Ez a két ellentmondó, de a különböző szempontok szerint jellemző minősítés Tomkó egyéniségéről csak úgy érthető meg, ha visszavetítjük az egyházpolitikai viszály idejére, mert 1626-ban Tomkó már évek óta állandóan az örökvárosban tartózkodott.

³⁸ Barberini Lat. vol. 6574., számozatlan.

³⁹ Pavics : i. h. 89—90. l.

Az egyházpolitika hullámai idővel Sebenicóban is elcsendesedtek, Tomkó is azon volt, hogy az ellentéteket elsimítsa. Növekvő hírneve és nagyratörése magasívelésű egyházi pályával kecsegtette. Gyakran megjelent Velencében, ott adta ki első munkáit. Innen írta 1624 október 5-én, hogy több bosnyák ferences, bizonyára a török üldözése miatt elhagyta rendtartományát és vagy világi pap lett, vagy a ferences család különféle ágazataiba lépett át. A Propaganda Kongregáció intézkedését kérte hasonló kilengések ellen. A Kongregáció egyelőre nem nyult az ügghöz, mert Pietro Massarecchi albán papnak, a Felsőbalkán és a Hódoltság apostoli vizitátorának személyes megjelenését várta jelentéstétel végett.⁴⁰

Azonban Tomkó hiába igyekezett fátyolt borítani a multra, a velencei kormányzat és a sebenicói helyi hatóságok nem törölték nevét a fekete könyvből.

⁴⁰ Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 262. f. 207rv.

TOMKÓ ELŐKÉSZÍTI A GLAGOLIT SZERTARTÁSKÖNYVEK ÚJ KIADÁSÁT.

Előkészítő munkálatok a Propaganda Kongregáció alapítása előtt.

A XVII. század elején a tenger melléki déli szláv egyházakban, amelyek ősi hagyományként a trienti zsinat után is glagolit nyelven végezték a szentmisét és a szertartásokat, egyre sűrűbben hangzott fel a panasz, hogy az előző században Velencében megjelent misekönyv és breviárium példányai elfogytak és elhasználódtak. Mindenki Rómától várta az új kiadást.⁴¹ A Szentszék 1610-ben megbízta Berlingherio Gessi velencei nunciust, hogy keressen alkalmas tudós papot, aki az új kiadás előkészítését vállalja. A nuncius Tomkó János sebenicói kanonokot és szemináriumi tanárt, az ismert tudóst és egyházas gondolkodású férfiút bízta meg a glagolit mise- és zsolozsmakönyv kijavításának és sajtó alá rendezésének nehéz munkájával. Valószínű, hogy Tomkó már korábban részt vett abban a mozgalomban, amely a liturgiai könyvek megjelentetését sürgette. El is vállalta a megbízást és Sebenicóban hozzálátott a munkához. Két esztendő múlva a nuncius levélben megkérdezte, elkészült-e már munkájával, ha nem, mondja meg, mikorra tudja befejezni. Azonfelül érdeklődött az iránt, hogy az új kiadás cirill- vagy glagolit betűkkel fog-e megjelenni. A maga részéről a glagolit írást ajánlotta, mert a protestánsok is ilyen könyvekkel próbálkoztak a déli szlávok között. Végül érdekelte őt még az is, hogy hozzávetőleg milyen áron hozzák majd forgalomba az új kiadás példányait abban az esetben, ha újból velencei nyomdát vesznek igénybe.⁴²

Tomkó válasza és az ügy fejlődése ismeretlen. Valószínű, hogy a munkálatok megakadtak, mert Tomkó a glagolit nyelv alapos ismerete híján egyedül nem tudott megküzdeni a minduntalan eléje gördülő nyelvi nehézségekkel. A következő évben is Sebenicóban talál-

⁴¹ A glagolit-könyvek kiadásairól Mohlberg : i. m. 305—09. l.

⁴² Pavics : i. m. 78—79. l.

juk megszokott munkakörében. Szeptember 28-án a székesegyház keresztelőkápolnijában megkeresztelte Nicolao Difnico helybeli lakos és neje, Orsolya asszony Simeon nevű újszülött gyermekét, a későbbi nonai püspököt (1646—49.) A keresztszülők Triphon de Lupis Cancellarius Praetorius és Lucretia asszony, Justinianus Octavius felesége volt. A másolatot Tomkó Márk «Canonicus et Decimarius Cathedralis Sebenicensis» állította ki és Aloysius Marcellus megyéspüspök írta alá 1644 február 6-án.⁴³ A glagolit könyvek kiadásának a kérdése évről-évre felszínre került, mivel a régi példányok pusztulása állandóan növelte a hiányt. 1614-ben maga V. Pál pápa vette kezébe az ügyet és Giacomo Serra bíborostól az egyre tarthatatlanabb helyzet megoldására alkalmas glagolit papot kért.

A bíboros 1601-ben és 1602-ben a török ellen küldött pápai segélyhad főbiztosaként Magyarországon járt és hosszabb időt töltött a drávántúli hadterületeken.⁴⁴ Mint bécsi nunciusként tevékeny szerepe volt az 1604-iki országgyűlés vallásügyi vitáiban. Rómába visszatérve, nagy érdemeket szerzett a pápai kincstár rendbehozásával, amiért V. Pál 1611-ben bíborral jutalmazta meg.⁴⁵ Serra bíboros valószínűleg még a császári udvarban ismerkedett meg a sebenicói származású és olasz műveltségű Verancsics Faustus csanádi püspökkel, Verancsics Antal esztergomi érsek unokaöccsével. Faustus sokoldalú képzettségű férfiú volt. Bölcséleti, régészeti, történeti és természet-tudományi tanulmányai mellett nyelvészettel is behatóan foglalko-

⁴³ Arch. Secr. Vat. Proc. vol. 47. f. 13r. — 26v. — Gauchat : i. m. 314. l. — Difnico elődje Hippolytus de Hippolytis ex stirpe Comitum Gazoldi domonkos teológiai lector volt, akit II. Ferdinánd 1623 szeptember 9-én nevezett ki nonai püspökké és 1624 február 13-án pápai megerősítést kért számára VIII. Orbántól. Utódja, Chumberg (Chumar, Chumer) Mihály ferences komisszáros 1639 március 23-án kapott kinevezést III. Ferdinánd királytól. Premrou és Gauchat nem veszik fel a nonai püspökök sorába. Orsz. Lev. Lib. Collat. vol. 133., 285—86., 418—19., 425. l. — Barberini Lat. vol. 6834. f. 3r. — Vol. 6849. f. 7r., f. 10r. — Gauchat : i. m. 261. l. — Galla : Pázmáneum. 64—65. l.

⁴⁴ VIII. Kelemen 1601 májusában küldte első ízben Magyarországba. Küldetése folyamára az apostoli kamarában viselt állását nem töltötte be. A pénzkezeléssel Alberico papot bízta meg. Segr. de'Brevi Index vol. 308. f. 204., f. 212., f. 228. — Ugyanott több adat a pápai segélyhadról. — A következő év szeptemberében a pápa újból hazánkba küldte. Küldetése bizonyára összefüggött Ujlaky Lajos boszniai püspök római útjával, akit a király azért küldött a pápához, hogy a hadakozáshoz pénzsegélyt kérjen. A pápa július 1-én értesítette az uralkodót, hogy követét szívesen fogadta és kérelmét teljesíti. Arch. Secr. Vat. Index Garampi : vol. 318. f. 423r. — Serra 1603 októberében kapott pápai brévé a nunciatúrára. Ugyanakkor a pápa újból betöltetlenül hagyta kamarai tisztségét. Segr. de'Brevi. Index vol. 338. f. 58., f. 60.

⁴⁵ Gauchat : i. m. 12. l.

zott. Mint déli szláv embert érdekelt a glagolit írás és liturgiai könyvek eredete, továbbá a Szentírás összsláv fordításának a kérdése. Mindezeket a kérdéseket többedmagával Szent Jeromosra vezette vissza.⁴⁶ Serra bíboros, mint legilletékesebbhez, hozzá fordult tanácsért.

A csanádi püspök honfitársát, a tudós író hírében álló Tomkót ajánlotta, akiről tudta, hogy a közelmúltban már foglalkozott a glagolit könyvek javításával.⁴⁷ Velencében, Rómában vagy esetleg Sebenicóban ismerkedett meg Tomkóval, hiszen élete végén többnyire ezeken a területeken élt. A következő években Tomkó ismételtelen megjelent az örökvárosban. 1614 tavaszától körülbelül a végéig állandóan ott tartózkodott. Vele volt Palkovics Ferenc ifjú, aki jezsuita szeretett volna lenni. A velencei kormány azt gyanította, hogy saját püspöke ellen agyarkodik a pápai udvarban, azonban a köztársaság ügyvivője semmit sem tudott felderíteni erre vonatkozólag. 1615-ben Sebenicóban látjuk, 1616-ban és 1619-ben ismételtelen feltűnik a pápai udvarban. Gyakori utazásai bizonyára a glagolit könyvekkel voltak kapcsolatban, de a kiadás elkészítése most is egyre késett.⁴⁸ Az örökvárosban alkalma nyílt kiszélesítenie régi tudós ismeretségi körét és bekapcsolódnia nemcsak a tudományos élet eleven sodrába, hanem közelebb jutnia a magyar élethez is. Ekkor ismerkedett meg az akkor még csak jezsuita szerzetes Pázmánnyal, aki szintén a Collegium Romanumban tanult. Pázmány ugyanis 1614—15 telén Forgách Ferenc bíboros megbízásából hosszabb időt töltött Rómában.⁴⁹ Itt találkozhatott Ergely Ferenc zágrábi kanonokkal és vál. veszprémi püspökkel is, aki apostoli kinevező bulláját sürgette.⁵⁰ Mind a két ismeret-

⁴⁶ A XVI—XVII. század több déli szláv és dalmátolasz írója szerint a szláv írás feltalálója és a szláv Szentírás első fordítója Szent Jeromos volt. Szent Cirill csak tökéletesítette a nagy egyházatya művét mind a két irányban. Véleményük azon a hamis feltevésen alapszik, hogy a római korban élő illírek, dalmaták, isztriaiak, liburnusok és pannónok szlávok voltak. Levákovics Ráfael, Tomkó barátja, szintén ezt a nézetet vallotta «Historia de Illyrica Natione et eiusdem vera origine» című kézirat munkájában és szembeszállt Verancsics Antallal, aki azt vitatta, hogy a szlávok csak Szent Jeromos után, Justinianus császár idejében telepedtek meg a Balkánon. Már akkor számosan elvetették a patrióta-írók alaptalan túlzásait. Arkiv. X. 204—08. l. — Schmurlo : Über Caramans Werk Identität : i. h. 104—09. l. — V. ö. : Pavics : i. h. 73—74. l. — II. Mátyás 1614 december 3-án hozzájárult ahhoz, hogy Verancsics tanácsosi tiszteletdíjából fizessék ki a püspök adósságát Orazio Mantua hitelezőnek. Orsz. Lev. Exped. Camer. vol. 306. F. Mai. — Vol. 308. H. Dec.

⁴⁷ Juhász : i. m. 116—32. l.

⁴⁸ Pavics : i. h. 75—76. l.

⁴⁹ Galla : Pázmány-levelek. 7—8. l.

⁵⁰ Tomkó 1629 május 31-én azt állította, hogy tizenhat éve ismeri Ergelyt. Arch. Secr. Vat. Proc. vol. 20. f. 261rkk.

ségnek döntő hatása volt Tomkó egyházi pályájának végső kialakására.

Meghitt baráti kapcsolatok fejlődtek ki Tomkó és a csanádi püspök között. Verancsics Miklós, a püspök unokaöccse, 1626-ban visszaemlékezve erre a barátságra, úgy nyilatkozott, hogy Faustus édestestvéreként szerette Tomkót, márpedig a püspök csak az értékes embereket szerette és becsülte. Amidőn a püspök 1617 elején meghalt, Tomkónak sikerült örökségben megszereznie a halott becses könyv- és kéziratgyűjteményét, amelynek legértékesebb kincsei Verancsics érsek hátrahagyott értekezései voltak. Tomkó február 22-én a sebenicói székesegyházban a káptalan által rendezett gyászistentiszteleten latin emlékbeszédet mondott, amelyet Pázmánynak, az új magyar primásnak ajánlva Velencében nyomtatásban is megjelentetett. A munka címe: *Oratio habita in funere Illustrissimi ac Reverendissimi viri Fausti Verantii Episcopi Chanadiensis celebrato a venerabili Capitulo et clero Sicensi concivi suo die XXII. Februarii 1617. Venetiis, 1617.* A beszédet három alkalmi latin elégia egészíti ki.

A Kongregáció is Tomkót bízta meg a glagolit-könyvek kiadásának az előkészítésével.

A hosszan vajudó előkészületi munkálatok új erőre kaptak, amidőn XV. Gergely pápa 1622-ben megalapította a világmissziók legfőbb irányító szervét, a Sacra Congregatio de Propaganda fide állandó bíborosi bizottságot. A Kongregáció ügykörébe tartozott általában a különféle nem latin szertartások felügyeleti joga is. A glagolit könyvek kiadását több oldalról ismét sürgették, mert az előző kiadás példányai hasznavehetetlenekké váltak. Glavinics Ferenc, a horvát ferencesek feje 1621—22 telén ebben az ügyben tárgyalásokat folytatott Carlo Carafa gráci, majd bécsi nunciussal, aki melegen felkarolta a szerzetes kezdeményezését. II. Ferdinánd király is megsürgette az istentiszteleti könyveket, mert glagolit területeken lakó alattvalói hozzáfordultak. A nyomtatás támogatására felajánlotta a Szentszéknek a Fiumében heverő illir nyomda betűit.⁵¹

A Propaganda Kongregáció is, jobb erők híján, Tomkót bízta meg a kiadás előkészítésével, azonban Glavinics tanácsára Levákovics Ráfael horvát ferencset (Raphäel Croatus) rendelte mellé

⁵¹ Pavics : i. h. 78—80. l.

segítőtársul. Pasztrics, a glagolit könyvek harmadik kiadásának előkészítője a század második felében, azt állítja, hogy a közös munkából Tomkó a nyelvészeti részt választotta, míg a szorosan vett liturgiai ügyek Levákovicznak jutottak. Mivel azonban mind a ketten gyenge lábon állottak a glagolit nyelv ismeretében, maguk mellé vették az örökvárosban tartózkodó Terlecky Metód chelmi egyesült rutén papot, aki azonban szintén keveset értett a glagolithoz.⁵²

Tomkó most már állandóan Rómában élt, noha öt-hat éven át nem esik szó a glagolit könyvekről. Tagja, majd vezetője az illírek vallásos társulatának, amely a San Girolamo degli Schiavoni templom mellett működött.⁵³ 1623 szeptemberében ismeretlen nemesek érdekében szorgoskodott a kúriában. Mint a bosnyák rendtartomány ügyvivője Filippo Szulaichi da Alto szerzetessel együtt szeptember 29-én eljár Hinkovics Tamás tartományfőnök püspökségének ügyében.⁵⁴ A következő év január 10-én a San Girolamo templomban eltemette Tetta Simeon barátját és egy XV. századi sírkövel jelölte meg sírját.⁵⁵

1625 közepén meghalt Antal skardonai ferences missziópüspök, a boszniai egyházmegye apostoli kormányzója.⁵⁶ A bosnyák tartományfőnök a halálessettel kapcsolatban azt kérte a Kongregációtól, hogy a hívek számára való tekintettel adminisztrátor helyett nevezzen ki rendes megyéspüspököt a boszniai címre. A Kon-

⁵² Mohlberg : i. m. 306. l.

⁵³ Tomkó nem volt tagja az illír káptalannak. Műveiben csak sebenicói, majd később zágrábi kanonoknak nevezte magát. Ebből az időből Don Giovanni és Fra Giovanni nevekkel találkozunk az illír társulat feljegyzéseiben. Mivel a Don cím a világi papok, a fra pedig a barátok előneve, Pavics azt hitte, hogy Tomkó egy ideig szerzetes volt. A kétféle előnév két különböző személyre vonatkozik. Pavics : i. h. 75. l.

⁵⁴ Arch. Prop. Memor. vol. 398. f. 368rv. Más ferences tartománynak is voltak kúriai megbízottaik. Ambrosio da Galbiato a ferencesek felsőnémetországi főbiztosa (Commissarius Generalis Superioris Germaniae) Giovanni Battista Crivelli bajor ügyvivő által szerzett engedményeket a török missziókba szánt magyar szalvatoriánus ferencesek részére. Secr. Brev. vol. 764. f. 82r.—83v.

⁵⁵ A két sírfelirat szövege :

Paulae Nobili Bosnensi — Reginam Usque Ad Mor. Secutae—Helena Constantiss. Fort.—Sotia Mestiss. F. C. — An. Sal. MCCCCLXXIX. Id. Octub.(I) Eodem Lapide- Simeonem Tettam Sicensem I. U. D. — Mirae Integritatis Virum — Tomco Marnavich (!) Bosniensis (!) — Amicus Textit. MDCXXIII. V. Id. Januarii. — Várady Imre egyet. tanár szíves másolása.

⁵⁶ 1625 augusztusáig a Kongregáció nem kapott jelentést a püspök haláláról. Július 5-én értesítette a balkáni missziópüspököket, köztük a skardonait is, hogy hamarosan megküldi nekik a szentévi jubileumot kiterjesztő pápai brevét. A következő hónap 9-én a bréve el is ment. Arch. Prop. Lett. volg. vol. 4. f. 102v., f. 125v.

gregáció augusztus 22-én a pápa jelenlétében hozott határozata értelmében a régi szokáshoz híven felszólította a főnököt, hogy nevezzen meg néhány képzett és az egyházmegye kormányzására alkalmas rendtársat. Ugyanakkor a rendi generálissal és a tartományfőnök kiküldötteivel is tárgyalt. Mivel azonban kitűnt, hogy Magyarországon még életben volt Telegdy János, a boszniai címre korábban pápailag kinevezett püspök, aki azonban a török miatt nem foglalhata el székrét, úgy határozott, hogy a jövőben is csak kormányzó által gondoskodik a boszniai katolikusok főpásztori ellátásáról. Így történt, hogy a következő évben a pápa a Kongregáció előterjesztésére Hinkovics Tamást, az új skardonai püspököt bízta meg a boszniai egyházmegye apostoli kormányzásával.⁵⁷

A püspökjelölt életének, továbbá egyházmegyéje helyzetének kivizsgálásával (processus informativus) Scipione Cobelluzzi bíborost, a Santa Susanna titulus viselőjét bízták meg, aki október 6-án lefolytatott kihallgatásai során Tomkót is megidézte. Tomkó eskü alatt előadta, hogy sebenicói kanonok, 46 éves, húsz éve ismeri a püspökjelöltet, aki fojnicai születésű és a bosnyák ferences rendtartomány tagja. Ismeri úgyszólván az összes szerzeteseket, 1615 óta gyakran látta misézni a jelöltet. Buzgalmánál és szellemi képességeinél fogva alkalmasnak tartja őt a skardonai püspökségre, amelynek területén eddig is jelentős lelkipásztori tevékenységet fejtett ki. Skardona, folytatta tanuvallomását, Dalmáciában van 10 mérföldnyire a tengertől Sebenico és Zára között a török fennhatósága alatt. A népes várost nagyrészt pogányok lakják, de az egyházmegye területén sok katolikus van. A katolikus templomok romokban hevernek, vagy mecsetekké alakították át őket.⁵⁸

Hinkovicsot a pápa még abban az esztendőben kinevezte skardonai püspökké.⁵⁹

Tomkó a huszas évek folyamán minden szabad idejét utazással töltötte. Felkereste a dalmát és horvát partok festői szépségű tájait, történeti nevezetességű városait, roskadozó romjait, amelyekhez a magyar és horvát történelem annyi dicső emléke fűződik. Közvetlen benyomásait színes leírásokban rögzítette meg évről-évre megjelent irodalmi munkáiban. 1624 második felében Ottaviano

⁵⁷ Arch. Prop. Memor. vol. 385. f. 540r. — Acta vol. 3. f. 250r., f. 252v. — 53r., f. 258rv., f. 265v. — 66r., f. 272v. — Lett. volg. vol. 4. f. 141rv. — Secr. Brev. vol. 707. f. 45r.—48v.

⁵⁸ Arch. Secr. Vat. Proc. vol. 21. f. 605r.

⁵⁹ Secr. Brev. vol. 957. f. 609r.—12r

Garzadori zárai érsek, apostoli vizitátor kíséretében hivatalos kiküldetésben is bejárta Dalmáciának velencei fennhatóság alatt lévő területeit.⁶⁰

Nem fogadhatjuk el egyesek ama következtetését, hogy Garzadori megbízatása Horvát- és Szlavónorszagokra és a Balkán belső területeire is kiterjedt.⁶¹ Az apostoli bréve csak Dalmáciáról szól, Tomkó és Ingoli is csak dalmát vizitációt említ. Sem a Propaganda Kongregáció levéltárában, sem a bécsi nuncius jelentéseiben, sem a magyar primás levelezésében nincs nyoma a vizitáció ily irányú kiterjesztésének. Ami pedig a török területeket illeti, jól tudjuk, hogy a pogány legfőlegbe a teljes szegénységben élő bennszülött ferences püspököket türte meg, akik meghúzódva a rend népesebb kolostoraiban, főpapi jelvények nélkül működtek. Egyébként éppen ezekben az években járta be Albániát, Bulgáriát, Hercegovinát, Boszniát, Szerbiát és a Hódoltság déli részeit Massarecchi apostoli vizitátor, a Propaganda Kongregáció megbízottja.⁶²

Tomkó látogatásai folyamán személyesen is tapasztalta, hogy a glagolit könyvek újranyomása mindenfelé múlhatatlanul szükséges. De sejtette, hogy a nyomtatást megnehezíti majd a ritka betűk beszerzésének nehézsége. Ezért 1625 nyarán felkérte Garzadori érseket, hogy sürgesse meg a királynál a fiumei glagolit nyomda ügyét. Garzadori felterjesztésére Bandini bíboros szeptember 27-én utasította Carafa bécsi nunciust, hogy járjon el Ferdinánd királynál. Carafa október 22-én Bécsújhelyről, ahol a kevéssel előbb megnyílt soproni országgyűlés vallásügyi tárgyalásai miatt ideiglenesen tartózkodott, jelezte, hogy csak az országgyűlés berekesztése után lesz

⁶⁰ Tomkó ezeket írja Beriszló életrajzában: *Dum more consueto placidior anni partem peregrinationibus exigo...* Arkiv. IX. 244. l.

⁶¹ Garzadori 1624 márciusában kapta meg a zárai érsekséget és július 13-án nevezték ki dalmát vizitátorrá. Megbízatása az egész Dalmáciára (in tota provincia Dalmatiae), az összes egyházi intézményekre, javadalmakra, a hitélet minden megnyilatkozására, a világi és a szerzetesi papságra egyaránt kiterjedt. A bréve nem szól vizitátortársról, de feljogosítja a vizitátort, hogy belátása szerint alkalmas segítőtársat vegyen maga mellé: *Adque omnia praedicta melius et commodius peragendi unum vel plures idoneos ministros et cooperatores tui Apostolici muneris cum eadem vel limitata facultate substituendi...* A bréve a vizitáció befejeztével beszámoló felterjesztését rendeli el. — Gauchat: i. m. 207. l. — Pavics: i. h. 80. l. — Arch. Prop. Acta vol. 7. f. 54 kk.

⁶² Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 262. f. 13r. — A missziópüspökök engedélyt kaptak a Szentszéktől, hogy a török türelmetlensége és zsarolása miatt rangrejtve járjanak és a főpapi funkciókat is püspöki jelvények nélkül végezzék. Secr. Brev. vol. 721. f. 148r.—49r.

alkalma a császár elé terjeszteni a nyomda ügyét. A Kongregáció november 24-én tudomásul vette a nuncius válaszát, de már szeptember 21-én és 27-én értesítette a zárai érseket a nunciushoz adott intézkedéséről.⁶³

Az ügy fejlődéséről nincs közvetlen adatunk. 1629-ben, az előkészítő munkálatok befejeztével, a Kongregáció intézkedett ugyan a betűk beszerzéséről, de a fiumei nyomdáról nem tett említést.

Ergely Ferenc Tomkót zágrábi kanonokká nevezi ki. Velence nem felejt.

Amikor a glagolit-könyvek javítási munkálatai végefelé jártak, Tomkó már ötvenedik életéhez közeledett. Gondoskodnia kellett tehát arról, hogy megfelelő végleges állásban elhelyezkedjék. Érezte, hogy a velencei köztársaság dalmát területén nem remélhet magasabb egyházi méltóságot. Egyedül a Szentszék szolgálatában szerzett érdemeire és Barberini államtitkár személyes kegyeire számíthatott életkérdése megoldásában. Életének eme válaszútján váratlanul olyan megoldás kínálkozott, amely nemcsak megnyugtatta őt jövőjét illetően, hanem még a későbbi érvényesülés távlatait is megnyitotta nagyravágyó szemei előtt. Valószínűleg még 1626 vége felé Domitrovics Péter zágrábi püspök kanonokjává és székesegyházi főesperessé nevezte ki. Tételes adatok híján nem tudunk kellőképpen rávilágítani azokra az indítóokokra, amelyek a püspököt arra bírták, hogy egy idegen egyházmegye papját, aki a zágrábi egyházmegye szolgálatában semmi érdemet sem szerzett, a székeskáptalan előkelő testületébe felvegye. Ismeretségük visszanyúl a század első évtizedére; a világlátott Tomkó felkereshette a főpapot székhelyén is, ahol egyéb jóbarátokra is talált, a Collegium Germanicum et Hungaricum régi növendékeire.⁶⁴ A káptalan legtekintélyesebb tagja, Ergely Ferenc veszprémi püspök mintegy másfél évtized óta ismerte őt. A sebenicói kanonok széleskörű tudása, irodalmi munkásságának erősen horvát színezete és a glagolit-könyvek kijavításában szerzett érdemei bizonyára kedvezően hatottak a püspök elhatározására. Tomkó, aki ekkor már az apostoli

⁶³ Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 330. f. 383rv. — Lett. volg. vol. 4. f. 160v., Bandini bíborosról: Galla: Pázmáneum. 52—53. l.

⁶⁴ Veress: i. m. 7kk. — 1626 december 26-án a zágrábi püspök szent-ereklyéket és papszenteléshez facultásokat kért a Kongregációtól. Feltehetjük, hogy a közvetítő az új kanonok volt. Arch. Prop. Acta vol. 4. f. 160v.

protonotárius címet⁶⁵ viselte, mérlegelve életének bizonytalan alakulását, a kinevezést elfogadta.

Kevéssel előbb ugyanis a betegeskedő Arrigoni püspök azzal a gondolattal foglalkozott, hogy lemond püspökségéről. Nemsokára, 1626 októberében meg is halt. A megüresedett püspöki székhely komolyabb várományosa, a helybeli közvélemény szerint is, a város nagynevű szülöttje, az egyházi élet szabadságának bátor harcosa, a pápai udvarban tartózkodó Tomkó volt. Megnyerő modora és előkelő megjelenése szintén előnyére vált. A székeskáptalan is örömmel vette volna kinevezését. Joannes Zoreceus prépost, Doreseus kanonok és Ursinus kancellár 1626 november 18-án kelt felterjesztésükben kanonoktársaik megbízásából az egész papság és nép nevében kérték Tomkó kinevezését VIII. Orbán pápától. Kiemelték rendkívüli tulajdonságait és személyi érdemeit, papi életének széleskörben sugárzó erejét és hírnevét. Francesco Barberini bíboros államtitkár magáévá tette az ügyet. A sebenicói városi hatóság és a velencei kormány, amint megsejtette Tomkó személyének előtérbe jutását, mindent elkövetett, hogy kinevezését megakadályozza. A köztársaság római ügyvivője közölte a kúriával, hogy

⁶⁵ Abban az időben a kamarási és protonotáriusi címet a jelölt nevében beterjesztett kérvényre adta meg a pápa. A protonotáriusság nemcsak cím volt, hanem közokirat kiállítására jogosító felhatalmazás is. A század első felében több esztergomi és zágrábi kanonok kapta meg ezt a kiténtetést. 1598 szeptemberében Gyurák Balázs zágrábi éneklőkanonok, 1600 júliusában Joannes de Hileblwky(?) esztergomegyházmegyei pap, 1608 decemberében Jagusztics Pál, 1612 áprilisában Jaskay Ambrus, 1625 áprilisában a nemesi származású Octavius András zágrábi kanonokok, 1632 márciusában az esztergomegyházmegyei Saraca (?) Miklós, májusában Lippay György és Püsky János esztergomi kanonokok, 1633 júliusában Medai (Medák) Miklós, 1637 októberében Paxics Péter és Lupanics András zágrábi kanonokok, 1637—38-ban Szelepcshényi György és Baghy József esztergomi kanonokok, végül 1645 júniusában Schlegel Mátyás esztergomi kanonok. 1608 májusában Bratulics Simon zágrábi püspök apostoli jegyzők kinevezésére kapott felhatalmazást. 1617 júniusában Balititius István zágrábi kanonok azzal a felhatalmazással lett protonotárius, hogy hat apostoli jegyzőt kreálhat és hat egyént törvényesíthet. 1635 októberében a Zágrábba visszatérő Tomkó, «minthogy az egyházmegyében nem voltak jegyzők, akik az egyházi rendfokozatok felvétele előtt a törvényteleneket törvényesíthették volna», négy apostoli jegyző kinevezésére kapott engedélyt. Lippay és Püsky 1633-ban pápai kamarási címet is kapott. Segr. de'Brevi: Index Brev. an. 1598. Men. Sept. vol. 274. f. 149. — Vol. 297. f. 470. — Vol. 431. f. 345. — Vol. 438. f. 290. — Vol. 478. f. 330. — Vol. 549. f. 11. — Vol. 700. f. 445—47. — Vol. 784. f. 938. — Vol. 786. f. 645. kk. — Vol. 787. f. 31., f. 40. — Vol. 800. f. 594. — Vol. 827. f. 13. — Vol. 839. f. 365. — Vol. 947. f. 969. — Vol. 997. f. 743. — A császári nunciusok is kaptak felhatalmazást arra, hogy körzetükben apostoli protonotáriusokat és notáriusokat nevezzenek ki. Pl. 1593 augusztusában Cesare Speciani cremonai püspök, császári nuncius. U. o. vol. 206. f. 196.

Tomkó kinevezése megzavarná a kívánatos összhangot az egyházi és világi hatóság között. Összeférhetetlen természetével megbontaná a hívek békéjét. Tekintélye sem volna, mert köztudomású, hogy a megvetett rabló morlak nép alacsony társadalmi osztályából származik, atyját pedig, mint a török szolgálatában álló vámost, kiutasították a városból.⁶⁶

Ilyen körülmények közt a kúria nem erőszakolhatta Tomkó kinevezését, nehogy egy személyi vonatkozású ügy erőszakolásával újból elmérgesítse a Szentszék és a köztársaság között nehezen helyreállott jó viszonyt.

A zágrábi állás a trienti zsinat előírásai értelmében helybenlakásra kötelezte a javadalmast. Ezért Domitrovics püspök⁶⁷ felszólította Tomkót, hogy javadalmát mielőbb foglalja el.

Tomkó a Kongregáció szolgálatában állott, annak engedélye nélkül nem távozhatott volna el véglegesen az örökvárosból. Az ügyet tehát az 1627 március 8-iki rendes gyűlés elé terjesztette meg-

⁶⁶ Barberini Lat. vol. 6574. számozatlan kódexben a káptalan felterjesztése. — Pavics : i. h. 90. l.

⁶⁷ Domitrovics előbb pécsi püspök volt. Egy 1610 január 16-án kelt királyi kiváltságlevélen már pécsi püspökként szerepel a méltóságok között. Orsz. Lev. Collat. vol. 133., 229. l. — 1610 március 15-én kapott kinevező bullát II. Mátyás előterjesztésére. Elődje az elhunyt Zalatnaky György volt. A közbeeső Erdődy János és Ergely Ferenc említése elmaradt, mivel egyikük sem kapott bullát. Személyi adatai : zágrábi prépost, törvényes származású, katolikus szülők gyermeke, felszentelt pap, a teológiában és az egyházjogban jártas. Secr. Brev. vol. 615. f. 88r.—90r. — Zalatnaky bullája : u. o. vol. 377. f. 243vkk., az évszám tévesen 1613 január 1. 1600 január 1. helyett. — 1610 júniusában Bratulics Simon zágrábi és Domitrovics Péter pécsi püspökök panaszt tettek az erőszakoskodó zsoldosok ellen, akik a kiskomáromi jobbágyoktól kicsikarták a dica-adót és egyéb jogtalan terhekkkel sújtották őket. Orsz. Lev. Expedit. Camer. vol. 304. S. Jun. — A következő év májusában Bratulics halála után Domitrovics folyamodott a zágrábi püspökség megszerzéséért. U. o. vol. 305. A. Mai. — Aug. több akta. — E. N. 9. — H. Jun. 1., J. Nov. 33. — A javadalom átmeneti kezelését Jagetics Gergelyre bízták, aki még 1611 december végén is állásában volt. U. o. P. Sept. 21. — A király 1611 július 15-én nevezte ki Domitrovicsot és neki adományozta a javadalommal egybe kötött topuszkai apátságot is. A pécsi püspökséget Pyber János, a zágrábi prépostságot pedig Napuly Boldizsár olvasókanonok kapta meg. U. o. Collat. vol. 133. 239—41. l. — 1611 novemberében és 1613 áprilisában Domitrovics elődjének búza- és egyéb gabonahagyatékából kir. tanácsosi tiszteletdíjának kiutaltatását sürgette. U. o. Expedit. Cam. vol. 305. P. Nov. 55. — Vol. 307. C. April. — Patacsics István, Szlavónország helyettes főjegyzője 1611 végén vezette be a javadalomba. 1613 márciusában, áprilisában és májusában még követelései voltak az előddel szemben. U. o. vol. 307. A. Mart. 140., 142., D. 116. — Domitrovics zágrábi bullája 1613 július 15-én jelent meg. A pápa utasította benne a püspököt, hogy esküjét Almássy Pál váci és Ergely Ferenc veszprémi püspökök előtt tegye le. Secr. Brev. vol. 617. f. 368r.—69v.

oldás végett. Abban az esetben, ha továbbra is igénybe vennék munkáját, az új javadalom fejében megfelelő anyagi kárpótlást kért. Ugyanakkor bejelentette, hogy a glagolit-misekönyv javítási munkálatai befejeződtek és már másodízben sürgette, hogy gondoskodjanak a sajtóra kész szöveg kinyomatásáról. A gyűlés bizonyos kikötések mellett hozzájárult a nyomdai munkálatok elrendeléséhez, majd felszólította Tomkót, jelentse ki, mily összegű kárpótlást igényel. Mivel nem szorosan vett missziós kiadásról volt szó, a Kongregáció az alapító XV. Gergely pápa rendelkezése értelmében nagyobb összeget nem fordíthatott erre a célra. Másrészt Tomkó sejtette, hogy a ritka betűk beszerzésének nehézségei miatt a nyomdai munkálatok előreláthatólag bizonytalan időre eltolódnak, ezért végleges elbocsátását kérte. Azonban az április 16-iki gyűlés éppen a tervbevett munkálatok miatt egyelőre visszatartotta őt. A június elején tartott gyűlés ellenben, bizonyára a zágrábiak ismételt sürgetésére is, végre beleegyezett távozásába. Ekkor meg a pápa tartotta őt vissza. Erre Tomkó havi tiszteletdíjának a kiutalását kérelmezte a Kongregációtól, amit az október 9-iki ülés egy évre meg is szavazott.⁶⁸

Ezek után mintegy két évig nem esik szó a glagolit-misekönyvről a kongregációi üléseken.

Barberini bíboros Tomkót a zágrábi püspökségre ajánlja.

Domitrovics Péter püspök 1628 nyarán, amint főpásztori útja közben átkelt egy hirtelen megduzzadt hegyi folyamon, kifordult csónakjából és vízbe fúlt. Carlo Carafa nuncius július 8-án azzal a megjegyzéssel közölte a gyászhiért Barberini államtitkárral, hogy az elhunyt jámbor, buzgó és példás életű főpap volt.⁶⁹

Az államtitkár a pápa megbízásából nyomban utasította a nunciust, hogy nyerve meg II. Ferdinánd magyar király hozzájáru-

⁶⁸ Arch. Prop. Acta vol. 4. f. 194r., f. 207v., f. 232v., f. 298v.

⁶⁹ Domitrovics zágrábi püspöksége folyamán 1615 novemberében Joannes Gratianus számára engedélyt kapott a kivételes papszentelésre (extra tempora). Az 1622 márciusában kapott újabb felhatalmazást azzal indokolta, hogy egyházmegyéjében kevés a lelkeskedő pap, a plébániák hosszú időn át üresedésben vannak és félő, hogy az egyházmegyében vagy a szomszéd területeken élő másvallásúak elhódítják az elárvelt híveket. Végül 1626 december 28-án a Propaganda Kongregáción keresztül kért felhatalmazást kivételes papszentelésre, a mit a következő év áprilisában meg is kapott. Domitrovics haláláról: Orsz. Lev. Expedit. Camer. vol. 314. A. Jun. 48. — Secr. Brev. vol. 530. f. 41. — Vol. 657. f. 586r.—87v. — Vol. 724. f. 240.

lását Tomkó János kinevezéséhez. Ebből a célból leveleket is küldött hozzá az uralkodó és koronás fia, III. Ferdinánd számára. A nuncius, mielőtt a leveleket átadta volna, Giovanni Pallotto rendkívüli nunciussal egyetértőleg előbb Pázmány érsekhez fordult felvilágosításért, mert úgy értesült, hogy már megtörtént ugyan a megállapodás az új püspök személyét illetően, de még nem jelent meg a királyi kinevező oklevél. Arra számított, hogy Pázmány, akinek tapasztalata szerint döntő befolyása volt a főpapi székek betöltésére, még idejében megváltoztathatja az uralkodó elhatározását. Eljárásáról augusztus 8-án jelentést tett az államtitkárnak és várta a magyar érsek válaszát. Pázmány előtte való nap Pozsonyból értesítette a nunciust, hogy a király már három héttel előbb visszavonhatatlanul Ergely Ferenc veszprémi püspöknek adományozta a zágrábi püspökséget. Ezek után a nuncius nem tartotta többé célszerűnek a levelek kézbesítését. A hónap 12-én beszámolt a helyzetről, amit az államtitkár szeptember 2-án megnyugvással tudomásul vett. A sikertelen kísérletezés később nagy előnyére vált Tomkónak a boszniai püspökség elnyerésében.⁷⁰

Az új püspök⁷¹ és Tomkó régi ismerősök voltak. Ezen ismer-

⁷⁰ Carafa vonatkozó kitétele: „... Monsignor Arcivescovo (Pázmány) dal quale dipendono quasi totalmente simili nomine...». A királyi kinevezése gyakorlatára kedvezőtlen fényt vet az az eljárás, hogy a kinevezést nem előzte meg a szükséges előkészítő tárgyalás a Szentszékkal. — Barberini Lat. vol. 6945. f. 111r., f. 117rv. — Galla: Pázmány-levelek. 99. l. — Giovanni Battista Pallotto Svájból került a császári nunciatúra élére. Egyideig mint rendkívüli nuncius Carafa rendes nunciussal párhuzamosan a harmincéves háborúval felmerült ügyeket intézte, majd Carafa visszahívása után az egész képviseletet átvette. Pázmánnyal egyidőben, 1629 november 19-én kapta meg a bibort. A Kongregáció ülésein főképen a nunciatúrája területéről származó ügyek előadója volt. Galla: i. m. 45., 57., 58., 68., 78., 79. l. — Érkezések VIII. Orbán brevében a magyar érsek jóindulatába ajánlotta őt. Primási Lev. Pázmány-iratsomó.

⁷¹ Ergely előzetesen veszprémi püspök volt. A pozsonyi kamara 1609 március 20-án értesítette, hogy Zerdahelyi György fogja bevezetni javadalmába, akit azzal is megbízott, hogy tárgyaljon Battyhány Ferencsel a javadalmat érintő ügyekben. Orsz. Lev. Expedit. Cam. vol. 303. an. 1609. Mart. és Jun. hónapoknál. — 1610 januárjában még csak vál. püspökként szerepelt. U. o. Collat. vol. 133. 229. l. — Bullája 1610 március 19-én kelt. Az ölompecsétért 5 aranyat fizetett. Secr. Brev. vol. 614. f. 545. — 1613 március 23-án d. u. 3 órakor a következőket mondotta: Veszprémi püspök, királyi tanácsos, ötvenkét éves, húsz éve ismeri a jelöltet (Domitrovicsot). Már kanonok volt, amikor megismerte, mint Bécsből visszatérő tizenöt éves tanulót. A jelölt szülei Domitrovics András és Granya Ilona volt. Legalább tizenkét éve felszentelt pap. Kötőnő hitszónok, királyi tanácsos. Majd következik a székváros érdekes leírása. A város a magyar király fennhatósága alatt van, körülbelül 400 házból áll. A székes-egyház kockakövekből épített, védőfallal körülvett gyönyörű alkotás. A püspöki

retség alapján Cosimo Torres bíboros⁷² és Domenico Cecchini signaturai referendárius⁷³ 1629 május 31-én, az előírással processus informativus folyamán, megidézték Tomkót, hogy eskü alatt vallomást tegyen a püspökjelölt személyéről.

Tomkó előadta, hogy ötven éves, zágrábi kanonok és főesperes, tizenhat éve ismeri a jelöltet, aki tudomása szerint húsz évig volt veszprémi püspök és egy ideig a zágrábi préposti méltóságot is viselte. Láttá a püspökszenteléséről tanuskodó okiratot. A jelölt mint veszprémi püspök csak nehezen teljesíthette főpásztori kötelességeit, mert az egyházmegye nagyrésze török megszállás alatt van. Mégis bérált, papokat szentelt és rezideált. A megye tele van eretnekekkel. Ergely jámboréletű főpap, egyike az ország legképzettebb és legbuzgóbb főpásztorainak, aki minden időben bátran síkra szállott az Egyház jogaiért. Gyermekkora óta Zágrábban élt, ott végezte tanulmányait és közmegelegedéssel különféle tiszteket töltött be.⁷⁴

Valószínűleg a rezidenciakérdéssel és a püspökváltozással függ össze az a hír, hogy Tomkó lemondott kanonokságáról és a pápa Medák Miklós germanicust nevezte ki helyébe. Farlati szerint az új püspök, mihelyt a kinevezésről értesült, Rómába küldötte Bogdán Márton kanonokját azzal a megbizatással, hogy a kúriát rendel-

javadalomba bekebelezték a székvárostól alig 5—6 mérföldnyire fekvő elenyéztett apátságot, amelynek templomát a török lerombolta. A városon kívül levő Szűz Mária-apátságot a káptalan birtokaihoz csatolták a mindenkori kisprépost részére. A székesegyházban működik a császári társaskáptalan is. A galgoncai prépostságot a jezsuiták bírják. A nagyprépost: habet praebendam et bona distincta et simplam partem ex mensa Capitulari. A praebendátusok és a császári kanonokok száma is tizenkettő. A székvárosban plébániák vannak a Szűz Mária, Ker. Szent János, és a Szent Péter-templomokban. A ferenceseknek és a jezsuitáknak is vannak nyilvános templomaik. Az egyházmegye a Muráig terjed és benyomul Magyarországra is. A protestánsoknak nincs szabad vallásgyakorlatuk Horvát-Szlavónországban. Tanuként szerepelt még Micatius Miklós vál. püspök, továbbá gersei Pethő Gergely és Patacsics István Szlavónia követei a pozsonyi országgyűlésen. A processushoz több oklevelet csatoltak. Arch. Secr. Vat. Proc. vol. 14. f. 100r.—29v. — V. ő.: Ergely 1618 június 13-iki levele Gesualdo nunciushoz a veszprémi egyházmegye állapotáról. U. o. Nunz. Vien. vol. 239. f. 78r. — Orsz. Lev. Expedit. Camer. vol. 307. D. — Vol. 313. an. 1626—27. több irat helyenként. — Galla: i. m. 37., 97—8. l.

⁷² Drinápolyi címzetes érsek és lengyelországi nuncius, 1622-ben bíboros. Mint ilyen, előbb perugiai, majd monrealei (Szicília) érsek. Meghalt Rómában, 1642-ben. Gragonetti d. Torres: i. m. 101—02. l.

⁷³ Kúriai prelátus. XV. Gergely és Ludovico Ludovisi államtitkár szűkebb környezetéhez tartozott, de megtartotta befolyását VIII. Orbán idejében is. Pastor: i. m. XIII. 28., 34., 40., 438., 439. l.

⁷⁴ Galla: Pázmány-levelek. 98—99. l.

kezésének visszavonására bírja.⁷⁵ Bizonyára arra hivatkozott, hogy a magyar király a püspökkinevezés alkalmával azzal a joggal is felruházta, hogy a préposti méltóság kivételével a székeskáptalan összes kanonoki stallumait betölthesse.⁷⁶ Mivel a kúria nem vette figyelembe a püspök kérését, Bogdán vagy Ergely szépszerével rávették Medákot, hogy mondjon le. A megüresedett stallumot Bogdán kapta meg, Medákot pedig szerényebb kanonoki javadalommal elégitették ki. Farlatival szemben Kercselics azt állítja, hogy Medákot Telegdy János kalocsai érsek, a zágrábi püspökség metropolitája nevezte ki kanonokká a széküresedés idején.⁷⁷

A lemondás tényét látszik igazolni az a körülmény, hogy a zágrábi kanonoki cím, amely Tomkónak 1627-ben, 1628-ban és 1629-ben kiadott munkáin következetesen megvan, az 1630-ban és 1631-ben megjelent műveiről hiányzik. A szerző megelégszik csupán bosnyák származásának feltüntetésével. Hasonlóképpen Pázmány is, amidőn Tomkó püspökkinevezését kérte a királytól, elhagyta a zágrábi kanonoki címet, ami pedig fontos indítók lett volna a kinevezés megalapozásához. Egyébként tudjuk, hogy Tomkó az 1629—31. években, legalább nagyrészt, az örökvárosban élt és havi 8 scudo tartásdíjat élvezett a Kongregációtól.

Következtetésünket megerősíti a zágrábi káptalan egy feljegyzése, mely szerint az örökvárosból 1629 őszén visszatért Medák a következő év elején visszaadta Ergelynek a kanonokságot, melyet a pápától kapott.

Másképp tudjuk, hogy 1629 május 31-én még zágrábi kanonokként szerepelt Ergely processzusában. Zágrábi főesperesnek nevezte magát október 1-én is. Ezekkel a kétségbevonhatatlan adatokkal szemben nem állhat meg Kercselics értesítése, aki 1628-ra teszi a germanicus kinevezését. Nem is valószínű, hogy a kalocsai érsek, felhasználva az alig két hónapra terjedő széküresedést, minden jogi alap és ok nélkül helybenlakáshoz kötött állásra olyan kispapot nevezzen ki, aki legföllebb egy esztendő múlva hagyhatta volna el a kollégiumot.

Ugyanez a megállapítás áll a pápai kinevezés esetében is.

⁷⁵ Farlati: i. m. V. 567. l. — Zágrábi Metropolitan Arkiv. Acta Cap. Ant. 91. N. 58.

⁷⁶ A püspökkinevező oklevelek rendszerint felhatalmazták az új püspököt a kanonoki stallumok betöltésére. A préposti méltóság betöltésére külön felhatalmazást adott a király. Orsz. Lev. Collat. vol. 133. 94—95., 98—99., 109—110., 340—41., 374—75., 379—80., 385—86. l.

⁷⁷ Veress: i. m. 28. l.

Nem valószínű továbbá, hogy a pápa, rendkívüli ok híján, kivételesen magának tartotta volna fenn a betöltés jogát. Egyébként Medák sem szorgalmával, sem viselkedésével nem érdemelte ki a pápa különleges kegyét. Ha tehát a Rómában működő Tomkónak a helybenlakás kánoni kötelezettsége és a főesperességgel egybekapcsolt egyházkormányzás miatt le kellett mondania, ez csak 1629 végén vagy a következő évben történhetett meg.

Igazat adhatunk Foscónak, aki azt állítja, hogy Tomkó unokaöccse, Márk pap javára lemondott a sebenicói kanonokságról, amelyet a zágrábiival egy időben jogosan nem tarthatott meg.⁷⁸

A glagolit-misekönyv kinyomatása.

Miután a glagolit-misekönyv kijavított szövege sajtóra készen állott, a Propaganda Kongregáció 1629 december 19-én elrendelte, hogy a nyomtatáshoz szükséges Szent Jeromos-féle betűket szerezék be. A misekönyv előszavának megfogalmazásával Tomkót bízta meg.⁷⁹ A következő év április 15-én Caetani bíboros⁸⁰ javaslatára Marco Aurelio Maraldi brévetitkárt utasította, hogy a fogalmazványt a kúriai nyelvezet (stilus curiae) szempontjából simítsa át és a végleges szöveget juttassa vissza a kongregációi titkárhoz. Ugyanakkor 12 scudo segélyt szavazott meg Levákovicznak a nyomtatásban

⁷⁸ Ergely 1628 június 19-én kapta meg a zágrábi püspökséget. Orsz. Lev. Collat. vol. 133. 321—22. l. — Beiktatásáról: U. o. Expedit. Camer. vol. 314. an. 1628, június-szeptember hónapokban számos irat. — Decemberben Rómába küldötte Bogdán Márton főesperest, hogy pápai megerősítést és rendkívüli papszenteléshez felhatalmazást szerezzen. Barberini Lat. vol. 6900. f. 77. l., a püspök nem említi a Medák-ügyet. — 1631 április 21-én felhatalmazást kapott a bécsi nunciustól tíz kispap felszentelésére. Arch. Secr. Vat. Index Brevium Urbani VIII. vol. 317. f. 350. — U. o. Nunz. Vien. vol. 9. f. 40rv., f. 84v.—85r. — Fosco: i. m. 32. l. — Tomkó 1628-ban zágrábi és sebenicói kanonoknak írta magát.

A zágrábi káptalan feljegyzése szerint Medák hazatérése után, 1630 elején mondott le. Az adat alapján feltehetjük, hogy az előző év őszén kapta meg pápai kinevezését. Metropolitan Archiv. Act. Cap. Ant. Fasc. 91. Nr. 58.

⁷⁹ Arch. Prop. Acta vol. 6. f. 372rv.

⁸⁰ Luigi Caetani előkelő római család tagja volt. 1624-ben capuai érsek, 1626-ban bíboros lett. A Santa Pudenziana-templom titulását kapta meg, amely nemzetségének családi egyháza volt. Ide is temették 1642 áprilisában bekövetkezett halálakor. 1629 május 30-án vett részt első ízben a kongregációi üléseken. 1635 folyamán kikapcsolódott a Kongregáció munkaköréből. Kevéssel halála előtt, 1642 február 14-én jelent meg utoljára. Tagja volt a Kongregáció vagyonát ellenőrző szakbizottságnak. Ez utóbbi tisztségében Spada bíboros váltotta fel. U. o. Acta vol. 6. f. 276v. — Vol. 15. f. 23r., f. 41 r., f. 66v. — Gauchat: i. m. 19., 133. l.

kifejtett munkájáért.⁸¹ Június 15-én megsürgette a munkálatokat, mert a glagolit-területekről állandóan felpanaszolták a régi kiadás teljes hiányát. Pietro Bulgaro ferences értesítése szerint a Propaganda nyomdájában megjelent könyveket még a szakadárok is szívesen elfogadták.⁸² A Kongregáció foglalkozott azzal a nyomtatás szempontjából fontos kérdéssel, hogy hozzávetőleg hány példányra lesz szükség. A beküldött jelentésekből már 1626 augusztus 13-án megállapította, hogy a glagolit szertartásra jogosult egyházak török területen a skardonai, tinnini és makarszakai egyházakban, azonfelül Dalmáciában, Horvátországban, Szlavóniában és Szerbiában vannak elszórtan. Most azután elhatározta, hogy a glagolit gócpontokba nagyobb mennyiségű példányszámot küld szétesztás végett. A zárai egyháznak 280, a spalatóinak 100, a polónainak(?) pedig 50 példányt szavazott meg.⁸³

1630 július 21-én, majd október 4-én külön albizottság (Congregatio Particularis) foglalkozott a misekönyv kinyomtatásának ügyével. A bizottság tagjai az elnöklő Capponi bíboroson kívül San Sisto és Caetani bíborosok, Fagnani, Maraldi és Paolucci kúriai prelátusok, Hilarion cisztercita apát és Orazio Giustiniani oratoriánus pap voltak.⁸⁴ A következő év elején a bizottság véglegesen megállapította az új misekönyv teljes címét, amely kellőképpen kidomborította a glagolit-miseszövegek függését a római miseszövegektől.⁸⁵

A kefelevonatokat Tomkó és Levákovics nézték át és munkájukért tiszteletdíjban részesültek. 1631 március 28-án Tomkó tartásdíjának (provisio) további kiutalását rendelték el, amit a pápa azzal a megjegyzéssel hagyott jóvá, hogy állapítsák meg a díj havi összegét. Mivel a későbbi javításokat Levákovics egyedül is elvégezhette, a Kongregáció már nem tartotta indokoltnak Tomkó további

⁸¹ Arch. Prop. Acta vol. 7. f. 43r., f. 48v., f. 75r.

⁸² U. o. f. 81.

⁸³ U. o. f. 77r. — Scritt. rif. vol. 66. f. 194r.

⁸⁴ U. o. Acta vol. 7. f. 104rkk., f. 166r.—18v. — Capponiról: Galla: Pázmáneum. 55. l. — San Sisto bíborosról: Galla: Pázmány-levelek. 56—58. l. — Prospero Fagnani a század egyik legkiválóbb kánoni jogásza. Negyvennégy éves korában megvakult, ezért Doctor caecus oculatissimus-nak nevezték. Kirchenlexikon. IV. col. 1204—05. — Paolucci a pápa és az államtitkár környezetében működő kúriai prelátus volt. Pastor: i. m. XIII. 56., 95., 255. l. — Galla: i. m. 97. l. — Ilarione Rameati 1643-ban tagja volt a római kármelita rendház ügyében egybehívott szakbizottságnak is. Arch. Prop. Memor. vol. 406. f. 54r.—55v. — Az oratoriánus Giustiniani 1640-ben montaltói, 1645-ben nocerai püspök, néhány hónappal utána pedig bíboros lett. Gauchat: i. m. 28., 246., 162. l.

⁸⁵ Arch. Prop. Acta vol. 7. an. 1631. f. 4kk.

alkalmazását és beszüntette a díj kiutalását. Tomkó, amidőn látta, hogy a Kongregáció vonakodik vele szemben mindennemű anyagi tehertől, azt kérte a pápától, hogy az 1628—29. években visszatartott tizennyolchavi 144 scudo hátrálékát a kúriának egy másik szervével, a Datariával fizettesse ki. Végül a Kongregáció december 5-én hozzájárult a hátrálék kiutalásához, mert azt tervezte, hogy a közben püspökké kinevezett Tomkót Magyarországon vagy a tőriök területeken hamarosan alkalmazza. Azonban a kiutalás ismeretlen okokból most is elmaradt. Amíg Tomkóval szemben ennyire elzárkóztak, Levákovicznak még július 29-én újabb 12 scudót utaltak ki.⁸⁶

A különböző elbánásnak valószínűleg az volt az oka, hogy a munka nagyrészt Levákovics végezte. Tomkó távollétében Levákovics óhajára több változtatást végeztek a miseszövegeken, többi között azt, hogy a Tomkó által használt «illir» szót a címben és a brévében a «szlavón» szóval helyettesítették, mivel VIII. János pápa, amidőn Szent Metódnak a római misekönyv szláv nyelvre való lefordítását és a szláv nyelvnek a liturgiában való használatát engedélyezte, szintén ezt a szót használta.

Mivel VIII. Orbán 1631 április 23-án hozzájárult a misekönyv megjelenését bejelentő bréve kiállításához, a nagyfontosságú pápai irat még május havában meg is jelent. A bréve előírta, hogy az új misekönyvet úgy szövegrészeiben, mint dallamaiban kizárólag csak azok az egyházak használhatják, amelyekben a glagolit-liturgia ősidőktől fogva használatos volt, hacsak a latin szertartásra áttérni nem akarnak. A misekönyv bevezetésére nyolchónapi határidőt engedélyezett. 1632 július 24-én a Kongregáció ezt a határidőt meghosszabbította.⁸⁷

Újabb kutatások megállapították, hogy a szerkesztők a régi misekönyvben előforduló dalmát szólásokat (dalmatizmus) részben kiküszöbölték ugyan, azonban Terlecky Metód kisorosz szerzetes hatására sok russzicizmust vettek fel az új kiadás szövegébe.⁸⁸

Mihelyt a példányok elkészültek, a Kongregáció gondoskodott azok szétküldéséről. 1631 december 5-én hozott határozatával megakadályozta a közvetítő kereskedelem nyereszkeését a többnyire

⁸⁶ U. o. Acta vol. 7. f. 103r., f. 153v.—54r. — Memor. vol. 391. f. 35r., f. 46v., f. 141r.—42v., f. 438r., f. 443v.

⁸⁷ Secr. Brev. vol. 774. f. 11r.—18r. — Arch. Prop. Acta vol. 8. f. 89rv. — Egyesek szerint a bréve április 29-én jelent meg, fogalmazványa azonban a májusban megjelent brévék sorában van. — Mohlberg: i. m. 306. l.

⁸⁸ Mohlberg: i. m. 296—309. l. — Schmurlo: i. h. 108. l.

szegény egyházak kárára. Mivel megállapította, hogy egy-egy példány teljes előállítási költsége nem haladta meg a 12 tullius összeget, ez összegben felül csak a legszerényebb közvetítői haszon felszámítását engedte meg. A következő év február 26-án Ginami velencei könyvkereskedőt saját kérelmére megbízta az árusítással, miután írásban kötelezte magát arra, hogy az eléje szabott feltételeket lelkiismeretesen betartja. Április 26-án elrendelte, hogy a könyvrakományt az anconai kormányzó felügyelete mellett hajón szállítsák Velencébe, ahol a nuncius átadja a kereskedőnek. Július 24-én tudomásul vette, hogy a könyvek megérkeztek és Ginami megkezdte azok árusítását.⁸⁹

A glagolit-breviárium kinyomtatása.

A misekönyv mellett a papi élet gondozása szempontjából nagy jelentősége volt még a glagolit-breviárium új kiadásának. A huszas évek folyamán Tomkó és Levákovics ennek a szent könyvnek a kijavításával is foglalkozott, ezért az 1629 december 19-iki kongregációi gyűlés, amidőn elrendelte az illir betűk beszerzését, a breviárium kinyomtatását is tervbe vette. Egyrészt a misekönyv kinyomtatásával járó munkálatok, másrészt Tomkó távozása miatt az előkészítő munkálatok ellanyhultak, de nemsokára Tomkó újból tervbe vette azok folytatását. Glagolit területeken azt tapasztalta, hogy a papok csak azért nem zsolozsmáznak, mert nincs breviáriumuk. Azzal a gondolattal foglalkozott, hogy amint a Kongregációtól kapott újabb megbízatását befejezte, Levákovics segítségével nyomban folytatja a sajtó alá rendezés munkálatait és jóbarátainak, rokonainak anyagi támogatásával mielőbb kiadja a javított breviáriumot. Ő is Ginami könyvárusra akarta bízni a kiadvány árusítását. 1632 őszén Zágrábból magához hívta Levákovicsot és megígérte neki, hogy útiköltségét és egyéb költségeit fedezi, sőt a kiadásból várható szerény hasznot is átengedi neki. A breviáriummal egy időben egyéb illir könyvek kiadására is gondolt.⁹⁰

Azonban Levákovics egyelőre nem mozdult Rómából, a breviárium ügye pedig csak akkor került a Kongregáció érdeklődésének homlokterébe, amikor II. Ferdinánd megsürgette. Az 1635 január 19-iki kongregációi ülés újból Levákovicsot bízta meg az

⁸⁹ Arch. Prop. Acta vol. 7. an. 1631. f. 153r. — Vol. 8. f. 4r., f. 60rv., f. 89rv.

⁹⁰ U. o. Vis. e Coll. vol. 11. f. 126v., f. 129r.

előkészítő munkálatokkal és intézkedett, hogy a szerzetes egészséges és világos cellát kapjon a ferencesek római generális házában, amely a Capitolium egyik csúcsán az Aracoeli-templom mellett volt. Noha Levákovics hamarosan be is fejezte munkáját, az új kiadás csak 1648-ban jelenhetett meg a Kongregáció házi nyomdájában. A tudományos kritika jóval kedvezőbben nyilatkozott a breviárium nyelvezetéről, mint a misekönyvéről.⁹¹

A breviárium sajtó alá rendezésével kapcsolatban a zsoldárok illir fordításának a kérdése is felmerült. Tomkó 1634-ben, amidőn újból az örökvárosban tartózkodott, lemásolás céljából Levákovicsnak átadott egy zsoldárfordítást, amely szerinte Miklós arbei papnak 1222-ből származó glagolit betűs írása volt. A munkát Tomkó hamisítványának tartják.⁹² Tomkón kívül mások is foglalkoztak a zsoldárok, illetve a Szentírás fordításával. A Kongregáció még a huszas évek végén kinyomatta a zsoldárok illir fordítását és 1629 január 30-án nagyobb mennyiségű példányt küldött Illyricumba, hogy a gyermekek között osszák szét. Ugyanebben az időben a raguzai érsek irányítása mellett bizottság dolgozott az Újszövetség átültetésén, de a fordítók, valószínűleg azért, mert ugyanakkor más is foglalkozott hasonló fordítással, felhagytak munkájukkal. Az április 7-iki ülés utasította az érseket, hogy gondoskodjék a munkálatok folytatásáról és a kész kéziratokat terjessze fel a Kongregációhoz felülvizsgálás és kinyomtatás végett. Még mielőtt ezt a munkát befejezték volna, Kasics (Cassius) Bertalan dalmát jezsuita, a Szent Péter-templom horvát gyóntatója, nyújtotta be az Újszövetségről készített fordítását s a Kongregáció 1631 május 7-én Tomkót és Levákovicsot bízta meg annak felülvizsgálásával. A Kongregáció december 23-án foglalkozott ugyan a kiadás kérdésével, azonban döntést nem hozott. A következő év november 22-én általában a szentírási könyvek kinyomtatását a Sant' Officio Kongregációra hárította.⁹³

Levákovics, amidőn 1637 elején, mint a Ferenc rend németországi biztosa és vizitátora Rómából északra utazott, a tengermentésen több glagolit pappal és Agatics zenggi püspökkel is találkozott. A papok szóvá tették, hogy az új illir misekönyv régi nyelvezete nem változott. Levákovics mindnyájuk közös megegyezésére ismertette

⁹¹ U. o. Schmurlo : i. h. 104. l. — Mohlberg : i. m. 306. l. — A breviárium második kiadása 1688-ban, a misekönyvé 1706-ban jelent meg.

⁹² Pavics : i. h. 127. l. — Schmurlo : i. h. 101kk. — Jagics : i. h. 1912. évf.

⁹³ Arch. Prop. Memor. vol. 394. f. 215r. — Acta vol. 6. f. 207r., f. 253r. — 62r. — Vol. 7. an. 1631. f. 61v., f. 166r. — Acta vol. 8. f. 145v.—50v.

azokat a szempontokat, amelyek a szerkesztőket a mise- és zsolozsmakönyv sajtó alá rendezésének nehéz munkájában irányították. A püspök megígérte, hogy mind a két liturgiai könyvet bevezetetti papjaival. Azonban kifogásolta a misekönyv magas árát, ami akadályozta a szegényebb plébánosokat a könyv beszerzésében. Levákovich azt tanácsolta, hogy szerezzenek be kötetlen példányokat és azokat otthon házilag kössék be.

A püspök azzal a gondolattal foglalkozott, hogy korára való tekintettel Levákovich javára lemond püspökségéről. A szerzetes iránt érzett nagyrabecsülését már azzal is kimutatta, hogy ünnepélyesen fogadta: meghúzatta a harangokat, hat ágyúval és mozsarakkal díszlövést adatott le, körmeneti keresztet küldött ki eléje és lakomát adott tiszteletére, ami valósággal zavarba hozta az egyszerű szerzetest. A fiumei főesperes, aki mindezt nem tudta, később bocsánatot kért az atyától a külsőségek elmaradásáért.

Mindenütt sürgették a zsolozsmakönyv mielőbbi megjelentetését, mert végső szükségben voltak. Az atya remélte, hogy a császári udvarban nagyobb anyagi támogatást szerezhet a kiadás költségeinek fedezéséhez, azonban rosszkor érkezett a birodalomba. Kevéssel előbb meghalt II. Ferdinánd, a misekönyv és a breviárium kinyomtatásának támogatója, majd gyors egymásutánban múltak ki az egyházi élet egyéb vezetőemberei: Pázmány, Ergely és Tomkó. Levákovich végül is a horvát bánhoz fordult segítségért, mert megtudta, hogy birtokában van egy elenyészett apátság javadalma, amely körülbelül évi 400 scudo jövedelmet hozott. Ezt szeretne volna biztosítani a nyomdaköltségek fedezésére.

Levákovich a zenggi püspök papjai között kiosztott tíz egyházi naptárt s mivel látta, hogy a fiumeiek is nagyon kívánják, nagyobb mennyiségű példányt kért Ingoli titkártól: háromszázat Szent Jeromos betűivel és huszat latin betűkkel. Megbízta a tersatói guardiánt, hogy az érkező példányokat ossza szét. Ugyanakkor megsürgette Ingoli titkárnál a zsolozsmakönyv kiadásához szükséges illir betűk beszerzését. Laibachban kezébe került négy példány eretnek nyomtatvány, gyönyörű kiállítású latin betűs könyvek. Letétbe helyezte őket azzal a szándékkal, hogy még más könyveket is beszerez és Rómába visszatérve megmutatja a Propaganda Kongregációban.⁹⁴

⁹⁴ U. o. Scritt. rif. vol. 79. f. 31rv.

A RÓMAI ÉVEK LÜKTETŐ IRODALMI TEVÉKENYSÉGE.

A kiadványok hosszú sora. Azok magyar és horvát színezete.

Tomkó életének az a része, amelyet a glagolit-könyvek javításával Rómában töltött, kedvenc tanulmányai és irodalmi munkássága szempontjából is rendkívül termékeny volt. Úgy látszik első sorban ez utóbbiak foglalták le érdeklődését és idejét. Az örökváros tudós köreiben, költők és irodalmi férfiak társaságában érezte magát legjobban, ahol tudását kiszélesíthette és indítékokat kapott az irodalmi munkára. Férfikorának teljén bámulatos szívóssággal törekedett megvalósítani ifjúkori álmait, igazolni merész elgondolásait, utat törni magának az érvényesülésre és széleskörű hírnév megszerzésére. Az alábbiakban röviden ismertetjük Tomkó irodalmi munkáit, de azokból, célkitűzésünkhöz híven, csak az értékesebb magyar vonatkozásokat, továbbá azokat a mozzanatokat emeljük ki, melyek jellegzetesen megvilágítják a szerző írói törekvéseit és történeti módszerét.

Még 1619 táján elkészült egyik kedvenc művével, *Justinianus császár*, a nagy hódító és törvénygyűjtő életrajzával. Ebben a munkában már erősen mutatkozik Tomkó hiú becsvágya, hogy a déli szlávokat szervesen bekapcsolja a klasszikus római történelembe és az ősegyház történetébe. Szerinte korának illirjei a római kor illirjeinek nyelv és vérség szerint való egyenes leszármazottjai. Ebben a véleményében nem állott egyedül korának lelkes patriótái között. Ebből a véleményből kiindulva azt állította, hogy a császár szláv származású volt és hazáját Skoplje (Üszküb) környékén kell keresni. Művének megírásában a klasszikus forrásokon kívül felhasználta Verancsics Antal esztergomi érsek érdekes útleírásait. Tomkó ezt a művét nem a saját neve alatt, hanem Theophilus, szlávosan Bogumil apát, majd püspök művének latin fordításaként adta át Joseph Suarez (Suaresius) avignoni kanonoknak, Francesco Barberini könyvtárosának, aki azt

a bíboros könyvtárában el is helyezte. A munka nem lett volna káros a történettudományra, ha a bibliotéka poros polcán marad észrevétlenül. Azonban Nicolò Allemani, a vatikáni könyvtár tisztviselője (scriptor), a császár életrajzához (Procopii Anecdota sive Historia Arcana) írt tanulmányában és magyarázó jegyzeteiben nyomban felhasználta. Allemani műve még 1623-ban Lyonban meg is jelent és ezzel Tomkó hamisításai belekerültek a világirodalomba. Mivel Allemani nem hivatkozott forrására, csak a legújabb irodalomtörténeti kritikának sikerült rájönnie a hamisításra. James Bryce angol tudós a Barberini-könyvtárban, mely jelenleg a vatikáni könyvtár egyik nagyértékű része, felfedezte Tomkó kéziratát és tisztázta Justinianus szláv eredetének addig megoldatlan kérdését.⁹⁵

Tomkó 1621-ben Velencében kiadta traui Beriszló Péter veszprémi püspök és horvát bán életrajzát: *Vita Berislavi Bosnensis, Episcopi Vesprimensis, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosnaeque Bani etc. Joanne Tomco Marnavich Bosnensi, Canonico Sicensi Authore. Superiorum permissu*. Munkáját 1621 augusztus 1-én kelt dedikációval trakostyáni Draskovics György pornói apátnak, a Collegium Germanicum et Hungaricum növendékének ajánlotta. Az apáthoz szólva megemlíti, hogy Rómában közös barátjuk házában lakott, aki rendelkezésére bocsátotta azoknak a területeknek a térképeit, amelyek egykor a hős bán dicső küzdelmeinek színhelye voltak. Úgy véli, hogy ezeket a térképeket még Beriszló bán küldte ajándékba X. Leó pápának. Nem említi a jóbarát nevét, de feltehetjük, hogy Nicolò Allemani könyvtárosa vagy Vives kúriai prelátusra gondolt, akinek római házában lakott Verancsics Faustus is.⁹⁶ Tomkó bevallja, hogy az életrajz adatait különféle szerzők gyűjteményeiből, főképpen pedig Verancsics Antal és Statileo erdélyi püspök hagyatékából szedegette össze. Az első lapok és a kétesértékű családtörténeti adatok kétségkívül Tomkó írásai, a munka nagyrészt Verancsics érseknek tulajdonítják. Megállapítható, hogy a hős jellemzése nem egyezik Tomkó barokk aszkétikai elgondolásával, amely egyéb életrajzaiban sajátságosan kidomborodik. Beriszló inkább kemény katona és erős-

⁹⁵ Sisics: *Nastavni Vjesnik*. IX. 214—229., 561—581. l. — Suarez nem azonos a hasonló nevű spanyol jezsuita hittudóssal, sem Jacques Suarez sáti püspökkel. 1633-ban vaisonai püspök lett, de 1666-ban lemondott javadalmáról és visszatért Rómába, ahol 1677 végén halt meg. Pastor: i. m. XIII. 905. l. — Gauchat: i. m. 360. l. -- Allemani 1588-ban született és 1626-ban halt meg. Műve második kiadása 1669-ben Kölnben jelent meg.

kezü államférfi, mint a barokk kor jámbor, buzgó és reformáló főpapja. Kezébe nem pásztorbot, hanem harci buzogány való. A műnyelvezete nem egyöntetű: a humanista frisséget és választékosságot olykor-olykor pongyolaság váltja fel. Tomkó tehát forrásait saját szempontjai szerint átdolgozta és megtoldotta.⁹⁶

Ebben a munkában a nemzeti érzés már egyéni hiúsággal párosul. Tomkó a Beriszlók ösanyját, Marnavics Stoinlorazvorniki hercegnőt vérségi kapcsolatba hozza saját családjával és ezzel szegénysorsú családját uralkodóházak és történeti nagyságok közé emeli. Ez a vakmerő törekvés idővel mindig jobban elfajult.

Tomkó újabb munkája Budrisics Magdolna grófnő verses életrajza: *Život Magdalene od knezov Žitova plemena Budrišića tretoga reda sv. Franciska zastavnice redovnice i mostire sv. Antuna u Rabu. U Rimu pri Jakovu Mascardu*, 1626. Az életrajzi adatokat a hősnő gyóntatójának kéziratban maradt feljegyzéseiből vette át. Állandó betegeskedés közt írta munkáját, amelyet édesanyjának ajánlott, mivel annak hányatott élete, korai özvegyülése számos hasonló vonást mutatott a hősnő életével. Budrisics Magdolna ugyanis serdülő leány korában feleségül ment Bobajnovics Jánoshoz, de alig három év múlva özvegy lett. Ekkor Istennek szentelte életét és az általa alapított arbei kolostorban halt meg. Tomkó a tengeremléki népek történetéből vett jelenetek és festői tájak élénk leírásával, továbbá rövid, hatásos erkölcsi tanulságokkal tette hangulatossá előadását.

A beteges törekvés, hogy családját és saját személyét mérték-telenül kiemelje, itt elégikus hangokat vált ki lelkéből. Tomkónak fáj, hogy 300 év óta állandó szerencsétlenség üldözi egykor híres családját, amelynek ősei között uralkodók voltak.

Utolsó római tartózkodása idején művét olaszul is kiadta: *Vita della Venerabile Serva di Dio Madalena Budrisich Contessa di Zirovo, Croata, Estratta da quello scrisse il suo Confessore, Per Giov. Tomco Marnavich Vescovo di Bosna, Lettore, et Coadiutore di Zagrabia, Consigliere di Sua Maestà Cesarea, Publicata di già in Poema Illirico, hora lingua Italiana. In Roma, apresso Francesco*

⁹⁶ Pavics: i. h. 75—78. l. — Pavics említi, hogy Tomkó beszéde, melyet Francesco Molini velencei követnek Rómába érkezése alkalmával mondott, elveszett. Sisics nem szól róla. Megjegyzendő, hogy a Molini-család egyik tagja a Róma—Velence közt lefolyt viszályban a köztársaság hangos szócsöve volt.

Cavalli. 1635. Con licenza de' Superiori. Lucas Wadding⁹⁷ a Sant'Isidoro guardianja és a ferencesek rendi történetírója 1634 december 13-án kelt cenzori véleményében megjegyezte, hogy nagy lelki élvezettel olvasta a történeti alapokon mozgó, számos tudós és erkölcsi oktatással teletűzdelt életrajzot. A szerző a Cancelleriában január 1-én kelt dedikációjával a római főnemesség egyik legelőkelőbb nőtagjának, Elena Santacroce asszonynak, Antonio Santacroce bíboros nővérének ajánlotta könyvét, mert az ő sajátos történeti meglátása alapján családi kapcsolatokat vélt felfedezni a hősnő anyai rokonsága és a Santacroce-család között. Magdolna ugyanis anyai ágon a Krizsanics vagy Krizsovanics (Keresztes) nemzetségből származott, ami olasz fordításban körülbelül a Santacroce névnek felel meg. Az előkelő hölgy kiválasztásában az a körülmény is közrejátszott, hogy az illírek nemzeti templomának első tituláris bíborosa Prospero Santacroce volt.⁹⁸ A szerzőt magasztaló epigrammát a Santacroce-család egy kevésbé ismert poétatagja, Scipione Santacroce írta, akinek a nevével még majd találkozunk Tomkó egy másik művében. Az olasz szöveg érdekessége, hogy Tomkó munkája elején az olvasó számára színes ecseteléssel leírja a tengerben tükröző hegyes-völgyes vidékeket, ahol a hősnő született és életének első éveit töltötte meghitt boldogságban.

Tomkó 1627-ben kisebb értekezést adott ki a magyar szent koronáról és azokról a koronákról, amelyek az idők folyamán a szent korona fennhatósága alá kerültek. Kiemelte, hogy a magyar királyok

⁹⁷ Wadding Írországbán született 1588-ban. Spanyol egyetemeken tanult. Leghíresebb munkái a Ferenc-rend története (*Annales Minorum*) és a rendi írók története (*Scriptores Ordinis Minorum*). VIII. Orbán idején több római kongregáció tanácsosa volt. Mint láttuk, a Propaganda is igénybe vette tudományát. Ludovisi bíboros az ő sugalmazására alapította az ír kollégiumot (*Collegium Hibernorum*). *Kirchenlexikon*. XII. col. 1141—44. — *Arkiv* V. 183. l. — Az imprimaturt Nicolò Riccardi domonkos, a pápa házi hittudósa (*Magister Sacri Palatii*) adta meg.

⁹⁸ 1626 november 9-én jelent meg első ízben a kongregációi üléseken mint prelátusként beosztott apostoli protonotárius. Elődje, Sanesio monsignore, június 1-én volt jelen utoljára. A következő év elején Santacroce seleuciai érseki címmel lengyelországi nuncius lett és helyét Corsi prelátus foglalta el, aki április 16-án tűnik fel az ülések jegyzőkönyveiben. Pázmánnyal egyidőben nyerte el a bíbort. 1636-ban urbinói érsekké nevezték ki, de azért időnként megjelent a kúriában, 1639 június 27-étől kezdve 1641 februárjáig rendszeresen megjelent az üléseken. Még azon év november 26-án, alig negyvenhárom éves korában, tüdővészben meghalt. *Arch. Prop. Acta* vol. 4. f. 131r.—204r. — Vol. 12. f. 229r.—304r. — Vol. 13. f. 292v.—425v. — Vol. 14. helyenként. — A család barokk palotájáról: L. Cavallari: i. m. 251—53. l. — Gauchat: i. m. 22. l.

eme tiszteletreméltó jelvényével azért foglalkozik, mert közte és a különféle illír koronák közt a történelem közvetlen érintkezéseket mutat fel. Szerinte az a korona, amelyet a szultán Bocskaynak küldött, nem azonos a bosnyák koronával, mert ez utóbbit a török elől menekülő Katalin királyné magával vitte Rómába és IV. Sixtus pápának adományozta. Értekezését Lorenzo Magalotti bíborosnak, a Barberini-család rokonának ajánlotta. A bíboros ugyanis édestestvére volt Barberini államtitkár anyjának, Costanza Magalotti asszonynak. A munka címe: *Ad Laurentium Magalottum S. R. E. Card. amplissimum de Coronis Ungaricis nota brevis Joannis Tomci Marnavítii Archidiaconi Zagrabiensis. Romae, 1627.*⁹⁹

A déli szláv népek, elsősorban a horvátok vallásos műveltségét széles körben fokozta Tomkó a Bellarmin-féle káté fordításának kiadásával. Bellarmin bíboros, a hitvitázó irodalom fejedelme, akit legújabbban az egyházdoktorok sorába emelt az Egyház, VIII. Kelemen pápa megbízásából két kátét szerkesztett, egy nagyobb és egy kisebb kátét, amelyeknek a használatát a pápa kötelezően előírta az egyházi állam összes iskoláiban és elterjedésüket előmozdította az egyetemes egyházban is. A két kátét magyarra is lefordították. Tomkó VIII. Orbán rendeletére fogott a nagyobb káté lefordításához s munkáját 1626 elején már cenzori véleményre bocsáthatta. A cenzor, Joannes Darsa a Seminarium Romanum jezsuita előljárója 1626 április 18-án hozzájárult a kézirat kiadásához. Az imprimaturt Alexander geracei püspök ajánlására Paulus Palumbara a Magister Sacri Palatii helyettese adta meg. A munka 1627-ben jelent meg, de csak az 1699-iki velencei kiadás teljes címét sikerült megszerezniem. A cím a következő: *Uberior Explicatio Doctrinae Christianae composita iussu felicitis memoriae Clementis papae VIII. a Roberto Bellarmino Sanctae Romanae Ecclesiae Cardinalis (!), in Illyricam linguam iussu Sanctissimi Domini Nostri Urbani papae VIII. et Illustrissimorum S. R. E. Cardinalium Congregationis de Propaganda Fide per Joannem Tomcum Marnavitium versa. Venetiis, MDC. XCIX. Apud Joannem La Nou et Socios. Superiorum permissu et Privilegio.* A címlapon főpapi címer. A függőlegesen kettéhasított címerpaizs egyik mezejében szárnyaló koronás sas, a másikban oroszlánoktól támogatott lombos fa, melynek tetején galamb ül. Vajjon kinek a címere, a pátriarkáé, a pádovai püspöké (t. i. a pádovai egyetem cenzori tanácsa engedélyezte az újryomást), vagy talán

⁹⁹ Zsák Ad.: i. h. 341—42. l. — Galla: Pázmáneum. 55. l.

Tomkóé, aki azonban csak 1631-ben lett püspök? Nem tudtam eldönteni. A horvát cím a következőképpen hangzik: *Istumacenge Obilnie Nauka Karstyanskoga, Sloxeno zapovidiu S. O. PP. Klementa VIII. Od Prisvitloga G. Roberta Bellarmina Kardinala S. R. E. Prinesovo V yazik harvatski zapovidiu S. O. PP. Urbana VIII., suete skupschine prisuitle GG Kardinalon varhu razplodyenya, suete virre, Tumaçengen Juanna Tomka Marnavichia, Bosnyanina, Kanonika Šibenskoga, i Zagrebskoga, Arhixalna Stolnokoga Crique Zagrebske. Nançitelya S. Boloslonya, Protonot. Apostlokoga u Bmnech, M DC. XCIX.* Tomkó a pápának dedikálta fordítását és a dedikációban szeretettel emlékezett meg a Barberini pápa kegyességéről az illirek iránt, amelyet főképpen azzal mutatott meg, hogy az illir liturgiai könyveket a római mise- és zsolozsmakönyv alapján (ad Romanae normae puritatem) újra kiadatta. Az illir nemzetet, mint az Egyház elsőszülött leányát és szent hódításának első zsen-géjét ünnepli. A függelékben levő horvát versnek a címe: Potuxenye pohovniha Radi Smarti Isusove K'Narodu Covicanconu. Ivanova Tomka Marnavichia. A munka végén a padovai egyetem kebelében működő cenzori bizottság hozzájárul ahhoz, hogy az Urberior Explanatio Doctrinae Christianae című műnek 1627-ben Rómában megjelent fordítását La Noù nyomdász újra kinyomassa, egyben kötelezi őt, hogy a velencei és padovai közkönyvtáraknak küldjön egy-egy példányt a megjelent kiadványból.

A Kongregáció 1629 nyarán ismét foglalkozott a Tomkó-féle káté-fordítás kiadásával és elrendelte, hogy Jadrics dalmát pap nézze át a szöveget. Mivel a cenzor a katolikus hit és erkölcs szempontjából nem talált kifogásolni valót a munkában, a Kongregáció július 13-án elrendelte a kátének cirill- és jeromos-betűkkel való kinyomtatását. A kongregációi gyűlés jegyzőkönyve nem említi, hogy az 1627-iki kiadás újabb kinyomtatásáról, vagy pedig Bellarmin kisebb kátéjának a kinyomtatásáról van-e szó.

A kátének nagy kelendősége volt. Már 1626 elején a boszniai püspökség apostoli kormányzója nagyobb mennyiségű kátét kért a Kongregációtól. A Kongregáció egy alacsonytermetű, rötszakállú kereskedőt bízott meg a küldemény szállításával, aki azonban a könyveket nem tudta leszállítani. A makarszakai püspök számára 1630 december 23-án száz példány kátét és ugyanannyi lelkítükrös imád-ságos könyvet szavazott meg. 1632 őszén Tomkó is kért kátékat, hogy azokat a pálos vizitáció folyamán szétossza, mert tapasztalata szerint horvát területen egyáltalán nem ismerték a kátét. 1639-ben a fiumei

jezsuita kollégium fordult a Kongregációhoz és kért különféle horvát-nyelvű hittani könyveket, köztük Tomkó kátéját is.¹⁰⁰

A következő évben megjelent Tomkó egyik legjellegzetesebb munkája a következő címen: *Unica Gentis Aureliae Valeriae Salonitanae Dalmaticae Nobilitas Authore Joanne Tomco Marnavitio Bosnensi, Archidiacono Zagradiensi, Canonico Zagradiensi Sicensique. Romae, Apud Ludovicum Grignanum. 1628.*

A történeti jellegű értekezés megírására Szent Caius pápa sírjának feltárása és templomának helyreállítása adott alkalmat. A pápa életéről és pápaságáról alig van megbízható adatunk. Azt sem tudjuk biztosan, hogy vértanu volt-e, vagy sem, mert noha pápasága Diocletianus uralkodására esett, halálának idején átmenetileg nyugalom uralkodott Rómában. A Callistus-katakomba egyik szakaszában (Regio Sancti Eusebii) lévő sírkápolnája csonkán őrizte meg sírfeliratát, amelyen csupán a temetés napja van feltüntetve. A közeli egykorú források nem vértanunak (martyr), hanem csak confessor-nak tüntetik fel, ami azt jelenti, hogy szenvedett ugyan Krisztusért, de mégis természetes halállal mult ki.

Sancta Susanna vértanuszűz kései legendája azt állítja, hogy a Szent atyja, Gabinius senator és Caius pápa testvérek voltak és családi házaik a Quirinalis-domb végső nyúlványán állottak. A két testvért megteszi Caius Aurelius Valerius Diocletianus császár unokatestvéreivé. A legenda adatait a pápák életrajzsorozata, a Liber Pontificalis és néhány kevésbé megbízható koraközépkori forrás magáévá tette és hogy közelebb hozza egymáshoz a pápát és a császárt, az előbbinél kiemelte dalmát származását. A legenda szerint a leány a

¹⁰⁰ Arch. Prop. Memor. vol. 391. f. 388r., f. 391v. — Vol. 400. f. 18r., f. 21v. — Acta vol. 6. 305r. — Vol. 8. f. 64r., f. 187v. — Scritt. rif. vol. 56. f. 194r. — Vis. e Coll. 11. f. 133v. — Ebben az időben jelent meg Joannes Cosmus Ragusinus fordításában Hieronymus Panormitanusnak a gyónatók számára írt kézikönyve. Acta vol. 7. f. 64r. — Az arabs bibliáról: vol. 8. f. 268 r. — A Bellarmin-féle kis káté magyar fordításáról 1644-ből: Zelliger: i. m. 102. l. — A két kátét 1780-ban az egri nyomda a következő címen adta ki: Rövid Keresztényi Tudomány, melyet Nyóltzadik Kelemen Szentséges Római Pápa-nak parantsolatjából rendbe vett és olasz nyelven ki bocsaitott Bellarminus Robertus Római Szent Széknek Cardinálissa, azután Egy bizonyos Lelki Pásztor által Magyar nyelvre fordítottatott 1744. esztendőben. Nyomtatott Nagy Méltóságú Fraknoi Groff Eszterházy Károly Egri Püspök Engedelmével. Egerben A Püspöki Oskola Betőivel 1780. 36 l. — A nagy káté címe: A' Keresztényi Tudománynak Bővebben való megmagyarázása, melyet stb. — 1638-ban Berislavo Berislavi lesinai remete, aki hazájában egy kis templomot épített, különféle illir könyveket és kátét kért Albornož bíborostól. Arch. Prop. Memor. vol. 399. f. 307., f. 310v.

pápa tanácsára örök szüzességet fogadott s mivel nem volt hajlandó sem fogadalmát megszegni, sem hitét elhagyni, a császár a pápával együtt kivégeztette. Amidőn Tomkó idejében a pápa sírját felnyitották, abban különféle tárgyakat, gyűrűt, pecsétnyomót és Diocletianus-féle érmeket találtak.¹⁰¹

Tomkó ezekből a kevésbbé megbízható adatokból kiindulva merész áthidalásokkal és látszólagos hasonlóságok felületes azonosításával kisütötte, hogy az említett történeti személyek a régi római Valerius-nemzetség tagjai voltak. Ezzel Illyriát új kapoccsal fűzte hozzá a római birodalomhoz. Kéziratát megmutatta VIII. Orbán pápának, aki azt állítólag nyomtatásra érdemesnek ítélte. A szemfüles szerző hamarosan talált előkelő pártfogót, aki a kiadás költségeinek fedezésére készséggel vállalkozott. Ez a nemeslelkű mecénás Giulio Sacchetti bíboros, ferrarai legátus, a Santa Susanna-templom titulárisa volt, akinek a családja a római Valeriusoktól származtatta magát. A dedikáció április 22-én, Szent Caius napján kelt. A könyv a bíboros címerével jelent meg.¹⁰²

Jellemzők a szöveghez csatolt latin versek, amelyek a bíborost, annak családját és a szerzőt magasztalják. Az egyik versben Tomkó kiemelte, hogy a család régi tagja, Scolari András a középkor végén Várad püspöke és a magyar történelem halhatatlan csillaga volt. Egy vers a bíborosról és testvéreiről (Marcellus, Matthaeus, Alexander, Joannes Franciscus) szól áradozó hangon. Egy kevésbbé ismert költő, a reggíói származású Franciscus Saccus Rhegynus, Tomkóhoz fordulva a Gens Valeriáról ír dicshimnusz. Valentinus Paschalius azért magasztalja Tomkót, mert az ősrégi családot újra napfényre hozta és kidomborította illiriai vonatkozásait. Végül a jezsuita Antonius Rantius Jadrensis és a vazulrendi Nicolaus Calissiensis az egyesült rutén metropolita római ügyvivője intéztek dicsőítő rigmusokat Tomkóhoz. Az értekezés végén a szerző meglegező állapítja meg, hogy amidőn sikerült bebizonyítania a Valeriusok illiriai kapcsolatait, tulajdonképpen az illirek ősiségét igazolta és alátámasztotta az uralkodó pápának az illir kollégiumot visszaállító brevében tett kijelentését, hogy az illir nemzet az Egyház elsőszülött leánya.

¹⁰¹ P. Allard—E. Lari : i. m. IV. 2—4. l. — San Callisto. 177—78. l. — Saba—Castiglioni : i. m. I. 59—60. l. — Szent Caius pápa zágrábi ereklyéjéről : Boinicsics : i. h. 150. l. — Valószínű, hogy Szent Caius fejereklýjét Tomkó szerezte meg a zágrábi székesegyház számára.

¹⁰² Mint spanyolországi nuncius 1626-ban nyerte el a bíbort. 1652-ben felvette a Santa Maria in Trastevere titulust, majd 1655-ben a sabinai püspökségre ment át. Meghalt 1663-ban. Gauchat : i. m. 20. l.

Az évről-évre szorgalmasan elkészített kéziratok sorában 1629-ben egy középkori történeti téma feldolgozása áll ezen a címen : *Sacra Columba venerabilis Capituli admodum Reverendorum Dominorum Canonorum Sancti Petri Romaricensis ab imposturis vindicata suaeque origini restituta. Authore Joanne Tomco Marnavitio Bosnensi, Archidiacono Cathedrali Zagrabiensi etc. Romae apud Ludovicum Grignanum. Superiorum permissu. 1929.* A cenzor Valentinus Paschalius Utinensis Protonotarius Apostolicus volt, aki a szerző egyik előző munkájában egy epigrammával szerepelt. Az imprimaturt Hyacinthus Lupus adta meg Filippo Crino belcastrói érsek, római vikáriushelyettes javaslatára. A szerző a Romaric-hegyi Szent Péter társaskáptalan kanonokjainak ajánlotta művét. Ekkor, legalább október 1-ig, Klesl Menyhért bíboros palotájában lakott (Romae in aedibus . . . Principis Card. Klezeli . . .), aki azonban még az előző év elején visszatért Bécsbe. A szöveg végén több latin epigrammát találunk Szent Kolumbánhoz Paschaliustól, Methodius Terlecki uniált rutén szerzetestől és Mannel Apocapa Cretensistől.

Egy történeti mese szerint Romaric Péter Franciaországban kolostort alapított, amelyben férfi- és nőszerzetesek vegyesen éltek. Az alapítást a dalmát származású IV. István pápa (640—42) apostoli irattal megerősítette. Tomkót nem annyira a francia kolostor becsületének megvédése, mint inkább az a körülmény késztette az írásra, hogy az illír származású pápa emlékét megvédje és hazáját egy új szállal hozzáfűzze a római egyház történetéhez. A pápa valóban Dalmáciából származott. Az ő idejében ez a terület, sőt Itália szembe-fekvő részei is az északról beszivárgó szlávok gyakori betöréseinek célpontjai voltak. Tekintélyes pénzüsszeggel hazájába küldte Márton apátot, hogy a barbárok fogságába esett keresztényeket kiváltsa. A Laterán keresztelő kápolnája mellett Szent Venantius, Anasztáz és Mór dalmát vértanuk ereklyéinek befogadására szenthelyet épített, amelyben a vértanuk kezdetleges kivitelezésű mozaikképei ma is épségben vannak. Később szláv szentek nevei is elterjedtek az örök-városban. Hosszú pápasága folyamán VIII. Orbán pápa különféle javításokat végeztetett a keresztelő-kápolna környékén s ez a tény ihlette meg Tomkót.¹⁰³

Az 1630-ik évben adta ki Tomkó a Sacchetti-család ostiai nyaralójáról írt *eddig ismeretlen munkáját: Villa Sacchetta Ostiensis Cosmographicis Tabulis et Notis per Joannem Tomcum Marnavitium*

¹⁰³ Pastor : i. m. XIII. 938. l.

Illustrata, Rusticanis Legibus, Oficinarumque Inscriptionibus Adnotata. Romae, Typis Ludovici Grignani. 1630. Superiorum permissu. Suarez cenzori véleménye április 1-én kelt. Az imprimaturt Thomas Aquaviva domonkos adta meg főnöke, Riccardi magister nevében. Tomkó ezt a munkáját Gaspar De Daillon, Comes de Ludo, Abbas des Chastelliez francia főpapnak ajánlotta, akinek a házában lakott, legalább a dedikáció idején : 1630 február 18-án.¹⁰⁴

Tomkó úgy személyes összekötéseiben, mint irodalmi munkáiban egyre fokozódó érdeklődéssel tekintett Magyarország felé, különösen, amióta a zágrábi káptalan tagja lett. Meleg szeretettel emelte ki a magyarok és horvátok testvéri összetartását a magyar király hűségében és a félholddal folytatott szüntelen küzdelmeikben. A magyar szent koronának a horvátok és egyéb szomszéd déli szláv népek felett gyakorolt fenségjogát emeli ki az illir szentekről 1631-ben megjelent munkája, amely egyúttal Tomkó legelterjedtebb vallásos műve : *Regiae Sanctitatis Illyricanae Foecunditas a Joanne Tomco Marnavitio Bosnensi Edita, Romae, 1630. Typis Vaticanis. Superiorum permissu.* Josephus Maria Suaresius 1631 október 17-én mondott kedvező cenzori véleményt a műről. A belcastrói érsek ajánlására Hyacinthus Lupus domonkos hittudós, a Magister Sacri Palatii társa adta meg az imprimaturt.

Különös figyelmet érdemel a kettős előszó, az egyik III. Ferdinánd magyar királynak és nejének, Mária királynénak, a másik Barberini államtitkárnak szól. A magyar királyi cím mellett a dalmát, horvát, szlavón, rámai, szerb, bolgár, lodomériai és halicsi királyi címek is szerepelnek. A címlapon az ifjú király és a magyar szentek metszetei láthatók. Mind a két dedikáció 1631 február 5-én kelt (ex aedibus Cinciis).

Tomkó azon a címen ajánlotta művét Ferdinándnak, hogy a király a magyar apostoli korona jogán Illyria felett is uralkodik, továbbá elgondolása szerint a Habsburgok Nagy Konstantin császárnak vérség szerint való leszármazottjai. Amidőn Ferdinánd jegyese Spanyolországból jövet átutazott az egyházi államon, Tomkó a római illir kolónia nevében a magyar és illir szentek művészi képsorozatával hódolt előtte. Tomkó tudta, hogy néhány évvel előbb a király, mint Szent István utóda, az apostoli királyi címet kérte a pápától, ezért már ezzel a címmel illeti őt, noha a pápa kitért a kérés teljesítése elől. Tomkó buzdítja az ifjú királyt, hogy amíg serdülő

¹⁰⁴ Belon Gellért dr. szíves másolása a Barberini-könyvtárból.

ifjú korában Szent Quirinus püspök, Szent Imre és egyéb szentek példáját állította maga elé, most az uralkodás gondjai közt ősei, Nagy Konstantin, Szent István és Szent László példáját kövesse. A magánéletben Boldog Margit, a felebaráti szeretet gyakorlásában Szent Erzsébet, az egyházas érzés táplálásában Szent István legyen a példaképe.

A bíborshoz intézett meleghangú előszóból rajongó lelkesedés árad felénk, amely szintén tele van érdekes magyar vonatkozásokkal, Tomkó kiemeli, hogy a nagytekintélyű államtitkár különös szeretettel van a magyar korona országainak népei iránt. Minden magyarnak az örökvárosban és hazájában egyaránt bőkezű pártfogója. Az ő közbenjárására nyerte el a bibort a magyar nemzet ékessége és a hit védője, Pázmány Péter. Lakosztályában őrzi a börtönből a trónra emelkedett Hollós Mátyás művészi képét. A bíboros szeretetét az ifjú király iránt az a fejedelmi fogadtatás bizonyítja legékesebben, amelyben az egyházi államon átvonuló királyi jegyest fogadta.¹⁰⁵

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a szembetűnő körül-

¹⁰⁵ Carafa jelentése szerint a spanyol udvar figyelmeztette a császárt, hogy Mária királyi hercegnő csak abban az esetben köthet házasságot Ferdinánd főherceggel, ha a főherceget magyar királlyá koronázzák, mert ellenkező esetben nem látták biztosnak Magyarország birtoklását. A gyóntató kifogásolta, hogy az új király esküvel kötelezze magát azoknak a vallási jogoknak az engedélyezésére, amelyeket az atya a politikai helyzet miatt kénytelen volt megadni. A gyóntató véleményének hatására a császár lemondott fia megkoronáztatásáról. Hasonló véleményen voltak eleinte Pázmány, a nuncius és általában az udvari méltóságok is. Esterházy nádor azt remélte, hogy az eskü következményeit enyhíteni lehet azzal, ha jó bánásmóddal megnyerik a protestáns magyarokat és előmozdítják a katolikus vallásra való áttérésüket. Ily módon idővel, az országgyűlés hozzájárulásával, meg lehet változtatni a törvénycikkeket. Barberini Lat. vol. 6948. f. 196r.—99v. — A koronázásról: vol. 6939. és vol. 7060. helyenként. — A házasságra vonatkozó adatok: A házasságkötéshez a vérségi akadály alól való felmentés. Secr. Brev. vol. 940. f. 419. — Pro D. Card. Antonio Barberino Legato extensio legationis. Vol. 942. f. 283. — Pro Regina Hungariae Benedictio Pontificis. U. o. f. 633. — Pro Cardinale Sanctae Caeciliae legatio ad Reginam Hungariae. Vol. 943. f. 153. — Pro D. Card. Dietrichstein ut benedict matrimonium inter Regem et Reginam Hungariae. U. o. f. 155. — U. o. Pázmánynak megküldik a bíborosi bírértumot: f. 167. — Pro Maria Hungariae Regina indulgentiae. U. o. f. 589., f. 591. — U. o. a császár is kapott búcsúengedélyeket és harminc rózsafüzért a pápától: f. 598. — Pro Oratrice Reginae Hungariae indulgentia plenaria quater in anno pro eius matre et filia. f. 614. — 1630: Pro D. Card. Dietrichstein legatio ad Regem et Reginam Hungariae et Bohemiae. Secr. Brev. vol. 963. f. 599. — Pro eodem (Dietrichstein) ut possit gaudere privilegiis et facultatibus Apostolicis. U. o. f. 601. — April. 1630.: Pro Regina Hungariae licentia vescendi prohibitio. Vol. 761. f. 19. — A pozsonyi kamara a házassággal kapcsolatban több intézkedést tett, amelyek főképen az udvarnak hallal és vadhússal való ellátására vonatkoztak. Orsz. Lev. Expedit. Camer. vol. 314—15. helyenként.

ményt, hogy amíg a könyv címlapján az 1630-ik esztendő szerepel, a két dedikáció és a cenzori vélemény keltezése az 1631-ik esztendőt tünteti fel. Hogyan magyarázzuk ezt a nyilvánvaló ellenmondást? Lehetséges, hogy a nyomdai munkálatok hosszabb időt vettek igénybe és a címlap még 1630-ban készült el. Erre következtethetünk abból a tényből, hogy Tomkó a kefelevonatnak azt a részét, amely Szent István királyról szól, megmutatta Barberini bíborosnak, aki azután magára vállalta a munka kiadásának a költségeit. Ekkor a szerző megfelelőleg átdolgozta az életrajz végét s megírta a bíboroshoz és az uralkodóhoz intézett előszavát. A nyár folyamán megjelent Tomkó püspöki kinevezése. Tomkó ekkor Magyarországon tartózkodott, majd pápai megerősítése elnyeréséért hamarosan visszatért az örökvárosba. Három héttel a titkos konszisztórium döntése előtt, október 17-én Suarez cenzor hozzájárult a munka megjelenéséhez. Mivel a szöveg teljes kiszedése még Tomkó püspökké-kinevezése előtt megtörtént, a kinevezésnek nincs nyoma sem a királyhoz intézett dedikációban, sem a szerző címei között.

Tomkó most is barátainak és bámulóinak alkalmi verseivel kedveskedett olvasóinak. Ezek a többnyire rövidlélekzetű latin versek elsősorban az ő személyének a magasztalására készültek. Josephus Maria Suaresius avignoni prépost, a bíboros meghitt embere, zengzetes szavakkal dicsőíti Tomkót, mert az illir szentek életrajzainak megírásával a pogány pusztítás folytán mély sötétségbe borult Pannóniában, Moesiában és az illir tengerparton, egykor a tudományok műveléséről, most pedig a keresztény hit hősies védelmezéséről híres országokban a tudományok fényét újból felragyogtatta. Hasonló hangnemben ír honfitársa, Petrus Alix a Salines les Bains-i Mária Magdolna egyház perjele és a besançoni Mária Magdolna egyház éneklő kanonoka, továbbá Georgius Michlianus arbei kanonok és a trentói születésű Albertus Priamus germanicus. A szerzőt magasztalja még Silla Gáspár a Germanicum magyar növendéke és Petrus Ursinus (ex Comitibus Paupuensibus) dalmát verselő. Scipio Marchio Sanctacrucius, a római főnemesség tagja, végül Marcus Tonus Marnavitius sebenicói kanonok azért magasztalják Tomkót, mert hosszú feledésből napfényre hozta hazájának szent királyait.

A munka tulajdonképpen az illiriai szentek gyűjteményes életrajza és magába foglalja azokat a szenteket, akik a római korban és a középkorban ezen a területen éltek vagy azzal valamely szempontból összefüggésbe hozhatók. A huszonnégy szent életrajza között Szent István király, Imre, László, Erzsébet és Boldog Margit életét is

megtaláljuk azon a címen, hogy Illyria a magyar szent korona joghatósága alatt van. Tomkó ez utóbbiak adatait Hartvichból, Bonfiniből és egyéb ismert forrásokból szedte össze.

A magyar szentek életrajzai a következő lapokon vannak : Szent Istváné : 201—26., Szent Imrée : 229—32., Szent Lászlóé : 233—46., Szent Erzsébeté : 247—69., Boldog Margité : 271—84. l.

Újat nem mond, eredeti történeti meglátásai nincsenek, mégis életrajzai kedves vallásos olvasmányok voltak. Szent István életrajzának a végén büszke örömmel állapítja meg, hogy a többi magyar egyházzal szemben a szent király pártfogása alatt lévő zágrábi egyházat egy pillanatra sem szennyezte be sem az eretnokség sem a pogányság fertője, hanem megmaradt a római egyház hűségében. Nyomatás közben bemutatta munkáját Barberini bíborosnak, aki commendator-apátja volt annak a Ravenna melletti kolostornak, amelyet Szent István a Rómába törekvő magyar zarándokok számára alapított és parancsára Szent Gellért püspök szentelt fel. A bíboros előkereste könyvtárában Hieronymus Rubaeus (Girolamo Rossi) Ravenna történetét és felolvasta belőle azt a részt, amely az alapításról szól.¹⁰⁶ Megvallotta, hogy hálás tisztelője a szent királynak és különös szeretettel van a magyarok iránt. Intézkedett, hogy a nyomdaköltségeket fizessék ki. Tomkó lelkesedéssel hangoztatja, mily boldogok az örökvárosban élő illirek a Barberini pápa és az államtitkár atyai oltalma alatt. Teljes egészében hozza azt a latin feliratot, amelyet az illir kolónia 1630-ban a nemzeti templomban elhelyezett, hogy megörökítse VIII. Orbán illiriai vonatkozású alkotásait : Szent Caius pápa házában a helyén templomot épített, Nagy Konstantin császár által a Laterán mellett épített keresztelőkápolnát (Baptisterium) díszesen helyreállította, a loretoi illir kollégiumot újból megnyitotta, végül a glagolit istentiszteleti könyveket kiadatta. A felirat megemlíti még, hogy az illirek protektor kardinálisa abban az időben Alessandro Cesarini szerpapbíboros volt. A nemzeti templomnak átmenetileg nem volt titulárisa, mert utolsó birtokosa, Delfino bíboros még 1622-ben átment a San Carlo ai Catinari titulusra, Pázmány Péter pedig csak 1632-ben kapta meg.¹⁰⁷

Szent László király életében Tomkó kiemeli a váci csata jelentőségét és a zágrábi püspökség alapítását. Árpádházi Boldog Margitról megjegyzi, hogy áldozatos szűzies életének példájával nagy-

¹⁰⁶ Hóman : i. m. 83—89. l. — Luttor Ferenc : i. h. 437—40. l.

¹⁰⁷ Cesarini 1626-ban lett bíboros, 1636-ban elnyerte a viterbói püspökséget, de már 1638-ban meghalt. Gauchat : i. m. 21., 42. l.

hatással volt vérrokonára, Anjou Lajos nápolyi királyfira, Martell Károly és Mária magyar királyleány fiára, aki serdülő korában elhagyta a világot és Szent Ferenc rendjében Istennek szentelte liliomtiszta életét. Az utolsó életrajz Szent Szába rác királyfi életét örökíti meg, amely Nemanja Battosics István dalmát nemesnek ajánlva később külön is megjelent.¹⁰⁸

Ezekben az években készült el, de csak 1634-ben jelent meg Tomkó értekezése Szent Félix vértanuról: *Sanctus Felix Episcopus et Martyr Spalatensi urbi Dalmaticae Croaticae metropoli primatialique et veritati vindicatus. A Joanne Tomco Marnavitio Episcopo Bosnensi, Coadiutore, Canonico et Lectore Zagradiensi, Sac. Caes. Regiaeque Maiestatis Consiliario. Romae, Ex Typographia Rev. Camerae Apostolicae. 1634. Superiorum permissu.* Wadding cenzori véleménye november 23-án kelt. Az imprimaturt Antonius Celius a Magister Sacri Palatii társa adta meg Antonio Tornielli vikáriushelyettes javaslatára. A munka Barberini államtitkárnak van ajánlva.

Itt sem maradtak el a latin epigrammák. Az első Marcus Spudeus salonai származású jogtudós írta Donnola spellói pap ellen. A második vers a sebenicói Antonius Verantiustól, a harmadik Michäel Verantiustól való. A negyediket Joannes Lučić trauai származású jogtudós írta szintén Donnola ellen. Donnolát támadja a következő két verselő, Joannes Miserich sebenicói kanonok és Matthaeus Dudesić Absorensis is. Végül még Antonius Bogdanich bosnyák és Michäel Clarić zágrábi növendékek szerepelnek verseikkel. Legvégén a szerző a spalatói káptalannak, városi tanácsnak és az egész lakosság jóindulatába ajánlja munkáját.

Tomkó ebben az értekezésben Szent Félix spalatói vonatkozásait igyekezett bizonyítani Taddeo Donnola spellói (Hispellum, Spellum) préposttal szemben, aki 1620-ban kiadott munkájában foglalkozott Szent Félix életével. A XVII. század huszas éveiben a Martyrologium Romanum új hivatalos kiadásán dolgoztak a pápai udvarban. A javított kiadás VIII. Orbán pápa parancsára 1628-ban meg is jelent. Az előkészítő munkálatok folyamán Donnola kutatásokat végzett Szent Félixről és azokat az előkészítő bizottság rendelkezésére bocsátotta. Honfitársainak biztatására nyomtatásban is kiadta tudományos megállapításait.

Az ókorból és a korai középkorból több Félix nevű pápát, vértanút és szentet ismer az egyháztörténelem. Az V—VI. száza-

¹⁰⁸ A kapucinusok assisi múzeumában Szent Lajos toulousei püspök legendájának egy XV. századi példányát őrzik.

dokból származó legendák a különböző Félixek életadatait teljesen összekuszálták, az egyik adatait a másiknak tulajdonították. Például I. Szent Félix pápából (269—74) minden alap nélkül vértanút csináltak és a száz évvel később élt hasonlónevű ellenpápának az életadataival egészítették ki hiányos életrajzát. Ez utóbbit megtették törvényes pápává, sőt szentté és vértanuvá. A zűrzavar eloszlatására az újkorban tekintélyes irodalom keletkezett, de a kérdés egyes részletei még ma sincsenek kielégítően tisztázva.¹⁰⁹

Ebbe a kényes kérdésbe avatkozott bele Tomkó, hogy a zavarosban halásson. Donnola felvette az elébe dobott kesztyűt és 1640-ben kiadott terjedelmes értekezésében maró gúny és lebecsülő kitételek egész özönével cáfolta meg mondatról-mondatra ellenfelét. Művét ő is Barberini bíborosnak ajánlotta, hogy ott hangozzék el a megszégyenítő cáfolat, ahol a hamisítás napfényre jutott. Hangoztatta, hogy amint az Inquisitio Congregatio ügyvédjeként húsz esztendőn keresztül mindig csak az igazságot kereste, úgy Tomkóval szemben is csak az igazság felderítésére és védelmére vállalkozott. Szemére vetette Tomkónak, hogy szereti a bőbeszédet, a nagyzóló kifejezéseket és a zavart keltő kétértelműséget. Már a mű címét is kifogásolta, mert Spalato városa még nem is létezett Maximianus császár idejében, amikor a Szent élt. Szóvátette, hogy a szerkesztés rendetlen, a fejezetek között nincs összefüggés, az események elbeszélése kuszált. Az értekezést zagyva munkának minősítette. Rosszhiszeműséggel és csalással vádolta a szerzőt, mert tudatosan kitekerte a történeti adatok eredeti értelmét; nem magyarázta, hanem megrontotta a vizsgálat alá vett forrásokat. Elfogult kedvelt elgondolása érdekében; vakmerő állításaiban; többet mond, mint amennyihez a kútfők alapján joga van. Nincs szégyenérzete a valótlan-ságok gyártásában; szemrebbenés nélkül össze-vissza ír minden hazugságot. Donnola 323 lapon át ebben a hangnemben szapulja Tomkót.¹¹⁰

Donnola válaszirata bizonyítja, hogy már a komolyabb kortársak is szót emeltek Tomkó történeti módszere ellen és elítélték légbőlkapott megállapításait.

1631-ben jelent meg Tomkó török tárgyú öt felvonásos színpadi alkotása: *Osmanšćica drama u versih. U Rimu pri Jakovu Mascardu, 1631.* Az irodalomtörténeti kritika megállapítása szerint vontatottan kibontakozó, feszültséget nélkülöző színmű.¹¹¹ Egyes

¹⁰⁹ Pavics: i. h. 99—119. l.

¹¹⁰ U. o. 120. l.

¹¹¹ Kirsch: i. m. I. 401., 436—47., 470., 620., 628., 636—37., 699. l.

jelenetei bizonyára élénk visszhangra találtak az állandó török harcokban élő kortársak lelkében. Itt-ott fellángol Tomkó hiú becsvégya, hogy családját régi történeti nemzetségekkel rokonságba hozza. Ez a leküzdhetetlen nagyravágyás idővel ostobasággá fajult és a következő évben megjelent családtörténeti művében érte el csúcspontját. Ebben az értekezésében Tomkó eddigi történelmi tanulmányainak eredményeként megállapítja családjának fantasztikus ősiségét. Címe: *Indicia vetustatis et nobilitatis familiae Martiae vulgo Marnavitiae per Joannem Tomcum eiusdem gentis collecta et ad fortissimum virum consanguineum suum Lupum sive Farkassium perscripta. Romae, Kalendis Maii 1632. ex palatio Cardinalis Pazmani.*

A szerző arcképét a következő büszke címek magyarázzák: Joannes Tomcus Marnavitus ex principibus Nissae, Comitibus de Zvornik, Dominus in Voynizza et Kamengrad, Episcopus Regni Bosnae. Tomkó ebben a könyvében, tudatosan mellőzve a józan történeti gondolkodás legelemibb tanításait, elképesztő módszerekkel családját rokonságba hozza az ókori Róma és a középkor különféle előkelő nemzetségeivel és történeti nagyságaival.

Már a XVIII. század végén megjegyezte Alberto Fortis,¹¹² hogy Tomkó, megfélemlítve családjának alacsony sorsáról, királyi származást és ritka történeti ősiséget tulajdonított magának, de ezzel csak mérhetetlen sok kellemetlenséget zúdított magára. Ez a megjegyzés elárulja, hogy Tomkó éppen akkor, amikor a magas egyházi méltóság, a püspökség elnyerésével az egyházfejedelmek sorába emelkedett, szertelen nagyravágyása és határtalan hiúsága miatt erkölcsileg elbukott.

Tomkó írói egyénisége.

Tomkó feltűnően termékeny író. Ügyszólván évről-évre újabb munkákkal lepte meg magas pártfogóit és barátait. Az irodalomtörténet megállapítása szerint műveinek belső értéke nincs arányban azok mennyiségével. Kevés bennük az eredetiség. Szolgailag követi forrásait, kritikátlan, sőt azzal is vádolják, hogy egyik-másik műve

¹¹² A cenzori vélemény Francesco Giacomo Peruzzi perugiai paptól származik, az imprimaturt Cristoforo Caetani folignói püspök adta meg. A Barberini bíborshoz intézett ajánló sorok még 1640 karácsony vigiliáján készültek. Az Egyetemi Könyvtárban őrzött példány a szerző személyes ajándéka egy germanicus édesatyjának.

jórészt nem egyéb, birtokába jutott idegen kéziratok kevésbé lelkiismeretes felhasználásánál. Drámai művében hiányzik a műfaj lényegét kitevő feszültség. Horvátnyelvű verselése gyakran erőtlen és olykor hiányos. Nem tagadható meg tőle az írói készség és könnyedség, amellyel gondolatait kifejezi, a természeti szépségek ügyes megrajzolása, de a bőbeszédűség és a pongyolaság is nyelvezetének velejárója. A szentek életrajzai, mint koruk aszkétikai irányának kifejezői, kedvelt olvasmányok voltak. Az az érzésünk, hogy Hevenesy Gábor, amidőn hozzáfogott a magyar szentek gyűjteményes életrajzainak megírásához, az Illyricana Foecunditas példája lebegett szeme előtt. Úgy a latin, mint a népi nyelven írt művei, bár irodalomtörténeti becsük igen viszonylagos, mégis különleges helyet biztosítanak Tomkó számára a déli szláv népek irodalmában és művelődésük történetében.¹¹³

Tomkó irodalmi munkásságát értékelve nem mellőzhetjük azoknak a sajátos indítékoknak az ismertetését, amelyek irodalmi tevékenységét irányították és tudományos módszerének kialakítására kezdettől fogva döntően hatottak. Ezek nemzetiségének rajongó szeretete, személyi nagyratörése és beteges hiúsága.

Már rámutattunk arra, hogy előszeretettel nyúlt olyan történeti kérdésekhez, amelyek régi hazáját, Boszniát és általában a déli szláv népeket bekapcsolják a világeseményekbe. Kutatja a kapcsolatokat a régi római birodalom és Dalmácia, illetve Illyria között. Megírja azoknak a történeti nagyságoknak az életét, akiket hazája adott a birodalomnak és a római egyháznak. A félholddal folytatott harcok ismertetésében lelkesen emeli ki, hogy magyarok, horvátok és egyéb népek a magyar király zászlói alatt vállvetve küzdöttek hazájuk szabadságáért, a katolikus vallás és a nyugati keresztény műveltség fennmaradásáért. Eleven színekkel írja le a pogány által feldúlt tenger melléki városok sivár képét, egy-egy omladozó várrom történetét és lelke elméláz a mult ködbeborult dicsőségén.

A történetírásnak minden időben egyik leghatalmasabb indítéka a nemes hazaszeretet, amely arra ösztönzi a történetbúvárt, hogy felszínre hozza a mult mélységeiből azt, ami nemzetét igazolja, értékeit feltárja, érdemeit megvilágítja. Azonban Tomkót a hazaszeretet, elsősorban a történeti tárgyú témák feldolgozásában elvakította, elfogulttá és kritikátlanná tette. Tomkó szemrebbenés nélkül tett magáévá olyan feltevéseket, elgondolásokat, amelyeket

¹¹³ A császári káptalan Tomkót saját történetírójának vallotta. Ivancsan: i. m. 102. l.

már az ő korában is elvetettek vagy gyanakvással fogadtak azok, akik nem csupán a túlfűtött hazaszeretet rózsaszínű ködén át szemlélték a multat, hanem a józan kritika tanításait is értékesítették. Feltevéseiben önkényes, következtetéseiben vakmerő, a történeti adatok megrostálásában felületes, azok magyarázásában elfogult, egyoldalú. Az előítélet, mely tollát irányította, délibábos világot festett lelki szemei elé, amelyben hiú öntetszelgéssel merült el.

Az alacsony sorsból származó Tomkó lelkét a hamis hazaszeretet köde annyira megülte, hogy már családjának is történeti jelentőséget iparkodott szerezni. Családja eredetét visszavezeti a klasszikus Róma fénykorába és őseit rokonságba hozza a magyar királyokkal, Szerbia és Bosznia uralkodóival. A családfák kiagyalásában, a családi kapcsolatok szellemes gyártásában utólérhetetlen, ezért Karácsonyi János nem riadt vissza attól, hogy őt a »világbolondító« jelzővel bélyegezze.¹¹⁴

Tomkó ebben a szerepében korának gyermeke. A barokk a hirtelen előretörés, a gyors meggazdagodás, a vagyonhalmozás, az uralkodni és érvényesülni akarás, a szerencsefiak és kalandorok kora. Messze országokból jövő rugalmasan alkalmazkodó idegenek ellepik a fejedelmi udvarokat. Világlátottságuk, vitézségük, tudásuk és a legkülönbébb vállalkozásokra mutatott készségük megnyitja előttük az érvényesülés kapuit és hamarosan bizalmas udvari állásokat, magas politikai, diplomáciai és katonai megbízásokat szereznek, egyházi méltóságokba emelkednek és meggazdagodnak.

Tomkó kortársa volt a Gasparre Graziani¹¹⁵ előkelő olasz név alatt rejtőző jól ismert szlovén diplomata, aki egy csomó fejedelmet szolgált ki mozgalmas élete folyamán. Szolgált II. Ferdinánd gráci udvarában, majd átment a nápolyi király és a toszkánai nagyherceg szolgálatába, végül a szultán diplomatája lett. A szultán a keresztény udvarokban teljesített szolgálataiért Naxia hercegévé és Moldva fejedelmévé tette meg, Graziani azonban felkelt ura ellen, végül is 1620-ban meggyilkolták. Tomkó barátja, Georgier Athanáz (olaszosan Georgiceo) Lengyel- és Oroszországban képviselte Ferdinánd császár érdekeit.¹¹⁶ A magyar közélet is ismert ilyen szerencsefiakat, akik főképpen a déli országokból szivárogtak fel és az egyházi pályán szereztek előkelő állásokat. A király szívesen látta udvarában azokat a külföldi kóbor szerzeteseket, akik előkelő származásukkal,

¹¹⁴ Századok. 1909. 363—64. l.

¹¹⁵ Premrou : i. h. 1924. 494—95. l.

¹¹⁶ Barberini Lat. vol. 6905. több levél Grazianitól.

tudásuk és művészetük csillogtatásával megnyerték bizalmát és tetszését. Ezeket a szerzeteseket az udvari méltóságok és egyéb befolyásos főurak ajánlására hódoltsági püspöki címmel tüntette ki. Az egyik csak azért kapott címzetes püspökséget, mert az udvari miséken (Cappella) gyönyörűen hegedült! A Szentszék erélyesen tiltakozott a fegyelmet sértő szerzetesek előléptetése ellen és utasította Carlo Carafa bécsi nunciust, hogy a jövőben akadályozzon meg hasonló kinevezéseket. A nuncius több szerzetest felelősségre vont és megfenyített, de néhányan továbbra is az udvar környezetében maradtak. Lucido Mancinelli szerzetest, noha már vál. püspök volt, elfogatta és azon a címen, hogy a Szentszék kinevezése nélkül főpapi öltönyben járt, börtönbe vetette, ahonnan csak a Propaganda Kongregáció utasítására bocsátotta szabadon.¹¹⁷

Tomkó a maga kétségtelenül egyéni stílusában ezeknek a fel-törekvő alakoknak a csarnokában foglal helyet. Nem tagadható, hogy irodalmi működésének különösen az a része, amely a Marnavics-család ősiségének és előkelőségének a bizonyítását célozta, erősen magán viseli a nagyratörés és érvényesülés visszatetsző jellegét. Az élet sokáig kedvezett Tomkónak. A pápai udvarban nagy tekintélyre emelkedett, a magyar prímás és II. Ferdinánd király kegyeibe fogadta, választott, majd megerősített püspök lett. Mindehhez hozzásegítették őt kétségkívül értékes szolgálatai is, amelyeket a Szentszéknek tett, de élete végén keservesen tapasztalnia kellett annak a magyar közmondásnak az örök igazságát, amely így szól : Ki miben vétkezik, abban bűnhődik.

¹¹⁷ Barberini Lat. vol. 6935. f. 325r. — Vol. 6940. f. 9r. — Vol. 6941. f. 93r.—94r. — II. Ferdinánd, Pázmány figyelmeztetése ellenére, számos idegen papot, főképen barátokat nevezett ki az elenyészett püspökségekre. Orsz. Lev. Collat. vol. 133. 261—82. l. — Gauchat : i. m. 377—82. l. — Galla : Pázmáneum. 64—65. l.

TOMKÓ KINEVEZÉSE A BOSZNIAI PÜSPÖKSÉGRE.

Tomkó növekvő tekintélye Magyarországon.

Tomkót római éveinek második részében, nevezetesen 1626-ban és 1629-ben, súlyos betegségek gyötörték, amelyek annyira elhatalmasodtak rajta, hogy már alig remélte egészségének visszaszerzését. Egy ízben Szent Quirinus (Kerény) sziszeki vértanupüspök közbenjárásának tulajdonította, hogy kínzó csontfájdalmaiból felgyógyult. A Szent tiszteletét nemcsak az a körülmény ébresztette fel benne, hogy a római Siscia a későbbi Szlavónia területén volt, hanem még az is, hogy XV. Gergely pápa parancsára felkutatták a vértanupüspök sírhelyét, amely a Szent Sebestyén katakombában az apostolfejedelmek ideiglenes sírja közelében lappangott, ahová a barbárok elől menekülő pannóniai gyarmatosok helyezték. Valószínű, hogy 1626 december 28-án és a következő év júniusában Tomkó terjesztette a Kongregáció elé Domitrovics zágrábi püspök kérését, amelyben a tűzvészből újjáépített székesegyháza számára szent ereklyéket kért elsősorban Szent Quirinus tetemeiből, amelyek a kérvény szerint a Szent Sebestyén katakombában voltak, a karcsontot pedig a San Lorenzo in Lucina bazilikában őrizték. A Kongregáció Millini bíborshoz utalta a kérvényt kedvező elintézés végett.¹¹⁸

Tomkónak nagy tekintélye volt a déli szlávok között, akik a San Girolamo degli Schiavoni nemzeti templom köré csoportosultak. Különös tisztelet és barátság fűzte őt Barakovics György horvát költőhöz, aki nyolcvan évre terjedő élete folyamán háromszor járt Rómában és ott is halt meg 1628 augusztus 1-én. Honfitársai a nemzeti templomban temették el és Tomkó latin felirattal ékesítette síremlékét. Az előkelő költőt annak a Barakovicsnak ivadékaként

¹¹⁸ Arch. Prop. Acta vol. 4. f. 160v. — U. o. a zágrábi püspök szentelésre felhatalmazást kért. — Millini bíborosról: Galla: i. m. 52. l. — Szent Quirinusról: Arkiv IX. 245. l. — P. Styger: i. m. 7—9. l.

tünteti fel, akit a Balkánon hódító IV. Béla király visszahelyezett ősei birtokába. Barakovics V. Pál pápa idején karddal is szolgálta hazáját és a török harcokban megsebesült.

Tomkó ekkor közismert tudós hírében állott már a magyar papság előtt is. Magyar vonatkozású művei hazánkban is elterjedtek. Az örökvárosban és gyakori utazásaiban megismert magyar papokkal fenntartotta kapcsolatait és levelezett velük. Forró György jezsuita, az osztrák rendtartomány főnöke, 1629 szeptember 16-án kelt levelében közölte vele, hogy a közelmúltban visszatért az Egyházba a Batthyány-család egyetlen férfisarja, Batthyány Ádám, akinek a nővére Csáky Lászlóhoz, a Barberini bíboros előtt is ismert főúrhoz ment feleségül. Az ifjú főúr, a sógor, az udvarában tartózkodó jezsuiták és Esterházy Miklós nádor hatására kezdett foglalkozni a katolikus vallással és szeptember első hetében Bécsben meggyönt Pázmánynál, aki őt visszavette az Egyházba. A dúsgazdag főúr megtérésének, mondotta Forró atya, a katolikus ügy szempontjából nagy jelentősége van. A lépés jelentőségét a Propaganda Kongregáció is nagyra értékelte, mert Tomkó levelét a november 11-iki gyűlésen felolvastatta.¹¹⁹

¹¹⁹ Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 70. f. 158r. — Galla: Pázmány-levelek. 37. l. — A megtérés előzményeiről a következő feljegyzéseket találtam a pápai levéltárakban. Carafa nuncius 1625 október 29-én az országgyűlésről jelentette Rómába, hogy a szlavóniai követekkel egyidőben megérkezett a közelmúltban elhunyt Batthyány özvegye, német származású, előkelő szellemű és férfias természetű asszony, akinek nagy szerepe volt férje mellett a Bethlen-féle felkelésben. Az özvegy diszes temetést akar rendezni férjének földesúri birtokán. Hírlik, hogy a halott rengeteg kincset hagyott hátra. November 19-én kelt jelentésében megemlíti, hogy Lobkovitz bemutatta a királynak rokonát, az ifjú Batthyányt. A főúr körülbelül 18–20 éves, kevésbé tekintélyes megjelenése éles elmét és okosságot árul el. 1627 július 7-én Carafa rendes beszámolójában kitért arra, hogy a gróf rendkívül előkelő nemesi kíséretben anyjával együtt megjelent a császári udvarban. Az ifjú egyike a leggazdagabb főuraknak az országban. Atyja éppen az osztrák határ közelében elhúzódó nagyterjedelmű birtokaira támaszkodva tudott sok kellemetlenséget okozni a császárnak a hét évvel előbb lezajlott felkelés idején. Hír szerint az ifjú tisztelni óhajtott a császárnál és elsajátítani az udvari szokásokat. Pallotto bíboros, Carafa utóda 1630 február 3-án bejelentette, hogy Batthyány megtért, de az anyjára való tekintettel egyelőre nem akarta nyilvánosságra hozni lépését. Hasonlóképpen katolikus lett Thurzó nádor idősebb fia, szintén dúsgazdag főúr, hét vár ura. Anyja követte őt az áttérésben és nemsokára követni fogja őt az öccse is, aki ezideig még makacskodik, noha a császár a jezsuitáknál neveltette. Barberini Lat. vol. 6939. 57. és 67. számok. — Arch. Secr. Vat. Nunz. Germ. vol. 117. f. 151v.—52.r. — Vol. 120. f. 26v.

A királyi kinevezés.

Az 1631. esztendő újabb fordulópont Tomkó életében. A Szent-szék szolgálatában szerzett érdemei, széleskörű irodalmi tevékenysége, annak magyar és horvát vonatkozásai a királyi udvarban és a főpapjaink szemében tekintéllyé avatták a jövevény zágrábi kanonokot. Amidőn Posgay János választott boszniai püspök halála után a püspökség betöltésére sor került, Pázmány Péter, akinek Carafa nuncius szerint döntő befolyása volt a magyar püspökségek betöltésénél, Tomkó János kinevezését javasolta II. Ferdinánd királynak. 1631 március 5-én kelt felterjesztésében hivatkozott Barberini bíboros régi közbenjárására, kiemelte pártfogoltjának kiváló tudományosságát, az előkelő méltóságra való rátermettségét, de különösen boszniai származását, ami méltán azt a reményt keltette a primásban, hogy Tomkó kinevezése esetén magára vállalhatja híveinek lelki gondozását. A nagy primás, akinek minden érdeklődését a katolikus vallás helyreállításának ügye foglalta le, ez utóbbi szempontot már csak azért is komolyan számításba vehette, mert Tomkó mindenkor büszke volt boszniai származására. Nyomatásban megjelent műveinek címlapján elmaradhatatlan jelzőként ott ékeskedik a «Bosnensis» szó. Irodalmi tevékenységének jelentékeny része családjának boszniai vonatkozásait, ősiségét és előkelőségét tünteti fel. Ezen az alapon már Pietro Massarecchi apostoli vizitátor is őt ajánlotta a Belgrádban felállítandó hódoltsági missziópüspökségre.¹²⁰

A királyi kinevezés 1631 július 15-én kelt Bécsben és hivatkozik magasrangú pártfogók közbenjárására. Az új vál. püspök az ősz elején Rómába utazott, hogy a királyi kinevezéshez a pápa megerősítését megszerezze. Ugyanakkor más ügyek elintézését is magára vállalta. Eljárt Draskovics György vál. váci püspök megerősítése ügyében és a Propaganda Kongregációhoz benyújtotta Rákóczi Pálnak, «az erdélyi fejedelem testvérének, Felsőmagyarország bánjának és Magyarország legfőbb kúriai bírójának» a katolikus vallás előmozdítása érdekében előterjesztett kérelmét. Mivel a török hódoltságban nincsenek sem püspökök, sem káptalanok, adják meg az ő birtokain és a Hódoltságnak Eger körül elterülő részein működő papoknak az eretnekek feloldozásához szükséges felhatalmazást. Engedélyezzenek teljes búcsút az említett helyek templomai számára

¹²⁰ Posgay halála után a felhévizi prépostságot Pázmány kérésére a nagy-szombati papnevelő javára foglalta le a király. Orsz. Lev. Collat. vol. 133. 351—53. l. — Hanuy : i. m. II. 175. l. — Galla : Pázmány-levelek. 99. l.

a Boldogságos Szűz és a védőszentek ünnepeire, továbbá a templomszentelés évfordulójára. Az ő számára adják meg a kiváltságos oltár kegyét azzal a bővítéssel, hogy azt hetenként egyszer a tisztító tűben szenvedő lelkekért is felhasználhassa. Azonfelül úgy a maga, mint a felesége számára kérte a hordozható oltár kiváltságának engedélyezését. A főúr kész volt nagy áldozatokkal visszaváltani a protestánsoknak elzálogosított egyházi birtokokat és azokon visszaállítani a katolikus vallás gyakorlatát. Végül felhatalmazást kért arra, hogy a saját költségén Bécsben, Pozsonyban, Lembergben és Nagyszombatban neveltetett kispapokat bármely katolikus püspök felszentelhesse. A Kongregáció részben teljesítette a buzgó főúr kérelmét.¹²¹

Még az ősz folyamán megjelent Tomkó életrajzsorozata az illir szentekről. Legfontosabb ügye azonban a pápai kinevező bulla megszerzése volt.

A magyar király püspökkinevező joga és a Szentszék.

Abban az időben a magyar király, hivatkozva a Szent István-nak adományozott és elődei által századokon át gyakorolt pápai kiváltságra, nemcsak bemutatta a pápának, hanem kinevezte a püspököket. A kinevezés értelmében a főpap felöltötte a püspöki jelvényeket, átvette javadalmát, megkezdte egyházi joghatóságának gyakorlását és a magyar törvényhozás tagja lett. A király a kinevezés tényét felterjesztette a pápához azzal a kéréssel, hogy a kinevezettet erősítse meg és a püspökké való felszentelését rendelje el. Ezt a sajátos jogot, melyet Werbőczy István foglalt rendszerbe, Pázmány Péter és korának közvéleménye teljes meggyőződéssel vallotta és védelmezte.¹²²

A Szentszék a magyar királyok püspökkinevező jogát sohasem ismerte el. Eme jog ellen gyakran felszólalt és annak megghiúsítására úgyszólván minden egyes esetben kísérletet tett. Ellenben elfogadta a jelölés, megnevezés, bemutatás (praesentatio) jogát, mint a multban adományozott és még vissza nem vont kiváltságot, amelynek értelmében a király kinevezésre alkalmas jelöltet mutathatott be a pápának.

¹²¹ Fraknoi: Magyarország összeköttetései. III. 39. l. — Galla: i. m. 12—13. l. — A főúr több birtokot váltott vissza. 1635 március 26-án visszaváltotta az egri püspökséghez tartozó Hece falut. Orsz. Lev. Collat. vol. 133. 376—77. l.

¹²² Galla: Pázmáneum. 62—65. l. — U. a.: Mátyás. 70. l.

A magyar püspökök kinevező bullái, amelyeket magyarosan confirmációs bulláknak szokás nevezni, évszázadokon át megegyeznek a külföldi szabadadományozású püspökségek betöltésénél használt bullák szövegével, amely szerint a püspökkinevezés egyedül a pápai hatalom teljességéből történik, de rendszerint feltüntetik a bemutatás megtörténtét, mint még érvényben levő pápai kiváltság gyakorlását.

A XVI. és XVII. század folyamán a püspöki székek betöltésének még két sajátos vitás anyaga szerepelt : a királyságtól elszakított területek püspökségeinek adományozása és a kinevező bullákkal kapcsolatos díjak, taxák kérdése. A Szentszék minden javadalmas püspökség betöltésénél a javadalom arányában díjat vetett ki, amelyet a bulla kiváltásakor kellett kifizetni. A török előnyomulása következtében elenyészett és általában a török háborúk miatt rendkívüli hadi terhekkal sújtott magyar püspökségek már az előző század közepén kivételes elbánásban részesültek a Szentszék részéről. Ennek a helyzetnek a fenntartását kívánták most is a magyar püspökök, elsősorban a hódoltsági püspöki címek birtokosai.¹²³

A hódoltsági és erdélyi püspökségek úgyszólván csak nevükben maradtak fenn. Erdélyben és a török alatt egyaránt megszűntek a káptalanok és a kolostorok, elenyészett az egyházi birtok és nem volt rendszeres papnevelés. A püspökök nem székelhettek egyházmegyékben, hanem a királysági káptalanokban húzódtak meg és a királytól kapott különféle kisebb egyházi javadalmakból éltek. Híveik lelki gondozását egyházmegyénként néhány pap, a török által könnyebben megtűrt vagyontalan ferencesek és jezsuiták, de a legtöbb helyen csak világi férfiak, úgynevezett licentiátusok végezték, akik a püspöktől nyert felhatalmazással kereszteltek, eskettek, temettek, továbbá énekeltek és előimádkoztak a népi istentiszteleteken. Nagyobbszámú felszentelt papsággal csak az összefüggő székely területeken találkozunk, de itt is öt-tíz falunak volt egy-egy papja.

A magyar királyok rendszeresen betöltötték ezeknek a szent korona tényleges fennhatósága alól elszakított területeknek a püspökségeit, legfőljebb a balkáni címek adományozásában állapíthatók meg kihagyások. A boszniai és tinnini vagy knini püspökséget megszakítás nélkül, folytatólagosan töltötték be.

A Szentszék mindezeket a püspökségeket missziós területeknek tekintette és mint a pogány missziós területek elenyészett püspökségeit a Sacra Congregatio de Propaganda fide közvetlen joghatósága

¹²³ Tomcsányi : i. m. 43kk.

alá rendelte. A Kongregáció nyomban megalapítása után felszólította a hódoltsági püspököket, hogy a trienti zsinat rendelkezése értelmében foglalják el székeiket, vagy mondjanak le, mert missziós-püspökök kinevezésével módjában lesz gondoskodni a magukra maradt hívek ellátásáról. A püspökök, a váci kivételével, a megyéik területén uralkodó politikai helyzetre hivatkozva, vonakodtak eleget tenni a felszólításnak és továbbra is megtartották a királytól kapott címeiket. Ekkor a Kongregáció apostoli vizitátort küldött a területekre és annak javaslatára Belgrád székhellyel megszervezte a hódoltsági missziók apostoli adminisztratíváját. Magára vállalta a püspök eltartását és évenként tekintélyes segélyösszeget folyósított a területen működő világi pap és szerzetes misszionáriusoknak, templomoknak és iskoláknak. A harmincas évek közepén megszervezte az erdélyi missziósfőnökséget is, és azt a kevéssel előbb letelepedett bosnyák ferencesekre bízta.

Ez a helyzet arra indította a Kongregációt, hogy komoly vizsgálat tárgyává tegye a magyar király püspökkinevező jogát és a vele összefüggő kérdéseket. Megdöbbenéssel tapasztalta, hogy a hódoltsági püspökök megelégednek a királyi kinevezéssel és éveken át elmulasztják megszerezni pápai megerősítésüket. Ugyanakkor felveszik a főpapi jelvényeket, a helyzet szerint gyakorolják egyházi joghatóságukat és mint a főpapi rend tagjai vesznek részt az országgyűlésen. Egyesek a király kegyéből a hódoltsági címek egész során mennek át, de már csak akkor kérik megerősítésüket, amikor a rendszeres egyház-kormányzással egybekapcsolt királysági püspökségekhez jutottak el.

A Kongregáció a Szentszékre sérelmesnek tartotta egyrészt a magyar király különleges püspökkinevező jogát, másrészt a választott püspökök eljárását. A helyzet tisztázására elrendelte annak levéltári felkutatását, hogy a múltban pápai szabadadományozás vagy királyi bemutatás alapján töltötték-e be a magyar püspökségeket. Ugyanakkor részletes kimutatást kért a bécsi nunciustól a magyar korona fennhatósága alatt levő püspökségekről, azok jövedelméről, jelenlegi javadalmasairól, a királyi bemutatás és a pápai megerősítés megállapításáról. A levéltári kutatás azt igazolta, hogy az előző ötven esztendőben általában a király közreműködésével töltötték be a püspöki székeket. A boszniai címnél előfordult, hogy a pápa a király megkerülésével missziópüspököt nevezett ki. A nuncius kimutatásából is kitűnt, hogy az akkor élő püspökök kivétel nélkül mind a király nominációja alapján jutottak püspökségükhöz, egyesek közülök még mindig csak választott püspökök, végül hogy a hódolt-

sági püspököknek vagy egyáltalán nincs jövedelmük, vagy csak olyan csekély, hogy abból méltóságukhoz képest nem tudnak megélni.

A Kongregáció által támasztott vitában a magyar kancellária és Pázmány érsek szilárdan kitartott az immár hagyományos magyar álláspont mellett. Amint korábban a pápák, úgy most a Kongregáció sem tudta kivívni azt, hogy a hódoltsági címeknél a király közreműködését mellőzze. Ezért VIII. Orbán pápa a Kongregáció ülésén elrendelte, hogy a választott püspökök nominációjuk után nyomban kérjék pápai megerősítésüket és kilátásba helyezte, hogy amennyiben jövedelmük nincs, díjmentesen kapják meg kinevező bulláikat. A határozat azonban nem hozott végleges megoldást egyrészt a királyi püspökkinevező jog makacs fenntartása, másrészt a díjkérdésben felmerülő nehézségek miatt.¹²⁴

A boszniai püspökség betöltése Tomkó korában.

A boszniai püspökség betöltésének esetei a XVI. század végén és a XVII. század elején élesen kidomborítják azokat az ellentéteket és zavarokat, amelyeket a királyi kinevezés jogának gyakorlata okozott.

1573 augusztus 26-án XIII. Gergely szabadadományozással helyezte a boszniai püspökségbe Antonio Poli de Matthaes bosnyák ferences tartományfőnököt és minthogy a Hódoltságban már évtizedek óta nem székelték püspökök, joghatóságát erre a területre is kiterjesztette. A püspök halála után V. Sixtus ugyancsak a magyar király közreműködése nélkül nevezte ki Francesco di Stefano bosnyák ferencset az elődnek adott különleges joghatósággal. Ferenc püspök 1602 júliusában rendkívüli felhatalmazást kapott VIII. Kelemen pápától arra, hogy kispapjait a nagy paphiány miatt a kánoni időkön kívül is felszentelhesse.¹²⁵ Amidőn előregegett, rendtársai sürgetésére, a skardonai vál. püspököt, Pozsegai de Georgiis Antalt kérte maga mellé kisegítőül.¹²⁶

Ferenc püspök hosszú működése folyamán a Szentszék királyi előterjesztésre is nevezett ki püspököket a boszniai címre, anélkül, hogy a kettős kinevezést észrevette volna.

¹²⁴ Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 66. f. 10rv. — Memor. vol. 398. f. 48rv.

¹²⁵ Secr. Brev. vol. 562. f. 297r.—301v. — Nunz. Germ. vol. 24. f. 1r.—2v. — Gulik—Eubel : i. m. 152. l. — Gauchat : i. m. 119. l.

¹²⁶ Arch. Secr. Vat. Vescovi vol. 20. f. 135r.—36r. — Barberini Lat. vol. 6872. f. 45r., 46rv., f. 53rv., f. 54r.—55v., f. 56r., f. 57r., f. 67r., f. 68r. — Vol. 7057. f. 47r. — Facultásai : Secr. Brev. vol. 562. f. 297. — Vol. 563. f. 247. — Vol. 576. f. 488. — Vol. 692. f. 342. — Fermendzsin : i. m. 373. l.

Ujlaky Lajos vasvári prépost 1600 decemberében Rudolf király előterjesztésére kapott pápai bullát a boszniai püspökségre.¹²⁷ Alig három esztendő múlva, 1603 szeptember 8-án a király áthelyezte őt a veszprémi püspökségre, a megüresedett boszniai püspökséget pedig Ergely Ferenc zágrábi prépostnak adományozta. Miután Bocskay hajdui Ujlakyt Sümegen megölték, a király Ergelynek adta a veszprémi püspökséget.¹²⁸ Az 1610 márciusában kelt veszprémi bulla feltételezi, hogy Ergely a boszniai püspökségre is kapott pápai kinevezést.¹²⁹ Egy 1610 január 16-iki királyi levél már Telegdy Jánost tünteti fel Ergely utódjául a boszniai püspökségben. Telegdy még abban az évben megszerezte bulláját és a következő év szeptember 25-én a híres Bellarmin bíborossal Rómában püspökké szenteltette magát. A következő években, mint az esztergomi érsek segéd-püspöke Nagyszombatban élt.¹³⁰ Mivel a török miatt nem foglalhatta el székét, V. Pál pápa 1618 július 14-én Pozsegai de Georgiis Antal

¹²⁷ Ujlaky Lajos Monoszlay János zágrábi püspök halála után, 1592 szeptember 5-én megkapta a zalavári és a kapornaki apátságokat is. Orsz. Lev. Collat. vol. 133. 152—53. l. — V. ö. : Pannonh. Rendt. VII. 193—95. l. — A boszniai bulla a kir. kegyúri jogról ezeket mondja : » a Turcis occupata . . . de patronatus charissimi in Christo filii nostri Rodulphi Romanorum Regis illustris in Imperatorem electi, ratione Regni Ungariae cuius ipse Rodolphus etiam Rex existit, ex privilegio Apostolico cui non est hactenus in aliquo derogatum fore dignoscitur, a longissimo et pene immemorabili tempore certo modo quem haberi volumus pro expresso, pastoris solatio destituta . . . » A kinevezetről : « . . . demum ad te, presbyterum Vesprimiensis Dioecesis, ex legitimo matrimonio procreatum, in trigesimo quinto vel circa tuae aetatis et a multis annis in presbyteratus ordine constitutum, Verbi Dei concionatorem, etiam in ecclesiasticis functionibus versatum, qui licet nullo gradu sis insignitus, tamen Viennae apud dilectos filios praesbyteros Societatis Jesu operam dedisti fidemque Catholicam iuxta articulos pridem a Sede Apostolica propositos expresse professus es et quem idem Rodolphus Rex Nobis ad id per suas patentes litteras nominavit, cuique apud Nos de nobilitate generis, litterarum scientia, vitae munditia, honestate morum, spiritualium providentia et temporalium circumspectione aliisque multiplicum virtutum donis fide digna testimonia perhibentur, direximus oculos nostrae mentis . . . » Secr. Brev. vol. 377. f. 238v.—41v. — Gauchat : i. m. 119. l.

¹²⁸ Ergely nagyprépost 1603-ban átvette a zágrábi püspökség ideiglenes kormányzását : Orsz. Lev. Expedit. Camer. vol. 300. hat kamarai intézkedés. A következő év januárjában a kamara elrendelte az új zágrábi püspök beiktatását : vol. 301. A. Jan. — Ugyanott Ujlaky beiktatásáról : E. Januar. — Ergely veszprémi beiktatása : vol. 303. an. 1609. Mart. — U. o. Collat. vol. 133. 205—06. l.

¹²⁹ Gauchat : i. m. 119., 365. l. — Ergely bullája : Secr. Brev. vol. 614. f. 442., f. 545.

¹³⁰ Orsz. Lev. Expedit. Camer. vol. 304. J. Oct. N. 4. — Collat. vol. 133. 222—30. l. — Galla : Pázmány-levelek. 98—99. l. — Telegdy bullája : Secr. Brev. vol. 614. f. 501. — Gauchat : i. m. 365. l.

bosnyák obszerváns ferencest, a skardonai címre felszentelt missziós-püspököt bízta meg a bosnyák hívek kormányzásával.¹³¹

Mint elődei, Telegdy is hamarosan megvált a boszniai címtől és királyi kinevezés alapján egymásután váradi, majd nyitrai püspök, végül kalocsai érsek lett. Mivel az érsekség csak puszta cím volt, megtartotta a nyitrai püspökség kormányzását is.¹³² A boszniai püspökségben utóda, Balásfy Tamás tíz évig viselte méltóságát, de nem kapott pápai bullát. 1621 októberében megvált a boszniai címtől és előbb a pécsi, később a váci püspöki címet viselte. Boszniai örökségét Sennyey István esztergomi kanonok kapta meg, de alig másfél év múlva utóda lett a váci püspökségben is. Az így megüresedett boszniai püspökséget II. Ferdinánd király Deáky László szentgyörgy-mezei prépostnak, majd ez utóbbinak korai halála után Posgay Miklós aradi prépostnak adományozta. Tomkó Posgay közvetlen utóda volt a püspökségben. Telegdy után csak Tomkó kapott pápai kinevezést.¹³³

Ez volt a helyzet 1624 tavaszán, amikor Pozsegai de Georgiis Antal skardonai püspök, boszniai adminisztrátor felpanaszolta, hogy a Boszniában működő rendtársai, akik világi papok híján a hívek lelki gondozását is végezték, semmibe sem veszik intézkedéseit, ezért kérte a Propaganda Kongregációt, hogy nevezze őt ki Bosznia megyéspüspökévé.

¹³¹ Secr. Brev. vol. 562. f. 297r.—301v.

¹³² Mint nyitrai püspök megkapta a királytól az örökös nélkül elhunyt Seres Ferenc nemesi udvarházát. Orsz. Lev. Collat. vol. 133. 275—76. l. — A király a következőkben indokolta meg Telegdy kalocsai kinevezését: . . . merita . . . quae in superiorum annorum tumultibus (Bethlen felkelése) et funestis intestinis Regni cum gravi rerum suarum iactura ac propriae quoque personae periclitatione erga Maiestatem Nostram abunde declaravit . . . U. o. 278—79. l. — A királytól megkapta a trencsényi Szentháromság-oltárjavadalom kegyuraságát, amelyhez Liburcsa falu és egy malom tartozott. Ebben az időben Zsigmond nyitrai kanonok élvezte a javadalmat. U. o. 318., 346—47. l. — 1644 június 24-én aggkora miatt lemondott a nyitrai püspökség kormányzásáról. Szeptember 13-án mint halottat említik a kancelláriában. U. o. 470—74. l. — Bunyitay — Málnási: i. m. 95—99. l.

¹³³ Orsz. Lev. Collat. vol. 133. 270—86., 351—52. l. — Cameralia Fasc. 5. — Index Documentor. Ecclesiasticor. Camer. Fasc. 67. N. 49. — Expedit. Camer. vol. 311. E. Jun. — Arch. Secr. Vat. Proc. vol. 20. f. 338r.—51v. — Deáky fiatal korában fogadalmat tett, hogy szerzetbe lép. 1607-ben a pápa felmentette fogadalma alól, hogy továbbra is mint világi pap munkálkodjék a lelképásztorkodásban. Secr. Brev. vol. 421. f. 506. — Nyilvánvaló elírásnak kell tulajdonítanunk, hogy a bécsi nuncius 1631 március 26-án Nagyfalvy Gergely szerémi püspököt, Palásthy Pál és Ecci Orsolya perében kiküldött kánoni végrehajtót vál. boszniai püspöknek mondja. Arch. Secr. Vat. Nunz. Vien. vol. 9. f. 44v. — Chobot: i. m. 559—62., 564—66. l. — Gauchat: i. m. 119., 317. l. — Galla: i. m. 16—22. l.

VIII. Orbán pápa a Vatikánban tartott május 31-iki kongregációi ülésen, miután Massarecchi apostoli vizitátor beszámolója alapján elhatározta, hogy Belgrád székhellyel felállítja a Hódoltság missziópüspökségét, betölti a szófiai, továbbá a prizreni vagy más szerbiai püspökséget, a boszniai hívek lelki gondozásának rendezését is tervbe vette. Mivel kiderült, hogy még életben van Telegdy János püspök, aki a török ellenséges magatartása miatt nem foglalhatta el székét, elrendelte, hogy a bécsi nuncius szólítsa fel a lemondásra. A Kongregáció június hó 7-én utasította is a nunciust, hogy a pápa intézkedése értelmében járjon el. Figyelmeztette, hogy óvatosan kerüljön minden alkalmat, amely a királyi nomináció ügyét felleveníti, mivel a Szentszék az uralkodó megkerülésével szándékozik betölteni a boszniai püspökséget. Amennyiben a király igényt tartana a püspökségre, iparkodjék ügyesen áthidalni az akadályokat és kérje meg őt, hogy könnyítse meg sok ezer lélek vallási helyzetének rendezését. János püspökkel értesse meg, hogy reánézve mindegy, hogy milyen püspöki címet visel, minthogy úgysem tudja megközelíteni egyházmegyéjét. A Szentszék majd a pogány területek valamely elenyészett püspöki címével (*in partibus infidelium*) kárpótolja őt. A Kongregáció úgy vélekedett, hogy János püspök a párhuzamosan haladó királyi és pápai kinevezés következtében olyan időben kapta meg a püspökséget, amidőn az kánonilag be volt töltve, ezért kinevezése eleve érvénytelen volt. Utasította tehát a nunciust, hogy ezt a körülményt felhasználva, vegye rá a püspököt a lemondásra. Ugyanakkor azt a megnyugtató választ adta a skardonai püspöknek, hogy János püspök lemondásával hamarosan rendezheti a boszniai állapotokat.

A Kongregáció augusztus 17-én újabb utasítást adott Carafa nunciushoz, aki július 20-án adott válaszában akadályt látott abban, hogy pillanatnyilag nem volt betöltetlen magyarországi püspökség, amelyre a király a lemondó boszniai püspököt áthelyezhetné. A Kongregáció nem méltányolta ezt az álláspontot, mert elenyészett püspökség címével kívánta kárpótolni a püspököt. Ez a szándéka azonban megtört a magyar kancellária hajthatatlanságán, amely nem volt hajlandó megengedni azt, hogy a Szentszék szabadadományozás által töltsse be a boszniai püspökséget.¹³⁴

A nuncius szeptember 7-én részletesen tájékoztatta a Kongregációt a helyzetről. Előadta, hogy mindaddig nem tudott megfelelő

¹³⁴ Arch. Prop. Acta vol. 3. f. 109v.—110r. — Lett. vol. vol. 3. f. 100r.—01r., f. 147v. — Scritt rif. vol. 330. f. 400rv., ahol Carafa Lósyt tévesen boszniai püspöknek mondja.

választ adni, míg Pázmánnyal, aki csak azokban a napokban ment fel Bécsbe, és Sennyey István kancellárral nem tárgyalt. Ezek han- goztatták, hogy a boszniai püspök kinevezése a magyar királyt illeti meg azon oknál fogva, hogy Bosznia jogilag Magyarországhoz tarto- zik. A multban az összes esetekben a király nevezte ki a boszniai püspököket. Carafa még emlékezett arra, hogy a közelmultban három boszniai püspöki processus informativust folytatott le, amikor a király a megüresedett javadalmas püspökségeket, szokás szerint, a török alatt levő vagyontalan püspökségek birtokosainak adomá- nyozta. Nem értette, hogyan történhetett meg az, hogy a boszniai püspökségnek egyszerre két püspöke volt, holott a mostani püspököt csak akkor nevezték ki, miután közvetlen elődjét tavaly Nagyszom- batban eltemették. Éppen ezért a nuncius nem is tudott hatni a Kongregációtól sugalmazott érveléssel. Pázmány kijelen, tette hogy a boszniai püspök már csak azért sem mondhat le, mert a Szentszéktől kapott idegen címmel nem tarthatná meg székét a magyar ország- gyűlésben. A skardonai püspök áthelyezésével tehát a magyar katolikus közügy jelentékeny veszteséget szenvedne, amint az a közelmultban már ismételten megtörtént, amikor a király két bará- tot, köztük az udvari szónokát, magyar püspökségekkel jutalmazta meg. Pázmány, hogy valamiképpen könnyítsen a boszniai hívek súlyos helyzetén, azt ajánlotta, hogy a boszniai püspök adjon fel- hatalmazást a skardonainak a boszniai egyházmegye kormány- zására. Erre a nuncius megjegyezte, hogy a választott püspök a pápai megerősítés előtt képtelen ilyen felhatalmazás adományozására. Egyébként ez a felhatalmazás semmit sem változtatott volna a helyzeten, mert tudjuk, hogy a Kongregáció már korábban hasonló megoldással kísérletezett.

A Kongregációt nem elégítette ki a kettős kinevezés ellen fel- hozott védekezés. A Konszisztórium levéltárában folytatott kutatás alapján összeállította a legújabb időkben történt boszniai kinevezé- sek sorát és azt október 12-én azzal az utasítással küldte meg a bécsi nunciusnak, hogy egyeztesse össze a magyar kancelláriában őrzött adatokkal. Csodálkozott azon, hogy Posgay János pápai kinevezés nélkül püspöknek adja ki magát, mint ilyen vesz részt a magyar országgyűlésen és nem veszi figyelembe, hogy VII. Gergely hatá- rozata és a kánonok előírásai értelmében egyházi fenyítékeket von magára az, aki világiaktól javadalmat fogad el.¹³⁵

¹³⁵ Arch. Secr. Vat. Nunz. Vien. vol. 6. A. — Nunz. Germ. vol. 24. f. 1r., f. 2r. — Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 66. f. 10rv. — Vol. 330. f. 346r.—47r. —

A Kongregáció a bécsi nunciushoz intézett utasításában megállapította, hogy mely feltételek mellett hajlandó megadni Pázmány bécsi papnevelőjének azt a kiváltságot, hogy növendékei saját püspökük megkerülésével egyedül az intézeti igazgató bizonyítványa alapján bármely püspökkel felszenteltethessék magukat. A harmadik feltétel arra az esetre vonatkozott, amidőn a kispap a Szentszéktől még meg nem erősített püspök alattvalója. Ebben az esetben ugyanis a Szentszék nem ismerte el a püspök intézkedési jogát. A Kongregáció tűrhetetlen visszaélésnek minősítette a vál. püspökök eljárását, akik csak évek múlva kérik apostoli bulláikat. Ugyanakkor külön kiemelte a boszniai püspök esetét. Hangoztatta, hogy a magyarországi vál. püspökök kérdését egységesen meg kell oldani egyzsersmindenkorra.

A hódoltsági püspökségek ügye az 1625 február 21-iki kongregációi ülésen került tárgyalásra. A bíborosok Bandini és Cobelluzzi társaikat bízták meg a kérdés áttanulmányozásával, akik a következő hónap 22-én tartott ülésen már be is számoltak megbízatásuk eredményéről. Mivel a Szentszék legfőbb törekvése abban a pillanatban az volt, hogy a vál. püspököket az apostoli megerősítés kérelmezésére rákényszerítse, nehogy kánoni felhatalmazás híján érvénytelenül kormányozzák megyéiket, az ülés, a pápa hozzájárulásával úgy határozott, hogy abban az esetben, ha a javadalom elenyészett, díjmentesen állíttatja ki számukra a kinevező bullát. A pápa utasítására a boszniai püspök ügyét behatóbb vizsgálat alá vetette, mert a királyi kegyúri jogon alapuló jelölés kiváltságát nem látta igazolva. A püspökség ugyanis nem Szent István király alapítása, Magyarország határán kívül van és a püspöki szék betöltésében megállapítható volt a királyi nomináció folytonosságának megszakítása.

A Kongregáció március 1-én, majd 26-án értesítette a nunciust a két ülés határozatáról és utasította őt, hogy szólítsa fel a hódoltsági címek birtokosait bullaik mielőbbi megszerzésére, mert pápai kinevezés híján nem gyakorolhatják joghatóságukat. A bulla kiváltásáért legfőljebb tíz ducátust írt elő. A Kongregáció felszólítására a választott püspökök sorra jelentkeztek is bulláikért, de a püspök-kinevezés és a díjak kérdésében felmerült újabb akadályok miatt

csak kevesen értek célt. A boszniai püspökség ügyében fordulatot hozott Pozsegai Antal adminisztrátornak 1625 nyarán bekövetkezett halála.¹³⁶

Az augusztus 22-iki ülésen felolvasták Hivkovics Tamás bosnyák tartományfőnök levelét a haláleset bekövetkezéséről, aki a régi szokásra hivatkozva, bosnyák rendi tag kinevezését kérte a boszniai címre. A Kongregáció felszólította őt, hogy terjessze elő azoknak a szerzeteseknek a névsorát, akiket méltóknak tart a püspökségre. Közölte vele, hogy a boszniai püspökséget mindaddig nem töltheti be, amíg életben van a királyi udvarban tartózkodó János püspök. Egyelőre csak a skardonai püspökséget tölti be és az új püspököt fogja megbízni a boszniai egyházmegye kormányzásával. Szeptember 21-én már arról értesítette őt, hogy a választás reá esett, tehát ne hagyja el Boszniát, mert rövidesen utasítást kap, hogy szenteltesse fel magát Spalatóban. A skardonai szék betöltésével kapcsolatban felmerült a boszniai hívek gondozásának az ügye is. A Konszisztórium levéltárában készített kimutatásból kitűnt, hogy IV. Pius, VIII. Kelemen és V. Pál idejében királyi előterjesztésre, ellenben XIII. Gergely és V. Sixtus idejében szabadadományozással történt a boszniai püspökség betöltése. A legutolsó kinevezés V. Pál idején tehát királyi nominációval ment végbe. Ezért a Kongregáció, számolva azzal a ténnyel, hogy Telegdy még él, október 29-én úgy határozott, hogy a szeptember 5-iki ülésén skardonai püspökké kijelölt Hivkovicsot bízva meg a boszniai püspökség kormányzásával arra az időre, míg Telegdy el nem foglalja székét. A következő év május 4-én előterjesztést tett a pápának, hogy rendelje el a kormányzással kapcsolatos egyházi felhatalmazásokról szóló pápai bréve elkészítését. A bréve novemberben meg is jelent.¹³⁷

A boszniai püspökségről éveken át nem esik szó a magyar püspökségek körül folyt vitában. Carafa nuncius 1626 július 14-én kelt felterjesztésében Posgay ázon négy választott püspök közt szerepel, akik nem törődnek többé megerősítésük megszerzésével, mert noha elődeik ingyen kapták bulláikat, a Kongregáció is kilátásba helyezte, az újabban támasztott nehézségek miatt feladták minden reményüket.¹³⁸

¹³⁶ Arch. Prop. Acta vol. 3. f. 196rv., f. 209v. — Lett. volg. vol. 4. f. 34rv., f. 51r.

¹³⁷ U. o. Memor. vol. 385. f. 475r., f. 540r. — Acta vol. 3. f. 252v.—53r., f. 258rv., f. 265v.—66r., f. 272v. — Lett. volg. vol. 4. f. 141v., f. 166v. — Secr. Brev. 707. f. 45r.—48v. — Hivkovics különféle facultásai: Vol. 714. f. 374. — Vol. 721. f. 148r.—49v.

¹³⁸ Arch. Prop. vol. 67. f. 28rv.

Tomkó pápai kinevezése.

Ez volt tehát a helyzet a magyar püspökségek betöltése körül folyt vitában, amidőn Marnavics Tomkó János vál. boszniai püspök II. Ferdinánd magyar király kinevezése alapján apostoli megerősítését és a bullával járó díj elengedését kérte. A vita folyamán a Szent-szék meggyőződhetett arról, hogy a magyar királyok valóban közreműködtek a boszniai püspökség betöltésénél és ha nem is ismerte el püspökkinevező jogukat, bemutatójoguk elől Tomkó közvetlen elődjének, Telegdy Jánosnak a kinevezésénél sem zárkózott el. Noha a hódoltsági püspökségek betöltésénél azt tapasztaltuk, hogy a Kongregáció rendszerint a halogatás álláspontjára helyezkedett, Tomkó aránylag rövid idő alatt nyerte el kinevező bulláját. Ebben bizonyára közrejátszott főképpen az a körülmény, hogy a glagolit liturgiai könyvek kijavításával szerzett érdemei megfelelő jutalmazást sürgettek. A Kongregáció már ekkor számolt azzal a lehetőséggel, hogy őt, aki mindenkor büszke volt bosnyák származására, előbb-utóbb hívei és honfitársai közé küldi megyéspüspöknek.

Mindamellett a boszniai püspökség betöltése ebben az esetben is komoly ellentéteket váltott ki és alkalmat adott arra, hogy úgy a Szent-szék, mint a magyar kancellária kifejtse saját álláspontját a királyi püspökkinevezés kérdésében. Az érvek ismertetésére részletesen kitérünk, hogy annál teljesebb helyzetképet alkossunk a vita egész lefolyásáról.

Mindenekelőtt tisztázni kellett az általános elvet, vajjon a magyar királyokat megilleti-e a püspökkinevezés joga. Magyar részről hivatkoztak a Tripartitum megállapítására (Titulus XI.), amely szerint a magyar királyok kegyúri joga kiterjed az ország összes egyházaira és javadalmaira. Werbőczy érveléséből kiemelték az ötszázéves elévülés tényét és V. Márton pápának a konstanzi zsinaton hozott határozatát, amellyel a magyar királyok kegyúri jogát ünnepélyesen megerősítette. Hivatkoztak Baroniusra, aki Annalesiben az 1000-ik évnél előadja, hogy II. Szilveszter királyi koronát küldött Szent Istvánnak és megengedte neki, hogy apostoli tevékenységének jutalmául keresztet vitessen maga előtt és a pápa helyett országának egyházai felett rendelkezzen. Hivatkoztak az állandó joggyakorlatra, amely kizárja azt az ellenvetést, hogy a Szent Istvánnak adott kiváltság csak az ő személyének szólt és nem ment át az utódokra. Mint próbaköre hivatkoztak arra, hogy a magyar püspökségeknek, mint nem pápai szabadadományozású

javadalmaknak a betöltése a Konszisztórium, vagy a Dataria ügkörébe tartozik-e. Beismerték, hogy egyik-másik püspökség nem az alapítás, hanem csak a dotálás és javadalomgyarapítás ténye által jutott a magyar királyok kegyurasága alá, de hangsúlyozták, hogy megkülönböztetés nélkül minden a magyar korona joghatósága alatt levő püspökség betöltésénél megállapítható a királyi bemutatás (*praesentatio*) szakadatlan joggyakorlata.

Ezen általános jellegű indokolás után került sor a boszniai püspökség kérdésére.

A kúria egyik ellenvetése az volt, hogy Bosznia nem tartozik a magyar királyság tényleges fennhatósága alá, ezért a boszniai püspökség betöltése sem lehet a magyar királyok joga. A kúriában, a török hódítás politikai tényén kívül, egykorú kereskedők és földrajztudósok leírásaira is hivatkoztak, amelyekből kitűnt, hogy Bosznia területileg nem függ össze Magyarországgal, amelynek határa csak a Drávaig terjed. Tehát II. Szilveszter kiváltsága, amely nyilvánvalóan csak Magyarországra terjedt ki, nem foglalhatta magába a boszniai püspökséget. Különben is Bosznia Szent István idejében még nem tartozott a magyar királyok felségjoga alá. Bonfini azt állítja, hogy Nagy Lajos 1345-ben, tehát háromszáznegyven évvel Szent István után, feleségül vette a bosnyák király leányát és a király segítségével űzte ki Magyarországból a tatárok maradványait. Ugyancsak Bonfini állítja, hogy Bosznia csak 1415-ben lett a magyar király adófizetője, majd leigázott országa, amelybe Zsigmond keresztény hűbéres királyt helyezett. (Idézve Mercator Athlas, pag. 321. Cap. de Bosnia.) Idővel a bosnyákok lerázták a magyarok igáját és saját királyaik alatt éltek, amíg a törökök 1464-ben el nem fogták István bosnyák királyt, Rascia és Szerbia despotáját, elevenen meg nem nyúzták és országát be nem kebeleztek birodalmukba. (Idézve Risne [?] pag. 270. Cap. de Bossina.)

Ezzel a politikai helyzettel szemben semmit sem határoz az a körülmény, hogy a boszniai püspökség, amint azt Pázmány a Propaganda Kongregáció megbízásából nála járt bécsi nunciusnak kifejtette, a kalocsai érseki tartomány szuffragáneus püspöksége, mert a kánonok rendelkezése szerint (Cap. I. dist. X.) az országok és tartományok politikai változásai nem érintik az egyházi joghatóság illetékességét. Ezért a kúria ragaszkodott a Kongregációnak 1625-ben hozott határozatához, amely nem ismerte el a királyi nomináció jogosságát. A Kongregációt az a megfontolás vezette, hogy a magyar király ténylegesen úgy sem birtokolja Boszniát, a török

pedig nem tűri meg a királytól kinevezett püspököt, neki ellenben módjában van rezideáló missziópüspök által gondoskodni az elhagyatott hívek lelki ellátásáról.

A kúria ellenvetésével szemben magyar részről történeti bizonyítékokkal igazolták, hogy királyaink több, mint négyszáz éve használják a boszniai királyi címet. Bonfini szerint II. András már 1222-ben Ráma királyának nevezte magát (*Decreta Regum Hungariae*. pag. 35). Márpedig Turóci János krónikás, akinek a műve Zacchia bíboros tulajdonában is megvolt, Rámát azonosítja Boszniával, amidőn azt mondja, hogy Mátyás kevéssel megválasztása után megrohanta Boszniát, amelyet Rámának is neveznek.

Hogy Bosznia a magyar királyok meghódított és adófizető országa volt, ez kitűnik ugyancsak Bonfini előadásából, amely szerint Mátyás fegyverrel szerezte meg ezt az országot. Az utódok, Ulászló, Lajos, János és Ferdinánd királyok minden kétséget kizárólag birtokolták Boszniát. Bonfini írja (*Decades* II. lib. 10. pag. 348.), hogy Miklós nádor és Miklós esztergomi érsek Nagy Lajos parancsából fegyverrel megrohanták a magyar uralomnak adót fizető Boszniát, amely fellázadt.

A magyar püspökök ünnepélyes felsorolásában a bosnyák püspök is szerepel, mint akinek szavazati joga van a magyar országgyűléseken. Erről a régi királyi oklevelek ismételtan tanuskodnak. Nagy Lajos decretumában (apud Bonfinium pag. 42.) Peregrinus, Zsigmond 1438-iki decretumában József bosnyák püspökök nevével találkozunk. Mátyás király 1469-iki adománylevelében, amelynek eredetije a vatikáni levéltárban van, Benedek vál. és megerősített boszniai püspökként szerepel. Tomkó közreműködését ezeknek az adatoknak az összegyűjtésében kézzelfoghatóan bizonyítja az, hogy Mátyás idézett adománylevele Tomkó egyik XV. századi őseinek, Namengradus Castrus Tomcus Marnavitusnak szól. Ez az adat elegendő volt arra, hogy Tomkó rokonságot fedezzen fel ősei és Mátyás király között. Mátyás 1486-iki decretumában Bonfini szerint Mátyás vál. boszniai püspök is szerepel.

Mivel a magyar kancellária arra hivatkozott, hogy III. Pál, VIII. Kelemen és V. Pál idejében kinevezéssel, illetve egy ízben bemutatással történt a boszniai püspökség betöltése, a kúria utalt XIII. Gergely és V. Sixtus eseteire, amikor még a pápai szabad adományozás elve érvényesült. Megállapította, hogy a királyi bemutatás alapján történt utolsó székbetöltések már csak azért sem voltak érvényesek, mivel még élt az V. Sixtus által kinevezett püspök.

Az érvek és ellenérvek kicserélése után következett a boszniai püspökség betöltésére vonatkozó gyakorlati szakvélemény megfogalmazása. A vélemény abból indult ki, hogy a súlyos világpolitikai és vallási helyzetre való tekintettel lehetőleg kerülni kell az ellentétek kiélezését a császárral. Mivel a császár közreműködése a boszniai szék betöltésénél nem vonható kétségbe, XIII. Gergely és V. Sixtus esetei pedig nyilván elkerülték a császár figyelmét, ideiglenes megoldást javasolt. Azt ajánlotta, hogy Tomkó esetében a pápa járuljon hozzá a császár jelöltjének kinevezéséhez, de figyelmeztesse az uralkodót azokra a nehézségekre, amelyek a királyi nomináció elfogadását akadályozzák. A császár ismertesse azokat a jogokat, amelyekre a nominációt alapítja. Ha azok elfogadhatók, a Szentszék alkalmazkodjék hozzájuk, ha nem, akkor meg figyelmeztesse a császárt, hogy a IV. Henrik korából származó zsinati végzések értelmében kiközösítést von magára eljárásával. Gondolja meg a császár, hogy indolatlan makacskodásával végzetesen megakasztja Bosznia egyházi kormányzását, míg ha szabad kezét ad a Szentszéknek, a bosnyák ferencesek által 100-nál több plébánia ellátását és körülbelül 130000 lélek rendszeres gondozását fogja biztosítani.

Végül a szakvélemény azt javasolja, hogy ugyanezeket a szempontokat érvényesíteni kell általában a hódoltsági püspökségek eseteiben is.

Végző elemzésben tehát a Szentszék elfogadta Tomkót a boszniai püspökségre. Mielőtt azonban a pápa a kinevezést a titkos konszisztóriumban kimondotta volna, előzetesen le kellett folytatni a processus informativusnak nevezett kánoni vizsgálatot Tomkó személyéről és egyházmegyéjének állapotáról. Mivel pedig a processzusban szereplő egyik tanu elhatározta, hogy hamarosan visszatér hazájába, Tomkó megsürgette a processzus mielőbbi lefolytatását. A vita folyamán a kúria kifogásolta azt, hogy a királyi felterjesztés, amely a pápai megerősítést kérte, a királyi jogokat nemcsak Magyarországra, hanem a magyar korona fennhatósága alá tartozó csatolt tartományokra és részekre is kiterjesztette. Tomkó Bogdán Márton zágrábi kanonoktól megszerezte Ergely zágrábi kinevezése alkalmával felterjesztett királyi levelet, amelynek szövegezése ellen annak idején nem tettek kifogást és azt a pápai udvar rendelkezésére bocsátotta. A processzust Laudiovio Zacchia bíboros folytatta le az ősz folyamán.

VIII. Orbán pápa a november 10-iki titkos konszisztóriumban Tomkót a magyar király bemutatására és Zacchia bíboros elő-

terjesztésére boszniai püspökké nevezte ki. Mivel tisztában voltak azzal, hogy az új püspök a török miatt aligha foglalhatja el székét, a Propaganda Kongregáció javaslatára továbbra is Hivkovics Tamás skardonai püspököt bízták meg, most már mint apostoli helynököt a boszniai hívek ideiglenes kormányzásával és a Congregatio Sancti Officiiival megújították részére az 1626 nyarán adott facultásokat. A pápa elrendelte, hogy a boszniai püspökség betöltésére vonatkozó különféle iratokat helyezték el a Kongregáció levéltárában nyilvántartás végett.¹³⁹ A facultásokat Tomkó is megkapta.

Tomkó Rómában töltötte a téli hónapokat és készült püspöki felszentelésére. Egy adat szerint Luigi Caetani bíboros 1631 november 23-án szentelte fel őt. Nem valószínű, hogy a kinevező bulla, amelyet a felszentelés szertartásán fel kell olvasni, alig két hét alatt elkészült volna. Ellenben elfogadhatjuk Jaskay János zágrábegyházmegyei származású germanicusnak 1632 január 30-án Ingoli titkárhoz küldött értesítését, amelyben azt mondja, hogy Tomkót néhány nappal előbb (nuper) a Collegium Germanicum et Hungaricum szomszédságában levő Sant'Apollinare templomban püspökké szentelték. A szentelés napja valószínűleg a hó 25-ike, vasárnap és egyben Pál fordulásának a napja volt.¹⁴⁰

¹³⁹ U. o. Acta vol. 7. an. 1631. f. 129r., f. 160r.—61v. — Congressi vol. 1. f. 101rv. — Memor. vol. 391. f. 433r.—34v. — Arch. Secr. Vat. Fondo Borghese Serie I. vol. 469—74. f. 206rk. Barada zágrábi egyet. tan. Győrffy Aladár dr. által hívta fel figyelmemet. — Fraknoi : i. m. 339—40. l. — Gauchat : i. m. 377. l.

¹⁴⁰ Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 58. f. 55r. — Gauchat : i. m. 119. l.

**TOMKÓ A PÁLOSREND APOSTOLI
VIZITÁTORA.**

ELŐKÉSZÜLETEK A VIZITÁCIÓRA.

A vizitáció szükségessége.

A katolicizmus válságos helyzete a XVI. század folyamán súlyos belső rázkódtatást idézett elő a Remete Szent Pálról nevezett magyar eredetű szerzetesrend, a pálosok rendjének életében. A kolostorok jelentékeny része elenyészett. A szerzetesek száma megcsappant. A rendi birtokok nagyrésze elpusztult. A szerzetesi fegyelem lehanyaglott. Az általános romlás az egész rendben észlelhető volt, a magyar szent korona országaiban éppen úgy, mint Lengyelországban, az örökös tartományokban és az Adria partjain elszórt apró kolostorokban.

Nálunk a forrongó közviszonyok, a protestantizmus és a török hódítás terjedése voltak a hanyatlás fő okozói. A kolostoraikból elűzött vagy önként kilépett szerzetesek céltalanul bolyongtak az országban. Egyesek rendi ruhájukat levetve, a hívek megbotránkoztatására, világi öltözetet vettek fel és előbb-utóbb elszéledtek, vagy a protestánsok táborába tértek. V. Szent Pius pápa a hetvenes évek elején utasította az esztergomi érseket, a rend ősi protektorát és az ország primását, továbbá a zágrábi püspököt és a császári nunciust, hogy a kóbor szerzeteseket fenyítsék meg, kényszerítsék vissza a kolostoraikba és legyenek a rendi főelőljárónak segítségére a fegyelem helyreállításában.¹⁴¹ A következő század elején, amikor Forgách és Pázmány érsek vezetésével megindult a katolikus megújulás mozgalma, a pálosrend kebelében még nem jelentkezett az a mélyreható belső lelki erjedés, amely a beteges szervezetben új életet kelthetett volna. A kevésszámú szerzetes közt gyakori volt a hitehagyás, az egyházi rendből és a szerzetből való kilépés. Mások erkölcsi életükkel rontották a kolostor szellemét és a világi hívek jámborságát.¹⁴²

¹⁴¹ Galla : Pázmány-levelek. 63. l.

¹⁴² Kisbán : i. m. 162kk.

A Szentszék már az előző század végén megkísérelte, hogy új életet öntsön a pálosrendbe. XIII. Gergely, a nagy reformpápa 1582-ben utasította Giovanni Francesco Buonhomi császári nunciust, Vercelli püspökét, hogy hívja össze a rend egyetemes káptalanját és azon elnököljön. A gyűlésen reformintézkedéseket hoztak. Két évvel később hozzájárult ahhoz, hogy a rend zilált vagyoni helyzetének rendezésére a kolostorok bérbe adhassák még megmaradt birtokaikat. A két intézkedés nyomán némi javulás észlelhető a rendben, ami Ternavai István és főképpen Bratulics Simon főelőjáróknak tulajdonítható.

Ugyancsak XIII. Gergely, amidőn az általa alapított Collegium Hungaricum részére lefoglalta a római Santo Stefano Rotondo templommal kapcsolatos tekintélyes birtoktömböt, kárpótlásul megengedte, hogy rendi növendékek a különféle pápai papnevelőkben ingyenes alapítványi helyeket élvezzenek. Ettől az időtől fogva egyes pálos kispapok, magyarok, horvátok, németek és lengyelek is, a római német-magyar kollégiumban, a bécsi, olmützi és prágai kollégiumokban végezték tanulmányukat, ahol a jezsuiták vezetése mellett kitűnő tudományos kiképzésben és korszerű egyházi nevelésben részesültek. Többen közülök a rendben és a magyar egyházi életben előkelő méltóságokat töltöttek be. Ezek lettek a rendi reformmozgalom kovásza.¹⁴³

Ahhoz azonban, hogy a reform széles alapon meginduljon, véglegesen megszilárduljon és a kihalt szerzeteseket új szellemű nemzedék váltsa fel, a több tekintetben elavult és hiányos rendi alkotmány gyökeres átdolgozása és a trienti zsinat szelleméhez való teljes hozzáalkalmazása vált múlhatatlanul szükségessé. Ennél az alapvető munkálatnál nélkülözhetetlen volt a Szentszék beavatkozása és állandó irányítása. A renden kívülállók megfigyelték, hogy úgy az alkotmányreform, mint a tagok fegyelmi életének reformja Magyar- és Horvátországban könnyebben hajtható keresztül, mint Lengyelországban, ahol a tisztogatással és szigorítással elégedetlen szerzetesek előljáróikkal élükön küzdöttek a pápaság törekvéseivel szemben.

Az események igazolták, hogy az egyetemes megújulás valóban magyar talajból fakadt, ahonnan négyszáz évvel előbb maga a rend is csodálatosan kisarjadzott.

¹⁴³ Segr. d. Brev. Index Brevium Gregorii XIII. lib. II. vol. 53. f. 78. — Lib. III. vol. 60—61. f. 177. in originali, f. 113. in exemplari. — Index an. 1581—85. Q. 447. július és szeptember hónapoknál. — Galla: i. m. 57—58., 78—81. l.

Pázmány Péter a pálosrend belső reformjának a megindítója.

A magyar katolicizmus újraébredése döntő hatással volt a pálosrend belső életének fejlődésére. A jó szellemű szerzetesek ösztönén óhajtották a reform bevezetését, a rendi szabályok szigorú betartását és a kiáltó visszaélések megszüntetését. Egyházi és világi méltóságok egyaránt megmozdultak, hogy a rendet kiemeljék a lanyhaság okozta tehetetlenségéből és a megújuló hazai katolicizmus fontos tényezőjévé avassák. Kevéssel Pázmány érsek ki-nevezése után Frangepán Miklós a rend megreformálására előterjesztést tett a pápának. Maga Pázmány a katolikus restauráció nagyszabású tervébe a pálosrendet is beleszította, mert a rend dicső multja, a sivár és terméketlen jelen ellenére, új virágzás és bőséges lelki aratás ígéretével kecsegtette. Valószínűleg az ő közbelépésére V. Pál pápa 1619 április 20-án, a szerzetesek ügyeit intéző bíborosi bizottság (Sacra Congregatio Regularium) előterjesztésére, apostoli brevét adott ki a rendben uralkodó állapotok kivizsgálására. Ebben a brevében megbízta Pázmány érseket, hogy személyesen vagy alkalmas egyházi férfiú által látogassa meg a rend összes kolostorait, a szerzeteseket egyenként hallgassa ki, a szerzetesi életeszménytől eltávolodott rendtagokat terelje vissza a fegyelem útjára, a lábra kapott visszaéléseket szüntesse meg és a trienti zsinat, továbbá a pápák által elrendelt újításokat vezesse be. Ugyanakkor felhatalmazta őt arra, hogy az intézkedéseivel szembeszálló szerzeteseket, szükség esetén egyházi fenytékekkel és egyéb szigorú eszközökkel törje meg.¹⁴⁴

Pázmányt Bethlen Gábor támadása akadályozta meg abban, hogy a rend reformját megindítsa. A nikolsburgi béke megkötése után az érsek ismételten élt a pápától kapott felhatalmazással, hogy egy-egy ügyben teljhatalommal intézkedjék. Kevéssel a bréve kézbesítése után meglátogatta a Pozsony-máriavölgyi kolostort, a nyugati országrész leghíresebb kegyhelyét és intézkedett a szerzetesi klauzúra szigorú betartása ügyében. Még a rendi főelőljárával szemben is keményen kitartott személyi ügyekben hozott rendelkezése mellett. 1624-ben felszólította a rendi nagykáptalant, hogy törekedjék mielőbb visszatérni a rend eredeti szelleméhez és szigorú fegyelméhez, mert akkor nem lesz szükség apostoli vizitációra.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Secr. Brev. vol. 571. f. 217kk. — Eredetije a primási levéltár Pázmány-csomójában. 167. sz.

¹⁴⁵ Hanuy : i. m. I. 204—05., 223—26., 228—29. l. — II. 66—67. l. levelek 1619-ből valók. — V. ö. : Fosco : i. m. 32. l.

Miután I. Rákóczi György erdélyi fejedelem uralomrajutásával elcsendesedett a háborús nyugtalanság, Pázmány 1631 június 26-án Camillo Cattaneo római ügyvivője által kérvényt (memoriale) terjesztett a pápához, amelyben a rend reformálását sürgette. Előadta, hogy a Magyarországon és szomszéd országaiban elterjedt rend, mely egykor tevékeny részt vett a vallásos élet ápolásában, újabban annyira megromlott, hogy szinte napirenden vannak a nyilvános erkölcsi botlások és a rendből való kilépés esetei. Súlyos hibákat észlelt a rendi kormányzásban és vagyonkezelésben is. A helyzet megjavítására tekintéllyel bíró, buzgó főpap kiküldését javasolta, aki a Szentszék nevében teljes hatalommal foghatna a bajok megszüntetéséhez.

Pázmány előre látta, hogy kérvénye a Szerzetesek Kongregációja helyett a világmissziók és a katolikus restauráció legfőbb irányításával megbízott Propaganda Kongregáció elé kerül elintézés végett. Ez a kúriai kormány szerv foglalkozott az érsek által alapított bécsi magyar papnevelő, a Pázmáneum apostoli megerősítésével, a szentgothárdi apátság elzálogosított javainak visszaváltásával és Ward Mária intézményének, az angolkisasszonyok rendjének ügyeivel. Ezért felkérte a Propaganda Kongregáció egyik tevékeny tagját, Laudivio Zacchia bíborost, akit titulusa után közönségesen Santa Susanna bíborosának hívtak, a vizitáció ügyének hathatós pártolására¹⁴⁶.

A Propaganda Kongregáció július 29-én tartott 145. számú ülésén a pápa testvére, id. Antonio Barberini bíboros előterjesztése alapján foglalkozott Pázmány kérvényével. Nagy elismeréssel nyilatkozott a magyar bíboros fáradhatatlan buzgalmáról, amellyel a hazai katolicizmus talpraállításán dolgozik és hozzájárult a pálosrend vizitációjának végzésére alkalmas egyházi férfiú kiküldéséhez.

Cattaneo ügyvivő nyomban értesítette Pázmányt a kongregációi határozat lényegéről. Az érsek augusztus 30-án, majd szeptember 25-én adott válaszában elhárította magától a vizitátor sze-

¹⁴⁶ Cattaneo életét a köszvény még Pázmány halála előtt kioltotta. Az érsek Montmann római auditort vette igénybe, majd Pietro Giacomo Favillát alkalmazta ügyvivőként. Favillának sok gondot okozott a püspökkinevezések körül támadt nehézségek elsímítása. Lósy, Lippay és a magyar vál. püspökök gyakran fordultak hozzá, sőt Esterházy Miklós nádor is az ő segítségével igyekezett visszaszerezni a Malatesta-Baglioni volt nunciusnak adott nagyobb összegű kölcsönét. Barberini Lat. vol. 6905. f. 5r.—6v. — A primási levéltár Forgács- és Pázmány-féle iratcsomóiban több adat Cattaneo, Montmann és Favilla szerepéről. — Arkiv. X. 209. l. — Hanuy : i. m. II. 42—44., 203—04. l.

mélyének kijelölését, mert a siker érdekében azt óhajtotta, hogy erre a kényes megbízásra a kúriában működő főpapok közül válasszának ki megfelelő szakférfiút. Sejtette, hogy a magyar szent korona országaiból származó vizitátor kiküldése az elégedetlen szerzetesek ellenállását váltaná ki az idegen országokban. Egyébként továbbra is figyelemmel kíséri a rendben uralkodó állapotokat és szigorú büntetésekkel torolta meg az előforduló fegyelmi kihágásokat.

A Kongregáció titkárának, Francesco Ingolinak augusztus 2-án kelt hivatalos értesítését a dühöngő járvány miatt csak október közepén kapta meg. A hó 19-én kelt válaszában újból kifejtette azokat a szempontokat, amelyeket a reform tekintetében ügyvivőjével közölt.

Minthogy Pázmány vonakodott javaslatot tenni a vizitátor személyét illetően, a Kongregáció titkárára hárult a fontos küldetésre kiszemelt egyén kiválasztása. Ingoli mindenekelőtt az örök városban tartózkodó pálosokhoz fordult tanácsért. Pál atya, a rend római prokurátora egy genovai származású bécsi kármelitát, aki a rendjében tartományfőnök is volt, tartotta legmegfelelőbbnek. Cataneo november 6-án Mons Giovanni Mascardi nebbiói (Korzika) püspöknek, a pápa régi bizalmasának kiküldését javasolta, aki azokban a napokban hivatalos püspöklátogatást végzett a kúriában. A lengyel pálosok nevében Gruskovics Márton tartományfőnök, aki hamarosan rendi főperjel lett, Koniecpolsky Remig chelmi püspököt, volt apátot és a lengyel király kedves emberét ajánlotta,

A november 11-iki kongregációs ülés Mons. Vittrici, a Santo Officio ülnökének előterjesztésére mellőzte a két püspököt és olyan kármelita kiküldetése mellett foglalt állást, aki magyarul és lengyelül beszél. A döntés értelmében a Kongregáció felhívta a kármelita-rend főelőjáróit és a bécsi nunciust, hogy a Bécsben élő olasz szerzetesről mondjanak véleményt, vagy nevezzenek meg más rendtagot, akit a vizitáció végzésére alkalmasnak vélnék. Ingoli titkár november 27-én tájékoztatta Pázmányt a vizitáció ügyének kedvező fejlődéséről. Előadta, hogy készséggel támogatja az ügyet, mert látja, hogy a primás mennyire szíven hordja azt. A Pázmáneum alapításából és egyéb fontos ügyekből, amelyek a Kongregációban nyertek elintéztést, jól tudja, hogy a primás fáradhatatlanul munkálkodik a magyar katolicizmus ujjaépítésén. A Kongregáció a szerzetesi életben otthonos két kármelitát szeretne megbízni a vizitációval. Már ekkor feltűnt a bíborosok előtt az elavult rendi szabályok átdolgozásának múlhatatlan szükségessége, ezért a vizitációt elsősorban tájékoztatásnak és adatgyűjtésnek szánta.

Pázmány fáradozásait másodszor is megakasztotta a harmincéves háború kedvezőtlen alakulása. A svédek és szövetségeseik a nyár és az ősz folyamán jelentékeny hadi sikereket értek el, amelyek arra kényszerítették a császárt, hogy újabb megállapodásokat kössön Wallenstein tábornokkal a fenyegető veszély elhárítására. Pázmány az év végén a németországi helyzetre való tekintettel a vizitáció ideiglenes elhalasztását javasolta a Kongregációnak. Ennek alapján az 1632 január 26-iki ülés Ginetti bíboros előterjesztésére nyugodtabb időkre halasztotta a vizitációt. Együttal kimondta, hogy a jövőben Giovanni Francesco Centurione bécsi kármelita szerzetest bízta meg a vizitáció lefolytatásával, aki a bécsi nuncius jelentése szerint genovai nemesi család sarja, tizennégy évig működött Lengyelországban és tartományfőnöki tisztséget viselt. A Kongregáció nevében Ludovisi bíboros január 31-én közölte Pázmánnyal és a lengyel pálos tartományfőnökkel az ülés határozatát.¹⁴⁷

Ezzel a pálos vizitáció ügye egyelőre lekerült a Kongregáció tárgyalásainak napirendjéről.

A Szentosz Pázmány előterjesztésére Tomkót bízta meg a vizitáció lefolytatásával.

Pázmány 1632 februárjában az uralkodó megbízásából váratlanul Rómába utazott, hogy a pápát elvonja a svédekkel szövetkezett franciáktól és a császár számára hadisegélyt kérjen. Pozsony-

¹⁴⁷ Arch. Prop. Vis. e Coll. vol. 10. f. 32r. — Scritt. rif. vol. 72. f. 255r. — Hanuy : i. m. II. 203—04., 214—15. l. Ez utóbbi levelet Pázmány nem Tomkónak, hanem Ingolinak írta. — Galla : i. m. 56—58., 62—63. l. — Centurione firenzei szerepléséről : Pastor : i. m. XIII. 712. l. — Id. Antonio és Ludovisi bíborosokról : Galla : Pázmáneum. 51., 66. l. — Ludovisi az alapítástól kezdve buzgó tagja volt a Kongregációnak, amelyet nagybátyja, XV. Gergely hozott létre. VIII. Orbán uralkodása alatt leginkább székhelyén, Bolognában élt, de életének utolsó éveiben visszatért az örökvárosba. Az általa felépíttetett Sant'Ignazio-templomban temették el XV. Gergely mellé : meum vero corpus in sepulchro sito ad praedicti Pontificis pedes locetur, ut sicuti viventem patrum vivens nepos sum ex animo veneratus, ita etiam mortuus ei mortuo subditus et supplices cineres habeam. — Id. Antonio 1625 május 2-án lépett a Kongregációba, amikor a francia és spanyol követségben járó Francesco Barberini államtitkárt helyettesítette. Bíborosi címe után Sant'Onofriónak nevezték s ezt a nevet akkor is megtartotta, amikor a San Pietro in Vincoli-templom címét viselte. Arch. Prop. Acta vol. 3. f. 216r. — Vittrici (Assessor Sancti Officii) 1630 március 19-én jelent meg első ízben a kongregációi ülésen. 1632 nyarán alatrii püspök lett és helyét Boccabella prelátus foglalta el. Acta vol. 7. f. an. 1630. 31r. — Vol. 8. f. 100r. — Gauchat : i. m. 74. l.

ból indult és Sopronrákoson, Szombathelyen, Csáktornyán, Varasdon, Zágrábon és Laibachon át jutott a velencei köztársaság területére és Parma, Ferrara és Loreto érintésével március 27-én érkezett az örökváros falai alá. Útközben ötven tagú kíséretéhez csatlakozott a boszniai püspök és részt vett a tiszteletére rendezett ünnepélyes fogadtatáson. A püspök harmadmagával a bíboros palotájában szállt meg és onnan adta ki családja történetéről szóló hírhedt munkáját.¹⁴⁸

A hosszas együttlét folyamán Pázmánynak alkalma volt megbeszélni a püspökkel a pálos vizitációnak évek óta vajudó ügyét. A püspök egyénisége mindenben megfelelt azoknak a feltételeknek, amelyeket a bíboros a vizitációra kiszemelt egyénben megkívánt: Püspöki méltósága, közismert irodalmi tevékenysége, a kúriában szerzett tekintélye, a magyar közéletben elfoglalt állása, a szláv nyelvekben való jártassága, végül megnyerő modora és előkelő megjelenése feltétlenül szerencsésnek tűntették fel kiválasztását. Az egyházlátogatás fogalma sem volt teljesen ismeretlen a püspök előtt, aki a Kongregáció megbízásából már vállalt hasonló kiküldetést.

Pázmány, most már nem törődve a harmincéves háború fejleményeivel, Tomkó megbízatását kérte a pápától és a szerzetesi életben kevésbé járatos püspök mellé a Propaganda Kongregáció által is jól ismert flamand kapucínust, a szülővárosáról Airei vagy Ayrei Vazulnak nevezett atyát kérte munkatársul. A szerzetes a huszas évek közepén egy ideig a rendtartomány főnöke volt, de a Szentszék óhajtatására teljesen a csehországi missziókra szentelte minden idejét. Pázmány a császárvárosban ismerkedett meg vele.

Az érsek kérvénye a Propaganda Kongregációhoz került elintézés végett. A június 26-iki rendes havi ülés Caetani bíboros előterjesztésére teljesítette a kérelmet és VIII. Orbán pápa még aznap hozzájárult a vizitációs brève kiállításának elrendezéséhez. A kongregációi határozatot Gaspere Borgia bíboros¹⁴⁹ július 17-én közölte Pázmánnyal. Ugyanakkor Ingoli titkár arra kérte fel az érseket,

¹⁴⁸ Draskovics György levele Vinkovics préposthoz az utazásról: Arkiv X. 150—51. l. — Margalits: i. m. I. 137. l. — Hanuy: i. m. II. 248—50., 316. l. — Galla: i. m. 66. l.

¹⁴⁹ Vazul atyáról: Galla: A csiksomlyói kolostor. I. h.: 293—95. l. — Az atya 1630 április 6-án értesítette a Kongregációt Rengjics Albert hódoltsági missziópüspök hirtelen haláláról, aki kevésbé előbb az uszkokok közé távozott. Április 27-én jelentette, hogy az uralkodó elindult a pozsonyi országgyűlésre és három hétig marad ott. Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 71. f. 113rv., f. 122r., f. 125r., f. 136kk. — Borgia bíborosról: Galla: Pázmáneum. 53. l.

hogy a pálosrend fegyelmi és vagyoni állapotának figyelembevételével készítsen utasítástervezetet a vizitátorok számára.

Pázmány augusztus 3-án a sellyei nyaralójából adott válaszában arról értesítette a titkárt, hogy már közölte a vizitátorokkal a megbízásukról szóló kongregációi határozatot, azonban az utasítás (instructio) elkészítését a Kongregációra hárította. Úgy vélekedett, hogy az instrukciók mintájául felhasználhatják a hasonló alkalmakra készített tervezeteket, amelyeket azután a pálosrendre vonatkozó sajátos előírásokkal egészíthetnek ki. Az ő szerepét csupán abban látta, hogy a pápa figyelmét felhívta a rend reformálásának szükségességére. Végül megsürgette a bréve és az utasítás mielőbbi kézbesítését, hogy a vizitátorok még a tél beállta előtt elvégezhesék a kolostorok egy részének a látogatását.

Ingoli titkár a nyár folyamán felterjesztette a pápához a kongregációi határozat hivatalos másolatát, azonfelül írásba foglalta a vizitátorok ténykedését és jogkörét szabályozó szempontokat és irányelveket. Ezek szerint a vizitátoroknak tartózkodniuk kellett attól, hogy a rendi kormányzatban vagy a rendi szabályokon gyökeres változásokat és újításokat hajtsanak végre. Csupán arra kaptak felhatalmazást, hogy a kirívóbb és nyilvánvaló visszaéléseket szüntessék meg, az erkölcsi eltévelyedéseket torolják meg és intézkedjenek kisebb jelentőségű fegyelmi ügyekben. Megbízásuk főbb célja a Szentszék tájékoztatása volt a rendben tapasztalt állapotokról, továbbá véleményük előterjesztése a tervbevett reformra vonatkozólag. A Kongregációnak az volt a szándéka, hogy a szerzetesi ügyekben jártas férfiakból álló szakbizottságra bízza a hiányos és elavult rendi szabályok átdolgozását és a rend alkotmányának célszerű tökéletesítését. A rend procurátora már be is mutatta a javításra szoruló szabályokat átdolgozás végett.

A titkár által kifejtett szempontokat a pápai bréve teljes egészében érvényre emelte. Azonfelül elrendelte, hogy a vizitátor látogassa meg a rend összes kolostorait és rendházait, állítsa helyre a lehanyaglott szerzetesi fegyelmet, szüntesse meg a közös életben és a rendi kormányzatban előforduló visszaéléseket, az istentiszteletben észlelhető hiányosságokat és a régi kánonokkal, továbbá a trienti zsinat intézkedéseivel össze nem egyeztethető szokásokat. Kötelezte a szerzeteseket, hogy a vizitátort tisztelettel fogadják és intézkedéseit készséggel és fenntartás nélkül teljesítsék. A bréve Rómában a Santa Maria Maggiore főbazilika pápai palotájában jelent meg augusztus 17-én.

A Kongregáció szeptember 4-én azzal az utasítással küldte meg az apostoli levél eredeti példányát Ciriaco Rocci bécsi nunciusnak,¹⁵⁰ hogy azt a mellékelt olasznyelvű kísérőlevelekkel együtt továbbítsa Pázmánynak, illetőleg a két vizitátornak. Az érsekhez intézett levélben ígérte, hogy hamarosan megküldi a gyakorlati utasításokat is, noha azok összeállítása nehézségekbe ütközött, minthogy a kúriában nem ismerték a pálosrend belső állapotát. Éppen ezért kérte a bíborost, hogy amint szellemi megindítója volt a vizitációnak, úgy legyen pártfogója és irányítója a vizitátoroknak. A vizitátor püspöknek lelkére kötötte, hogy megfelelő alapossággal és körültekintéssel végezze a vizitációt, mert annak eredményességétől nemcsak a lábra kapott visszaélések kiküszöbölését, hanem a rend általános megújulását is várta. Emlékeztette őt a dalmát vizitációban végzett érdemes munkájára, amellyel a bíborosok osztatlan elismerését vívta ki. Figyelmeztette, hogy nehéz és felelősséggel járó munkájában forduljon bizalommal vizitátortársához és a rendi életben kipróbált szellemű szerzetesekhez. A vizitátortársat pedig arra buzdította, hogy bölcsességével, tapintatával és a hosszú szerzetesi életében gyűjtött tapasztalatával állandóan támogassa a püspököt.

Pázmány október 1-én Tardoskeddről küldött válaszában jelezte Ingolinak és a Kongregációnak, hogy a brévet mielőbb továbbítja Tomkónak, aki kevéssel előbb Zágrábba távozott. Aggodalommal töltötték el a nyugatról érkező háborús hírek: a svédek előnyomulása és a szászok sziléziai sikerei, mert attól félt, hogy az erdélyi fejedelem a török nyomására betör Magyarországra. Ha a háborús események, folytatta Pázmány, egy időre akadályoznák is a vizitáció megkezdését, a nyugalom helyreálltával minden erejével

¹⁵⁰ Secr. Brev. vol. 789. f. 32r.—33v. — Patrassói c. érsek, Svájcból került a császári nunciatura élére. VIII. Orbán és államtitkára Pázmány jóindulatába ajánlották őt. Az előd, Giovanni Battista Pallotto utolsó levele a Kongregációhoz 1629 december 1-én kelt Bécsben, Rocci első magyar vonatkozású felterjesztését a következő év október 28-án küldte el a regensburgi birodalmi gyűlésről. Mind a kettő a Ward Mária-féle nőrendre vonatkozott. Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 71. f. 46rv., f. 47r. — A két ajánlólevél: Primási Lev. Pázmány-iratsomó. 149. sz. Ugyanott Rocci utódjának, Malatesta-Baglioni pesarói püspöknek érkezését jelző bréve 1634 július 13-iki kelettel. Rocci mellett 1632 nyara óta Grimaldi rendkívüli nuncius működött. Ennek megérkezéséről és első érintkezéseiről a június 25., 26. és december 25-iki jelentések számolnak be. Barberini Lat. vol. 6970., vol. 6971., vol. 6978., vol. 6979. helyenként. — Galla: Pázmány-levelek. 66. l. — Rocci 1634 február 18-án még Bécsben volt és onnan terjesztette fel Lósy Imre váradi processzusát. Galla: i. m. 36—39. l. — Hanuy: i. m. II. 135—36. l., ahol a bécsi nunciusok tartózkodására vonatkozó személyi adatok kijavítandók.

azon lesz, hogy a gondviselészerűen elindított vállalkozás megvalósuljon. A siker biztató jelét látja abban, hogy a pálosrendben számosan kívánták a vizitációt és a rendi állapotok gyökeres javítását.

Mint hogy Pázmány elhárította magától a vizitáció lefolytatásához szükséges gyakorlati utasítás szerkesztését, Ingoli titkár állított össze a pápai udvarban felkutatott minták alapján egy tervezetet, amelyhez kérdőpontokat is csatolt. Az utasítás és a kérdőpontok a brevében leszögezett irányelvek szellemében az egész szerzetesi életre kiterjedtek: az előjárókra és alattvalókra, a rendi kormányzatra, a közös életben tapasztalható károsabb kilengésekre és hiányosságokra, a szerzetesek fegyelmi ügyeire, a szerzetesi kiképzés kérdéseire, a reform megindításának fontosabb akadályaira és feltételeire, az istentiszteletre, a külvilággal való érintkezésre, a kolostorok vagyoni helyzetére, a szerzetesek szellemi és anyagi igényeire. A Kongregáció szeptember 17-én kevés módosítással elfogadta a tervezetet és még aznap a szokásos hivatalos úton megküldötte az érdekelteknek. Figyelmeztette a vizitátort, hogy a helyzet ismerete folytán hiányos utasítás mellett kérje ki minden esetben Pázmány útbaigazításait és iparkodjék minél kevesebb kiadással végezni a vizitációt.¹⁵¹

Ergely Tomkót segédpüspökévé nevezi ki.

Tomkó a nyár végét Pázmány udvarában töltötte, ahonnan augusztus utolsó napjaiban rövid időre a császárvárosba látogatott el. Itt találkozott a Hódoltságból jövő keresztényekkel, akik csodás eseteket tartalmazó feljegyzéseket adtak át neki.

Pázmány azzal a gondolattal foglalkozott, hogy egyházmegyéjében előkelőbb javadalomhoz és munkakörhöz juttatja a nagyműveltségű püspököt, aki teljesen megnyerte bizalmát és nagyra becsülését. Ugyanakkor Ergely Ferenc, Zágráb nyolcvanéves püspöke azt az ajánlatot tette Tomkónak, hogy az olvasó kanonoki javadalom mellett vállalja el a segédpüspöki teendők végzését. Háromnapig gondolkodás után Pázmány azt tanácsolta Tomkónak, hogy a felajánlott tisztséget fogadja el. Mivel a zágrábi püspökség abban az időben a kalocsai érseki tartomány szuffragáneos püspöksége volt, a nyit-

¹⁵¹ Arch. Prop. Vis. e Coll. vol. 13. f. 101kk. — Lett. volg. vol. 12. f. 107r—08r., ahol utalnak az Istruttioni kötetének 177-ik lapjára. — Galla: i. m. 68—69., 70—74. l. — Az instrukció másolata: Primási Levél. Pázmány-irat-csomó.

rai püspökvárban székelő kalocsai érsekhez, Telegdy János nyitrai adminisztrátorhoz utasította végleges döntés végett. Az érsek a Gondviselés intézkedését látta a zágrábi püspök elhatározásában, mert az aggastyán megyéspüspök már képtelen volt nagyterjedelmű egyházmegyéjének kormányzására és látogatására. Tomkó visszatért a primáshoz, aki könnyek közt búcsúzott el tőle. A nyugati határszéli városok érintésével szeptember 15-én érkezett Zágrábba.

A primás megbízásából Sopron mellett Bánfalván megszakította útját és Kisasszony napján Gruskovics Márton az új pálos főperjel jelenlétében felszentelte a rend templomát, főpapi misét énekelt, utána prédikált a környékbeli falvakból összesereglett horvátajkú híveknek és kiosztotta a bérmlás szentségét. A jelenlevők közül huszonkét előkelő társadalmi állású protestáns ünnepélyesen visszatért a katolikus vallásba, meggyónt, megáldozott és felvette a bérmlás szentségét. Ezek számára a püspök külön helyet jelölt ki a templomban, ahonnan kényelmesen végignézhették az istentiszteletet. A szertartások fensége mélységesen megragadta őket. Egy főuri hölgyet különösen a templomszentelés szertartása és a főpapi mise méltósága hatotta meg. A bérmlalkozók hatalmas tömege verődött össze, úgyhogy nagyrészüket az egyébként tágas templomból kiszorult a szántóföldre. Mindamelletts zuhogó esőben példás türelemmel várta, míg rá kerül a sor. Tomkó lelkes örömmel számolt be Ingolinak a magyar földön kifejtett lelkipásztori munkájának zsenjéről.¹⁵²

Szeptember 18-án, az őszi kántorbőjt szombatján papokat szentelt a zágrábi székesegyházban, 26-án pedig templomot szentelt Zágráb királyvárosban. Beszámolójában megemlítette, hogy a káptalant és a híveket egyaránt nagy szegénységbe döntötte a tavaszi

¹⁵² Tomkó Sopron városát «teljesen eretneknek» mondja. Ez túlzás. A protestáns templom mellett katolikus plébániatemplom és ferencrendi templom is volt. 1622-ben az országgyűlés folyamán az udvar és a főurak részvételével nagyszabású úrnapi körmenet volt, amit Carlo Carafa nuncius a kúriába küldött jelentésében érdemesnek tartott kiemelni az országgyűlés megnyitásának érdekességei közül. Az országgyűlés végén itt koronázták meg Magyarország királynéjává II. Ferdinánd nejét. Barberini Lat. vol. 6930. f. 228r. — Vol. 6931. f. 45r.—46v., f. 75r. — Sopronban történt III. Ferdinánd koronázása is az 1625-iki országgyűlésen. Ez utóbbi országgyűlés megnyitásakor a ferencesek templomában ünnepi mise volt a Szentlélekhez. Vasárnaponként udvari mise a király részvételével. U. o. vol. 6939. 47. és 67. számok. — 1629-ben Káldy András volt Sopron város plébánosa, aki március 14-én a katolikus vallásra visszatérő protestánsok feloldozására (licentia absolventi ab haeresi non tamen relapsos) felhatalmazást kapott Pallotto bécsi nunciustól. Arch. Secr. Vat. Nunz. Vien. vol. 8. f. 59v. — Kisbán: i. m. II. 125kk.

fagy és a szélviharok okozta rossz termés. Október 7-én az uszkok nép látogatására indult, amely alig kétnapi járásnyira az egyházmegye szélén tanyázott. Még aznap elküldötte Ingolinak beszámolóját.¹⁵³

¹⁵³ Tomkó 1632 október 7-iki beszámolója: Arch. Prop. Vis. e Coll. vol. 11. f. 126rv., f. 131v. — A levelet az 1633 január 24-iki havi ülésen olvasták fel. — Telegdy érsek már Domitrovics utolsó éveiben is felkérte a nunciust, hogy az öregedő püspök mellé neveztesse ki segédpüspököt. Arch. Secr. Vat. Nunz. Vien. vol. 7. f. 38r. — Tomkó előtt Vinkovics prépost volt az elaggott Ergely jobbkeze az egyházmegye kormányzásában, azonban hatásköre csak a lelkiekre (in spiritualibus) terjedt ki. Általános helynökként szerepelt már 1624 szeptember 6-án, amidőn a király neki és utódainak adományozta a bélai apátságot és 1630 október 25-én, amidőn megkapta a pécsi püspökséget. Tomkó előléptetése Vinkovics lemondása után történt, amit az is indokoltta tett, hogy Vinkovics nem volt felszentelt püspök. Orsz. Lev. Litt. ad Camer. Fasc. 1420. — Collat. vol. 133. 337—38., 350. l. — A magyar egyházmegyek szokatlan nagy kiterjedése is sürgette segédpüspök alkalmazását. Vinkovics Benedek Draskovics György processzusában azt állította, hogy a pécsi püspökség olyan terjedelmes, mint általában a magyar püspökségek. Arch. Secr. Vat. Proc. vol. 20. f. 481r.—95v. — Massarecchi a harmincas évek elején a Dráva-Száva-köz egyházi földrajzát ismertette, idézi Pázmányt, aki azt mondotta, hogy a magyar egyházmegyek több vármegyére terjednek ki, pedig egy-egy vármegye területe külföldi fejedelemségnek is beillene. Arch. Prop. Vis. e Coll. vol. 10. f. 1r.—6v.

A zágrábi egyházmegyéről érdekes képet nyújtanak a XVII. század folyamán lefolytatott püspöki processzusok jegyzőkönyvei. A pécsi püspökségről a zágrábira áthelyezett Domitrovics Péter processzusában (1613) Micatius Miklós váradai püspök ezeket adta elő: A székvaros két részből áll, az egyikben az egyházi intézmények vannak, a másikban a polgári lakosság lakik. Ez utóbbi szabad királyi város. A székesegyházban őrzik az egyház kincseit, az egyházi ruhákat és Horvát-Szlavónország kiváltságleveleit. Itt van selyemmel bevont faszekrényben egy aprószent egész teste. A püspöki palota gyönyörű épület, amelyen a vál. püspök máris fontos külső javításokat hajtott végre. 1590-ben, amikor a Prágában élő Heresinszky püspök és magyar kancellár távollétében a tanu kezelte a javadalmat, 3000 tallér gyűlt össze elsősorban a tizedekből. A székeskáptalan eredetileg harminckét kanonokból állott, azonban a trienti zsinat után két stallum jövedelmét a papnevelő fenntartására, kettőt pedig az iskolamester és az organista javadalmazására foglaltak le. A négy főméltóságot az egyház oszlopainak nevezik. Rajtuk kívül vannak még főesperesek (archidiaconi, personatus). A káptalannak vannak ősi jobbágybirtokai is. A dignitáriusok két részt kapnak a jövedelem tömbjéből. A kisprépost élvezi a régi Szűz Mária-apátság javadalmát, amiért plébánosi teendőket tartozik végezni a Szűz Mária-templomban. A székesegyházban kapott elhelyezést a török elől menekült császári Szent Lélek társaskáptalan is, amelynek eltartásáról részben a székeskáptalan gondoskodik.

A jezsuiták látják el a királyváros régi apácatemlomát és ők élvezik a városon kívül levő galgomai prépostság javadalmát. A két kórházat a káptalan és a városi hatóság tartja fenn. Az egyházmegye kiterjed Horvát- és Szlavónországra, sőt Magyarországra egyes töröklakta területeire is. Az egész egyházmegyében, kivéve a német katonaságot, csak katolikusok laknak.

Ergely Ferenc nagyprépost, veszprémi püspök előadása szerint a királyi

városban körülbelül 400 ház van. A gyönyörű székesegyház faragott kockakövekből épült. Kincstárában őrzik a szentkereszt egy szilánkját. Újabbán a püspöki jövedelemhez csatolták a várostól 5—6 mérföldre fekvő topuszkói apátságot, mivel templomát a török lerombolta és szerzetesei elszédtek. A káptalanban tizenkét praebendátus, tizenkét császári kanonok és négy dignitárius van. Arch. Secr. Vat. Proc. vol. 14. f. 100r.—29v. — Domitrovics életének a végén Carafa nuncius megállapítása szerint 2000—3000 forint volt a püspöki menza évi jövedelme. Arch. Prop. Memor. vol. 398. f. 48rv.

Bogdán Márton processzusában (1643) Ivanovics Tamás kir. tanácsos előadja, hogy a gyönyörű székesegyház védőszentje István király. A közelmúltban új harangtorony épült, amely azonban még nincs befödve. A harangok egyelőre egy másik toronyban vannak. A templom felszerelése kielégítő, van orgonája és számos művészi síremléke. Az aprószent testét és egyéb előkelő ereklyéket nagy tiszteletben tartják. A püspöki palotát oratórium köti össze a főtemplommal. A javadalom évi hozama körülbelül 3000 rajnai forint, ami borból, gabonából és egyebekből jön össze. Van egyházmegyei papnevelő. A királyi városban levő Szűz Mária- és Szent Péter-templomokat kanonokok látják el, a Latin-városban levő Ker. Szent János-templomnak külön plébánosa van. Az Új-városban levő Szent Ferenc-templomot a Ferenc rend obszerváns tagozata bírja. A püspökség a kalocsai érsekség szuffragáneusa.

Dianezevics Miklós éneklőkanonok szerint a püspök- és káptalanvár a királyi várostól teljesen független. A faragott kőből épült székesegyház ereklyéi közül kiemeli az aprószent testét, Szent István király koponyacsontját, Szent László karcsontját és öltönyét, Szent Péter domonkos vértanu lábszárcsontját, Ker. Szent János ujjsontját és a Szent Kereszt szilánkját. A püspöki javadalom, amelynek évi jövedelmét ő is 3000 forintra becsüli, tehermentes. A káptalanban huszonnyolc kanonok, tizenkét főesperes és ugyanannyi praebendátus működik. Egy-egy kanonok jövedelme 200 forint. A papnevelőben tizenöt kispap van. A székhelyen a következő templomok vannak: a királyi városban a Szent Márk-, a káptalantelken a Szűz Mária-, az Újvárosban a Ker. Szent János- és a Latinvárosban a Szent Péter-plébániatemplomok kereszt-kutakkal. Kapucinusok és ferencesek, azonfelül kettő jámbor testvérület és három kórház működik még a városban. Arch. Secr. Vat. Proc. vol. 43. f. 631r.—642v.

Petretics Péter processzusában (1648) Ivanovics Tamás, gróf Zrínyi Miklós felügyelője a következőket mondta. A székváros két részből áll: a káptalanvárból vagy káptalanvárosból és a királyi városból, amelyeket egy folyócska választ el egymástól. Az előbbi völgyekben fekszik, az utóbbi dombokon terül el. A káptalanváros alig 50, többnyire fából készült házból áll. A királyi város Magyarországon többi királyi városainak mintájára különleges kiváltságokat élvez és a királyi kamara hatáskörébe tartozik. Amannál jóval nagyobb és fallal van körülvéve. A székesegyház a közelmúltban két ízben leégett. A beomló boltozat megrongálta a kanonoki kórust. A tetőzet ideiglenes. A főtemplomban két egymástól független káptalan működik, a székeskáptalan és a császári társaskáptalan. Az előbbiben a huszonnégyből csak húsz stallum van betöltve, az üresedésben levő stallumok jövedelmét az orgonista, énekesek és egyéb alkalmazottak fizetésére fordítják. A kispósti jövedelmét a papnevelő fenntartására foglalták le. A társaskáptalannak is van saját szervezete, továbbá levéltára, azonban az istentiszteletek tekintetében teljesen a székeskáptalannak van alárendelve. Másféle papok nem működnek a székesegyházban. A székesegyház gyönyörű orgonáját megrongálta a tűzvész. Harangjai jók, a hajóban kanonokok és főurak síremlékei vannak. Az aprószent testét ezüstbordázatú üvegszelencében őrzik és ünnepélyesen körülhordozzák

a körmeneteken. A püspöki székházat folyosó köti össze a székesegyházzal. A szerzetesek között megemlíti a jezsuitákat, akiknek iskolájuk van. Abban az időben építettek monostort a ferences nővérek részére.

Pottak János, a bécsi horvát papnevelő előjárója a következőkkel egészítette ki az előző tanu vallomását. A királyi város akkora, mint Nagyszombat vagy Pozsony, 300-nál több házzal; a káptalanvárosnak alig 50—60 lakóháza van. Minden kanonoknak külön háza van konyhakerttel. Tűzvészkor a szentély boltozata beszakadt és több oltárt is elpusztított. A tanu beszélt olyanokkal, akik a tűzvésznél jelen voltak. A szentereklyék között megemlíti Szent István király koponyacsontját és két oldalcsontját. A püspöki jövedelmet évi 4000 forintra becsüli. A zárdaépítés alatt az apácák ideiglenesen magánházban laktak. Az alsó és felső plébániában, továbbá a ferencesek templomában testvérületek, a jezsuitáknál kongregációk működtek. A városon kívül álló két kórház közül a kisebbet a püspök és a káptalan, a nagyobbat a város tartotta fenn. A helybeli papnevelőben 18—20 növendék, a bécsi horvát papnevelőben 8—10, a római német-magyar intézetben pedig két egyházmegyei kispap tanult. A bolognai magyar-illír kollégiumnak vegyesen egyházi és világi növendékei voltak. A székeskáptalanban harminckét stallum volt, de a kispréposti jövedelmet a papnevelő részére foglalták le, egy másikat pedig az orgonista fizetésére fordították. A császáriaknak külön ruhatáruk volt, ahol a menekülés-kor magukkal hozott egyházi ruhákat őrizték. A kispapok a jezsuita kollégiumban hallgatták a casuistikai előadásokat.

Grosser Tamás jezsuita, a morális volt tanára szerint a püspöki palota a székesegyház és a temető fala között volt. 1645-ben, majd a rákövetkező évben ismételt borzalmas tűz pusztított a káptalanvárosban. Leégett a székesegyház, a püspöki palota egy része és csaknem az összes kanonoki házak. A beszakadt boltozat rázuhant a kanonoki kórusra, a gyönyörű hangú orgonára, hat oltárra és a püspöki trónra. A templom tetejét ideiglenesen fenyődeszkákkal borították be. A tető megépítéséhez 2000 frt, a megrongált falak helyreállításához 3000 frt., az orgona újjáépítéséhez 1600 frt, az oltárok felállításához 900 frt., a stallumok és a trón felépítéséhez pedig 500 frt előteremtése vált szükségessé. Nagyon szegényes volt az egyházi ruhatár: mindössze alig három használható fehér palást volt, pedig nagy ünnepekre tíz kellett. A többi elnyűtt, rongyos volt. Ugyancsak három fehér dalmatika és nyolc miseruha volt még használható állapotban. Zöld és viola színben csak régi ruhák voltak. A főtemplomnak 2000 forint adóssága volt. Hiányos volt az egyházi fehérműkészlet is, úgyhogy a kanonokok kénytelenek voltak saját miseingjüket, vállkendőjüket és övüket használni. A Szent István-ereklyével kapcsolatban megemlítette, hogy az ezüst ereklyetartót Barberini bíboros adományozta. A szent király két fogereklyéjét üvegedényben, Szent László karcsontját kézalakú aranyozott fatartóban őrizték, köpönyege pedig vánkosszerűen volt összegöngyöltve. Ker. Szent János ujjá aranyozott ezüsttartóban, a szentkereszt szilánkjá pedig aranyozott ezüstkeresztben volt. A káptalan negyven tagból, öt dignitáriusból (nagyprépost, olvasó, éneklőkanonok, császári prépost és őr- vagy kincstartókanonok), tizenhárom kanonokból, tíz főesperesből és tizenkét praebendáriusból vagy beneficiátusból állott. A főesperesek a következők: Cathedralis, Dubicensis, Camercensis, Goricensis, Kembeensis, Vascaensis, Chiasmensis, Bexinensis, Varasdiensis, Urbacinensis. A kanonokok alapfizetése évi 100 frt. A nagyprépost jövedelme 400 frt, ebből fizette az iskolamestert és a káptalani jegyzőt, az éneklőkanonoké 160 frt, abból fizette a succentort, az őrkanonoké 300 frt, abból fizette a sekrestyést. Az Archidiaconus Cathedralis 160, a Camercensis 40, a Bexinensis 218, a Varasdiensis 50 és az Urbacinensis 90 frt-ot kapott, beleértve a katedrátikumból

Az uszkokok balkáni szláv néptöredék voltak, akik a török területről menekültek a magyar király védelme alá és a horvát-krajnai határörvidéken telepedtek le. Az eredetileg görögkeleti nép unióra lépett Rómával, de saját püspökének kormányzása alatt maradt. A zágrábi püspökök nem nézték jó szemmel, hogy egyházmegyéjük területén más püspök egyházi joghatóságot gyakorol. Ezért arra törekedtek, hogy az uszkokokat hatalmuk alá vonják. A kölcsönös bizalmatlanság állandóan akadályozta az unió végleges megszilárdulását, amelynek a nép körében különösen a balkáni szakadárokkal érintkező kalugyerek voltak ádáz ellenségei. Tomkó azzal a szándékkal kereste fel az uszkokokat, hogy megerősítse őket a Rómával kötött egyességben, egyuttal október 10-én felszentelte templomukat.¹⁵⁴

A hónap második felében szorgalmasan részt vett a horvát-szláv országgyűlés tárgyalásain. Közügyi tevékenysége közben végre megkapta előbb a pápai brevét, majd október 22-én az utasítást egyéb kongregációi iratokkal együtt. Még aznap értesítette Vazul atyát és közölte vele Pázmány óhaját, hogy legalább a horvátországi kolostorokat mielőbb keressék fel. A hideg időjárás, a járhatatlan utak és az élmezési nehézségek miatt a szerzetes belátására bízta, hogy hozzá csatlakozzék.

Ugyanakkor megírta Ingoli titkárnak, hogy még nem kezdhette meg a vizitációt egyrészt a korán beállott havazás miatt, másrészt, mert a háborús készülődések között úton-útfélen garázdálkodó katonákba ütköznék. Mint már korábban, október 7-én írt levelében is említette, hogy tudomása szerint az aquileai patriarchátus területén lévő sittichi Szűz Mária és lostronsi vagy kastagnovizai Szűz Mária cisztercita monostorokban lehanyatlott a szerzetesi fegyelem. Úgy a szerzetesek, mint a birtokaikon működő huszonnégyszáz plébános világias életet folytattak. Nem volt külön náluk az az öt plébános sem, aki ugyanazon a területen, de a bécsújhelyi ciszterciták birtokain működött. Tomkó készséggel vállalkozott a szerzetesek és a plébánosok reformálására. Megítélése szerint a vizitáció elkerülhetetlenül szükséges volt a patriarchátus ama részén, amely az Osztrák Ház uralma alatt állott, nehogy visszafejlődjék mindaz, származó jövedelmet is. A többi főesperes területe a török alatt volt. A császári főesperes jövedelme mindössze 2 frt volt. A püspöki palota erősen megromlott a tűzvészben. A püspök évi jövedelme készpénzben 400 frt, terményekben 2600 frt. U. o. Proc. vol. 50. f. 979r.—99r.

¹⁵⁴ Simrak : i. m. I. kötete főképpen a Propaganda Kongregáció levéltárában gyűjtött adatokkal világítja meg az uszkokok érintkezését a Szentszékkal.

amit II. Ferdinánd császár gráci főherceg korában ujjaépített. A hitéleti viszonyok jellemzésére felhozta, hogy nagyszámmal voltak aggastyánok, akik még nem bér mátkoztak. Mivel a gazdag monostorok könnyen elbírták volna a vizitáció költségeit, Tomkó úgy gondolkodott, hogy egyuttal néhány szegény pálos kolostort is felkeres a környéken. Terve azonban meghiúsult, mert a rendi procurator, Saint Sulpice apátja, aki egyébként Tomkónak jóbarátja volt, ellenzte, hogy kívülállók beavatkozzanak rendjének belső ügyeibe.¹⁵⁵

A vizitáció különféle akadályai.

Tomkó végre megkapta a pápai brévét, amellyel a szerzetesek elé léphetett volna és megkapta az utasításokat is, amelyek segítségével megkezdhetette volna a vizitációt. Mégis elmúlt az ős és a tél anélkül, hogy a Kongregáció és Pázmány sürgetésére legalább a közeli kolostorokat felkereste volna. A halogatásnak különféle oka volt.

Tomkó mindenekelőtt azon dolgozott, hogy a vizitátortárson kívül jegyzői és szertartásmesteri minőségben melléje rendeljék unokaöccsét, Márk sebenicói kanonokot, továbbá Paxics Péter volt germanicust, a zágrábi káptalan tagját. Úgy látszik a káptalanban erős ellenzék állott vele szemben. Idegen származása, meg a rituskérdésben elfoglalt álláspontja, amellyel szembehelyezkedett a zágrábi székesegyház helyi szokásaival, váltották ki az ellentéteket. A káptalan nem volt hajlandó kiutalni részére a vizitáció folyamára járó kanonoki jövedelmet. Annál kevésbbé volt hajlandó beleegyezni Paxics távozásába, akit részben saját költségén taníttatott ki pappá.

Paxics nyugtalan vérű és merész vállalkozásokra kész férfiú volt. Germanicus korában gyakran érintkezett a Propaganda Kongregáció titkárával, ami előljáróinak is feltűnt. 1631 elején megjelent az örökvárosban a Hódoltság déli területeinek régi misszionáriusa, Matkovics Simon bosnyák származású világi pap és megígérte Paxicsnak, hogy magával viszi a misszióba. Mivel Paxics rész-

¹⁵⁵ Arch. Prop. Vis. e Coll. vol. 11. f. 126rv., f. 131v. ; f. 127r., f. 128r. — 129v. — Ebben a levélben van Pázmány egy ismeretlen levelének ama része, mely a vizitáció mielőbbi megkezdését sürgeti: Io per me sarei di parere che non li fosse malagevole di dare in questo inverno qualche principio alla Visita nella Croatia e Schiavonia sin che le cose di qua e d'altre parti de mondo tuttavia turbate piglino meglio piega si come pare che già cominciano favorite dalla mano di Dio nel che pero mi rimetto al giudizio di lei . . . — U. o. f. 132rv., f. 135v., f. 133r., f. 134v. — Scritt. rif. vol. 75. f. 55r., f. 225v., f. 228v.

ben saját, részben a káptalan és a Szentszék költségén folytatta tanulmányait, a megegyezés megvalósításához a Szentszék hozzájárulására volt szükség. Simon pap tehát kérvényt nyújtott be a Kongregációhoz, amelyben vázolta a Hódoltságban uralkodó állapotokat. Rengeteg magyar kálvinistával és unitáriussal, továbbá különféle szláv szakadárokkal szemben tehetetlenül áll. Kér maga mellé legalább két papot, az egyiket a magyarok, a másikat a szlávok részére. A képzett és példáséletű új erők nemcsak az Egyházon kívülállók megtérítését, hanem a kevészámú katolikus pap életének megjavulását is előmozdítanák. Céljainak kitűnően megfelelne Paxics, aki magyarul beszél. Kéri tehát a Kongregációt, hogy Paxicsot a zágrábi egyházzal szemben vállalt kötelezettsége alól oldja fel. A pápa az 1631 április 12-iki és május 7-iki kongregációi ülés döntése alapján feloldotta Paxicsot a zágrábi egyháznak tett ama ígérete alól, hogy tanulmányainak elvégzése és pappászenteltetése után az egyházmegye szolgálatába áll. A Kongregáció május 17-én meleghangú latin levélben kérte fel a káptalant, hogy a maga részéről is járuljon hozzá a legfelsőbb elhatározáshoz. Igaz ugyan, szolt a levél, hogy a kispap három évig a káptalan költségén tanult és az látta el a római úthoz szükséges utiköltséggel is, de mint a pápai kollégiumok növendéke részben saját, részben pedig a Szentszék költségein is végezte tanulmányait. A küldetés csak öt évre szól, annak lejártával Paxics visszatér az egyházmegye szolgálatába. Ha a káptalan megfontolja, mily megdöbbentő paphiány van a Hódoltságban, bizonyára készséggel beleegyezik a könnyen nélkülözhető növendék ideiglenes távollétébe.

Mialatt a Kongregáció megszerezte a zágrábi káptalan békés hozzájárulását, Matkovics azt a hírt kapta a Belgrádban működő jezsuita misszionáriustól, hogy a bosnyák ferencesek felfingerelték ellene a törököt, ezért azt tanácsolta, hogy idegeneket ne hozzon magával. Ilyen körülmények közt Paxics útja elmaradt. Paxics 1632 augusztusában elhagyta a kollégiumot és visszatért Zágrábba.

Érthető, hogy a székeskáptalan nem mutatott nagy hajlandóságot arra, hogy kanonokját hosszabb időre nélkülözze és a távollét folyamára jövedelmét kiutalja.

Tomkó a Kongregációhoz fordult, amely 1632 november 22-én tartott ülésén utasította a káptalant, hogy a vizitáció folyamára úgy a vizitátor, mint Paxics részére minden fenntartás nélkül utalja ki kanonoki jövedelmüket. Mivel Tomkó még a következő év februárjában sem vette kézhez a Kongregáció döntését, az április 12-iki ülés

rendeletéből kifolyólag¹⁵⁶ a hónap 23-án újból értesítették úgy Tomkót, mint a káptalant a novemberi döntésről.

Ugyanaz az ülés Ginetti bíboros¹⁵⁷ javaslatára Márk papot is felmentette a kanonoki jelenlét kötelezettsége alól és intézkedett, hogy a sebenicói káptalan a vizitáció folyamára is utalja ki illetékeit. Tomkót december 4-én a bécsi, a sebenicói káptalant pedig a velencei nunciatúrán keresztül értesítették a kettős határozatról, amelyhez a pápa hozzájárulását is kikérték.¹⁵⁸

Ezeknél a kérdéseknél jóval fontosabb volt a vizitáció költségeinek fedezésére szükséges pénzösszeg előteremtése. A különféle országokban szétszórt és egymástól távoleső kolostorok felkeresése tekintélyes kiadást igényelt. A vizitátornak, már csak méltósága miatt is, megfelelő kísérettel, szolgálkkal és málhásszekerekkel kellett utaznia. Amidőn Pázmány bíboros a császár megbízásából Rómába indult, közel ötven tagú személyzet és harminc ló volt kíséretében. Az utazás összes kiadásairól fogalmat alkothatunk, ha figyelembe vesszük, hogy csak a bécsi olasz bankároknak 23.897 császári tallért fizetett le a Rómában felmerülő kiadások fedezésére.¹⁵⁹

Tomkó még az örökvárosban felhívta Ingoli titkár figyelmét a vizitáció költségeinek kényes ügyére. Ingoli megígérte, hogy a pápai brévében gondoskodni fognak a költségek biztosításáról. Ezért Tomkó megdöbbenéssel látta, hogy a bréve nem intézkedett, az utasítás pedig csupán annyit mondott, hogy a vizitátor törekedjék minél kevesebb költséggel végezni a vizitációt. Mivel a pálosrendben voltak gazdag és szegény kolostorok, Tomkó felhatalmazást kapott

¹⁵⁶ Arch. Prop. Memor. vol. 391. f. 68r.—69v.; f. 81r.; f. 91rv.; f. 137r., f. 145v.; f. 149r., f. 152v.; f. 281r., f. 284v.; f. 287r.; f. 288r.; f. 289r.—90r. — Scritt. rif. vol. 75. f. 227r.—29v. — Acta vol. 7. an. 1631. f. 46v.—47r., f. 60v. — Lett. vol. 9. f. 25v.—26r., f. 50r. — Lett. volg. vol. 13. f. 42rv. — Veress: i. m. 33—34. l. — Paxicséhoz hasonló volt az az eset, amikor Zrínyi Péter és Therzacci gróf tábori szolgálatra kívánták Rattkay György kanonokot.

¹⁵⁷ Ginetti 1631 elején lett a Kongregáció tagja. 1635 szeptemberében VIII. Orbán oldalkövét nevezte ki, de csak a következő év áprilisában kapta meg a követi keresztet és júniusban indult Németországba, ahonnan 1640-ben tért vissza. 1636 január 14-én még részt vett a kongregációi ülésen, később már nem találkozunk nevével a jegyzőkönyvekben. Valószínűleg Aegidius Carillus Albornotius spanyol bíboros vette át örökségét, aki 1636 március 4-én jelent meg első ízben a gyűléseken. Arch. Prop. Acta 7. an. 1631. f. 35r. — Vol. 12. f. 36r. — Vol. 16. f. 172r. — Megbízásáról és érdemeiről: Secr. Brev. vol. 828. f. 104., f. 106., f. 110., f. 112., f. 114. — Vol. 952. f. 690. — Gauchat: i. m. 21. l.

¹⁵⁸ Arch. Prop. Memor. vol. 392. f. 38r., f. 43v. — Acta vol. 8. f. 148v.—150v. — Lett. volg. vol. 12. f. 134r.—35r. — Fosco szerint a pápa 1633 január 23-án brévét is küldött ez ügyben a sebenicói káptalannak. I. m. 32. l.

¹⁵⁹ Hanuy: i. m. II. 315. l.

arra, hogy az előbbiekkal téríttesse meg az utóbbiak látogatásának a költségeit. Tomkónak az volt a véleménye, hogy az utasítás előírásai csupán a vizitátort kötelezték, ezért azok alapján nem kötelezhette a jómódú kolostorokat a szegényebbek költségeinek megtérítésére. Úgy gondolta, hogy a Kongregáció vagy annak dúsgazdag és nagy-lelkű bíboros tagja, Gaspare Borgia¹⁶⁰ magára vállalhatná a költségeket. A huszonnégy kolostor között, írta Ingolinak, alig van négyöt jómódú. Ha a borzalmas szélviharok nyomorba nem döntötték volna az egész országot, készséggel magára vállalná a vizitáció minden kiadását. A pénzügyi rész rendezését szükségesnek tartja, mert Garzadori püspök dalmát vizitációjának nagyobb sikerét is a pénzhány akadályozta meg. Nem számíthat Pázmány anyagi támogatására, mert az olaszországi út teljesen kimerítette, azonfelül Magyarországon szörnyű feketeahalál dühöng és napról-napra várják a török háborút, amelynek előcsatározásai már meg is kezdődtek.

Tomkót szerfölött nyugtalanította, hogy hosszú időn át nem kapott választ a velencei nunciatúrán keresztül küldött leveleire. Mivel a Bécsbe irányított olaszországi postát útközben kifosztották, Ingolinak december közepén kelt levelét, amely Márk kanonok kiküldetésére vonatkozott, csak február elején kapta meg. A költségek kérdése csak az 1633 január 24-iki ülésen Bernardino Spada bíboros előadása alapján került tárgyalásra. A javaslat indokolása idézi az egyházi törvénykönyv «Cum nuper de censibus et exactionibus» című fejezetét, amely határozottan kimondja, hogy a vizitátornak joga van egyházi fenytékkal is rákényszeríteni a vizitált helyeket, hogy anyagi helyzetükhöz mértén kész költségeit viseljék. Az egyes kolostorok hozzájárulásának megállapításában az Extravagans Unica című törvénygyűjteménynek «De censibus et exactionibus» cím alatt hozott intézkedését, vagy a trienti zsinatnak az egyházlátogatásokra vonatkozó rendelkezését ajánlotta irányadóul. A zsinat csupán azt állapítja meg, hogy a vizitátornak joga van a tisztességes napi ellátáshoz, amit azonban csak egyszer igényelhet még abban az esetben is, ha ugyanazon a napon több monostort látogatna meg.

Az ülés ilyen értelemben kimondott határozatát január 29-én azzal az utasítással küldték meg Tomkónak, hogy azt mutassa fel a vizitált kolostorokban.

Tomkót nem elégíthette ki a határozat, amely csupán az ellátásra kötelezte a kolostorokat. Február 25-én újból feltárta a

¹⁶⁰ Galla : Pázmáneum. 53. l.

helyzetet és rámutatott arra, hogy az egyes kolostorok tíz országban elszórtan óriási távolságokra vannak egymástól. Lovakra, szekerekre és kísérő személyzetre van szüksége, ami tetemes költséget igényel. Ha tehát a Kongregáció nem gondoskodik az útiköltségek megtérítéséről, kénytelen visszalépni a vizitációtól. Bántotta őt az is, hogy még nem vette kézhez a kanonoki jövedelmének kiutalásáról szóló kongregációi határozatot sem.

Már láttuk, hogy az április 12-iki ülés ez utóbbi ügyben teljesítette a vizitátor kívánságát, az útiköltségek tárgyában pedig Paolucci kúriai prelátustól tájékoztatást kért a Szentszék eljárására vonatkozólag. Ezzel az ügy egyelőre le is zárult.¹⁶¹

Ayrei Vazul helyébe Goriziai Vazult nevezik ki Tomkó mellé.

Amíg Tomkó az ismertetett ügyeket úgy-ahogy elintézte, vizitátortársa is fontos tárgyalásokat folytatott a Kongregációval, amelyek a vizitáció alól való felmentését eredményezték.

Ayrei Vazul kezdettől fogva nem rajongott megbízatásáért, mert hosszú távollétét a csehországi hitterjesztésre károsnak látta. Hogy a fehérhegyi csata után elért eredményeket biztosítsa és széles alapokon továbbfejlessze, azon fáradozott, hogy a csehországi papság sójövödelmének felhasználásával négy új püspökség felállításához a császár hozzájárulását megszerezze.

Ayrei Vazul, miután augusztusban vizitatori megbízatásáról értesült, türelmetlenül várta a brévét és az instrukciót, amelyekből közelebről megismerhette volna a reá háruló új kötelezettségeket. Noha a Kongregáció még szeptember 4-én közölte vele, hogy a brévét már elküldötte a boszniai püspöknek, Vazul atya csak november 13-án kapta meg Tomkó október 22-iki értesítését, amelyben az

¹⁶¹ Arch. Prop. Vis. e Coll. vol. 11. f. 127r.; f. 128v.—29r.; f. 131r, f. 132rv., f. 133rv. — Scritt. rif. vol. 75. f. 226rv., f. 229v. — Galla : Pázmány-levelek. Oklevéltár 62. sz. — Lett. volg. vol. 13. f. 42rv. — Az Extravagans Unica XII. Benedek pápa (1334—42) kánongyűjteménye. — Bernardino Spada 1627 augusztusában lett a Kongregáció tagja, de már októbertől egészen 1631 végéig nem szerepelt a gyűléseken. Elnöke volt az indiai ügyek részére alakított állandó szakbizottságnak. Nem tévesztendő össze a Kongregációban működő másik Spadával, a fejedelmekhez intézett levelek titkárával (Principum secretarius), aki 1643 szeptember 1-én jelent meg prelátustagként a gyűléseken. A december 7-iki gyűlésen már mint konstantinápolyi latin pátriárka vett részt. Arch. Prop. Acta vol. 4. f. 274v., f. 293r. — Vol. 7. an. 1631. f. 149r. — Vol. 15. f. 418r., f. 475v. — Vol. 16. f. 170v.—71r. — Vol. 18. f. 28r. — Vol. 30. f. 209r.

iratok megérkezéséről értesítette. Sejtette, hogy megbízatása bizonytalan időre teljesen kikapcsolja őt eddigi munkaköréből, de a többség rendelkezésével szemben tehetetlen volt. Úgy érezte magát, mondotta, mint a foglyul ejtett madár, amelynek lemetszik a szárnyát. Már akkor szóvá tette, hogy a vizitáció idejének tetemes meghosszabbítását fogja okozni a kapucinusrend szabályának ama rendelkezése, amely a szerzeteseket eltiltja a lovaglástól és a különféle járművek használatától. Végre decemberben megkapta és áttanulmányozta a pápai iratokat. Egyelőre csak annyit jegyzett meg Ingolinak, hogy a vizitáció eredményének biztosítása mulhatatlanul megkívánja a rendi egyetemes káptalan egybehívását és a reform mellett való ünnepélyes állásfoglalását.

A Kongregáció, minthogy ragaszkodott a kiváló szerzetes közreműködéséhez, a január 24-iki ülés határozatából kifolyólag felszólította a kapucinus generálist, hogy mentse fel az atyát a rendi szabály tilalma alól.

Vazul atya most már megbízatásának értelmi szerzőjéhez, Pázmányhoz fordult és sikerült is őt meggyőznie felmentésének szükségességéről. A bíboros belátta, hogy a szerzetes csakugyan nélkülözhetetlen a cseh missziókban, míg a pálos vizitációban más megfelelő egyháziakat is alkalmazhat. Utasította római megbízottját, Montmann Vilmos uditorét, hogy javasolja a szerzetes felmentését a Kongregációban. Vazul atya sem maradt tétlen: március 5-én, április 9-én és 16-án kelt felterjesztéseiben, az érsek intézkedésére hivatkozva, ismételten sürgette felmentését. Erre a Kongregációi titkár bekérte a rendtől azoknak a szerzeteseknek a névsorát, akiket nyelvtudásuk, helyismeretük és rátermettségük folytán alkalmasaknak tartottak a vizitációban való közreműködésre.

A Kongregációhoz felterjesztett névjegyzéken a következő szerzetesek szerepelnek. Roveretói János linzi guardián, korábban a rendtartomány teológiai lectora és vizitátora, aki még világi pap korában Klesl bíboros oldalán nagy jártasságot szerzett az egyházlátogatásokban. Ő azonban beteges volt. Győri János brucki guardián, képzett, tapintatos, jómodorú, előkelő származású és jámboréletű szerzetes, akinek egyetlen hibája az volt, hogy túlzott szerénységből hiányzott benne a szükséges önbizalom. A lengyel származású Ferenc atya, olműtzi hitszónok, hitterjesztő, akinek nagy tekintélye volt hazájában, előkelő származása miatt. A szomszéd stájer rendtartományban működött Goriziai Vazul, a rendtartománynak többízben főnöke, udvarias, hitbuzgó, képzett és a szerzetesi ügyekben jártas

férfiú. Kifogástalanul beszélt és fogalmazott olaszul és értett horvátul is. Azonfelül elég egészséges volt ahhoz, hogy kibírja a vizitációval járó rendkívüli fáradalmakat. A többi szerzetessel szemben Pázmány is őt tartotta legalkalmasabbnak, mivel legközelebb volt a boszniai püspök székvárosához, Zágrábhoz.

Előre látható volt, hogy a Kongregáció ez utóbbi mellett foglal állást. Az április 12-iki ülés Caetani bíboros javaslatára a cseh hit-terjesztésben nélkülözhetetlen Ayrei Vazult felmentette kiküldetése alól és helyébe Goriziai Vazult nevezte ki vizitátortársnak. Április 23-án a kongregációi határozat másolatát megküldték Pázmánynak, Tomkónak és Ayrei Vazulnak. Vazul atya május 21-én és 28-án köszönte meg várva-várt felmentését és értesítette Ingolit, hogy a fiumei kapucinus guardián által már kézbesítette a kongregációi határozat, a brève és az instrukció másolatát a római nagykáptalanról hazatérő Goriziai Vazulnak.¹⁶²

Ayrei Vazul továbbra is figyelemmel kísérte a pálos vizitáció ügyét és Pázmány felkérésére ismételten véleményt mondott Tomkó munkájáról.

Tomkó tavaszra halogatja a vizitációt.

A vizitációval összefüggő kérdéseken kívül Tomkó egyéb ügyeket is terjesztett a Kongregáció elé. Közben látogatásokat végzett az egyházmegye plébániáin, templomokat szentelt. December 19-én, advent IV. vasárnapján újból felszentelte a romjaiból részben újjáépített zágrábi székesegyházat, amely még 1624 pünkösd másodnapján villámcsapástól keletkezett tűzvészben nagyrészt elpusztult.¹⁶³

November 12-iki leveléhez csatolt egy felterjesztést, amelyet az előző augusztusban a Hódoltságból jött katolikusok adtak át a császárnak azzal a kéréssel, hogy terjessze a Szentszék elé. Az irat három

¹⁶² Galla : i. m. 75—76. l. Ayrei levelei a függelékben. 54., 61., 62., 82—97. számok. — Arch. Prop. Acta vol. 8. f. 180v.—81r. — V. ö. : Galla : A csik-somlyói kolostor : i. h. 292kk. — A Kongregáció már 1627 nyarán is számításba vette Győri Jánost, amidőn arról volt szó, hogy Bethlen Gábor beleegyezésével kapucinus misszionáriusokat küld Kassára. Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 67. f. 76r., f. 82v.

¹⁶³ A király Domitrovics püspöknek adományozta a Majthényi László szeremi püspök halálával megüresedett sági prépostságot, azzal a kikötéssel, hogy annak jövedelmét a székesegyház újjáépítésére fordítsa. Azonban Domitrovics halála után Pázmány közbevetésére Lósy kapta meg a javadalmat. Orsz. Lev. Collat. vol. 133. 293—94., 319—20. l. — Domitrovics beiktatása a prépostságba : u. o. Expedit. Camer. Vol. 312. P. April. — Hanuy : i. m. I. .723—24. l.

furcsa eseményről számolt be. Tomkó, mint a Hódoltság egyik püspöke, a császár parancsára kihallgatta a tanukat, akik mind az ő személyes ismerősei és az uralkodó bizalmasai voltak. Az egyik elbeszélése szerint egy gonoszlelkű török isteni büntetésből sertéssé változott és a törökök, világ csodájára, Lippából Budára a basa elé hurcolták. Úgy látszik, Tomkó teljesen meg volt győződve az előadottak valóságáról és azt szerette volna, ha a Kongregáció állást foglal az esetek csodás jellege mellett.¹⁸⁴ Hogy azok hírét széles körben elterjessze, felkérte Ingolit, hogy nyomassa ki a róluk szóló iratokat Lodovico Grignani római nyomdással,¹⁸⁵ akinek a Piazza di Pietrán volt a műhelye. Az esetekkel kapcsolatban kifejtette, hogy a szófiai katolikusok hagyománya szerint Szent Torpetes vértanú, Néró császár meghitt embere, nem Pizában, amint azt a római martyrológium állítja, hanem Szófia városában szenvedett vértanuhalált.

Ingoli, mielőtt a Kongregáció elé terjesztette volna a három esetet, kikérte Massarecchi érsek, hódoltsági apostoli adminisztrátor véleményét, aki abban az időben az örökvárosban tartózkodott. Az érsek kijelentette, hogy Belgrádban és környékén semmit sem tudnak a boszniai püspök által kivizsgált esetekről. A titkár tehát nem vette fel azokat a kongregációi ülések tárgysorozatába, hanem egyszerűen közölte Tomkóval az érsek véleményét. A püspök sértődötten felszisszent a hírre, hogy az általa kivizsgált eseteket az érsek lekicsinylő véleménye alapján gyermekmeséknek minősítették. Jólértesültségét azzal bizonyítgatta, hogy a kivizsgálást bölcs és széleslátókörű férfiak végezték a császár parancsára és az ő vezetésével. Amidőn a csodák megtörténtek, az érsek jóval távolabb volt Belgrádtól és Lippától, az események színhelyeitől, mint ő. Amikor pedig a sertéssé változott törököt Lippáról Budára hurcolták, ő olyan közel volt Budához, mint Frascati Rómához.

A kellemetlen eset alkalmat adott Tomkónak arra, hogy az

¹⁸⁴ Arch. Prop. Vis. e Coll. vol. 11. f. 132v., f. 133v. — Csodásnak minősített esetekkel többször találkozunk a hódoltság korában. Lucsics Jeromos drivasztói püspök szerint Gradovarban egy elvetemedett török lovas fegyverével nekirontott egy Mária-képnek, majd örülten a közeli folyóba rohant és kővé változott. Alacsony vízállás mellett a kőlovas alakja előtűnt a vízből. A Kongregáció komolytalanoknak minősítette a jegyzőkönyvbe felvett tanuvallomásokat. Acta vol. 14. f. 60r.

¹⁸⁵ A Piazza di Pietra a Marcus Aurelius-féle oszlop közelében van. Egyik épülete a Hadrián császár tiszteletére emelt templom (Hadrianeum), amelyet bőrvé alakítottak át. Blasi : i. m. 288—89. l.

érsek szavahihetőségét más ügyekben is kétségbe vonja a Kongregáció előtt és figyelmeztette a titkárt ellenfelének önző törekvéseire.

Már korábban is felpanaszolta, hogy az erőszakos főpap a loretoi illir kollégiumot tele rakja albániai növendékekkel, holott Boszniának összehasonlíthatatlanul nagyobb szüksége van papokra, mint Albániának. Longinus hódoltsági görögszertartású püspök kíséretében Loretóba küldte Franics Lukács bosnyák ifjút, aki Bosnyák Antal megbetegedett növendék helyét foglalta el az intézetben. Magánál tartott még egy harmadik bosnyák ifjút is, akit szintén a kollégiumba szánt. Azonban aggodalommal látta, hogy az antivarii érsek nem elégedett meg az egyházát jog szerint megillető nyolc alapítványi hellyel, hanem még azt a két helyet is el akarta tőle venni, amelyet a boszniai püspökség a Dráva-Száva köze részére kapott a pápától. Tomkót bántotta, hogy amíg harminchétévi hűség szolgálata után sem elismerést, sem jutalmat nem kapott a Szent-széktől, ellenfelei, véleménye szerint, jelentékeny előnyökhöz jutottak vele szemben. Ha az érseknek sikerül diadalmaskodni rajta, akkor a császár és a pápa előtt lemond püspökségéről és visszaadja a pápának a tőle kapott összes megbízásokat. Reméli, zárta be ingerülten levelét, hogy a Kongregáció, amely hosszú éveken át foglalkoztatta, nem engedi őt háttérbe szoríttatni.

1633 június 13-án ismét óvatosságra intette Ingolit Massarecchi érsekkel szemben, aki szerinte nem elégedett meg hat magyar püspökség elfoglalásával és a boszniai püspökséghez tartozó pozsegai plébánosok eltávolításával, hanem még sorra visszaállította a régi naptárt azokon a helyeken, ahol nagynehezen sikerült bevezetni az újat. Tomkó kérte Ingolit, hogy gondolja át újból a helyzetet, mert még minden hiba idejében helyrehozható.¹⁶⁶

¹⁶⁶ Arch. Prop. Scrit. rif. vol. 75. f. 221rv., f. 222rv., f. 226r., f. 238v. — Lorenzo Chrysogono 1632 november 17-én Loretóból felpanaszolta, hogy az érsek az alapító bulla rendelkezésével szemben több ingyenes helyet szeretne elvenni a tenger melléki illírektől és odaadni a dráva-szávaközi növendékeknek. Néhány fiút már le is küldött a kollégiumba. Az író szerint Fiúme is rászorult a kollégiumra. Vis. e Coll. vol. 10. f. 108r.—09r. — Az albán Massarecchi bosnyák- és szlávellenes érzelmeiről: Premrou: i. h. 1925. 35—37. — I. 1633-ban Ferro jezsuita atya volt az intézet előjárója. Később is előfordult, hogy egymás elől vették el a bullában biztosított helyeket. Pietro Martire Mulmio 1641 április 25-én jelentette Loretóból, hogy a skardonai és szendrői püspökségek helyeit a közelmúltban éveken át idegenek élvezték. Legutóbb Giovanni Crisio albán növendék is szendrői helyen végezte tanulmányait. Ugyanazon hónap 18-án jelentették, hogy Franics növendék boszniai helyet foglalt el, holott csak a Dráva-Szávaközből származott. 1645-ben szintén boszniai helyet birtokolt Florus Márk tizenkilencéves illoki és Simeon Deodatus huszonkétéves ismeret-

Említettük, hogy Tomkó az ősz folyamán ismételtelen jelentette a karintiai és stájerországi cisztercitákat és megreformálásukra ajánlkozott a Propaganda Kongregációnál. Az 1633 február 12-iki levelében előadta a titkárnak, hogy az aquileai patriarchai székek rendezetlen viszonyai következtében a két tartomány női kolostoraiban is lehanyatlott a szerzetesi fegyelem. A horvát- és szlávónországi nemesek aggódva figyelték különösen a mekinei, velesovói, studenicaí és marimburgi domonkosrendi apácakolostorokban uralkodó állapotokat, ahol helyi női zárdák híján számos horvát és szlávón leány is szerzeteskedett. A hanyatlás oka Tomkó szerint főképpen az életfogytiglan választott főnöknők korlátlan uralma és világias szelleme volt. Két hét múlva újabb felterjesztésben sürgette a kolostorok megszigorítását, mert az elvilágiasodás megbotránkoztatta a katolikusokat, aggodalommal töltötte el a szülőket és kárörömről hangolta az Egyház ellenségeit.

Az április 12-iki ülés határozatából kifolyólag a Kongregáció a hó 23-án felszólította a domonkosrend általános főnökét, hogy sürgősen intézkedjék a női kolostorok ügyében. Ugyanakkor Tomkót is értesítette az ülés határozatáról. Nicola Ridolfi rendfőnök Giovanni Spina rendi vizitátort bízta meg a helyzet kivizsgálásával, aki 1635-ben a Kongregációhoz benyújtott jelentésében beismerte, hogy a szellemi központoktól távol eső intézmények ellenőrzés hiányában több tekintetben szigorításra szorultak.¹⁶⁷

Az uszkok-ügy.

Tomkó segédpüspöknek állandó gondot okozott az uszkokkérdés. Ő éppen olyan bizalmatlan volt a szakadárságból átpalántált népséggel, mint a zágrábi püspökök általában. Nem tagadható, hogy az uszkokok között is szüntelenül folyt az izgatás az unió ellen.

Tomkó november havában tárgyalásokat folytatott a határőrség két tábornokával és ezredeseivel, akik katonai fennhatóságot

len származású növendék, mind a ketten grammaticusok. Arch. Prop. Vis. e Coll. vol. 14. f. 232r. — Vol. 20. f. 99rv., f. 164r. — Vol. 25. f. 325v. — Scritt. rif. vol. 75. f. 221rv. — Crisio (Cresio) későbbi viselkedéséről: Visite d'Albania an. 1676. vol. 34. f. 18v. — Acta vol. 376rv.

¹⁶⁷ U. o. Scritt. rif. vol. 75. f. 222v.—23rv., f. 226rv., f. 228v. — Memor. vol. 395. f. 79r., f. 84v. — Lett. volg. vol. 13. f. 49r.

gyakoroltak az uszkokok felett és közölte velük a megbízhatatlan népség rendszabályozására irányuló terveit. A tisztek tudomásul vették azokat, de a végleges döntéshez meggondolási időt kértek. Tomkó szerint az unió meggyökerezésének legnagyobb akadályá az elaggott Simeon püspök volt, aki teljesen tehetetlen és már semmire sem emlékszik vissza. Arra sem emlékszik, hogy valamikor Rómában hűségesküt tett a pápának. Nagy baj, hogy újabban az uszkokok közé vetődött állandó izgatónak Basra nevű archimandrita. Reméli, hogy sikerül őt ártalmatlanná tenni.

A közelmúltban megismerkedett Longinus hódoltsági görög-keleti püspökkel, aki kevéssel előbb tette le a katolikus hűségesküt. Ezt a férfiút szemelte ki az aggastyán Simeon segédpüspökévé és utódjává. Az örökvárosba induló püspököt, mint gondviselés-szerűen támadt férfiút, aki majd megbékíti a lelkeket és megszilárdítja őket a római egyház szeretetében, Ingoli kegyeibe ajánlotta. A püspök magával vitte Tomkó felterjesztését a pápához, amelyből elénk tárul az uszkok nép vallási helyzetének egész képe Tomkó megvilágításában.

Tomkó szerint a közönségesen vallachnak nevezett szerb származású népet, amely mintegy negyven éve a török területről menekült keresztény területre, a határ védelmére a zágrábi egyházmegye területén telepítették le. Száma meghaladja a negyvenezret. Vallási életét egy közel száz éves Simeon nevű püspök irányítja, aki egyébként sohasem volt alkalmas erre a méltóságra, mert noha V. Pál előtt letette a hűségesküt, a keleti papok közös tulajdonsága, a fősvénység uralkodik rajta. Hívei csak annyiban keresztények, hogy meg vannak keresztelve. Csak akkor érzik vallási hovatartozandóságukat, amikor fizetniük kell. Simeon megfizetteti velük a keresztelést, gyóntatást, áldoztatást és esketést. Minden temetés után egy lovat vagy annak ellenértékéül húsz scudót követel. Minthogy pedig vak, siket és csaknem teljesen néma, néhány tudatlan papját használja fel a szentségek és szentelmények kiszolgáltatására. Ezek között bizonyos Maximus szerzetesnek, aki egy csöppet sem jobb társainál, megingathatatlan vezetőszerpe van. Ez a férfiú, hogy előkészítse a maga számára az utódlást, befogadta a nép közé a konstantinápolyi archimandritát és az ochridai érseket, színleg hitbuzgó, de alapjában gonoszlelkű személyeket, akik, ha a császár idejében erélyesen fel nem lép, már egy szálíg visszavezették volna a népet a török uralom alá. Azóta valósággal

megzavarodtak a telepések és ezzel veszélybe került a határ biztonsága. Ennek a két személynek a befolyására a szakadár papok arra vetemedtek, hogy jópénzért még a tiltott fokokban is megesketik a zágrábi egyházmegye latinszertartású katolikusait, akiket plébánosaik elutasítanak. Jogtalan eljárásukkal feldúlták ennek a teljesen katolikus egyházmegyének a békéjét. Azonfelül az elöregedett püspök és papjai fegyveres vitézekkel és egyéb erőszakos eszközzel távoltartják híveiket a katolikus templomoktól, nehogy a keleti szakadásból visszatérjenek a katolikus Egyházba. A püspök és a papság hihetetlen tudatlansága folytán a nagy tömegben alig akad olyan, aki a Miatyánkot tudná.

Ezen a siralmas helyzeten csak úgy lehetne segíteni, ha a pápa és a Kongregáció a császárral egyetértésben Simeon mellé kinevezné utódlási joggal segédpüspöknek Longinus püspököt, a lippai és jenői valachok püspökét, aki az elmúlt augusztusban Magyarországon Pázmány tudtával szóval és írásban letette a keleti püspökök által használt eskümintá szerint a Szentszékhez való hűségüket. Az eredeti szöveget Tomkó fordította le latinra és hitelesítette sajátkezű aláírásával és püspöki pecsétjével. Tomkó meggyőződése szerint a hitbuzgó és katolikus érzelmű főpap hamarosan helyreállítaná a hitegységet az uszkokokkal.

Végül Tomkó ünnepélyesen kijelentette, hogy az ochridai érseknek hét fejezetre osztott és a Kongregációhoz küldött jelentése nem egyéb, mint álnok képmutatás, görög hazugság és szakadár ámitás, sőt közönséges mohamedán fondorlat a Szentszék megtevesztésére.

A Kongregáció az április 12-iki általános ülésében foglalkozott az uszkok-üggyel, de óvatosságból egyelőre nem hozott határozatot, hanem elrendelte, hogy Tomkó jelentését vessék össze Terlecki Metód kiewi származású szerzetes misszionárius jelentésével. A május 11-iki ülés bizonytalan időre elhalasztotta a döntést s ezzel az ügy egy időre lekerült a napirendről. Tomkót április 23-án értesítette az ügy alakulásáról.

Tomkó látta, hogy Longinus behelyettesítése nem sikerült. Longinus a tavasz folyamán visszatért Rómából és az ott ért kudarcáért joggal Tomkót tette felelőssé. Tomkó a kúria közelében settenkedő ellenfeleire hárította a görög püspök neheztelését. Megint az uszkokok közé furakodott archimandritát és az ochridai érseket vádolta. Beismerte, hogy azok írásba foglalták a római Szentszékkel kötött úniójukat, amelynek példányát Paxics Péter fel is mutatta

neki, de nem tudott hinni őszinteségükben. Azzal vádolta őket, hogy vissza akarják vezetni a népet a szakadásba és a török uralom alá. Gonosz törekvéseikről a császári biztosok is meggyőződtek, akik szabályszerű jegyzőkönyvet vettek fel tapasztalataikról. Tanuk állítják, hogy pap létükre mecsetekbe jártak imádkozni. Ravaszságukban különféle leveleket és bizonyítványokat szereztek maguknak, amelyekkel bizalomra tudták hangolni a kúriai méltóságokat. Velük szemben Longinus legjobb ajánlólevelei feddhetetlen élete, az uszkokok előtt élvezett nagy tekintélye és előkelő származása. Igazhitőségének szilárd biztosítéka lett volna, hogy a zágrábi püspökök és így Tomkó fennhatóságát elismeri.

Mivel az uszkok nép fegyveres határőrökből állott, nem volt érzéke az iskola iránt. Iskolák felállítását és ezzel a Rómához hű papság nevelését csakis a papság vállalhatta volna, az pedig Tomkó megítélése szerint teljesen megbízhatatlan volt. Paxics megfelelő lett volna erre a célra, de mellbeteg és teljesen szegény volt. Eddig Tomkó tartotta el őt a magáéból annak fejében, hogy a török területről származó kispapjait oktatta.

Nyilvánvalóan megzavarta Tomkó számítását a nem várt fordulat, hogy II. Ferdinánd magyar király Maximus szerzetest utódlási joggal Simeon segédpüspökévé nevezte ki. Tomkó az archimandrita ármánykodásának tulajdonította a kinevezést és az új püspököt bosszúságában Simeon lovászának bélyegezte. Bár tapasztalatból tudta, hogy az uralkodó nem vonja vissza nyilvánosságra hozott rendelkezését, mégis azt ajánlotta a Kongregációnak, hogy a bécsi nuncius által kísérelje meg a kinevezés visszavonására bírni a királyt. 1633 tavaszán, miután Tomkó hazatért a magyarországi pálos kolostorok vizitálásából, az öreg Simeon püspök megjelent Ergely Ferenc zágrábi püspöknél és mint megyéspüspökének engedelmességet fogadott neki. Tomkót is felkereste kanonoki házában. Elismerően szólott a Szentszék jóindulatáról, főképpen V. Pál pápáról és Tomkónak is felajánlotta szolgálatait. Aznap, Úrnapja nyolcadán szeretett volna résztvenni az ünnepélyes szentségi körmeneten, amelyen Tomkó vitte az Oltáriszentséget, de aggkora miatt nem bírta a gyaloglást. Simeon úgy nyilatkozott, hogy szereti Longinus püspököt, szívesebben is látná őt maga mellett kíségitőként, mint az erkölcstelen, tudatlan és vallás-talan Maximust.

Tomkó megítélése szerint az uszkokokat csak úgy lehet Róma számára véglegesen megnyerni, ha közülök való, de teljesen megbíz-

ható püspököt neveznek ki Simeon helyébe. Semmiesetre sem rutént.¹⁶⁸

Míg Tomkó a tenger melléki pálos kolostorokat látogatta, megbízásából Giovanni Dalmata zágrábi plébános kísérté figyelemmel az uszkok ügy alakulását. A plébános megtudta, hogy Simeon püspök aggkora miatt Maximus javára lemondott püspökségéről és az új püspök a konstantinápolyi szakadár patriarchától kérte megerősítését. Mivel azonban a király évi 500 ducatum utaltatott ki számára tartásdíj címén a pozsonyi kamaránál, Konstantinápolyból hazatérve, elhatározta, hogy a pápától is kér megerősítést. A plébános nyomban jelentette az esetet Ergely Ferenc zágrábi püspöknek, Vinkovics Benedek prépostnak és a helybeli jezsuitáknak, akik bizonyára rendi főelöljárójukat is figyelmeztették. Azonfelül írt Tomkónak és egy előkelő római papnak is, aki a körülményekből következtetve nem lehetett más, mint a jezsuita generális vagy Francesco Ingoli titkár. A plébános előre látta, hogy Maximus személyesen, vagy befolyásos egyének közbenjárásával a pápához, a bíboros államtitkárhoz és a Propaganda Kongregáció bíborosaihoz fog fordulni, hogy a megerősítést megszerezze. Ezért figyelmeztette római ismerősét, hogy az apostoli megerősítés megadása előtt jöjjenek tisztába az új püspökkel, mert tudomása szerint török száműzött, saját kezével megölt tizenöt törököt és a papi erkölcs tekintetében sem éppen feddhetetlen.

Az igazi ok, amely a plébánost és a zágrábiakat általában az uszkok ügy ellenségeivé tette, tulajdonképpen az volt, hogy az új püspök az apostoli megerősítés birtokában a zágrábi megyéspüspökkel szemben megőrizte volna függetlenségét. Ők nem tudták elkép-

¹⁶⁸ U. o. Scritt. rif. vol. 75. f. 220rv., f. 225v., f. 238v.—239v. — Lett. volg. vol. 13. f. 49r., f. 63rv., f. 109r. — Vis. e Coll. vol. 11. f. 132rv. — A császári nuncius (Regensburg, 1630 november 15) Euthimius archimandritát az uszkok nép lelki vezetőjévé (in spiritualibus rector) nevezte ki azzal a meghagyással, hogy kéthavonként tájékoztassa a Propaganda Kongregációt a nép vallási állapotáról. Arch. Secr. Vat. Nunz. Vien. vol. 9. f. 6v.—7r. — 1631 február 25-én Rantio Antal jezsuita, a Szent Péter-templom horvát gyóntatója görögből latinra fordított hittudományi műveket kért a Propaganda Kongregációtól, amelyek főképpen a Szentlélek Isten származásának hittitkával foglalkoznak. A könyveket a pécsi jezsuita misszióba, továbbá a fiúmei és a zágrábi kollégiumba akarta küldeni a kálvinisták és görögszertartásúak megcáfolására. Arch. Prop. Memor. vol. 391. f. 388r., f. 391v. — 1635-ben Tomkó azt javasolta a Kongregációnak, hogy a halicsi egyesült püspök kérelmére engedje meg egy rutén papnak a glagolit-misekönyv szerint való misézést. Barada zágrábi egyet. tan. szlves közlése. Arch. Prop. Memor. vol. 395. f. 174r.—75r. — Vanyó : i. m. 331—32. l.

zelni azt a helyzetet, amikor ugyanannak az egyházmegyének a területén, bár különböző szertartáson, két püspök gyakorol püspöki joghatóságot, ezért arra törekedtek, hogy az uszkokok számára felszentelt püspököt a zágrábi püspök joghatósága alatt működő általános püspöki helynökké fokozzák le. A Kongregáció, határozathozatal nélkül a plébános levelét tájékoztatás végett megküldte a bécsi nunciusnak.¹⁶⁹

¹⁶⁹ Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 75. f. 229r., f. 232rv. — Vol. 76. f. 5r. — Lett. volg. vol. 13. f. 109r. — Arch. Secr. Vat. Nunz. Vienna vol. 239. f. 19r. — U. o. f. 16r.—23r. több adat az uszkok ügyről.

A VIZITÁCIÓ LEFOLYÁSA.

Tomkó meglátogatja a lepoglavai, csáktornyai és remetel kolostorokat.

Elmúlt az ős és a tél anélkül, hogy Tomkó hozzáfogott volna a Kongregáció és Pázmány által sürgetett vizitációhoz. Egyrészt a vizitációval összefüggő kérdések elintézése, másrészt a korán beállott szigorú tél visszatartották. November 4-én felkereste őt Gruskovics Márton, a pálosrend új főperjele, jámboréletű, szelídlelkű szerzetes, a reformtörekvések őszinte barátja. Tomkó felmutatta a vizitációt elrendelő pápai brévét és megengedte, hogy másolatot készíttessen róla. A főperjel osztotta Pázmány véleményét a vizitáció mielőbbi megkezdésére vonatkozólag és felajánlotta hathatós közreműködését. A főelöljáró személye igen jó benyomást tett a püspökre és bizalomra hangolta annak ellenére, hogy értesülései szerint a lengyel kolostorokban kemény ellenállásra számíthatott. Hasonló jó véleménye volt Gruskovicsról Ayrei Vazulnak is, ezért amidőn megtudta, hogy a Kongregáció hamarosan felmenti a vizitálás alól, a maga helyébe őt ajánlotta.¹⁷⁰

Gruskovics azonban beteges és törekeny ember volt. Érezte, hogy a nagy fáradalmakkal járó vizitációban aligha követheti kolostorról kolostorra a vizitátort. Ezért a rendi reform jóindulatú és fáradhatatlan előmozdítójához, Ingoli titkárhoz fordult és arra kérte őt, hogy a vizitáció minél bőségebb sikere érdekében lássa el hivatalos megbízólevéllel Stassewsky Miklós római rendi procurátort, akit azzal a szándékkal hívott vissza, hogy szükség esetén őt helyettesítse a vizitátor oldalán. Jelezte, hogy a vizitátorral történt

¹⁷⁰ Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 75. f. 227r.—28v., f. 377r. — Gruskovics 1631-ben a hordozható oltáron való misézés kiváltságát kérte a Kongregáción keresztül a Szentszéktől. Mint rendfőnök a pálosrend ősi kiváltságainak megerősítéséért folyamodott a pápához, aki 1633 június 28-án kelt brévéjében teljesítette kérését. Memor. vol. 391. f. 400r. — Arch. Secr. Vat. Index Brevium Urbani VIII. vol. 717. f. 242r.—3r.

megállapodás értelmében 1633 elején, Vízkereszt ünnepe után, nyomban megkezdik a horvát házak látogatását, majd tavaszra átérnek a többi rendház látogatására. Főképpen ez utóbbiaknál óhajtotta igénybe venni a procurátor közreműködését.

Mivel Ingoli nem tartotta szükségesnek, hogy a két vizitátor mellett még egy rendbeli papot is felruházzanak hivatalos megbízásokkal, a procurátor továbbra is Rómában maradt. Néhány évvel később a Kongregáció nagyjelentőségű megbízással küldte őt vissza Magyar- és Lengyelországba, amiről az események során még majd megemlékezünk.

Tomkó lassú készülődései alatt különféle kegyzsereket és facultásokat kért a Kongregációtól. Mivel hallotta, hogy a rendből többen kiléptek, felhatalmazást kért arra, hogy az ilyeneket a rendbe és az Egyházba visszavehesse és az egyházi fenytékek alól feloldozhassa. A vizitáció lelki hatásának fokozására felhatalmazást kért arra, hogy a meglátogatott kolostorokban egyszer teljes búcsút hirdethessen. Azonfelül néhány száz darab szentelt érmet, az Isten Báránya alakjával díszített és a pápától megáldott viaszképeket (Agnus Dei) kért, hogy azokat a szerzetesek között kiossza, végül megfelelő számú példányt az általa fordított és a Kongregáció kiadásában megjelent horvát kátéból.

Miután Gruskoviccsal megállapodott abban, hogy az év elején megkezdik a vizitációt, felszólította Vazul atyát, hogy mielőbb csatlakozzék hozzá. Azonban a szerzetes egyrészt a járhatatlan utak miatt, másrészt, mert sejtette, hogy a Kongregáció előbb-utóbb felmenti kötelezettsége alól, ismételt sürgetésre sem jelent meg Zágrábban.

Igy tehát Tomkó kénytelen volt Vazul atya nélkül egyedül a rendi perjel támogatása mellett megkezdeni a kolostorok vizitálását. Nyugtalanította őt a vizitáció költségeinek még mindig megoldatlan kérdése is, de már nem várhatott tovább, nehogy Pázmány haragját magára zúdítsa. Március elején indult útnak Lepoglavába. Kíséretében volt Márk kanonok, egy zágrábi kisebbrangú pap, aki alatt valószínűleg Paxicsot kell érteni, egy negyvenéves nőtlen világi köznemes, Bratulics Simon volt főperjel unokaöccse, aki ügyszólván a rendben nőtt fel, végül egy szolga. Vele tartott többbedmagával a rendi generális is.

Kétnapi utazás után március 4-én a délutáni órákban megérkeztek a varasdmegyei Lepoglavába, ahol ünnepélyesen fogadták őket. Abban az esztendőben március 4-ike a nagyböjt harmadik vasárnapjának (Oculi) péntekjére esett, amikor is a napi evangélium

Jézusnak és a szamariai asszonynak Jákob kútjánál lefolytatott fenéges párbeszédéről szól.¹⁷¹ Az evangéliumból kiindulva szívhez szóló buzdítást intézett az egybegyűlt szerzetesekhez. Szavaira maga a generális válaszolt, mire Tomkó újból felszólalt, hogy fokozza a hallgatóság látható meghatódottságát. Még az esti órákban vizsgálatot tartott a kolostor nyilvános templomában. Másnap, március 5-én, a szentmise után ismét hosszabb latin beszédet intézett a szerzetesekhez, amelyhez a mise evangéliumából a házasságtörő asszony esete szolgáltatott megindító alapgondolatot. Az egész napot a szerzetesek személyes kihallgatásával töltötte, úgyhogy csak éjfélután három órakor tért nyugovóra. Kihallgatott két noviciust, hét fogadalmas fiatal szerzetest és nyolc felszentelt papot. Ez a kolostor a rendi generális egyik székhelye, azonban Tomkó az ő és helyettesének kihallgatását legutoljára hagyta.

Március 6-án, Laetare vasárnapon, nyilvános szentmisét mondott, amelyen a helybeli hívek is megjelentek, néhány rendi kispapnak feladta a kisebb rendeket és még ebéd előtt átvizsgálta a sekrestyét és a kincstárt. Ebéd után kihallgatta a kolostor jobbágyait, akik nagyszámmal vonultak fel. Végül is kimerülve a szakadatlan munkában, a hátralevő parasztok kihallgatását a kancellári és gondnoki teendőkkal megbízott köznemesre hárította, akit a szerzetesek szinte rendtársként szerettek.

Miután az egész kolostort az utasítások és kérdőpontok előírásai szerint tüzetesen megvizsgálta, március 8-án erős hófúvásban, amely egy percre sem szűnt meg az egész vizitáció folyamán, a rend egyik legelőkelőbb kolostorának, a Szent Ilona kolostornak a látogatására indult. Az időjárás és a rossz utak okozta akadályok miatt csak a késő esti órákban érkezhettek meg Csáktornyára, de még ideje volt ahhoz, hogy vizsgálatot tartson a templomban és a sekrestyében. Az előző napi evangéliumból, mely az árusoknak a templomból való kiűzéséről szólt, kiindulva, buzdítást intézett a szerzetesekhez, akiknek a nevében egyikük sikerült latin beszédben válaszolt. A következő nap kihallgatta a kolostor nyolc szerzetesét, majd gondosan megvizsgálta a kolostort, mialatt kancellárja a kolostor jobbágyaival tárgyalt. Ebéd után rövid alkalmi beszédben elbúcsúzott a szerzetesektől és visszaindult Lepoglavába. Mivel még aznap már nem tudta volna elérni a kolostort, útközben régi ismerősénél, Schwarzenberg gróf aranygyapjas vitéznél, a szlavóniai sereg tábor-

¹⁷¹ Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 75. f. 377r. — Szentpétery : Oklevéltani naptár. 68. l.

nokánál szállt meg, aki ezredeseinek az élén nagy pompával fogadta és kitűnő vacsorával tisztelte meg őt. Másnap, március 10-én este a közeledő Feketevasárnaphoz méltó lelki hangulatban kínzó fájdalom közt érkezett vissza a lepoglavai kolostorba. Még aznap este, meg a következő nap befejezte a vizitációnak hátramaradt részét és a főperjel kérésére kihirdetett néhány fontos fegyelmi intézkedést. Buzdító beszédéhez most is a napi evangélium, a naimi ifjú feltámasztásának elbeszélése szolgáltatott megható alapgondolatot. A monostor látogatásáról a helyi krónikás is megemlékezett.¹⁷²

Végül március 13-án, Feketevasárnap teljesen összetörve és kimerülve érkezett vissza székhelyére. Csak ekkor vette észre, hogy légzőszerveinek erős meghűlése következtében magas láz gyötörte, de azért elvégezte a nagyheti szertartásokat. Mivel közben megkapta Pázmány meghívóját a nemzeti zsinatra, állandó betegeskedése ellenére is április 5-én felkereste a székhelyétől alig három mérföldre fekvő remetei pálos kolostort, amelyben csupán négy rendtárs lakott a rendi vikárius, Zaics János főnöksége alatt. A vizsgálat megejtése után Tomkó még aznap visszatért Zágrábba.

Tomkó közvetlen tapasztalatairól levélben beszámolt Ingoli titkárnak.

A vizsgálat ismertetése után Tomkó a következő észrevételeket tette a rendi reform bevezetésével kapcsolatban. Valamikor a pálosrendnek a magyar korona fennhatósága alatt levő területeken negyvennél több kolostora volt. Ezekből mindössze tizenkét kolostor maradt fenn, de csak hétnek van konvent jellege, mivel a többi öt házban csupán egy-két szerzetes lakik. Úgy látta, hogy a nagyfontosságú reformügyet csak szakadatlan imádság és kitartó verejtékes munka segítheti végleges győzelemre. Mint biztató jelenséget emelte ki a rendi generális jámbor és példás életét, aki vizitációjára is elkísérte és szintén betegen tért vissza állandó lakhelyére. Megfigyelte, hogy már a vizitáció pusztá híre is némi javulást idézett elő a szerzetesekben. Megállapította, hogy a kolostorok bevételei nem oly csekélyek, hogy azokból ne tudnának tisztességesen megélni, de nem tűrhető, hogy a generálisok maguknak tartsák fenn a jövedelmek nagyrészét és az ország püspökeivel egyenlő külső pompában hivatkoznak, míg szerzeteseiknek ruhára sem jut.

Végül megjegyezte, hogy a lehető legnagyobb takarékossgal végezte a vizitációt. A kolostorokban étkezett, kivéve az utazás

¹⁷² Historia Monasterii Lepoglavensis. 114. l. Metropolitan Arkiv.

idejét, amikor menet és jövet Mirkóczy (Mircoci) köznemesnél vacsorázott és Varasdon Sámbar, szintén köznemesnél pedig ebédelt. Jelentésén kívül még jegyzőkönyvekben őrizte meg a vizitáció lefolyását.¹⁷³

Tomkó a nagyszombati zsinaton. Folytatja a vizitációt. Ayrei Vazul véleménye a végzett vizitációról.

Pázmány, mint Magyarország primása 1633 április 30-ikára nemzeti zsinatot hirdetett, amelyre a boszniai püspököt is meghívta. Meghívót kapott a zágrábi püspök, továbbá Vinkovics Benedek vál. pécsi püspök, zágrábi prépost és a zágrábi káptalan is.¹⁷⁴ A megyéspüspök és a káptalan Tomkót bízta meg képviselőtelével, aki tehát hármascimen jelent meg a zsinaton. Április 11-én elküldte Ingolinak a három kolostorban végzett vizitációról szóló jelentését és másnap már útnak is indult Magyarországra, noha 9-ike óta újból hó borította a horvát hegyeket. Az volt a terve, hogy egyúttal a magyarországi pálos kolostorokat is felkeresi. Minthogy a szerzetesek nem voltak hajlandók hozzájárulni utiköltségének fedezéséhez, kénytelen volt magára vállalni az út minden kiadását. Kellemetlenül érintette a szerzetesek szűkkeblűsége, annál is inkább, mivel a három kolostor vizitálásában, a természetbeli ellátáson kívül, alig 4 scudo kész kiadást okozott a rendnek. Azt remélte, hogy Magyarországon találkozik majd Vazul atyával, akinek felmentéséről még nem volt biztos értesülése, és vele együtt bejárhatja a magyar kolostorokat. Ellenkező esetben Pázmány elhatározásától tette függővé, hogy egyedül folytassa-e a vizitációt, vagy dolgavégezetlen visszatérjen Zágrádba. Már pedig ez utóbbi megoldás a vizitáció bizonytalan időre való elhalasztását jelentette volna.

Tomkó a nyugati határmenti városok érintésével április végén érkezett meg Nagyszombatba. Lendván (Lindavia) valószínűleg a várkastélyban szállt meg, mert pontosan vezetett kiadásai közt az

¹⁷³ A jegyzőkönyvek, amelyek az utasítás kérdőpontjai alapján a legnagyobb részletességgel tárták fel a kolostorok személyi, fegyelmi, vagyoni és társadalmi helyzetét, valószínűleg elpusztultak vagy ismeretlen helyen lapanganak. A Kongregáció megelégedett csupán azzal az általános áttekintéssel, amelyet a vizitátor Rómában írásban személyesen átnyújtott.

Fosco a vizitációt Eggerer Évkönyve idézésével (Lib. II. Cap. 46.) ismereti. I. m. 34. l.

¹⁷⁴ Péterffy : i. m. II. 322—33. l. — Hanuy : i. m. II. 394—95. l. — Tomkó nem mint apostoli követ, hanem csak mint a magyar püspöki kar tagja jelent meg a zsinaton. Arkiv IX. 246. l.

ottani kapusoknak (Janitores) kiosztott borravalók is szerepelnek. A török határ közelében fegyveres vitézek kíséretében tette meg útját. Sopronban ebédelt. Pozsonynál hajóhídon kelt át a Dunán. A fővárosból Szencen keresztül jutott el Nagyszombatba. Itt bér lakást vett ki.¹⁷⁵

A háromnapos zsinati tárgyalások folyamán a papnevelés kérdésével kapcsolatban megkísérelte, hogy egy bosnyák papnevelő felállításához Pázmány és a zsinat hozzájárulását megszerezze. A horvát fővárosba tervezett intézmény fenntartására a zágrábi egyházmegye területén fekvő régi ágostonrendi birtokoknak azt a még egyházi kézen levő részét szerette volna fordítani, amely abban az időben a horvát ferencesek tényleges tulajdonában volt. Azonban a püspök elgondolása több oknál fogva nem volt megvalósítható. A boszniai püspökség szávántúli részeiben egyedül a bosnyák obszervánsok végezték a lelkipásztori munkát, akik féltékenyen őrködtek, hogy világi pap ne jusson plébániához. Az egyházmegyének legfeljebb a Dráva-Száva-közben elterülő részéről lehetett szó, amelyet a Propaganda Kongregáció a szendrői püspök mint hódoltsági adminisztrátor és a skardonai püspök mint boszniai adminisztrátor között kitört szenvedélyes határvillongások lecsendesítésére az utóbbinak ítelt oda. Tomkónak meg kellett elégednie azzal, hogy a loretoi illir kollégiumban érvényesíthette egyházmegyéje jogait.

A papnevelés érdekében a zsinat elhatározta, hogy a főpapi hagyatékok tiszta jövedelmét a nagyszombati papnevelőre fordítja, ahol az esztergomi érseken kívül a többi püspöknek is voltak kispapjai és alapítványi helyei. Ennek az elhatározásnak a megvalósítását hatékonyan előmozdította az 1625-iki királyi diploma, amely sok küzdelem után, a primás, a nuncius és az udvari gyóntató nyomására, végre is megadta a főpapoknak a szabad rendelkezés jogát és megszüntette a *ius spolii* címen szedett királyi kamarai hasznót. Tomkó kifogás nélkül megszavazta az indítványt, ellenben Vinkovics azt kívánta, hogy a zágrábi püspökök hagyatékát a Monoszlay püspök által Bécsben alapított zágrábi egyházmegyei papnevelő fenntartására fordítsák.

A hódoltsági püspökök részéről erélyes tiltakozás hangzott el Massarecchi antivari érsek, a hódoltsági missziók apostoli helynöke ellen, akit azzal vádoltak, hogy jogtalanul beleártja magát püspökségeik ügyeibe. Különösen Lósy Imre váradi, Hosszutóthy László

¹⁷⁵ Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 76. f. 20r.—21r.

erdélyi, Nagyfalvy Gergely szerémi és Vinkovics Benedek pécsi püspökök szólaltak fel. Tudjuk azonban, hogy tiltakozásuknak nem volt komoly alapja, mert a Szentszék éppen azért szervezte meg a Belgrádban székelő missziópüspökséget, hogy a püspökeiktől elhagyott hódoltsági katolikusok lelki gondozását ellássa. Tomkó bizonyára meglepődéssel vette a püspökök hangoskodását, annál inkább, mert a hozzá érkezett hírekből arról értesült, hogy a telhetetlen Massarecchi több olyan plébánosra, köztük a diakovárra is kiterjesztette joghatóságát, akik az ő egyházmegyéjének folyamközi területén működtek. Megnyugtatta a püspököket, hogy az ő közbelépésére a Kongregáció majd rendet teremt a Hódoltságban. A zsinat befejezése után Bécsből írt levelében kérte a Kongregációt, hogy zabolázza meg az antivari érsek mérhetetlen kapzsiságát, azonban a Kongregáció nem válaszolt vádaskodására.

Ennél sokkal súlyosabb volt a zágrábi rituskérdés. Már az 1630-iki nemzeti zsinat Pázmány előterjesztésére kimondotta, hogy a primás joghatósága alatt levő összes egyházak tartoznak bevezetni a római breviáriumot és misekönyvet. Pázmány kieszközölte a pápától, hogy a hazai szentek és az országban különlegesen tisztelt szent pártfogók liturgiája továbbra is érvényben maradjon. A zágrábiak azonban ezekután is ragaszkodtak a régi hagyományaikat fenntartó helyzethez. Az 1633-iki zsinat kemény büntetések mellett újból elrendelte és elsősorban a megyéspüspökök köteletségévé tette a római liturgiai könyvek egységes bevezetését. A glagolit-misekönyvet kijavító Tomkó, Pázmány hűséges embere és lekötelezettje ebben a kérdésben szembeszállt a zágrábi káptalanban tömörült ellenzékkel, és annak vezérével, Vinkovics Benedek préposttal. Ez utóbbi egyik kanonoktársának küldött levelében gúnyosan emlékezett meg a boszniai püspök ebbeli szerepléséről. Ugyanakkor halasztást kért a káptalantól egy szőlőbirtok tulajdonjoga körül folyó perben, mivel mind a ketten, Tomkó és Vinkovics, már csak a kitűzött tárgyalási időpont után tudtak visszatérni székhelyükre.

Vinkovics prépost és a köréje csoportosult ellenzék az 1633-iki nemzeti zsinat után is tovább folytatta a harcot a régi szertartások megtartásáért. A következő év júliusában tartott egyházmegyei zsinaton a római rítus bevezetése ellen foglalt állást, sőt a trienti zsinat előírására hivatkozva, mely az ősi szokásokat tiszteletben tartja, a Szentszékhez fellebbezett. Francesco Barberini államtitkár Rómába hozatta a zágrábi székesegyházban használt mise- és zso-

lozsmakönyvet és azok tartalmát megvizsgáltatta a Sant'Officio Kongregációval. A Kongregáció különféle hibákat állapított meg bennük.¹⁷⁶

¹⁷⁶ Arkiv. X. 151—55., 82., 181. l. — Hanuy : i. m. II. 418—19. l. — Galla : i. m. 97—101. l. — A zágrábi papnövendékek a XVII. század folyamán a székeskáptalan felügyelete alatt működő zágrábi, bécsi és bolognai papnevelőkben, továbbá Nagyszombatban, Grácban, Bécsben és Rómában végezték egyházi tanulmányaikat. Az alábbiakban főképen a püspöki processzusokban elszórt adatok kiemelésére szorítkozunk.

Domitrovics Péter processzusában Micatius Miklós váradi püspök előadta, hogy a jelöltet 10 éves korában Magyarországra vitte iskoláztatás és a magyar nyelv elsajátítása végett. Kitérő jogi, filozófiai és teológiai képzettsége ellenére sem hiszi, hogy doktori fokozata volna, mert mi horvátok és magyarok, folytatta a püspök, nem törekszünk efajta fokozatok elnyerésére. A trienti zsinat rendelkezései értelmében a régi 32 kanonoki stallumból két stallum jóvedelmét a papnevelő fenntartására fordították, más két stallum jóvedelméből pedig az iskolamestert és az orgonamestert fizették. A másik tanu, Ergely Ferenc veszprémi püspök, királyi tanácsos és a zágrábi káptalan tagja még akkor ismerte meg a püspökjelöltet, amikor az mint az egyházmegye növendéke Bécsből visszatért Zágrábba. A következő tanu, gersei Pethő Gergely világi főúr, hallomásból tudta, hogy a jelölt Bolognában tanult teológiát. Arch. Secr. Vat. Proc. vol. 14. f. 100r.—129v. — Domitrovics 1621 augusztus 24-én a zágrábi káptalan belterületén levő Szűz Mária-prépostság javadalmát lekötötte a papnevelő fenntartására és eme rendelkezéséhez 1624 július 8-án a király megerősítését is megszerezte. Orsz. Lev. Collat. vol. 133. 288. l. — Petretics Péter zágrábi kanonok, majd püspök 1637 július 28-án, amikor tanuvallo-mást tett Cseh Ferenc vál. pécsi püspök processzusában, a bécsi horvát szem-nárium igazgatója volt. Arch. Secr. Vat. Proc. vol. 47. f. 173r.—193v. — Ugyan-azon év december 30-án Bogdán Márton zágrábi prépost, később püspök Böythe Miklós vál. szerémi püspök processzusában azt vallotta, hogy mintegy 25 évvel előbb a jelölttel együtt tanult a gráci egyetemen. A jelölt a zágrábi egyház-megyének Magyarországra eső részén, Alsólendván született. Hasonlóképen tanuskodott Dobronoky György jezsuita a soproni ház előljárója is, aki szintén ezen a vidéken született és a jelölttel együtt tanult. A jelölt a gráci egyetemen fényes eredménnyel filozófiai bakkalaureátust szerzett, a tanu jelen volt ava-tásán. A processzus több oklevélmásolatot tartalmaz. Galla : Pázmány-leve-lek. 89—91. l. — Bogdán Márton zágrábi processzusában Dianezevics Miklós éneklőkanonok előadta, hogy a káptalan területén elhelyezett papnevelőben tizenöt kispap van. Bogdán Grácban végezte a filozófiát és a teológiát, majd vele együtt hallgatta a jogot Bolognában. Hasonlóképen vallott Turkovics jezsuita beidézett tanu. Arch. Secr. Vat. Proc. vol. 43. f. 631r.—642v. — Petretics zágrábi processzusában Ivanics Tamás előadta, hogy amidőn Vinkovics Benedek püspökkel Bécsben járt, a jelölt az ottani horvát papnevelő előljárója volt, amelyben egykor a teológia három évét is végezte. Miután Bécsben pappá szentelték, a zágrábi és a nagyszombati papnevelőkben működött. A tanu szerint a zágrábi növendékpapság a káptalani istentiszteleteken segédkezett. A másik tanu, Pottak János kanonok, a bécsi horvát szemináriumnak két év óta elő-járója, a harmincas évek elején a vál. püspök vezetése alatt kezdte tanulm-nyait a zágrábi papnevelőben. A vál. püspök teológiát és jogot Bécsben hall-gatott. A zágrábi káptalanban nincs teológus-kanonoki stallum, mert a morá-list a helybeli jezsuita kollégiumban tanítják, ahol az előző püspök erre a célra

Ezen idő alatt Pázmány sem volt rest, hogy a nemzeti zsinat határozatának az elfogadására kényszerítse a zágrábiakat. Felelőségre vonta Ergely Ferenc megyéspüspököt az ellenzékkal szemben tanusított elnézéséért és az ellenállás vezéreinek szigorú megbünte-

alaptványt tett. A szemináriumban állandóan 18—20 kispap van, a bécsi horvát szemináriumban 8—10, a bolognai kollégiumban világi növendékek is vannak, a római német-magyar kollégiumban az egyházmegyének két alapítványi helye van. Grosser Tamás, a bécsi Szent Pongrác-papnevelő rektora előadta, hogy három éven át a morális tanára volt a zágrábi jezsuita kollégiumnak, ahová az egyházmegyei kispapok ájtáltak az előadásokra. U. o. vol. 50. f. 979r.—999v. — Petretics vál. kalocsai érsek processzusában Bundics Pál kanonok előadta, hogy a bécsi horvát papnevelő curatora, tanulmányait Zágrábban végezte és a jelölt mellett udvari papként működött. U. o. vol. 65. f. 248r.—259v. — Borkovics Márton püspök székfoglalásának idején is csak 18—20 növendék volt a zágrábi papnevelőben. Ott tanult négy évig filozófiát és casusokat az egyik beidézett tanu, Schetari Márton szerpap, aki a kihallgatás idején bizonyára a bécsi horvát intézet tagja volt. U. o. vol. 67. f. 870r.—884v. — Mikulics Sándor Ignác püspök processzusában Babocsay János kanonok szerint a zágrábi papnevelőben már 25 kispap végzi tanulmányait. A vál. püspök a bécsi egyetemen tanult abban az időben, amikor a tanuként kihallgatott Mark Mihály jezsuita volt a hittudományi kar dékánja. U. o. vol. 85. f. 899r.—909v. — Mikulics utóda, Seliscsevics István processzusában kihallgatott Patacsics Boldizsár, a magyar kir. kancellária tanácsosa előadta, hogy a püspökjelölt összes filozófiai és teológiai tanulmányait a bécsi egyetemen végezte, azonban nem tudta, szerzett-e doktori fokozatot, mert a magyar nemesek nem sokat törődnek hasonló fokozatokkal. A zágrábi szemináriumban már 30 kispap készült hivatására és számuk a felszabadító háborúk után állandóan emelkedett, mert Mikulics püspök 5000 frt alapítványt hagyott a papnevelő fejlesztésére. A processzusban szereplő másik tanu, Koosz János kanonok, a bécsi papnevelő rektora előadta, hogy a zágrábi jezsuitáknál tanult, majd a zágrábi szeminárium tanára volt. Az új püspök filozófiai és teológiai tanulmányait mint a bécsi horvát papnevelő növendéke a császári egyetemen végezte. Az intézetbe csak törvényes származásúakat vettek fel. A jelölt más és más helyen vette fel az egyházi rend különféle fokozatait: a kisebb rendeket a bécsi Szent István-dómban, a szubdiakonátust a nagyszombati jezsuiták templomában, a diakonátust az ottani főtemplomban, végül a presbiterátust a győri székesegyházban Széchenyi György püspöktől. U. o. vol. 89. f. 547r.—560v. — Braikovics Márton zenggi és modrusi püspök zágrábi processzusában Bedekovics Miklós zágrábi kanonok, a bécsi horvát papnevelő rektora azt mondotta, hogy a jelölt a teológia elvégzése után a kánoni és a polgári jogból felsőbb tanulmányokat folytatott a nagyszombati egyetemen és a magyar főurak ajánlására nyerte el a király kinevezését a zenggi püspökségre. A másik tanu, Csernkovics Ferenc ezredes, a báni milícia kapitánya nyilatkozata szerint a püspök, miután a gráci egyetemen elvégezte a filozófiát, a nagyszombati egyetemen teológiai doktori fokozatot szerzett. Ugyanígy nyilatkozott a harmadik tanu, Patacsics Boldizsár is. U. o. vol. 97. f. 472r.—485v. — Vernics Ferenc József zágrábi általános helynök, majd szerémi püspök a bécsi horvát szeminárium növendéke volt és 1702-ben Hevenessy Gábor dékánása idején, miután Kollonics Lipót primásnak ajánlott doktori thesiseit dicséretesen megvédte, filozófiai doktorátust szerzett. U. o. vol. 106. 330r.—352v. — A zenggi püspökség kispapjai Grácban, Fiumében és Zágrábban tanultak. U. o. vol. 80. f. 626r.—641v.

tését kívánta. Ugyanakkor azt kérte a pápától, hogy a római mise- és zsolozsmakönyv kötelező bevezetését rendelje el a zágrábiaknak. Hivatkozott arra, hogy Ergely a maga részéről már utasította segédpüspökét, az örökvárosban tartózkodó Tomkót, hogy a római rítus kötelező bevezetését kérelmezze a Szentszéktől. A kérdés feldolgozásával megbízott Paolucci prelátus és Maraldi brévetitkár Pázmány kérelmének kedvező elintézését javasolták az államtitkárnak. Barberini bíboros szeptember 12-én elfogadta javaslatukat és előterjesztést tett a pápának a bréve elrendelésére.

A pápai rendelkezés október havában meg is jelent és úgyszólván szóról szóra Pázmány szavaival rendelte el a római mise- és zsolozsmakönyv kötelező bevezetését a zágrábi egyházban.

Az események mutatják, hogy Vinkovics csendes ellenállása miatt még a pápai rendelet után sem ment olyan könnyen a római szertartáskönyvek bevezetése.¹⁷⁷

Tomkó útközben ellátogatott a Sopron mellett levő pálos kolostorba, továbbá Pozsony-Máriavölgybe, az egyetemes rendi káptalanok hagyományos színhelyére s így öt kolostor vizitációs jegyzőkönyveivel érkezett Nagyszombatba. Pázmány, mihelyt a püspök közeledéséről értesült, pálos szerzetes által magához kérte a császárvárosban időző Vazul atyát, aki ugyanazon a napon érkezett az érseki városba, mint a vizitátor a főperjel kíséretében. A vizitátor felmutatta Pázmánynak és a vizitátortársnak, aki akkor még nem kapta meg a Kongregáció felmentő határozatát, az öt kolostor vizitációjáról felvett jegyzőkönyveket és behatóan megbeszélte velük a jövőben követendő eljárás fontosabb szempontjait. Vazul atya figyelmesen áttanulmányozta az iratokat és az érsek kérésére írásban is lerögzítette észrevételeit. Pázmány közölte azokat a püspökkel és átadta neki a szerzetes kezeírását. Pázmány és Tomkó szereték volna, ha az atya részt vesz az elefánti kolostor vizitációjában, de a szerzetes, a napról-napra várt felmentésére hivatkozva haladéktalanul visszatért Bécsbe.

A szerzetes május 7-én Ingolinak is beszámolt a jegyzőkönyvekből szerzett benyomásairól. Általánosságban nagy megelégedéssel nyilatkozott a vizitátor buzgóságáról és tapintatáról, amellyel a kényes és széleskörű megfigyelést igénylő munkát végezte. Azonban kifogásolta, hogy az egyes kolostorok vizitációja takarékosági okokból szinte villámgyorsan zajlott le (in similitudinem fulguris coru-

¹⁷⁷ Barberini Lat. vol. 6900. f. 83rv., f. 84rv.

scantis) és a vizitátornak nem volt elegendő ideje ahhoz, hogy tapasztalatait nyugodtan felfogja és feldolgozza. Az elsietett munka, mondom, olyan, mint a márciusi hóesés : nem tartós. Azután gyökeres változtatást sürgetett a rendi vagyonkezelésben, mert a személyi kihallgatásokból kitűnt, hogy a szerzetesek mindenütt elégedetlenek anyagi helyzetükkel. Az alantasok nem kapják meg azt, ami őket a szabály szellemében megilleti, az előljárók pedig visszaélnék a közösség javaival. Ha ebben a tekintetben rendet teremtenek, a szerzetesek könnyebben hajlíthatók kötelességeik önkéntes teljesítésére. Helyeselte azokat a fegyelmi intézkedéseket, amelyeket a vizitátor az egyes kolostorokban a kiáltó visszaélések megszüntetésére tett, de azoknak csak abban az esetben jóvolt állandóságot, ha a szerzetesek közös akarattal elfogadják. Ezért hangoztatta a káptalanok állásfoglalásának szükségességét. Végül azt tanácsolta, hogy az ő helyébe nevezzék ki vizitátortársnak a rendi generálist, mert azt tapasztalta, hogy a szerzetesi megújodásnak őszinte barátja. A szerzetben mindenki szereti és becsüli. A vizitáció befejezése után még egy ideig megtarthatná megbízatását, amíg a rend teljesen magába nem szívta a reform szellemét.

Tomkót, mint május 14-én Ingolihoz írt leveléből kitűnik, igen boldoggá tette az érsek és a szerzetes elismerő nyilatkozata. A generális kíséretében meglátogatta az öt mérföldre fekvő felsőelefánti kolostort, majd Pöstyénben elbúcsúzott a primástól, aki a zsinat berekesztése után néhány napra odaköltözött. Mivel egyrészt a lengyel-muszka hadjárat, másrészt meg a lengyel pálosok részéről megnyilvánuló ellenállás miatt nem vállalkozhatott a lengyelországi kolostorok vizitálására, Pázmány és Vazul atya tanácsára visszatért Horvátországba és elhatározta, hogy addig is, míg a lengyelországi helyzet tisztázódik, sorra felkeresi a tengermentéi apró kolostorokat. Ugyanakkor Gruskovics generális Pázmány óhajára Lengyelországba utazott, hogy a szerzeteseket a reform ügyének megnyerje. Tomkó a vizitációs ügy fejlődését bejelentette János Albert krakói bíborosnak, a lengyel király testvérének, Onorato Visconti lengyelországi nunciusnak, végül a császári udvarban működő rendes és rendkívüli nunciusoknak, akik a maguk részéről egyöntetűen helyeselték a magyar bíboros elhatározását.¹⁷⁸

¹⁷⁸ 1632-ben lett in pectore bíboros, de már 1634 december 29-én meghalt. Atyja III. Zsigmond, testvére pedig László király volt. — Visconti larissai püspök 1630—35 között volt lengyelországi nuncius. — A bécsi nuncius Rocci patrassói érsek, a rendkívüli nuncius Grimaldi, seleucia érsek volt. Gauchat : i. m. 23., 25., 167., 216., 276., 311. l.

Tomkó meglátogatja a bécsújhelyi kolostort, Sopronban találkozik Bethlen Gábor özvegyével, Csáktornyan át visszatér Zágrábba.

Tomkó május közepén Bécsbe érkezett, ahol több napot töltött és 19-én folytatta útját. Bizonyára Pázmány közbenjárására a király tanácsosává nevezte ki és számára évi 400 forint tiszteletdíjat állapított meg. A pozsonyi kamara június 2-án az uralkodó utasítására felszólította Rauch Dániel nedelici harmincadost, hogy a tiszteletdíjat a főpapnak nyugta ellenében utalja ki.¹⁷⁹

Tomkó a jezsuiták által vezetett pápai papnevelőben meglátogatta a három rendi kispapot, akik azokon az ingyenes alapítványi helyeken végezték tanulmányaikat, amelyeket még XIII. Gergely pápa a római magyar papnevelő részére visszavett birtokok kárpótlásaként engedélyezett a rendnek. A kispapok Seligovics Mátyás, Kuttner Ágoston és Skotnicki Alfonz voltak.

Seligovics az előző ősön mint a logikára beiratkozó növendék Winischek Oszvald helyét foglalta el, aki mint Artium ac Philosophiae Magister és felszentelt pap hagyta el a kollégiumot. A jezsuiták megítélése szerint Oszvald ritka képességet mutatott a bölcsélet iránt. Utódja is kitűnt a filozófiában és 1635-ben az elsők közt szerezte meg ebből a tárgykörből a baccalaureátust.

Kuttner 1631-ben a bécsújhelyi kolostorból jött a kollégiumba. 1635-ben még ott tartózkodott. Skotnicki lengyel származású volt. 1635-ben visszahívták a bécsújhelyi kolostorba, ahol pappá szentelték.¹⁸⁰

A vizitátor az utakat ellepő zsoldosok garázdálkodásai miatt feladta a felsőausztriai rannai pálos rendház vizitálásának a tervét és Bécsből egyenesen Bécsújhelyre ment. Itt a kolostor a város belsejében volt a császári várkastély közelében. Tomkó ennek a kedvező helyzetnek tulajdonította az osztrák kolostor kivételesen jó szellemét.

Sopronban találkozott Brandenburgi Katalinnal, Bethlen Gábor özvegyével, aki a máriacelli búcsújárásáról tért vissza. Május 22-én, Szentháromság vasárnapján a várostól nem messze levő pálos kolostor templomában főpapi misét énekelt, amelyre a fejedelmét is meghívta. Mise után Nagyfalvy Gergely szerémi püspök, aki a győri káptalan megbízásából éppen Sopronban tartózkodott, magyar prédikációt mondott, amelyet a fejedelmé is meghallgatott. A környékbeli jobbágyoknak, akik nagyszámmal sereglettek össze a búcsúnapra, Tomkó horvátul prédikált. Ugyanakkor a

¹⁷⁹ Orsz. Lev. Exped. Camer. vol. 318. T. Jun.

¹⁸⁰ Galla : i. m. 77—82. l.

közeli temetőben német prédikáció volt, azonban a fejedelemszony a hűvös idő miatt, másrészt, mert a búcsújárás fáradalmi megviselték egészségét, nem hagyta el a templomot. Mindenki üdvös benyomást tett mélységes jámborságával.¹⁸¹

Sopronból Csáktornyára vezetett Tomkó útja. A helység, írja a vizitátor, a Zrínyiek birtoka és megerősített fészke a Mura és Dráva folyók közében. Lakói túlnyomó részben protestánsok, a kevés katolikus csak nemrég tért vissza az ősi hitre. Május 26-án, Úrnapján, Tomkó szentmisét énekelt és megtartotta a szentségi körmenetet, melyet azon a helyen emberemlékezet óta nem láttak. A körmeneten az egész helység részt vett, katolikusok és más-vallásúak egyaránt a mindkét nembeli nemesség tekintélyes csoportjával. A körmenet után Tomkó szentbeszédet intézett a nagyszámú hallgatósághoz, amelynek egy része kiszorult a szabadba az egybéként tágas templomból. Mivel hallgatóinak a többsége protestáns volt, a katolikusok vigasztalására és lelkesítésére a kálvinizmus és a luteranizmus hiúságáról szólt és kifejtette a katolikus vallás felsőbbségét. A protestánsok türelmesen és meghatódottan hallgatták szavait, sőt a szentbeszéd után hálásan meg is köszönték a tanítást. Azt mondták, hogy a vallási dolgokban eddig félrevezették őket. Az előkelőbbeket meghívta ebédre a kolostor közös ebédlőjébe és étkezés közben egy katolikus plébános ügyesen fel-tett kérdéseire válaszolva vallási vitát rendezett, amelyet nagy érdeklődéssel hallgattak végig. Búcsúzáskor az egyik nemes hálája jeléül aranyozott ezüsfogantyús díszbottal ajándékozta meg. Ebéd után a püspök hintóba szállt és állandó havazásban két napi keserves út után megérkezett Zágrábba.

Mivel egyik római ismerőse, Spudeo doktor arról értesítette, hogy a lengyel király kúriai ügyvivője mindenféle mendemondákat hirsztelt róla a pálos kolostorok látogatásával kapcsolatban, megküldötte Spudeónak a most befejezett negyvennapos körútjáról készített elszámolást. Az iratból kitűnt, hogy kölcsön vett hatfogatú hintón utazott, de a folytonos emelkedések és hegyszorosok miatt kénytelen volt még két kisegítő lovat is igénybe venni. Kíséré-tében volt Márk unokaöccse, mint udvaripap és szertartásmester, egy világi köznemes, mint gondnok, titkár és kancellár, továbbá egy közös inas mindnyájuk részére. A hintónál négy szolga, két kocsis és két kísérő teljesített szolgálatot. Mindössze tehát nyolcan

¹⁸¹ Chobot : i. m. 569. l.

voltak. A negyven napból hármát a zsinaton és tizennégyet a vizitált kolostorokban töltött, a többi napokon saját költségén élt kíséretével együtt. Egy-egy ember és ló napi eltartására átlag fél magyar forintot véve alapul, egyszáznyolcvan forintba került az utazás. Ebbe az összegbe Tomkó belefoglalta a napibéreket, a lópatkolásokat és egyéb kisebb költségeket is. Ezen főtételen kívül kisebb rendkívüli kiadásai is voltak. A lendvai személyzetnek kiosztott egy tallér borraivalót, a fegyveres kíséretnek három tallért, ami hat forintnak és öt garasnak felelt meg. Két ízben szénáért kiadott összesen tizenöt garast. Sopronban ebédért négy forintot és öt garast, egy faluban vacsoráért négy forintot, egy másik faluban ebédért két forintot. A dunai átkelés tizenöt garasba került. Szencen két forintot adott ki. Nagyszombatban szállásért és vacsoráért kilenc forintot fizetett. Az elefánt-pöstyéni út két forintba került. A magyar-osztrák út kiadásai tehát kettőszáz és fél pengőre rúgtak.

Tomkó kiemelte, hogy az ő egyszerű úti felszerelésével szemben a jámboréletű rendi generálisnak hintaja, könnyű kocsija, tizenkét lóva és ugyanannyi tagú személyzete volt szerzetesekből és cselédségből. Az utazás folyamán, kivéve a kolostorokban töltött időt, az összköltségek felét neki kellett fedeznie, pedig a hintó és a lovak a megyéspüspök tulajdona voltak. A rendtől mindössze harminc magyar forintot kapott a tengeremelléki út költségeinek a fedezésére. A helyzet megvilágítására megemlítette, hogy a generális évenként több mint kétezer ducátust vesz fel személyes kiadásainak fedezésére a magyar- és horvátországi elenyészett kolostorok birtokainak jövedelméből, azonfelül saját személye és személyzete részére még természetbeli teljes ellátást is kap a lepoglavai és elefanti kolostorokban, amelyek a mindenkori generális székhelyeiül szolgálnak.

A vizitátor mindezt azért tárta fel, hogy a Kongregációt meggyőzze a rend fizetőképességéről és tisztázza magát a lengyel szerzetesek vádja alól, akik a vizitációtól való idegenkedésükben felesleges kiadásokkal vádolták őt a Szentszéknél. Érthető, hogy napról-napra nyugtalanította őt a folyton növekvő kiadások megtérítésének a kérdése. A Kongregáció a rendre hárította a terhet, de Tomkó nem tudta rákényszeríteni a rendet az előírt kötelezettségének a teljesítésére. A vizitáció pénzügyi része később is sok kellemetlenséget okozott a püspöknek.¹⁸²

¹⁸² Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 75. f. 227r.—28v. ; f. 230r.—31r. ; f. 237r.—39v. — Vol. 76. f. 20r.—21r.

A tenger melléki kolostorok vizitációja.

Tomkó alig három hetet töltött székhelyén. Június 18-án újból útra kelt, hogy elvégezze a tenger melléki pálos kolostorok vizitációját. Negyedmagával és megfelelő szolgaszeméllyel hat nap alatt elérte a tengert. A török határ közelében négy napon át fegyveres kíséret őrködött felettük. Mivel a vizitáció folyamán alig vehette hasznát szekérnek és lovaknak, csak szűkebb környezetével fogott munkájához. Valószínűleg Fiumében még vizitátortársa, Goriziai Vazul csatlakozott hozzá.

A tengerparton dél felé haladva július 1-én felkereste a cirquenicei kolostort, amely a magyar korona fennhatósága alatt és a Zrínyi grófok birtokában volt. A kolostorban, amelyet a közelmultban lezajlott velencei háború¹⁸³ alaposan megviselt, csak két felszentelt papszerzetes és egy világi szolga élt. A kolostor várszerűen volt építve és a lakószobák egy részét világiak foglalták el. Ezen a helyzeten egyelőre nem lehetett változtatni, annál inkább, mert a kolostorhoz tartozó birtokok részben a világi kegyurak, részben a tersatói ferencesek kezén voltak, akik viszont bérbe adták a maguk részét.¹⁸⁴ A szükséges intézkedések közlése után másnap a Frangepánok birtokán meglátogatta a Castell Nuovo közelében levő kolostort. Mivel a kolostor a velencei háborúban leégett, vagyonát pedig a szomszédok és a kegyurak elharácsolták, csak egy szerzetespap élt az elhagyatott falak között. A vizitátor bízott abban, hogy a vagyon egy részét sikerül rövidesen visszaszerezni.

Zengg felé haladva a tengerparton két elpusztult és elhagyott kolostort talált parlagon heverő földekkel. Ezek is a háború áldozatai voltak, éppen úgy, mint a Porto-Re-i kolostor Bucari és Cirquenica között. Néhány évvel előbb Giovanni Battista Pallotto volt bécsi nuncius az örökvárosba visszatértében mélységes fájdalommal szemlélte ez utóbbi kolostor siralmas állapotát.¹⁸⁵ Mind az öt kolostor az egyesített modrus-zenggi egyházmegye¹⁸⁶ területén volt.

¹⁸³ Orsz. Lev. Index Documentor. Ecclesiasticor. Camer. Fasc. 51. N. 44., 52. — Battistella : i. m. 645—79. l.

¹⁸⁴ A különféle pálos kolostorok adatait lásd : Kísbán : i. m. helyenként.

¹⁸⁵ Galla : i. m. 45., 57., 58., 68., 78., 79. l. — A bíboros tengeren utazott Anconába. A balkáni és hódoltsági hitlejlesztők is ezen a városon keresztül közelítették meg Rómát.

¹⁸⁶ Az egyházmegye helyzetéről különösen a püspöki processzusokból meríthetünk értékes adatokat. Megelégszünk két processzus felhasználásával. Szmolianovics János vál. püspök processzusában (1666) Francesco Giovanni

Tramolini velencei származású tanu ezeket mondotta. Zengg Dalmáciában, Modrus Horvátországban van. Az előbbi körülbelül egy olasz mérföldnyi területen fekszik, 400 lakóházzal és 4000 lakossal. A magyar király fennhatósága alatt van. Járt ott néhány évvel előbb a Zrínyi gróffal, a tenger mellék főkapitányával, akinek a szolgálatában állott Bucariban. Modrust a török annyira elpusztította, hogy már csak a házak romjai láthatók. A tanu többször megfordult a városban. A zenggi székesegyház védőszentje Szent György. A templom rosszkarban van. Mindig úgy hallotta, hogy a püspökség az esztergomi (!) szuffragáneusa. A székeskáptalan nyolc kanonokból és egy főesperesből áll, aki a püspök után következik. A székesegyházban még hat pap és kispap teljesít szolgálatot. A főesperes jövedelme a zenggi bortized egy része: kilenc korsó bor évente, míg a püspök két akót kap. A kanonokok úgyszólván csak a misepénzekből és a temetési illetményekből élnek, ugyanis plébánosi teendőket is végeznek. A zenggi székesegyház felszerelése nagyon hiányos. Van orgonája, keresztelőkútja, harangtornya két-három haranggal; a temető a templom körül van. A sekrestyében néhány ereklyét őriznek. Mivel a püspöki palota romokban hever, az elhunyt püspök, Mariani Péter állandóan a pólai egyházmegyéhez tartozó Fiumében lakott, amely alig egy puskalövésnyre van a püspökség határától. A püspök modrusi jövedelme főképen borból, amit a Zrínyiek szoktak megvenni, évi 1000 frt. Zenggben két kolostor van: a pálosoké és a ferenceseké. Amott két felszentelt pappal, emitt öt-hat pappal. A székesegyházban két vallásos testvérület működik, az egyik az Oltárizsentség, a másik Szent György tiszteletére. A következő két tanu, Simontornay István, Zrínyi Péter bán sopronpulai születésű alkalmazottja és Groskovas Gergely ogulini plébános a jelöltreől mondtak érdekes személyi adatokat. Arch. Secr. Vat. Proc. vol. 64. f. 557r.—73v. — Dimitri Jácint vál. püspök processzusában (1680) Petrus de Buffalis trauai székesegyházi kanonok ezeket mondotta. Zengg Dalmáciában van, noha a magyar király fennhatósága alatt levő országrészt Horvátországnak nevezik. A tengerparton fekszik ősi falaktól körülveve, domb és síkság között. 400 lakóháza és 4000 lakosa van, akik megtartották katolikus vallásukat, noha az egyházmegye területéről számos szakadár jár be a városba. Két ízben több napot töltött a városban. Hallomásból tudja, hogy Modrust a török csaknem teljesen elpusztította és elfoglalta az egyházmegye nagy részét. A zenggi székesegyház régi stílusban épült, alig közepes nagyságú, a sekrestyénél javításra szorul. A lelkipásztori teendőket kanonok végzi. A rezidencia is kisméretű épület. Szmolianovics szokta volt mondani: «se vivere ex incertis magis quam de certis». Papnevelő nincs, a kispapok a fiumei vagy a zágrábi intézetekben végzik tanulmányaikat.

A következő tanu Nicolaus Matthias Illyanovich Illyriae Haereditarius et Dux Liburniae a következőket adta elő: Zengg sziklás hegyek alatt van 400 apró házikóval (domunculas), 4000 lakossal és császári helyőrséggel. A város valamikor családjának ősi birtoka volt, a tanunak ma is van birtoka a város közelében. A püspökség területén rengeteg szakadár és török lakik. A székesegyház nagyon szegényes (paupercula). Az archidiaconus vagy archipresbyter a püspök után következik. Valamikor 100 frt volt a jövedelme. A hat kanonoknak körülbelül 100 frt a közös jövedelme. A plébánosi teendőket az egyik kanonok végzi. Azonkívül még nyolc pap működik javadalom nélkül, kettő pedig csekély javadalmazásban részesül. A tanu 600 frt-ot kért a császártól a székesegyház helyreállítására. A püspöki palota alig néhány lépésnyire van a templomtól. Az előd csak nagyobb ünnepeken jelent meg a székvárosban. Tényleges jövedelme alig éri el a 300 frt-ot, de ha rendszeresen befolyyna, úgy elérné a 3000 frt-ot is. A tizedekből befolyó jövedelem évről-évre változik a termés minősége és bősége szerint. Modrus városa felében a töröké, felében pedig a

Zengg belvárosának igen alkalmas helyén elhagyott kolostor állott, amely eredetileg a domonkosoké volt, de később az ágostonrendiek lakták. Ez utóbbiak a rendjükből való megyéspüspökök¹⁸⁷ meghívására foglalták el az épületet, azonban néhány évvel a vizitáció előtt kénytelenek voltak azt dicstelenül elhagyni. Tomkó lelkében fellobbant a gondolat, hogy az üres épületet megszerzi a pálosok számára, akiknek a XIV. század végén két kolostoruk is volt a városban. Úgy képzelte, hogy a városi környezet megóvjá majd a szerzeteseket a fegyelmi lazaságtól, amint azt Bécsújhelyen tapasztalta. A szerzetesek, ha egyszer gyökeret vertek, jó hatással lesznek a környékbeli apró pálos kolostorok szellemére, másrészt bekapcsolódhatnak a városi lelkipásztorkodás munkájába. A városnak ugyanis iskolamesterekre és hitszónokokra volt szüksége, amilyenekben a rend annyira bővelkedett, hogy nem tudta őket megfelelőleg elhelyezni. A városban működő ferencesek lanyhasága csak buzdította a vizitátort elgondolásának megvalósításában. Tomkó felkereste tehát Agatics János megyéspüspököt és a város vezetését, akik meg is ígérték, hogy mihelyt visszatér a velencei területen levő kolostorok vizitációjából, nyomban megkötik a pálosok letelepítésére vonatkozó szerződést.

császáré. Olyan szegény és elhagyatott, hogy a helybeli főesperes sem lakhatott ott. Mindössze egy pap tartózkodik a városban és egy szegényes kis templomban misézik (*ecclesiuncula depauperata sicuti spelunca propter Turcas*).

Kraglics Ágoston ferences tartományfőnök azt állította, hogy a zenggi kanonokok kijelentése szerint a püspökség az esztergomi érsek szuffragáneusa. Mind a két székvárosban számtalanszor megfordult. A magyar király fennhatósága alatt állanak. U. o. vol. 80. f. 626r.—41v. — Gauchat : i. m. 309. l. — Braikovics Márton püspök processzusa : u. o. vol. 97. f. 472r.—85v.

¹⁸⁷ Agatics utóda Mariani Péter lett. Pápai kinevezésével kapcsolatban a bécsi nuncius 1640 december 11-én a regensburgi birodalmi gyűlésről azt jelentette a Kongregációnak, hogy Lippay magyar kancellár megítélése szerint Mariani alkalmas a püspökség kormányzására. Azonban a megerősítés egyelőre elmaradt. 1642 augusztus 12-én Mariani Fiuméből megsűrgette bulláját és értesítette Ingolit, hogy már letette az előírt püspöki esküt. Ingoli szeptember 13-án adott válaszában megígérte ugyan, hogy támogatni fogja ügyét a Kongregációban, mégis Pietro Giacomo Favilla kúriai ügynök értesítése szerint a királyi kinevezés kérdése körül újból fellángolt viták miatt a bulla expedálása elmaradt. Végül a Kongregáció 1643 december 7-én hozzájárult a bulla kiállításához. Ugyanakkor a püspök kérelmére szentelési facultásokat adott a zágrábi, gorizai és varasdi jezsuita kollégiumokban tanuló kispapjainak, akik az előző években még püspökökük megkerülésével kértek szentelési felhatalmazást. 1645-ben a püspök házassági esetet terjesztett fel a Kongregációhoz. Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 82. f. 1r., f. 16v., f. 110r. — Vol. 85. f. 319r., f. 332v. — Vol. 87. f. 111r.—114v. — Acta vol. 15. f. 484rv., f. 486v.—87r. — Gauchat : i. m. 309., 380. l. — Fosco : i. m. 34. l. — Marianiról : Arch. Secr. Vat. Proc. vol. 51. f. 79r.—101v.

Tomkó boldogan hagyta el a várost és rövidesen a velencei köztársaság fennhatósága alatt levő dalmát területre lépett. Július 9-én Zarában felkereste a köztársaság ott állomásozó tábornokát, aki figyelmeztette őt, hogy addig ne hagyja el a várost, amíg a velencei szenátus engedélyét meg nem kapta. Kérésére a tábornok beleegyezett abba, hogy szülővárosában, Sebenicóban várja be a szenátus válaszát. Helyzetéről ismételten értesítette Ingolit. Azonban multak a hónapok és Tomkó gyakori sürgetései ellenére sem kapott döntést. Végre is szeptember 7-én Lesinában felkereste a tábornokot és személyes tapasztalatból meggyőződhetett róla, hogy a köztársaság kormányának néma magatartása az ő személye ellen irányult. A Signoria ugyanis még visszaemlékezett a vizitátor sebenicói viselkedésére és a sebenicói püspökség betöltése körül keletkezett ellentétekre. Mivel a Szentszékre való tekintettel az ügynek elutasító válasz formájában való megoldásától tartózkodni kívánt, halogatással tért ki az engedély megadása elől. A vizitáció gondolata sem volt kedves előtte s azzal az ürüggyel, hogy a Szentszék diplomáciailag nem készítette elő Tomkó működését, csendes mesterkedéssel állott útjába a vizitáció lefolytatásának.

Tomkó, amint belátta, hogy hiába vesztegel a köztársaság területén, távozási engedélyt kért a tábornoktól, amit meg is kapott, de az engedély megadásának körülményeiből is észrevehette, hogy a velencei kormány nem volt megértéssel személye és a vizitáció ügye iránt. Visszatért poggyászáért Sebenicóba, 10-én elbúcsúzott rokonaitól és ismerőseitől és elkerülve a velencei fennhatóság alatt levő Veglia szigetét, ahol egy kisebb pálos rendház volt, Zenggbe, majd onnan Fiuméba a püspökhöz hajózott és részletesen megtárgyalta a pálosok telepítésének a feltételeit.

Fiuméből áthajózva az isztriai partokra, szeptember 15-én Moschiena környékén behatolt a félszigetre és a következő két napon meglátogatta a Lago d'Arsa közelében épült csepicsi Szűz Mária kolostort (Sancta Maria ad Lacum), amelyben, noha a háború elpusztította és birtokait eltulajdonították, mégis két felszentelt papot és egy kispapot talált.

A hónap 20-án nyugati irányban haladva elérte a rendtartomány központját, az erdőkoszorúzza Szent Péter kolostort (San Pietro in selve), ahol több napot töltött. Kihallgatta a tartományfőnököt, az ott működő három felszentelt papot, egy fogadalmas kispapot és két noviciust. A házkörüli teendőket szerzetes testvérek híján világi cselédség végezte. Ezt a kolostort is nagyon megviselte a

háború: ősrégi templomát, oltárait és temetőjét megszenteltségtelenítették, harangjait elvitték a katonák. A püspök a temetőben és a templomban elvégezte a kiengesztelés szertartását, (reconciliatio), újraszentelte az oltárokat és megáldotta a két új harangot, kántorböjtben papszentelést végzett, végül megbérmálta a kolostor jobbágyait.¹⁸⁸

Szeptember 26-án elzarándokolt a néhány mérföldnyire fekvő ősrégi Mária templomhoz, a környék kedvelt búcsújáróhelyéhez, ahol a Szent Szűz csodatevő képét őrizték. Noha a mellette emelkedő kolostor teljesen lakhatatlanná vált a legutóbbi háborúban, az ősi kultusz előmozdítására egy felszentelt papot és egy szolgát rendelt a kegyhely mellé. Ezeken a helyeken is rengeteg peres ügyet és panaszt intézett el a jobbágyok és a felek teljes megnyugvásával.¹⁸⁹

Innen északkeleti irányban haladva a Velencének hódoló Albona városkában a Marzina köznemes család jogutódaival tárgyalásokat folytatott egy malom tulajdonjogáról, amelyből ötvenhat évvel előbb fondorlatosan kiforgatták a rendet. Mivel a köztársaság területén nem léphetett fel velük szemben jogi követelésekkel, megelégedett azzal, hogy bebizonyította a rend elévülhetetlen jogát a malomhoz és az örökösök nyilvánvaló rosszhiszeműségét.

Valószínű, hogy a velencei kormány, mihelyt Tomkó vizitatori működéséről értesült, sorra utasította a dalmáciai és isztriai hatóságokat, ahol pálos kolostorok voltak, hogy minden körülmények között akadályozzák meg Tomkó érintkezését a szerzetesekkel. Csakis így érthető az albonai podestà erőszakos fellépése, aki maga elé idézte az egyik közeli rendház előljáróját és a gályarabság büntetése mellett megtiltotta, hogy a vizitátort kolostorába beengedje. Ilyen körülmények között Tomkó nem maradhatott a városkában, hanem szeptember 28-án förtelmes szélviharban és zuhogó esőben egy nyomorúságos tengerparti viskóban húzódott meg a kíséretében levő kapucinusokkal együtt. A következő napon, Szent Mihály ünne-

¹⁸⁸ San Pietro in Selve 90 km-re fekszik Triesztől a félsziget közepén, Albona és Disignano városkák között. Ma is látható itt egy elég jókarban fennmaradt kolostorepület (Casa Giorgis). Az épületnek kétsoros nyitott folyosója van, amelynek alsó íveit rózsadísszal ékesített pilaszterek tartják, míg a felső ívek vastos oszlopfelekkel díszített karcsú oszlopokon nyugosznak. Az ebédőajtó egyik domborműve a régi kolostort ábrázolja. A kolostort II. József oszlatta fel.

¹⁸⁹ San Pietrótól északra fekszik a vernói Mária-kegyhely, Santuario della Madonna delle Lastre. A főbejárat felett látható középkori haláltáncjeleket csontvázak különféle személyeket, püspököt, királyt, harcost és szerzetest hurcolnak magukkal. A templom festményei olasz hatások alatt dolgozó művészre vallanak.

pén, Vazul atya a néhány kilométernyire fekvő császári területre ment misézni, a vizitátor pedig a tengerpart egy roskadozó kis templomában készülődött a szent cselekményhez. Éppen amikor magára öltötte az egyházi ruhákat, váratlanul megjelentek a podestà lovas és gyalogos vitézei azzal a paranccsal, hogy fogolyként Albonába hurcolják. A környékbeli parasztok ugyanis állítólag azt híresztelték Tomkóról, hogy előtte való nap a tengerparton kincset talált. A rosszhiszemű félreértésre az az egyszerű eset szolgáltatott ürügyet, hogy a püspök és Vazul atya, élelmiszer híján a talajban gödröt ásott és a halászáshoz szükséges férgeket keresgélt. A csapat vezetője, egy erőszakos és pénzsóvár köznemes, nekiesett a püspök poggyászának és teljesen átkutatta, azonban nem talált benne sem kincset, sem egyéb gyanús tárgyat. Végre is a püspöknek sikerült meggyőznie őt ártatlanságáról, mire a nemes a parasztokra hárítva az eset kellemetlenségét, akik éjjélkor felverték és hétórai hiábavaló utazásra készítettek, vitézeivel együtt szegyenkezve eltávozott. A furcsa eset híre csakhamar elterjedt az egész Isztriában és mindenfelé élénk derűt keltett.

Szeptember 30-án Tomkó elhagyta a viskót, amelyhez annyi kellemetlen emléke fűződött, és megéhezve érkezett Lauranába. Ott meglátogatta a pálosok régi rendházát és templomát, amelyet kilenc évvel előbb a trieszti püspök ügyhallgatója, mint a gráci nuncius kiküldött megbízottja minden jogi alapot nélkülöző ítélettel elvett a rendtől és egy világi jámbor testvérületnek adományozott. A vizitátor pert indított a testvérület ellen, hogy a két egyházi épületet és a hozzájuk tartozó fekvősegeket a rend számára visszaszerezze.

A meglátogatottakon kívül más kolostorok is voltak az adriai partvidéken, amelyek idővel elenyésztek és birtokaikat a trienti zsinat rendelete szerint különféle egyházi célokra foglalták le. Az isztriai Szent Erzsébet kolostor jövedelmét a parenzói papnevelő élvezte. 1643 végén Stassewsky Miklós rendi generális megkísérelte a vagyont visszaszerzését. Az 1644 január 13-iki kongregációi ülés Pallotto bíboros, volt bécsi nuncius javaslatára hajlandó volt ugyan a vagyont eredeti rendeltetésének visszaadni, de Ruggero Tritonio megyéspüspök ragaszkodott ahhoz, hogy a generális eredeti okmányokkal igazolja a rend jogait. A Kongregáció február 7-én újból fel szólította a generálist. 1646 január 28-án Borkovics rendfőnök is sürgette a birtokok visszaadását. Azonban az ügy végleges elintézéséről nincsenek adataink.

Tomkó október 1-én visszatért Fiuméba és véglegesen nyélbe ütötte a zenggi rendház átadásának az ügyét. A kíséretében levő

tartományfőnököt a püspök írásával Zenggbe küldte a kolostor átvételére és intézkedett, hogy addig is, míg a hitszónoklásra és a tanításra alkalmas szerzetesek odahelyezéséről gondoskodnak, egy szerzetes papot állítsanak be az új rendházba. A kolostornak tekintélyes fekvősegei voltak elsősorban Vegliában, ahol még egy kis kolostora is volt a rendnek. Tomkó úgy vélekedett, hogy ez utóbbit tartozékai-val együtt a zenggihez kellene kapcsolni.

Tomkót annyira kimerítette a vizitációs út, hogy különféle betegségektől gyötörtén érkezett vissza Fiuméba. Október 2-án, noha vasárnap volt, nem tudott misézni. Október 3-án Fiuméból küldött beszámolójában feltárta Ingoli előtt, hogy a vizitáció költségei meghaladták a 400 dukátust, amely összeget sajátjából kellett előlegeznie, mivel a többnyire elpusztított és vagyonukból kiforgatott kolostoroktól hiába követelte a rájuk eső költségek megtérítését. Remélte, hogy a vizitált kolostorok rendtartományai, vagyis Magyarország, Ausztria, Szlavónia, Horvátország, Dalmácia és Isztria közösen összeadják az említett összeget.

Tomkó végelszámolásából kitűnik, hogy a nyári vizitáció 340 magyar forintba került. Hatvan-hatvan forintot a zágráb-fiumei, illetve a fiume-zágrábi út emésztett fel, százhatvan forintot tettek ki a kolostorokon kívül töltött napok kiadásai, amihez még hatvan forint hajópénz járult. Az egész vizitáció összköltségei 540 és fél magyar forintot tettek ki. Ebből az összegből a rendi generális harminc magyar aranyat, azaz hatvanhat magyar forintot, Zaics rendi vikárius és remetei házfőnök tíz forintot fában és a bécsújhelyi vikárius tizenöt forintot megtérített. Tomkó még 450 forintot követelt a rendtől.

Néhány napi pihenés után útra kelt és még 12-én megérkezett székhelyére. Zárából vagy inkább Sebenicóból néhány bosnyák iskolásfiút vitt magával azzal a szándékkal, hogy a zágrábi jezsuita iskolákban taníttassa őket. A vizitáció személyi részéből hátra volt még a generális és a vikárius kihallgatása. Ezek azonban egyelőre még Lengyelországban tartózkodtak. Elhatározta, hogy a vizitációra vonatkozó javaslatait írásban felterjeszti a Propaganda Kongregációhoz. Egyelőre megelégedett annak hangsúlyozásával, hogy semmi körülmények közt sem hajlandó Lengyelországban vizitálni.¹⁹⁰

¹⁹⁰ Arch. Prop. Vis. e Coll. vol. 11. f. 125r.—26v. — Borkovics 1646 december 5-én, 1647 június 13-án és 1660 szeptember 10-én kelt királyi megerősítéssel biztosította a zenggi Szent Miklós pálos templom részére Agatics és Mariani püspökök régi adományait. Orsz. Lev. Collat. vol. 133. 502—05. l. — Vol. 134. 92—97. l. — A parenzói ügyről: Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 75. f. 181r. — Vol. 93. f. 171rv. — Acta vol. 15. f. 263rv.

Ayrei Vazul újabb észrevételei.

Tomkó a tenger melléki pálos kolostorok vizitációjáról készített gondos és részletes jegyzőkönyveket felterjesztette Pázmányhoz, aki azokat véleménynyilvánítás céljából megküldötte a Bécsben tartózkodó Ayrei Vazul volt vizitátortársnak. Úgy az érsek, mint a kapucinus atya most is teljes elismerésüket fejezték ki a püspök munkájáról. Vazul atya visszaküldvén Pázmánynak a vizitáció iratait, igen behatóan foglalkozott a rendi reformmal, amelynek bevezetése tulajdonképpen csak ezek után vált időszerűvé.

Nagy meglepéssel állapította meg, hogy a szerzetesi megújulás vágyának utolsó szikrája még nem hamvadt el a szerzetesek lelkében, mert a mindenfelé tapasztalt elégedetlenséget nem a szerzetesi hivatással szemben megnyilvánuló hűtlenség, hanem egyedül az anyagiakban érzett nélkülözés váltotta ki. A zordéletű kapucinus nagy élettapasztalatot árult el, amidőn felismerte, hogy a reform elsősorban az anyagiak rendezésén fordul meg. Már a régiek is azt mondták, fejtegette állítását, *primum vivere, deinde philosophari*. Szent Pál is ehhez hasonlóan azt hangoztatja, hogy előbb jönnek az anyagiak, azután a lelkiek. A szerzetesi előjárók, a helyzetet félreismerve, zsarnokként járnak el, ha a szerzetesi fogadalom alapján kíméletlenül követelik alattvalóiktól a lelkieket, ugyanakkor azonban akár fősvénységből, akár bármely más okból megvonják tőlük a szükséges anyagiakat.

Ennek tudható be, hogy a pálosrendben a legtöbb előjárónak sem tekintélye, sem becsülete nincsen az alattvalók szemében. Az alattvalók nem gyermeki ragaszkodással, hanem félelemmel vannak előjáróik iránt. Ilyen körülmények között a szerzetesi hivatás íze keserűvé válik, a derű és a lelki készség kihal, a kolostor börtönné változik, és a szerzetesek olyanok lesznek, mint a zsold nélkül harcoló katonák.

Nyomban megváltozik a helyzet, mihelyt megadják a rendtársaknak azokat az anyagi életfeltételeket, amelyekhez a szabályok szellemében joguk van. De nem mint rabszolgáknak vagy béreseknek, hanem mint családtagoknak. Egyszersmindenkorra véget kell vetni a szerzetesi gondolattal össze nem egyeztethető állapotnak, hogy az előjárók és a rendi vagyon egyéb kezelői kényük-kedvük szerint korlátlanul rendelkeznek a közösség bevételeivel és magánpénzeket rakosgatnak össze.

A vizitátor nyugtassa meg a szerzeteseket, hogy a jövőben

gondoskodás történik emberséges megélhetésükről, az előljárókat pedig figyelmeztesse, hogy többé nem lehet büntetlenül visszaélni a közösség fenntartására szánt javakkal. Ilymódon a szerzetesi életben magától is megindul a javulás.

Vazul atya ezúttal is hangoztatta, hogy a szerzetesi élet törvényeinek csak akkor lesz mélységes gyökere a lelkekben, ha azokat nem egy, bár bölcs törvényhozó akarataként kényszerítik a közösségre, hanem mint közösen hozott intézkedéseket fogadják el. Meggyőződése szerint nem célravezető sokféle helyi rendelkezéssel elárasztani a kolostorokat, különösen olyanokkal, amelyek a rendi konstitúciókban nem szerepelnek, vagy azokkal ellenkeznek. Minden rendelkezést, főként, ha újító jellege van, a rendi vagy legalább a rendtartományi káptalanban vezessenek be, miután a rendtársak közösen megtárgyalták és megszavazták.

Amennyiben a rendi perjel részt vesz a vizitációban, a vizitátor kérjen tőle felvilágosítást az egyes szerzetesek egyéniségére vonatkozólag, a panaszokat tárgyalja meg vele, a harmadik ellen irányuló vádakat, főképpen ha előljáróról van szó, alaposan rostálja meg. Az előljárókat és egyéb rendi tiszttartókat lehetőleg ne mozdítsa el a káptalani gyűlés előtt. Az elévült, vagy a reform szempontjából lényegtelen hibákat és kihágásokat, különösen ha a tettesek megbűnhődtek és megjavultak, nem kell felvenni a Kongregációhoz felterjesztendő jegyzőkönyvekbe, nehogy túlságosan kedvezőtlen színben tűnjön fel a rend, hanem azokat külön kell feljegyezni.

Az erkölcsi jellegű intézkedéseit úgy tüntesse fel, mint az egész rendre vonatkozó szabályokat, amelyeket nemcsak egyes kolostorokban, hanem mindenütt meg kell tartani.

A helyi vizitáció befejezése után hívja össze a káptalant és azon hallgassa meg a nyilvános kihágásokra vonatkozó vallomásokat és addig ne hagyja el a kolostort, míg a rendtársak közt fennálló személyes egyenetlenkedéseket el nem simította.

Végül kisebb fegyelmi büntetések alkalmazására vonatkozólag adott tanácsot a vizitátornak.

Tomkó, mivel visszalépett a lengyel vizitációtól, már nem értékesíthette Vazul atya útbaigazításait, mégis felhasználta azokat a Propaganda Kongregációhoz benyújtott beszámolójában és reformtervezetében, a Kongregáció pedig figyelembe vette azokat a rendi reform végrehajtásában.¹⁹¹

¹⁹¹ U. o. Vis. e Coll. vol. 12. f. 242rv.

A lengyel vizitáció kérdése.

Tomkó vizitátori megbízása az egész pálosrendre, tehát a lengyel, német és a sziléziai rendházakra is kiterjedt. Az Ausztriában levő rannai házat, továbbá a Svábországban elszórt kolostorokat a svédek előnyomulása miatt nem látogathatta meg. A távolnyugati országok pálos kolostorai függetlenek voltak a rend generálisától, ezért nem is vonatkozott rájuk a vizitáció elrendelése.

A magyar, osztrák, horvát és tengeremelléki kolostorok vizitációja után hátra volt még a megbízatás legkényesebb részének, a lengyel kolostoroknak a vizitációja. Lengyelország volt a legkeményebb ugar a reform számára, pedig a lengyel házak kikapcsolása meghiúsította volna a reformot a rend többi kolostoraiban is. Tomkó látta a komoly nehézségeket, amelyek útjában állottak, ezért kezdetől fogva azon volt, hogy a megbízást elhárítsa magától. Hivatkozott egészségi állapotára, pénztelenségére, a zágrábi egyházmegyében rá várakozó munkára, a lengyelországi viszonyokra. Végül is a Kongregáció másokra bízta a lengyel vizitációt.

A kérdés csak azóta kezdte komolyan foglalkoztatni az illetékeseket, hogy Tomkó a magyar, horvát, szlávón és a tengeremelléki kolostorok vizitációját befejezte. A vizitátor még 1632 őszén jelezte a rend kebelében mutatkozó akadályokat, ezért a Kongregáció a következő év január 24-én tartott ülésében felhívta a bécsi és a varsói nunciusokat, hogy teljes erejükkel támogassák a vizitátort a belső ellentétek leküzdésében. Nyomatékkal figyelmeztette a varsói nunciust a lengyel szerzetesek reformellenes szervezkedésére s hogy a vizitátor munkáját megkönnyítse, azt javasolta a pápának, hogy küldjön apostoli brévét a lengyel királyhoz. Január 29-én az aggódo vizitátort is értesítette intézkedéseiről. A bréve február havában meg is jelent és 19-én azzal az utasítással küldték meg Tomkónak, hogy vigye magával a lengyel vizitációba.¹⁹²

A nagyszombati találkozáson Pázmány, Tomkó és Vazul atya behatóan megbeszélték a lengyelországi helyzetet, amelyről részben a szerzetesek között szállongó hírekből, részben azonban a rendi generális személyes tájékoztatásából is értesülhettek. A lengyel pálosok reformellenes csoportja elhatározta, hogy az idegen nemzeti-ségű vizitátort nem fogadja be a kolostorokba. Noha a generális levélben engedelmességre intette őket, pártfogóiktól tiltó levelet

¹⁹² Arch. Prop. Acta vol. 8. f. 180v.—81r. — Vis. e Coll. vol. 11. f. 133v. — Lett. volg. 13. f. 12rv., f. 17rv.

szereztek a királytól Tomkó működésének a megakadályozására. Mivel a király a tavasz beálltával Lituániába ment a muszka hadjárat előkészítésére, az ország belseje pedig tele volt rabló és gyilkoló zsoldosokkal, a pápai brévének kevés hatása lett volna. Ezért Pázmány azt tanácsolta, hogy Tomkó egyelőre végezze el a tenger-melléki kolostorok vizitációját, a rendfőnök pedig bizonyos Claro Inonse társaságában, aki már bejárta a horvát, osztrák és magyar kolostorokat, induljon Lengyelországba az ellenállás leszerelésére. Gruskovics, Claro és Zaics rendi vikárius kíséretében Felsőmagyarországon át fel is jutott Lengyelországba. A rendfőnök elsősorban arra törekedett, hogy az ellenállás vezérét, a lengyel tartományfőnököt megnyerje, vagy megfelelő intézkedésekkel őt lehetetlenné tegye.

A Kongregáció, miután látta, hogy a nemzetiségi vonatkozásnak mily jelentékeny szerepe van a reformellenes szerzetesek mesterkedéseiben, a király támogatásának a megszerzésén kívül még olyan férfiút állított a vizitátor mellé, akit a szerzetesek nemzetiségi szempontból nem kifogásolhattak. Az 1633 májusi ülésen egy lengyel származású kármelitát nevezett ki Tomkó mellé Goriziai Vazul helyébe. Ayrei Vazul, aki kitűnően ismerte a lengyel viszonyokat, szerencsésnek találta ezt az intézkedést, csupán azt jegyezte meg, hogy a húseledelektől tartózkodó kármelitának nagy nehézségekkel kell majd megküzdenie a halban szűkölködő országban. Éppen ezért alkalmasabbnak tartotta volna a milánói származású Valeriano Magno kapucinusnak, a cseh- és lengyelországi hitterjesztésben kitűnt szerzetesnek a kiküldését, akinek a lengyel királyhoz való benső viszonya közismert volt.¹⁸³

Magyarországi vizitációja után Tomkó tisztán látta, hogy képtelen a lengyelországi vizitáció nehézségeivel megküzdeni, ezért a Kongregáció előtt nyíltan feltárta, hogy a szerzetesek ellenszenve

¹⁸³ Scritt. rif. 75. f. 129r. — Vol. 76. f. 17r. — Galla : A csíksomlyói kolostor : i. h. 295. l. — 1647 november 28-án László lengyel király arra hivatkozva, hogy a közismert akadályok immár megszűntek, Valeriano számára bíboralapot kért a pápától. Arch. Secr. Vat. vol. 62. f. 3r. — Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 70. f. 7rv. — Vol. 79. f. 231r. — Valeriano 1650-ben Bécsből azt írta a Kongregációnak, hogy hatvannégy éves, negyvenkilenc éve van szerzetésben, az osztrák rendtartománynak legidősebb fogadalmas tagja, őt ízben volt tartományfőnök és definitor, 1626-ban VIII. Orbán parancsára vált meg a főnökségtől és szentelte életét teljesen a hittérítésnek. Ismertette a jezsuitákkal támadt vitáját és szólt irodalmi tevékenységéről is. Vol. 334. f. 286—292. — Memor. vol. 412. f. 17r. — Lett. volg. vol. 7. f. 106r. — Acta vol. 10. f. 30r. — Marinus : i. m. 174—75. l.

személyével és a vizitációval szemben, immár tűrhetetlen makacssággá fajult, úgyhogy a rend szervezetéből való kiválással fenyegettek. Kész volt bármily más alkalmazást elvállalni, csakhogy megszabaduljon ettől a lázadozó fajzattól. Megbízta Marco Spudeo római barátját, hogy tájékoztassa Ingolit a helyzetről. A maga helyébe Ayrei atyát ajánlotta vizitátornak.

A dalmáciai és isztriai látogatás után kereken kijelentette a titkárnak, hogy hallani sem akar a lengyel vizitációról. A következő év tavaszán közölte a rendi generálissal is, hogy a mesterségesen szított gyűlölködés miatt nem megy Lengyelországba. Felháborította őt, hogy a szerzetesek a király római ügyvivőjén keresztül azt az alaptalan vádat terjesztették róla a pápai udvarban, hogy a vizitáció költségeivel anyagilag tönkreteszi a rendet. Noha könnyűszerrel megvédte ártatlanságát a pápa és a Kongregáció előtt, ezek után már igazán nem volt keresnivalója Lengyelországban.

Pázmány azon a véleményen volt, hogy a rendi reform érdekében a lengyel vizitációt mielőbb le kell ugyan folytatni, de mivel látta az ellenzék kíméletlen fellépését és a püspök elkedvetlenedését, Tomkó személyéhez már nem ragaszkodott többé.¹⁹⁴

Tomkó határozott kijelentésének hatása alatt Gruskovics április 24-én Bécsben kelt felterjesztésében Tomkó felváltását kérte a Kongregációtól. A lengyel tartomány vizitálását és reformálását ő is multhatatlanul szükségesnek tartotta, mert belátta, hogy a lengyel szerzetesek a többi tartományban is megghiúsítanák a reform bevezetését. Tomkó által felterjesztette az átdolgozásra szoruló régi rendi konstitúciókat és kérte a Kongregációt, hogy a kijavított szöveg érvényességét terjesszék ki az egész rendre. Tomkó helyébe a krakói bíborospüspök официálisát, Kvetkovsky Erazmust vagy a lengyel sarutlan kármeliták tartomány főnökét ajánlotta vizitátornak. Az elsőnél kiemelte az uralkodóházhoz fűződő kapcsolatait, a különféle hazai kolostorok vizitálásában szerzett gyakorlatát és országszerte elismert nagy tekintélyét. Szerinte mind a ketten jelentősebb anyagi terhek nélkül végezhetnék a vizitációt. Készséggel ajánlotta fel saját közreműködését is abban az esetben, ha a Kongregáció vizitátortársnak kinevezné. Hivatkozott arra a nagyfontosságú tényre, hogy mint lengyel származású rendtag egyenként ismerte a tartomány összes szerzeteseit, tisztában volt a fegyelmi élet hibáival. Egyébként nagy elismeréssel nyilatkozott

¹⁹⁴ Hanuy : i. m. II. 468—69. l. — A levél megvan a Propaganda levéltárában is. — Vis. e Coll. vol. 12. f. 234r., f. 239v.

Tomkó tapintatosságáról és megnyerő modoráról, amellyel a vizitáció folyamán a szerzetesekkel érintkezett. Mégis az volt a véleménye, hogy Tomkó püspök létére a rendkívüli távolságok miatt csak nagy költséggel tudná lebonyolítani a vizitációt. Ezért a rend kedvezőtlen anyagi viszonyaira való tekintettel a Kongregáció anyagi hozzájárulását is szükségesnek tartotta.¹⁹⁵

Minthogy Tomkó ismételten hangoztatta, hogy nem hajlandó vállalni a lengyel vizitációt, Gruskovics a kongregációi titkár megbízásából felszólította őt, hogy nyilatkozzék véglegesen ebben az ügyben, mert a Kongregáció eltökélte, hogy másra bizza a vizitáció lefolytatását. A rendi perjel megküldte Ingolinak a püspök nyilatkozatát, egyben a fent kifejtett javaslata értelmében megsürgette a vizitáció elrendelését. Úgy vélekedett, hogy a püspök mellőzésével megtakarított költségeket az elzálogosított rendi birtokok visszaváltására, a rosszkarban levő kolostorok és templomok helyreállítására, a rombadőltek újjáépítésére, a lerongyolódott és éhező szerzetesek istápolására lehet majd fordítani. Megjegyezte, hogy rövid kormányzása alatt máris jelentős javulást sikerült elérnie a szerzetesek életszínvonalának emelésében. Aggodalommal töltötte el Krolík Miklós lengyel rendtag nagyravágyása, aki a hozzá csatlakozó szerzetesek támogatásában bizakodva már a választó káptalan összeülése előtt tartományfőnöknek képzelte magát. Keményfejú, hajlíthatatlan és a Szentszék rendelkezéseivel elégedetlen forradalmárnak bélyegezte őt. Ha ez a fékevesztett ember a vizitáció előtt hatalomra jutna — folytatta a főperjel — nagy befolyásával meg tudná gátolni a Szentszék minden üdvös kezdeményezését. Megátalkodottságában segítségére lennének a félrevezetett helyi megyéspüspökök is. Ezért sürgette, hogy a vizitátorok még idejében jelenjenek meg a lengyel rendtartomány káptalanján és fosszák meg Krolíkot cselekvő és szenvedő választójogától. Végül Gruskovics utasította a pápai udvarnál működő rendi procurátort, hogy a helyzetről tájékoztassa a Kongregáció titkárát.

A Kongregáció 1634 augusztus 25-én és november 21-én foglalkozott a lengyelországi vizitáció kérdésével. Hogy a növekvő elégedetlenséget megtörje és a rendzavarók szervezkedését megakadályozza, a vizitáció idejére felfüggesztette a tartományi káptalan összehívását. A vizitáció lefolytatásával a krakói officialist és a sarutlan kármeliták tartományfőnökét bízta meg. Határozatáró

¹⁹⁵ Arch. Prop. Vis. e Coll. vol. 12. f. 232rv. ; f. 233rv., f. 240v.

még november 29-én Pázmányt és a lengyel nunciust is értesítette. Az utóbbit utasította, hogy szerezze meg a vizitátorok részére a király és az udvari méltóságok támogatását.¹⁹⁶

Csak most derült ki, hogy a kármelita személye nem volt a király kedvére. Valószínű, hogy ennek a kedvezőtlen hangulatnak a felidőzésében az elégedetlen pálosoknak is részük volt, akik az udvari méltóságokon keresztül hatottak az uralkodóra. A Kongregáció, hogy a király kedvében járjon, visszavonta a sarutlan kármelitának adott megbízást és helyébe a nuncius által ajánlott pelplini cisztercita apátot nevezte ki vizitátortársnak.

A nuncius tulajdonképpen két apát nevét terjesztette a Kongregáció elé: az olivai és a pelplini apátokét.

Az olivai és a pelplini cisztercita apátságok Pomerániában voltak nem messze Danzig városától a lengyel királyság területén, a lengyel királyok kegyurasága alatt. A két monostor ebben az időben érte el történelmének virágkorát. Csak néhány évvel a vizitáció előtt húnyt el Trebnitz Ádám, a tudományáról és élet-szentségéről széleskörben ismert olivai apát, aki nemcsak saját kolostorát, hanem mint rendi biztos a királyság összes cisztercita szerzetesházait is megreformálta. Oliva az egész század folyamán megtartotta vezetőszerepét a lengyel cisztercita monostorok között. Olivával állandóan benső szellemi kapcsolatot tartott fenn a közeli pelplini apátság. Apátja, Rembowsky Leonárd (1618—46) szintén kitűnő szerzetes és a monostori fegyelem fáradhatatlan apostola, az elhunyt lengyel királynak és fiának, László királynak egyaránt kedvelt embere volt.

A Kongregáció 1635 április 23-án a két előkelő monostor apátjait bízta meg a lengyel pálosok vizitálásával, majd később véglegesen úgy intézkedett, hogy a krakói официális és a pelplini apát végezzék a vizitációt. Június 16-án megküldte a lengyel nunciusnak a vizitációs brévét, az instrukciót és a kérdőpontokat. Ugyanakkor utasította őt, hogy járjon közben a királynál a vizitátorok érdekében. A pelplini apát betegeskedésére és a svéd-lengyel-német hadjáratra hivatkozva, mely garázdálkodó katonasággal árasztotta el a monostor birtokait, felmentését kérte ugyan, azonban a Kongregáció kívánságára mégis elvégezte a vizitációt.

¹⁹⁶ U. o. Scritt. rif. vol. 76. f. 14rv., f. 17r., f. 143rv. — Vis. e Coll. vol. 12. f. 232rv., f. 233rv., f. 240v. — Acta vol. 10. f. 76rv., f. 79r., f. 112v., f. 144v. — Lett. volg. vol. 14. f. 100rv. — Krolík büntetéséről: Acta vol. 13. f. 227v.

1636 elején a vizitátorok felterjesztették jegyzőkönyveiket a Propaganda Kongregációhoz, amely Pál Simon volt kármelita generálist, a szerzetesi élet alapos ismerőjét bízta meg azok áttanulmányozásával. Mivel Ginetti bíboros, a pálos reform ügyeinek előadója pápai követségben járt, Laudivio Zacchia bíborost, a San Sisto templom titulárisát bízta meg, hogy a vizitáció eredményeit terjessze a gyűlés elé.

A Kongregáció nagy elismeréssel nyilatkozott a vizitátorok működéséről, kiemelte buzgóságukat, bölcsességüket és fáradhatatlan szorgalmukat, sőt értesítette őket, hogy a lengyel kamalduliak és a király kérésére őket bízta meg ennek a rendnek a vizitálásával is.¹⁹⁷

¹⁹⁷ U. o. Memor. vol. 395. f. 105r.—06v., f. 112r. — A lengyel kamalduliak kérvénye : U. o. vol. 396. f. 162r., f. 174r. — Vis. e Coll. vol. 13. f. 2rv., f. 101r., f. 102r.—04v., f. 123kk. — Acta vol. 10. f. 76r., f. 112v.—14r., f. 144v., f. 226v.—27r. — Vol. 12. f. 63rv., f. 152v.—53v., f. 201r.—04r., f. 271. Arv. — Lett. volg. vol. 15. f. 40v., f. 56r.—57r.

A SZENTSZÉK NAGY KIHATÁSÚ HATÁROZATAI.

Tomkó újból Rómában.

Tomkó a tenger melléki vizitáció befejezése után visszatért Zágrábba. Legfőbb törekvése oda irányult, hogy elhárítsa magától a lengyel kolostorok vizitálását. A tél folyamán megérlelte azt az elhatározást, hogy a következő tavasszal az örökvárosba utazik és személyesen nyújtja át a Propaganda Kongregációban a pálos vizitációról készített beszámolóját és a rendi reformra vonatkozó előterjesztéseit. Mindezt olcsóbban is megtehetette volna, de a római utazás kedvező alkalom volt arra, hogy a lengyelországi út izgalmaitól megszabaduljon.

Mihelyt megtört a tél, felkereste Pázmányt és ajánlólevelet kért tőle a pápához. Pázmány, amidőn bejelentette VIII. Orbánnak a magyarországi, ausztriai, horvát- és szlavónországi, továbbá a tenger melléki pálos kolostorok vizitálásának befejezését, elismeréssel emlékezett meg a vizitátor odaadó szorgalmáról és kiemelte a vizitáció alapvető jelentőségét. A lengyel rendházak vizitációját ő is szükségesnek tartotta, azonban nem ragaszkodott Tomkó személyéhez. A vizitátor nemcsak a pálos ügyről tárgyalt a primással, hanem még megszerezte hozzájárulását ahhoz, hogy a király Marnavics Tamás bosnyák obszerváns ferencst szendrői püspökké nevezze ki.¹⁹⁸

Március végén számos világi nemessel és főúrral együtt megjelent Bécsben Vinkovics Benedek vál.pécsi püspök, zágrábi

¹⁹⁸ U. o. Vis. e Coll. vol. 12. f. 242rv. — Vazul atya 1635 június 9-én Bécsből a Kongregáció jóindulatába ajánlotta az erdélyi missziókba szánt, de az erdélyi törvények és a fejedelem magatartása miatt oda behatolni nem tudó olasz és lengyel minoritákat, akik egyelőre a felsőmagyarországi missziókban működtek. Nagy tisztelője volt Pázmánynak és a bíborosi testület legkiválóbb értékei közé sorolta. U. o. Scritt. rif. vol. 77. f. 15r., f. 25v., f. 16r., f. 22v., f. 27v.—28r. — Lett. volg. vol. 19. f. 49rv. — 1638-ban még Prágában működött. Scritt. rif. vol. 75. f. 46r.—47v.

prépost felszentelésén, amelyet Ciriaco Rocci nuncius Sennyey István győri püspök és Waldenfinger János bécsi segédpüspök közreműködésével végzett az Angyalok Királynéjának a tiszteletére szentelt templomban, amely a jezsuiták rendháza mellett volt.¹⁹⁹

Úgy látszik, hogy Tomkó Magyarországra jövet Bécsújhelyen a pálosok kolostorában hagyta fogatát. Március 24-én felkérte Gruskovics főperjelt, hogy a fogatot és a szolgaszemélyzetet küldje utána Bécsbe, a szolgáknak adjon egy forintot útiköltségre, továbbá zab és széna beszerzésére. Figyelmeztette őt, hogy vigyázzon megromogtathatóságára, mert a rendi reform bevezetésében fontos szerep vár rá. Megsürgette a vizitáció költségeinek mielőbbi megtérítését, mivel a húsvéti ünnepek után Rómába szándékozott menni. Végül jóindulatába ajánlotta a Szent Wolfgang kolostor előljáróját.

Tomkónak hosszabb magyarországi úthoz és a Horvátországba való visszatéréshez kellett a kocsi. A király az ország valamely távoli pontjára küldte őt tanácsosi minőségben, majd Horvátország-

¹⁹⁹ Hanuy : i. m. II. 468—69. l. — Chobot : i. m. 564—66. l. — Szabady : i. m. 29. l. — Gauchat : i. m. 193., 379. l. — Vinkovics processzusát 1632 január 16-án folytatta le a bécsi nuncius. Ugyanakkor a jelölt letette az előírt kánoni esküt. Arch. Secr. Vat. Nunz. Vien. vol. 10. f. 2r. — Vol. 24. f. 24r. — U. o. Proc. vol. 20. f. 481r.—95v. — Vinkovics bullája 1633 június 13-án kelt. Secr. Brev. vol. 968. f. 537kk. — Vinkovics 1634 január 18-án, hivatkozva arra, hogy a távolságok miatt felszenteléséhez nem tud három latinszertartású püspököt szerezni, az uszkok püspök igazhitűségében pedig nem bízik, engedélyt kért, hogy két apát segédkezésével szenteltethesse fel magát. A császárvárosban lefolyt püspökszentelés tényéből következtethetünk arra, hogy a Szentszék nem teljesítette kérelmét. Ellenben 1644-ben a pápa megengedte Bogdán Márton vál. zágrábi püspöknek, hogy két püspök helyett két apátot kérjen fel segédkezésre felszenteléséhez. Bogdán utódjának pedig megengedte, hogy a kinevező bulla megérkezése előtt szenteltesse fel magát. Collec. Pray. Tom. XXXII. f. 119. — Segr. de'Brevi Index Brev. Innoc. X. an. 1644. f. 553. — Secr. Brev. vol. 1045. f. 71. — Vinkovics 1636 júliusában engedélyt kapott, hogy a kánoni időkön kívül is felszentelhesse kispapjait. U. o. vol. 836. f. 79. — Vinkovics 1639 március 17-én a savoiai bíboroshoz, Németország és Magyarország protektorához írt levelében tévesen azt mondja, hogy pécsi püspökké történt kinevezése után Carlo Carafa bíboros, bécsi nuncius előtt tette le az előírt hitesküt. Carlo Carafa ugyanis Vinkovics kinevezése előtt, még 1628-ban hagyta el a császárvárost és sohasem viselte a bíborosi méltóságot. Arkiv. X. 153. l. — Vinkovics, noha Pázmánnyal szemben görcsösen ragaszkodott a zágrábi külön ritushoz, őszinte híve volt a magyar-horvát testvériség gondolatának : Faxit Dominus, írta Rómába, ut Ecclesia Hungarica sub protectione tanti principis (Card. a Sabaudia) ac patroni floreat, vigeat et pristino statui ac decori restitatur. Cum et ego sub Corona Hungarica in Regno Sclavoniae eidem annexo episcopatum Zagrabiensem ex collatione eiusdem Sacrae Caesareae ac Regiae Maiestatis possideam . . . Arkiv. X. 153—54., 175—79. l.

ban jelölt ki számára újabb fontos megbízatást. Szolgálatai fejében erre az esztendőre is kiutaltatta részére tanácsosi tiszteletdíját, a szokásos 400 forintot. A pozsonyi kamara április 3-án kelt válaszában jelentette a bécsi udvari kamarának, hogy a király rendelkezésének megfelelőleg utasítani fogja Rauch Dánielt a tiszteletdíj kiutalására. Az utasítás azonban csak a következő hó 20-án ment el, amikor a püspök már elhagyta Zágrábot és az örökvárosba utazott. Mivel pedig Gruskovics sem sietett a költségek megtérítésével, Tomkónak most is sajátjából kellett fedeznie kiadásait. Valószínű, hogy a zágrábi püspök és a római úttal kapcsolatban érdekelt egyéb egyházi előkelőségek is hozzájárultak útiköltségeinek előteremtéséhez. Pázmány hozzájárulásával két horvát növendéket vitt magával, akiket a zágrábi káptalan levele alapján Castorio rektor fel is vett a Germanicumba.²⁰⁰

Ergely Ferenc kettős megbízást adott segédpüspökének. Mindenekelőtt megbízta, hogy végezze el helyette az apostoli küszöbök látogatását.

V. Sixtus pápa 1585-ben elrendelte, hogy a megyéspüspökök a kúriától való távolságuk szerint bizonyos időközökben személyesen jelenjenek meg Rómában és számoljanak be püspökségük állapotáról. A magyar püspökök abban az időben négyéves ciklusokban teljesítették eme kötelezettségüket. A pápai rendelkezés értelmében a püspökök elzarándokoltak a két apostolfejedelem sírjához (*visitatio sacrorum liminum, visitatio liminum Apostolorum*), átnyújtották a trienti zsinatot magyarázó állandó bíborosi bizottságban (*Sacra Congregatio Concilii*) az egyházmegyéjük állapotát ismertető írásbeli jelentésüket (*relatio status dioeceseos*), végül engedelmességük jeléül tisztelegő látogatást tettek a pápánál. Pázmány és püspökeink a gyakori háborúk miatt többnyire csak megbízott által (*per procuratorem*) tettek eleget ennek az előírásnak. A nyolcvanéves Ergely segédpüspökét bízta meg.²⁰¹

A másik ügy a bolognai magyar-horvát kollégiumra vonatkozott. Ezt az intézetet Szondi Pál zágrábi kanonok, rosonai püspök alapította az előző század közepén magyar és horvát növendékek részére és irányítását a zágrábi káptalanra bízta. Egy pestisjárvány idején, amikor előljárók és növendékek szétrebbentek, helybeli nemesek elfoglalták a kollégium birtokait. A birtok visszaszerzésé-

²⁰⁰ Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 76. f. 19rv. — Orsz. Lev. Expedit. Camer. vol. 319. A. April. ; D. Mai. — Collec. Pray. Tom. XXXII. f. 111.

²⁰¹ Pastor : i. m. X. 100—03. l.

ért megindított per kedvezőtlenül alakult a kollégium részére. 1632-ben a zágrábi káptalan, majd két év múlva az intézmény rektora és növendékei VIII. Orbán pápához és államtitkárához fordultak védelemért, mert úgy látták, hogy a legfőbb pápai bíróságnál, a Rota Romanánál is bizonytalan a per kimenetele. Az államtitkár április 5-én jóindulatáról biztosította a kollégiumot és ígérte, hogy a jövőben is figyelemmel kíséri sorsát. Ergely a limina-vizitációval kapcsolatban megbízta Tomkót, hogy a magyar és horvát papnevelés szempontjából annyira jelentős intézmény fennmaradásához a zágrábi egyházmegye nagy pártfogójának jóindulatát biztosítsa.²⁰²

Tomkó június 9-ike előtt érkezett meg Rómába és az államtitkári és kancellári tisztségeket betöltő bíborosnak a vendégeként a híres Cancellaria palotában szállt meg. Mivel a vizitáción kívül egyéb ügyek elintézését is magára vállalta, római tartózkodása csaknem két esztendőre terjedt ki. Mint láttuk, hivatalos elfoglaltsága mellett irodalommal is foglalkozott. Azonfelül 1634 október 8-án a pápa parancsára újból felszentelte az illirek nemzeti templomát, Pázmány titulusát, amelyet a pápa, a tituláris bíboros és az illir társulat költségén állítottak helyre. Ugyanakkor felszentelte a templom művészi márványfőoltárát is. Az esemény megörökítésére elhelyezett emléktábla latin feliratát bizonyára Tomkó szerkesztette.²⁰³

Tomkó beszámolója a vizitációról.

A mi szemünkben nagybecsű vizitációs jegyzőkönyvek, éppen terjedelmüknél és túlnyomórészt személyi vonatkozásaiknál fogva kevésbé érdekelték a Propaganda Kongregációt, amely elsősorban a rendben uralkodó egyetemes jellegű jelenségek iránt érdeklődött. Ezért Tomkótól könnyen áttekinthető beszámolót kért tapasztalatairól és a rendi reformra vonatkozó észrevételeiről.

Tomkó latinnyelvű beszámolója három szempontból tárgyalja a kérdést: ismerteti a rend eredetét és történeti fejlődését, feltárja a tapasztalt hiányokat és hibákat, végül előterjeszti a rend belső megújításához szükséges orvoslásokat.²⁰⁴

A pálosrend keletkezését korának felfogása szerint Szent

²⁰² Galla : Pázmáneum. 31—33. l.

²⁰³ Pavics : i. h. 120—21. l.

²⁰⁴ Arch. Prop. Vis. e Coll. vol. 12. f. 235r.—37v. — A rend történeti fejlődését ismerteti Kisbán : i. m. I. 15kk.

Zoerárd András hitvalló és tanítványa, Szent Benedek vértanu személyéhez vezeti vissza, akik Szent István király idejében mint a zobori apátság szigorú életre vágyó szerzetesei a Vág felső folyásánál elterülő sziklás erdőségekben remeteéletet folytattak. Az elsőt lengyelnek, a másikat dalmatának mondja, talán azért, hogy ezzel is kidomborítsa a rend elterjedését az északi és a déli szláv területeken. Az ő példájukra idővel egyre többen vállalkoztak remeteéletre az ország különböző részein. Századok multán ezt az életmódot választotta a szentségéről híres Özséb esztergomi kanonok is, aki az elszórtan, törvények és állandó lakóhely nélkül élő remetétet testületbe tömörítette, meghatározott remetetelepeken összegyűjtötte és Remete Szent Pál mennyei pártfogása alá helyezte. Özséb az inkább személyes tekintélyével, mint rendi szabályokkal egyesített remetétet haláláig kormányozta az Esztergom közelében levő szentkereszti remetetelepről.

Halála után Lőrinc remete egyetemes perjel címen kormányozta a remetecsaládot. Ugyanő Regulares Observantiae néven írásba foglalt rendi szabályokat terjesztett Lodomér esztergomi érsek és András egri püspök elé, akik azokat 1290-ben jóvá is hagyták. A szabályok életbeléptetése örvendetesen előmozdította a szervezetnek széleskörben való elterjedését.

A XIV. század elején Gentilis bíboros, a San Martino ai Monti templom titulárisa és V. Kelemen pápa oldalkövete Róbert Károly királynál megengedte a remetéknek, hogy bevezessék Szent Ágoston Reguláját és a Regula mellett szükség szerint újabb rendi szervezeti szabályokat alkossanak. Ugyanakkor jóváhagyta rendjüket. Kelemen utóda, XXII. János szintén jóváhagyta a rendet és a Szentszék védelme alá helyezte. Ekkor számos olasz, dalmát, francia, spanyol, portugál, német, lengyel és más nemzetiségű remete csatlakozott a magyarokhoz a Magyarországon működő rendi perjel kormányzása alatt. A remeterend csodálatos virágzásnak indult Károly király fiának, Nagy Lajosnak az uralkodása idején, amikor V. Orbán pápa különféle kiváltságokkal és kegyekkel halmozta el, a király pedig a magyar királyok örökös védelmébe fogadta. Idővel más pápák is különféle kiváltságleveleket adtak a rendnek.

Lajos királynak 1382-ben bekövetkezett halála után a nagyszámmal egybegyűlt remeték a budai Szent Lőrinc egyház mellett tartott káptalanukban közös akaratú újabb szabályokat hoztak, ezeket később kötelező érvényű magyarázatokkal egészítették ki és a Szent Ágoston-féle Regulával együtt nyomtatásban is kiadták.

Ezek a szabályok előírták, hogy az egyetemes káptalanok mindenkor Magyarországon tartsák üléseiket, főperjelt pedig minden szökő-évben válasszanak.

Az említett szabályokon és a káptalanokon hozott kisebb jelentőségű pótszabályokon kívül még Buonhomi császári nunciusnak 1582 június 6-án hozott előírásai érdemelnek említést, amelyek azonban elsősorban a rendi templomok fenntartására és ellátására vonatkoztak.²⁰⁵

A pálosrend mindaddig virágzott, míg a protestantizmus elterjedése és a török előnyomulása Magyarországon és a hozzácsatolt országokban el nem foglalta birtokait, romba nem döntötte templomait, szét nem szórta szerzeteseit és el nem pusztította kolostorait, amelyeknek a száma csupán a magyar korona fennhatósága alá tartozó területeken meghaladta a százhuszat. Ekkor váltak ki a rendből az olasz, francia, spanyol és portugál szerzetesek és csupán az isztriai, dalmát, horvát, német és lengyel szerzetesek maradtak meg a magyarokkal együtt. Ennek az összeomlásnak tulajdonítható, hogy ötven év óta Magyarországon és a hozzácsatolt országokban mindössze hét-nyolc pálos kolostor van.

A szerzet a horvát származású Ternavai István rendi perjel erélyes fellépésére és buzgólkodására kezdett mintegy a sírjából új életre kelni elsősorban ezeken a területeken.²⁰⁶ Az életfogytiglan választott főperjel nemcsak számos ifjú szerzetessel gyarapította a rend tagállományát, hanem több kolostort is visszaszerzett, amelyek világiak kezére vagy más rendek birtokába kerültek. Utóda, a dalmát származású Bratulics Simon azzal folytatta az újjáépítő munkát, hogy számos elenyészett kolostor birtokát visszaszerezte, azonfelül kitűnő képzettségű és szellemű szerzetest neveltetett a külföldi egyetemeken meg a pápai kollégiumokban. Ezen idő alatt elnyerte előbb a szerémi, majd a zágrábi püspökséget. Még életében utódjául kiszemelte és a kormányzásba is bevezette neveltjét, Zaics Jánost. Ez a képzett és buzgó szerzetes a püspök halála után, amidőn ön-

²⁰⁵ Kúriai prelátus, 1572 óta vercelli püspök és császári nuncius. Mint belga és bajor nuncius halt meg 1587 február 26-án. Gulik—Eubel : i. m. III. 351. l.

²⁰⁶ 1589-ben a váci püspökségre áthelyezett hetesi Pethe Márton utóda a szerémi püspökségben. 1592-ben halt meg. Gulik—Eubel : i. m. 320. l. — Pethe szerémi kinevezése 1582 február 21-ről : Orsz. Lev. Collat. vol. 133. 111—12. l. — Váci kinevezése 1582 április 29-ről : u. o. 113. l. — Pápai bullája a váciról : Segr. d. Brevi Index Brevium Gregorii XIII. an. 1585. f. 467. — Ternavai szerémi bullája 1589-ből : Secr. Brev. vol. 110. f. 229. — Gulik—Eubel : i. m. 320. l.

állóan kezdett kormányozni, valószínűleg kormányzati képességek hiánya miatt, nem váltotta be a nagy püspök várakozásait.²⁰⁷ Húszévi kormányzása után négy éve a sváb származású Biell Rudolf megválasztásával szakítottak azzal a féltékenyen őrzött elvvel, hogy a rendi perjel csak a magyar korona alattvalója lehet. Biell, alighogy elfoglalta hivatalát, meghalt és a lengyelszármazású Gruskovics Márton, a jelenlegi főperjel lett az utóda. Gruskovics kétségkívül jámbor, buzgó és a szerzetesekkel való érintkezésében tapintatos férfiú, azonban betegeskedése és a hivatalához szükséges széleskörű tapasztalat hiánya akadályozzák tisztségének eredményesebb betöltésében. A szerzet egy részét elidegeníti magától azzal, hogy főképpen lengyel szerzetesek segítségére támaszkodik.

A történeti áttekintés után Tomkó röviden ismerteti a rend szervezetét.

A rendi generálisnak kettős székhelye van: Lepoglava Szlavóniában, a zágrábi egyházmegye területén és Elefánt Magyarországon, az esztergomi egyházmegyében. A rend három tartományra oszlik: a lengyel, sváb és isztriai tartományokra. Az egyes tartományok élén perjel (Prior Provincialis) áll. Magyarország, Ausztria, Dalmácia, Horvát- és Szlavónország közvetlenül a generálisnak vannak alávetve. Tomkó tulajdonképpen csak az utóbbi területeket és Isztriát járta be. Tizenöt rendházat látogatott meg és nyolcvan fogadalmas testvért hallgatott ki. Azonfelül néhány elenyészett kolostornak még számottevő birtokai voltak a rend tulajdonában.

Tomkó, áttérve a belső szerzetesi élet ismertetésére, megállapítja, hogy a rendben tapasztalható hibák részben az előjárókban, részben az alattvalókban leledzenek.

Mindenekelőtt hibáztatta Zaicsot, aki az elődei által megindított reformot megakasztotta. Szerinte legfőbb gondja az volt, hogy hivatalát egész életére véglegessé tegye. A rendi kormányzatban súlyos hibákat követett el. Nem törődve a szabályok előírásaival,

²⁰⁷ Bratulics szerémi bullája 1601-ből: U. o. vol. 377. f. 246. — Zágrábi bullája 1604-ből: u. o. vol. 380. f. 406. — Gulik—Eubel: i. m. 320. l. — Gauchat: i. m. 317., 375. l. — Bratulics 1603-ban pert indított a rend laiai és olasz birtokaiért, amelyeket Perényi Gábor és Dobó Ferenc erőszakkal elvettek a sárospataki kolostortól. Orsz. Lev. Expedit. Camer. vol. 300. A. Aug. — Zaics kormányzása idején, 1626 októberében a pálos főperjel és tartományperjelek engedélyt kaptak arra, hogy a rendházakban az Őrzőangyalokról nevezett vallásos testvéreket felállítsák. — 1629 júliusában a pápa megerősítette a rend ősi kiváltságait, szeptemberben pedig megtiltotta a lengyel tartománynak, hogy új házakat alapítson. Secr. Brev. vol. 718. f. 14. — Vol. 751. f. 41. — Vol. 754. f. 462.

korral és rátermettséggel, az idősebbeket sorra elmozdította hivatalaikból, mellőzte és elnyomta őket s önkényének hajlékony eszközeiként az ifjú nemzedékből kiválogatott kis zsarnokokat nevezett ki helyükbe. Ezeket is érthetetlen módon minduntalan váltogatta a szerzet nyilvánvaló hátrányára. Az ellenszegülőket a jogban és a szabályokban előírt eljárás mellőzésével börtönbe vetette és kegyetlen fogságban tartotta, míg meg nem törte ellenállásukat. Ezzel a módszerrel egyeseket a kétségbeesésbe kergetett, a hit és a szerzet elhagyására kényszerített. A gyakori háborúk és felkelések folytán megfogyatkozott rendi jövedelmeket elprédálta. A helyi előljárók, már csak tisztségük állandó bizonytalansága miatt is, gazdaságilag kifosztották a gondjaikra bízott rendházakat. A szerzetesek, a rendes ellátás és ruházás hiányában, megszokták a kóborlást, a kéregetést és a magánvagyonszerzést. Felbomlott köztük a szerzetesi fegyelem, meglazult az erkölcsi élet.

Tomkó az alattvalók közt tapasztalt hibákért az előljárókat hibáztatta. Az előljárók olykor már csak erőszakos eszközökkel, első sorban testi fenyegetésekkel tudták rákényszeríteni alattvalóikat a nekik kijáró tisztelet megadására és a szerzetesi kötelességek teljesítésére. Ehhez hozzájárult a lagymatag szerzetesek közt főképpen az északi részekben tapasztalható iszákosság.

Mindamellet a szerzetesek jelentékeny részében még élt a lelki élet vágya. A fentvázolt körülmények között sem hagytak fel az isteni szolgálattal, az előljáróknak is megadták úgyahogy a kellő tiszteletet, különösen amióta a főperjel életének ragyogó példájával, nyájasságával és mérsékletével élő fáklyaként világított előttük. Azonfelül a pápai kollégiumokban felnevelt szerzetesek őszintén közreműködtek a rendi szellem lassú emelkedésében.

A beszámoló következő részében Tomkó előterjesztette azokat az orvoslásokat, amelyeket a vizitáció tapasztalatai érleltek meg benne.

Mindenekelőtt azt ajánlotta, hogy a Szentszék a szerzetesi életben jártas szakférfiakkal javíttassa ki a régi konstitúciókat, amelyek több tekintetben ellenkeztek a trienti zsinat és a pápai konstitúciók előírásaival. Véleménye szerint egyes ősi szokások, melyek már nem feleltek meg a haladó kor követelményeinek, szintén megértek a törlésre.

Fontosnak tartotta, hogy a rendi perjel megbízatásának időtartamát négy évről emeljék fel hat évre, mert a főelőljáróknak az időt betegeskedésben sínylődő rend teljes talpraállításához megfelelő időre volt szükségük.

A helyi vikáriusi rendszerrel szemben azt ajánlotta, hogy a

magyarországi, erdélyi és horvát-szlavónországi kolostorok saját tartományi perjelük vezetése alatt alkossanak külön rendtartományokat. A magyar tartományba sorolta a már meglevő három kolostort, Felsőelefántot, Máriavölgyet és Bánfalvát, azonfelül Bécsújhelyt és Rannát, végül azokat az elenyészett kolostorokat, amelyeket megítélése szerint idővel vissza lehet állítani, úgymint Sárospatakot, Sátoraljaújhelyt, az üregi Szent Jakab, a sajóládi Szűz Mária és a régéci Szent Fülöp és Jakab kolostorokat, Bereget, Eszényt, Villyét, Ungvárt, Terebest. Ez utóbbi kettő birtokait csak nemrég adta vissza Homonnay György, amint az a bécsújhelyi kolostor levéltárában őrzött levelezésből kitűnt. A helyreállítható kolostorokhoz számította még az örvényesi és az ernyei Szűz Mária kolostorokat, a vázsonyi Szent Mihály kolostort, végül Porvót, Csatkát, Monyorókeréket és Pangortot. Tomkó elgondolása szerint összesen huszonnégy kolostor alkotta volna a magyar rendtartományt.

Tomkó nem ismervén Erdély egyházpolitikai viszonyait, azt hitte, hogy a fejedelemség területén elenyészett kolostorok birtokainak visszaszerzésével külön erdélyi rendtartományt lehet majd felállítani.

Az önálló horvát-szlavón tartományba sorolta a lepoglavai, csáktornyai és remetei meglevő kolostorokat, továbbá az elenyészettek közül a szveticei, mirini, szalánkameni és modrusi kolostorokat.

A dalmát rendtartomány magába foglalta volna Zengget, Vegliát, Novit, Cirkvenicát és az elenyészettek közül a zenggi Szent Ilona kolostort, ugyanott az Üdvözítőről nevezett kolostort, továbbá a kralevicai kolostort. Az isztriai rendtartomány kebelébe utalta Tomkó a San Pietro in Selve, a csepicsi Szűz Mária és a Szent Kozma és Damján kolostorokat, továbbá az elenyészettek közül a coronai Szűz Mária, a montonai Szent Erzsébet, a lauranai Szent Miklós kolostorokat, végül a Szent Sixtus kolostort, amelyeket a közeli háborúban elpusztítottak.

A pálosrend illeténvaló felosztása, a vizitátor megítélése szerint, elősegítette volna a rendházak ellenőrzését és a tartományi káptalának megtartását, ami viszont megkönnyítette volna a rendi káptalan munkáját.

A szerzetesképzéssel kapcsolatban Tomkó kifejtette, hogy a magyar, lengyel, sváb és horvát-szlavón rendtartományoknak legyen saját és a fogadalmas szerzetesek rendházaitól különálló újoncképző házuk, míg a dalmát és az isztriai tartományok újoncait a horvát-szlavón tartomány újoncházába utalta. Az újoncházak meg-

szervezésében VIII. Kelemen pápa rendelkezéseinek maradéknélkül való betartását sürgette. A pápa ugyanis 1596, 1599, 1602 és 1603. években kiadott konstitúcióiban, hogy a szerzetes rendektől távol tartsa az oda nem való elemeket, szabályozta a szerzetesképzést. Előírta a szerzetesi hivatás jeleinek megállapítását a jelöltekben, a rendszeres szerzetesi kiképzés menetét, hogy az újoncok tiszttában legyenek a szerzetesi élet mivoltával, szerzetük sajátos szellemével és célkitűzéseivel. Szabályozta az újoncok felvételét, a jelöltév tartamát és lefolyását.²⁰⁸ Ezeknek a pápai előírásoknak a sürgős életbeléptetése múlhatatlanul szükséges volt a pálosrendben, mert még mindig a régi hagyományos alapokon folyt a szerzetesképzés.

Tomkó azt javasolta, hogy a papságra irányított ifjú szerzetesek tudományos kiképzése végett a rend vegye igénybe az egyes rendtartományok területén, vagy azok közelében működő jezsuita egyetemeket és kollégiumokat, nevezetesen a prágait, olmützit, bécsit és a grácit, amelyeket elsősorban a magyar, erdélyi, horvát-szlavón, dalmát és isztriai tartományok ifjúsága kereshetne fel.

Nem helyezte, hogy a szerzetesek világi egyetemeken nagy költséggel doktori fokozatot szerezzenek, inkább azt ajánlotta, hogy a Szentszék ruházza fel a rendet azzal a joggal, hogy az arra érdemes szerzeteseket a rendi káptalanokon teljesen ingyen doktori címmel felruházhassa. Továbbá sürgette, hogy a római Collegium Germanicum et Hungaricumban annyi rendi kispapot neveljenek ingyenes alapítványi helyeken, amennyit a kollégiumnak átengedett régi pálos birtokok jövedelme elbír.

A meglazult közös élet helyreállítására minden kolostorban könyvtár, ruhatár és betegszoba felállítását sürgette és azok felügyeletét a helyi perjelre vagy más előljáróra bízta.

Mivel az előljárók korlátlanul és ellenőrzés nélkül rendelkeztek kolostoraik jövedelmével, Tomkó azt javasolta, hogy a helyi perjelek ne csak az évenként megtartott tartományi káptalanokon számoljanak el gazdálkodásukról, hanem még mutassák be számadáskönyveiket a kolostor idősebb szerzeteseinek is betekintés és ellenőrzés végett.

Abban a korszakban a földesurak jobbágyaik közvetlen igazgatási hatóságai is voltak és ítélkeztek peres ügyekben. Mivel a szerzetesek többnyire járatlanok voltak a hazai törvényekben és

²⁰⁸ Pastor : i. m. XI. 422kk.

jogszokásokban, a vizitátor azt javasolta, hogy a jogban gyakorlott világi ülnökök segédkezzenek az úriszék pereiben.

Köztudomású volt, hogy a rendi perjel főpapi udvart tartott, nagyszámú szolgaszemélyzet és szakácsok kíséretében fedett hintóban utazott. Hogy fenntartsa ezt a fényűző életmódot, lefoglalta a rend a magyar- és horvátországi jövedelmeit. A nyilvánvaló visszaélés megszüntetésére Tomkó azt indítványozta, hogy a főperjel hivatalos költségeit, amelyek a tervbevetett hatéves kormányzása folyamán a rendházak kétszeri vizitációjával merülhetnek fel, fedezzék arányosan a rendtartományok. Egyébként szükségesnek tartotta a rendi és tartományi perjelek igényeinek a szegénység szellemében való mély leszállítását.

Helyesen ítélte meg a helyzetet, amidőn a rendi megújulás egyik fontos kelléke gyanánt a szerzetesképzés korszerű átszervezését hangoztatta. Reformtervezetében újból visszatért erre a kérdésre, mert számolt azzal a lehetőséggel, hogy a rendben nem lesznek megfelelő erők az újoncképzéshez. Azt ajánlotta, hogy a rend vegyen át egyidőre más buzgó rendekből alkalmas szerzeteseket, amint ezt tapasztalata szerint Rómában és Olaszországban a szintén megreformált jezuaták nagy sikerrel megtették.²⁰⁹

Jól tudta, hogy a reformmozgalomnak csak akkor lesz mély és maradandó hatása, ha ellenőrzik, irányítják, fokozzák és lépésről-lépésre az eleven élethez alkalmazzák. Azért azt ajánlotta, hogy bízzák meg az esztergomi érseket, a rend ősi protektorát,²¹⁰ továbbá a zágrábi, krakói és augsburgi püspököket, akiknek a területén számos pálosház működik, azzal a felhatalmazással, hogy a közeli rendtartományok kolostorait tíz éven át kétévenként vizitáltassák meg. Mivel a rendi káptalanokat ősidőktől fogva a Pozsony mellett levő máriavölgyi kolostorban szokták megtartani, az esztergomi érsek küldjön ki a gyűlésekre rátermett szerzeteseket, akik ellenőrzik a tárgyalásokat és a szerzetesi fegyelemre vonatkozólag hasznos útbaigazításokat adhatnak.

Ezen írásbeli beszámolón és előterjesztésen kívül Tomkó még előszóval is tájékoztatta a Propaganda Kongregációt a vizitációban szerzett tapasztalatairól és a rendi reformot érintő nézeteiről.

²⁰⁹ Nem tévesztendő össze a jezsuitákkal. Hivatalos nevük: clerici Apostolici Sancti Hieronymi. Leginkább betegápolással foglalkoztak.

²¹⁰ Az esztergomi érsek fővédői jogáról: Hanuy: i. m. II. 298., 469., 700. l. — Arch. Prop. Vis. e Coll. vol. 12. f. 229r., f. 235r.

Észrevételek Tomkó reformtervezetéről.

Az előadottakból kitűnik, hogy a reformtervezet egyes pontjai azoknak a megbeszéléseknek az eredményei, amelyeket a vizitátor Pázmánnyal, Ayrei Vazullal és Gruskoviccsal folytatott a vizitáció folyamán. A szerzet belső életének ismertetésében, a hibák és egyéni kilengések részletezésében lehetnek túlzott általánosítások, azonban a rendről festett képe nagyjában megfelel Pázmány és Gruskovics megállapításainak. Mindnyájan rámutattak a rendben lábrakapott visszaélésekre és a reform érdekében az apostoli szék erélyes beavatkozását sürgették.

A vizitátor megállapításai között nagy jelentősége van annak, amely a rendi törvényhozás gyengéit és hiányosságait tárja fel. Ügyszólván évszázadokon át nem vették észre a rohanó és változó korok igényeit, a renaissance, a hitújítás, a török hódítás és a katolikus megújulás által teremtett történeti helyzeteket, hanem megmerevedett és hiányos életformák közt haladtak előre. Ezért múlhatatlanul szükséges volt a rendi konstitúciók korszerű átdolgozása, különösen pedig a trienti zsinat előírásaival való összeegyeztetése. Ez az alapvető munka módot nyújtott volna a legtöbb kérdés gyökeres megoldására.

Csakis a Szentszék újabb rendelkezéseihez való hű alkalmazkodás hozhatta meg a reform szempontjából annyira fontos szerzetes- és papképzés átszervezését is. Ennek a programnak a megvalósítását célozta a vizitátor, amidőn sürgette, hogy minél több rendi kispap végezze egyházi tanulmányait a jezsuiták által kormányzott különféle pápai kollégiumokban. A rendnek még XIII. Gergely óta alapítványi helyei voltak a római német-magyar, a bécsi, olmtüzi és prágai kollégiumokban, amelyeket rendszeresen igénybe is vett. Amidőn a XVII. század huszas éveiben a Propaganda Kongregáció nagyban lecsökkentette a kollégiumi alapítványok számát, a rend lassanként kiszorult több kollégiumból. A harmincas évek folyamán megkísérelte, hogy legalább részben visszaszerezze alapítványait, amelyeknek reális ellenértéke a Collegium Hungaricumnak átengedett birtokok voltak. Ennek a törekvésnek tulajdonítható, hogy a bécsi kollégiumban a XVII. század végén is voltak elvétve pálos kispapok. A római kollégiumban is állandóan találunk rendi növendékeket.²¹¹

²¹¹ Galla : Pázmány-levelek. 77—82. l.

Azonban különféle szempontok ellenezték a rendi növendékeknek kollégiumokban való neveltetését. Rómában is kifogásolták, hogy szerzetesek világi kispapok között tanulnak és nevelkednek. A Propaganda Kongregációban felülkerekedett az a gondolat, hogy a pápai kollégiumok elsősorban missziós tanintézetek s növendékeik esküvel kötelezik magukat a hitlejlesztő munkára. Ezért a Kongregáció értésére adta a rendnek, hogy törekedjék rendi papképző főiskolákat létesíteni.

A főiskolák hálózatának kiépítését célozta a vizitátornak az a javaslata is, hogy a Szentszék adja meg a doktorráavatás jogát a rendnek, ugyanakkor azonban tiltsa el a szerzeteseket a világi egyetemek látogatásától. Ez az indítvány megfelelt az előkelőbb rendekben akkor dívó szokásnak. Sőt, a Propaganda Kongregáció, hogy előmozdítsa a szerzetesek missziós tevékenységét, különféle rendi kiváltságokat, köztük a doktori fokozat adományozását engedélyezte a missziókban működő szerzetes hittérítőknél, akik előzetesen már sikerrel elvégezték vizsgálataik egy részét. Az erdélyi missziókba küldött olasz minoritáknak, akik tanulmányaik folyamán már megszerezték a baccalaureusi fokozatot, megígérte, hogy három évi eredményes tevékenység, továbbá egy szigorlat sikeres letevése után a tartományfőnök által doktorokká avatgatja őket és megadja nekik mindazokat az előnyöket, amelyeket a rend doktorai a közös életben élveznek.

Ezen általános jellegű megfigyeléseinken kívül érdemes figyelembe venni Ayrei Vazulnak a vizitátor beszámolójára tett megjegyzéseit.

A noviciátusok elkülönítéséről szólva Vazul atya azt javasolta, hogy a rend jelöljön ki noviciátus céljaira a forgalomból kieső rendházakat, amelyekben az elkerülhetetlenül szükséges fogadalmasokon kívül csak újoncok tartózkodhatnak, mert ismerve a legtöbb páloskolostor befogadóképességét, úgy látta, hogy alig van kolostor, amelyben a fogadalmasokat előírászerűen el lehetne különíteni az újoncoktól.

A pápai kollégiumokkal kapcsolatban úgy vélekedett, hogy a szerzetes növendékek együttélése világi kispapokkal az előbbiekre nézve veszélyes, mert felkelti bennük a nagyravágyást és igényessé teszi őket. A lengyelországi rendi iskolákra hivatkozva, azt ajánlotta, hogy minden rendtartománynak legyen meg a maga papképzője rendi tanszeméllyel, vagy két kisebb tartomány tartson közös főiskolát.

A püspökök felügyeleti jogát csak abban az esetben helyezte, ha nem jár a rend anyagi megterhelésével és a püspöki biztosok szerepe csupán az előjárók tájékoztatására szorítkozik. A megyéspüspök közölje a rendtartományi káptalannal megbízottainak megfigyeléseit, a káptalani gyűlés pedig értesítse a püspököt a megfelelő intézkedések végrehajtásáról. Egyébként az volt a véleménye, hogy egy-egy vezető kolostor végleges megreformálása döntő kihatással lehet a rendtartomány és az egész rend megújulására.²¹²

Gruskovics Márton főperjel reformterve.

Tomkóval egyidőben vagy talán éppen Tomkó számára Gruskovics is szerkesztett egy reformtervet.²¹³

Általában azt sürgette, hogy az előjárók tartsák be szigorúan a kijavítandó szabályokat és örködjenek azok lelkiismeretes betartásán. A papképzés színvonalának emelését nem tartotta megoldhatatlan kérdésnek, mert a rend bővelkedett a külföldi főiskolákon tudományosan kiképzett rendtagokban. Azonban a rendi növendékek érdekében azt óhajtotta, hogy a Kongregáció hivatalvesztés fenyítéke mellett, tiltsa meg az előjáróknak, hogy a kiképzés folyamán olyan rendi ügyekben, amelyek őket elvonják a tanulástól, igénybe vegyék őket. A szerzetes- és papképzésben a rend alkalmazkodjék szigorúan VIII. Kelemen pápa előírásaihoz.

A római szellem meggyökerezése szempontjából üdvösnek tartotta, hogy a többi szerzetesrend példájára a pálosrend főnöke is Rómában lakjék, lehetőleg a Szent Péter templom és a vatikáni paloták közelében. A generálisházban legyenek válogatott rendi kispapok is, akik a pápai főiskolákon kitűnő képzettséget szerezhetnek. Ezek a római szellemmel telített szerzetesek később, mint helyi és tartományi előjárók a szerzetesi megújulás odaadó apostolai lesznek. A római ház fenntartására a Collegium Hungaricumnak adott vagyon visszautaltatását sürgette. Nem vette figyelembe, hogy a vagyonnak csak részleges visszaadása is abban az időben már lehetetlenséggel volt határos. A római generálisház gondolata megfelelt ugyan a szerzetesrendek általános gyakorlatának, azonban újabb rést ütött volna a rendi szabályokon, amelyek előírták, hogy a rendi főelőjáró a magyar korona alattvalója legyen és a korona joghatósága alatt levő országokban lakjék.

²¹² Arch. Prop. Vis. e Coll. vol. 12. f. 243r.

²¹³ U. o. f. 246rv.

A rendi reform és a generális római székelésének eszméjével kapcsolatban felvetette azt a gondolatot, hogy egyesítsék újból a rendi generális joghatósága alatt a spanyol, francia és olasz pálosokat és vegyék fel mindnyájan a rend közös fehér ruháját. Abban az időben ugyanis a portugáliai, milánói és nápolyi pálosok szürke kápát és fekete skapulárét, csuklyát és palliumot viseltek, míg az Alpokon túl élők mind fehér öltönyben jártak. Azonfelül, míg ez utóbbiak a generális kormányzása alatt voltak, amazok egységes szervezet híján különféle egyházi hatóságoknak voltak alávetve. A milánóiak és nápolyiak az ágostonrendi remeték főelőjárójának, a portugálok egyedül a helyi tartományfőnöküknek hódoltak, mások, mint a firenzeiek, a megyéspüspökök joghatósága alatt éltek.

A generális azt javasolta, hogy a rendi előjárók az értékesebb rendtársak tanácsának meghallgatásával kormányozzanak és törekedjenek visszaszerezni az előző században elidegenített rendi birtokokat. Ez a gondolat teljesen megfelelt Pázmány törekvésének, aki királyoktól a XVI. század folyamán a elzalogosított vagy más úton hatalmasul elfoglalt egyházi birtokok visszaszerzését a katolikus megújulás fontos feltételének tartotta. A visszaszerzett vagyoni jövedelmét iskolák alapítására, elsősorban papnevelők felállítására fordította. Gruskovics azt indítványozta, hogy a Propaganda Kongregáció kötelezze a Collegium Germanicum et Hungaricum vezetését arra, hogy addig is, míg visszaadja a rend régi birtokait, ne egy, hanem három rendi növendéket tartson el.

Végül megemlítette, hogy Geissler Mátyás bécsújhelyi püspök²¹⁴ a plébánosi jogokra való tekintettel nem engedte meg, hogy a pálosok rendi templomukban a híveknek prédikáljanak. A pálosok különleges engedélyként azt kérték a Kongregációtól, hogy prédikálhassanak olyan időben, amikor a plébániatemplomban már elhangzott a szentbeszéd.

Tomkó beszámolója a Propaganda Kongregáció előtt.

Tomkó beszámolója Vazul atya és Gruskovics rendi perjel irataival együtt 1634 nyarán a Propaganda Kongregáció elé került áttanulmányozás és döntés végett. VIII. Orbán pápa július 14-én megbízta Ginetti bíborost, hogy erre a célra kiküldött szakbizottság-

²¹⁴ Vasvárt született. Tanulmányait a bécsi egyetemen végezte, ahol doktori fokozatot is szerzett. Mint Klesl bíboros helynöke 1631-ben kapta meg a püspökséget. Gauchat : i. m. 256. l.

ban szerzetes főelőjárókkal és a szerzetesi életben jártas egyéb szakférfiakkal együtt tanulmányozza át a beszámolót és tegyen javaslatot a Kongregáció rendes ülésében. Ginetti bíboros, mint a szakgyűlés elnöke, a következő férfiakat hívta meg: Tomkó János püspököt és vizitátort, a sarutlan kármeliták rendfőnökét, Orazio Giustiniani oratorianust, később Montalto, majd Nocera Umbra püspökét és bíborost, Francesco Negro kapucinust, rendi procurátort és a pápa udvari hitszónokát, Ilarione Rameati cisztercita apátot, Luca Wadding ír származású ferencest, rendi történetírót, végül Antonio Naldi teatinus szerzetest. A július 24-én megalakult szakgyűlés augusztus 28-án össze is ült, hogy előterjesztést tegyen a Kongregációnak.²¹⁵

Az ülésen felolvasták a vizitátor eredeti beszámolójáról készített olasznyelvű kivonatot,²¹⁶ majd beható tárgyalás után a következő nagyfontosságú határozatokat hozták:

Vissza kell hívni a rendbe mindazokat a szerzeteseket, akik a rendi kormányzat hibájából léptek ki és az előírt kánoni büntetések helyett csupán enyhe penitenciára kell őket ítélni.

A rend egyetemes káptalanjának összehívását a következő évre kell elhalasztani és megbízni a jelenlegi generálist a rend ideiglenes kormányzásával.

Ki kell kérni Pázmány véleményét a vizitátor által kedvezőtlen színben feltüntetett Zaics János általános rendi helyettesről, aki a szabály értelmében a főperjelt helyettesíti és négy évre szóló megbízását az előző káptalantól kapta.

Építsen a rend az örökvárosban kolostort a főperjel állandó székhelyéül. Állítson fel újoncképzőt, egyet Magyarországon, ott ahol Pázmány és a főperjel jónak látja, és egyet Lengyelországban.

Ha a pálosrendben nem találhatnak a szerzetesképzésre alkalmas tagokat, más szigorított rendből kell kipróbált életű szerzeteseket ideiglenesen átvenni, meghagyva nekik, hogy öltsek fel a rend ruháját és maradjanak a rendben mindaddig, míg a pálosok közt alkalmas szerzetesek nincsenek.

A noviciátusokon kívül jelöljenek ki még két rendházat, ahol az ifjú szerzetesek egyházi tanulmányaikat folytathatják.

Az egyetemes káptalan dolgozza át és terjessze fel a Szentszékhez esetleges javítások és megerősítés végett az elavult rendi szabályokat.

²¹⁵ Arch. Prop. Acta vol. 10. f. 76rv., f., f. 79r., f. 112v. — 114r. — Vis. e Coll. vol. 12. f. 226r.

²¹⁶ U. o. f. 229r.—30v.

Ezen általános jellegű javaslatokon kívül a szakgyűlés sürgette a lengyel vizitáció lefolytatását és Tomkó helyébe a krakói officialist és a lengyel kármelita tartományfőnököt ajánlotta vizitátornak, de javasolta, hogy a rendi perjelt is vegyék maguk mellé.

Végül a lengyel tartományban észlelhető hangulatra való tekintettel azt javasolta, hogy a lengyel nuncius halassza el a tartományi káptalan egybehívását mindaddig, míg a vizitátorok el nem végzik feladatukat.

A szakgyűlés határozatai november 21-én kerültek a Kongregáció havi gyűlése elé megerősítés végett. Az ülés Ginetti előadó bíboros javaslatára és a jelenlevő VIII. Orbán pápa hozzájárulásával mindenben jóváhagyta az előterjesztést. Elrendelte a lengyel vizitációra kiszemeltek részére a kinevező-bréve kiállítását. A hó 29-én megküldte a lengyel nunciusnak a két gyűlés határozatainak másolatait. Utasította őt, hogy a tartományi káptalan egybehívását egy évre, illetve a vizitáció folyamára halassza el, értesítse a lengyel királyt a Kongregáció döntéséről és szerezze meg az uralkodó és miniszterei jóindulatát a vizitátorok számára. Ugyanakkor kérte Pázmányt is, hogy támogassa a vizitáció ügyét és sürgesse a rendben a kongregációi határozatok végrehajtását. Kikérte véleményét Zaicsról. Megküldte neki a lengyel nunciushoz intézett utasítás másolatát, hogy kellőképpen irányíthassa a vizitációt és a reform megindítását.²¹⁷

Úgy látszik, a rendi generálist nem értesítették a határozatokról. Csakis így érthető, hogy Gruskovics jóhiszeműleg összehívta a lengyel tartományi káptalant, amiből kellemetlen félreértések és zavarok keletkeztek.²¹⁸

A lengyel vizitáció fejleményét már egyebütt ismertettük.

Pázmány a soproni országgyűlésről válaszolt a Kongregáció hivatalos megkeresésére, amelyet Francesco Barberini bíboros írt alá. Nagy megnyugvással vette a Szentszék határozatait, mert a rend mielőbbi megújódását várta tőlük. A szerzetesképzés kérdésével kapcsolatban felhívta a Kongregáció figyelmét a nyugati országok pálosaira, akik értesülése szerint kitűnő szerzetesi szellemben éltek, ezért alkalmasaknak tartotta őket az új szerzetesnemzedék nevelésére. Zaicsról csupán annyit tudott, hogy a lengyel származású Gruskovics megválasztásakor nehéz szívvel viselte el, hogy az ősi szabályt mellőzték. Ha azonban a boszniai püspök a vizitáció folyamán olyan dolgokat fedezett volna fel róla, amiket a közösség érde-

²¹⁷ U. o. Acta vol. 10. f. 144v. — Lett. volg. vol. 14. f. 100rv.

²¹⁸ U. o. Vis. e Coll. vol. 13. f. 2rv.

kében rendezni kell, a rendben viselt előkelő tisztségeire való tekintettel kíméletes eljárást ajánlott vele szemben.²¹⁹

Tomkó Pázmány jóhiszemű véleménye után is fenntartotta Zaics ellen hozott vádjait. Kijelentette Ingoli titkárnak, hogy Zaics rendfőnöki kormányzása idején a szerzet fegyelme mélyen lesüllyedt s a vikárius ma is barátságot tart fenn olyan rendtagokkal, akik köztudomás szerint szörnyű kihágásokat (*delicta enormia*) követtek el. Az 1635 február 28-iki kongregációi gyűlés általában fenntartotta az előző gyűlések döntését a reformra vonatkozólag. Pázmány véleményével szemben a nyugati szerzetesek bekapcsolását nem tartotta szerencsésnek azok elűtő természete miatt, Zaicsról pedig elfogadta a vizitátor tájékoztatását. Március 10-én közölte Pázmánnyal végleges határozatát.

Ugyanaz a gyűlés elvetette Tomkó ama kérelmét, hogy a Kongregáció vállalja a vizitáció fennmaradt költségeinek, 200 scudo összegnek a megtérítését. A gyűlés hivatkozott a Kongregációt alapító pápa világos rendelkezésére, amely ilyenfajta kiadásokra nem terjedt ki és a vizitátorra hárította a felelősséget, ha a gazdagabb kolostorokon nem hajtotta be a szegényebbek vizitálásánál felmerült kiadásait. A Kongregáció ugyanis éppen Tomkó jelentéseiből jól értesült arról, hogy a rendi előljárók, elsősorban a generálisok tekintélyes jövedelemmel rendelkeznek, amit ellenőrzés és elszámolás kötelezettsége nélkül, belátásuk szerint szabadon használnak fel.²²⁰

²¹⁹ Hanuy : i. m. II. 538—39. l. — Borgia bíboros ekkor már régen székhelyén, Sevilleben tartózkodott. — Zaics 1625-ben missziós facultásokat kért rendtársai részére, akik a sziléziai protestánsok között óhajtottak téríteni. Arch. Prop. Memor. vol. 385. f. 418r.—19v. — Még abban az évben azt kérte a Kongregációtól, hogy a pápa a pálosrendre is terjessze ki azokat a búcsúkat, amelyeket V. Pál különféle más szerzeteknek engedélyezett. A június 27-iki gyűlés hozzájárult. U. o. f. 720rv. — A czenstochowai búcsújáráshelynek engedélyezendő facultásokról és jubileumról: Galla : Pázmány-levelek. 11—12., 42. l. — A harmincas évek elején is több pálos kapott különféle felhatalmazást. 1632 március 5-én a bécsi nuncius Kempff Sebestyén pálosnak felhatalmazást adott eretnekek feloldozására. Május 11-én a rendi perjelnek adott hasonló jogokat, július 12-én pedig felhatalmazta őt arra, hogy a rendi templomok és egyéb templomok felszerelését és szentedényeit megáldja. Arch. Secr. Vat. Nunz. Vien. vol. 10. f. 16r., f. 57rv., f. 62r. — Galla : i. m. 10. l. — 1634-ben Gruskovics előadta, hogy sikerült helyreállítania a törököktől és a kálvinistáktól elpusztított egyik rendi kolostort Felsőmagyarországon. Mivel a környéken protestánsok laknak, a maga és az oda helyezett két szerzetes részére kért különféle feloldozásokra szóló felhatalmazást. Arch. Prop. Memor. vol. 394. f. 135r., f. 143v.

²²⁰ Arch. Prop. Memor. vol. 395. f. 357r., f. 358v. — Acta vol. 10. f. 194rv. — Lett. volg. vol. 15. f. 21r. — Hanuy : i. m. II. 538—39. l. — Galla : u. o. 57—58. l. — Kisbán : i. m. 64—71. l.

A Zaics-ügy fejleményei.

A Kongregáció bizalmatlansága Zaics iránt akkor nyilvánult meg leghatározottabban, amidőn Gruskovics halála után a szabályok értelmében, mint általános vikáriusra reá hárult a rend ideiglenes kormányzásának a joga. Zaics élni kívánt törvényes jogával. Ugyanakkor mások is versenyeztek a hatalomért, amiből veszedelmes válság keletkezett a rend kebelében. A rend békéje és a reform ügye egyaránt veszélyben forgott.

Pázmány, mint a rend örökös protektora, hogy a belső hasonlóságban vergődő intézményt megmentse, azt kérte a Szent-széktől, hogy függesse fel a rendi vikáriusi tisztséget és rendelje el, lehetőleg még a közeledő szeptemberre, a főperjelt választó egyetemes káptalan összehívását. Azt ajánlotta, hogy ezen rövid időre a helyi előjárókra bizzák a rend kormányzását. Mivel Máriavölgy, a rendi káptalanok hagyományos székhelye, alig egy napi útra van Béctől, a Szentsek küldje ki a gyűlésre a császári nunciust, aki érintkezést kereshet a vizitátorokkal és az érsekkel, azonfelül megtárgyalhatja velük a rendi reform és a konstitúciók átdolgozásának összes kérdéseit.²²¹

Az emlékirat feldolgozásával Paolucci²²² és Tornielli²²³ prelátusokat, továbbá Ingoli titkárt bízták meg, ami azt mutatja, hogy az ügy az államtitkárságról a Propaganda Kongregáció elé került elintézés végett.

A Tomkótól adott tájékoztatás mellett a rendből befutott jelentések is rendkívül kedvezőtlen megvilágításba helyezték Zaics működését és legújabb szereplését. Előadták, hogy a vikárius erőszakos

²²¹ Hanuy : i. m. II. 469—70. l. — A levél 1636-ban kelt Gruskovics halála után : *Generalem illius Ordinis, mondia Pázmány, mortuum esse.*

²²² Francesco Paolucci XV. Gergely és VIII. Orbán bizalmas kúriai prelátusa. Mindkét pápáról becses feljegyzéseket hagyott hátra. *Pastor* : i. m. XIII. 56., 95., 255. l.

²²³ Antonio Tornielli mind a két signatura előadója (*Referendarius utriusque Signaturae*). 1627 júniusában tűnik fel a neve a Kongregáció prelátus-tagjai között, amidőn a nápolyi nunciussá kinevezett Monti prelátus helyét foglalta el. Később a Kongregáció bírása is volt. 1636 december 15-én a pápa novarai püspökké nevezte ki, de csak a következő év őszén hagyta el Rómát. Prelátustársa Lorenzo Corsi volt, aki alig két hónappal előbb kapott beosztást a Kongregációba Santacroce prelátusnak lengyelországi nunciussá történt kinevezése után. Tornielli bírói tisztségét Girolamo Lanuvio kapta meg 1638 július 17-én. *Arch. Prop. Acta* vol. 4. f. 204r., f. 225r. — Vol. 12. f. 217r. — Vol. 13. f. 111r. — *Lett. volg.* vol. 8. f. 128r. — *Memor.* vol. 397. f. 450r., ahol San Sisto bíboros halálát is jelentik.

és zsarnoki hajlamú férfiú, adósságokat csinál, kegyetlenkedik a rendtársakkal, megveti Pázmány figyelmeztetéseit és ki akarja játszani a Szentszék intézkedéseit. A feljelentők közt feltűnik Borkovics Márton lepoglavai vikárius neve, aki csak kevéssel előbb hagyta el a Germanicumot. Borkovics a következő évtizedekben mint rendi főelőljáró, a reform legbuzgóbb híve és végrehajtója volt.

A rendtagok magatartására jellemző a fontosabb kolostorok szerzeteseinek személyes vallomása a vikáriusról.²²⁴

Ivanovics Pál helyi vikárius kormányzása alatt levő felsőelefánti Keresztelő Szent János kolostorban Ledeci Márton felszentelt pap azt vallotta Tomkó előtt, hogy Zaics, generális korában, elzálogosította a rend egyik erdejét, amelyhez szántóföldek is tartoztak. Ivanovics vikárius a vizitátorhoz intézett levelében előadta, hogy Zaics egy protestánsnak zálogba adta a kolostor egyik birtokát, amiből sok kellemetlenség és jelentős kár származott a rendháza.

A lepoglavai Szűz Mária kolostor szerzetesei közül Strelenszki Tamás pap azt állította, hogy Zaics rendfőnöksége idején elpredálta a helyi kolostor és más kolostorok egyházi és világi felszerelését. Több szerzetes az ő túlkemény kormányzása miatt kilépett a rendből, sőt a katolikus vallásból is. Tonstignics György atya a kérdőpontok 10-ikére válaszolva kijelentette, hogy Zaics rendfőnöksége óta egyáltalán nem törődnek a rendi betegekkel. Zaics igazságtalanságai és kegyetlenkedései miatt mintegy huszonheten tértek át a kálvinizmusra. A 14-ik kérdéssel kapcsolatban előadta, hogy a kolostorok elszegényedésének oka Zaics fosztogató uralma volt. Eltűnt az a 15000 forint, amelyet elődje, Bratulics Simon évek folyamán megtakarított és a felsősekrestyében elhelyezett. A huszonnégy kehelyből alig tizenegy maradt meg. A csáktornyai kolostorból is elvitt egy kelyhet és egy gyöngyökkel diszített miseruhát. Zaicsot tartotta minden baj okozójának.

Nicolai János atya szóvátette, hogy IV. Eugén pápa bullájával szemben Zaics személyében csaknem harminc évig állandósult a rendfőnöki tisztség. Zaics rengeteg bajt hozott a rendre. A lepoglavai kolostor egyházi felszerelését teljesen elkótyavetyélte, amiről a

²²⁴ U. o. Vis. e Coll. vol. 15. f. 196r., f. 197r., f. 199r., f. 200r.—01r., f. 204v., f. 205v., f. 206r.—208r. (a czenstochowai vizitációról), f. 210r., f. 212r., f. 213r., f. 215rv., f. 218r., f. 222r., a következő lapokon számos adat az események fejlődéséről. Gruskovics vizibetegségben (idropisia) halt meg. — 1632 július 8-án a király megerősítette azt a szerződést, amelyet Zaics az elpusztult monyorókeréki pálos kolostor telkének átengedése tárgyában az Erdődy-családdal kötött. Orsz. Lev. Collat. vol. 133. 357—59. l.

kolostor leltára, a Liber Longus (hosszú könyv) alapján bárki meggyőződhetik. Zaicsnak el kellene számolnia arról a tekintélyes pénzösszegről, amelyet Bratulics Simon a sekrestye felett egy szekrényben elhelyezett és egyizben a rendtársaknak, köztük volt, mint novicius, a tanu is, megmutatott. Az összeg hír szerint 20000 forintot tett ki. Zaics idejében az előljárók felhagytak a misézéssel. Köztudomású volt, hogy a rendi tisztségeket pénzen lehetett megszerezni. A tanu úgy vélekedett, hogy Zaicsra nem szabad többé hivatalt bízni, mert tönkreteszi a kolostorokat.

Franics Tamás atya a 7-ik kérdésre válaszolva megállapította, hogy Simon püspök halála után rohamosan aláhanyatlott a szerzetesi élet. Ennek oka Zaics hosszú uralma. Amikor 1606-ban a máriavölgyi káptalanon a rendi diffinitoroknak felmutatta IV. Eugén bullájának az eredetijét, Zaics elvette tőle és többé nem adta vissza. Zaics üldöző és elnyomó eljárása miatt, amellyel elsősorban az előkelőbb rendtársakat kínoztta, számosan más rendekbe mentek át, mások pedig hitüket is elhagyták. Nem mint atya, hanem mint korlátlan zsarnok uralkodott. A tanut tizennyolc éven át állandóan üldözte és borzalmas börtönben tartotta egyedül azért, mert hangoztatta a pápai bulla betartásának szükségességét. Érdemes rendtársakat törvényellenes eljárással megfosztott hivataluktól és éretlen ifjakat állított a kolostorok élére. Török vasra verette, barbár módra börtönbe vetette, éhséggel, szomszúsággal és ruhátlansággal kínoztta szerencsétlen rendtársait. Komoly tanácsosokat sohasem vett igénybe, éppen úgy, mint Biell sem, amiből rengeteg kár származott a rendre. A szabályokat kijátszotta és sohasem számolt el a káptalanoknak kiadásairól. 1606-ban Simon püspök felvezette a tanut a kincstárba és megmutatta neki azt a 14000 forintot, amelyet két szekrényben elzárva a rend részére megtakarított. Ez az összeg Zaics főnöksége idején teljesen elenyészett. Zaics magának foglalta le a Lepoglavához tartozó Zas, az Elefánthoz tartozó Egervári és a Pápa környékén levő Komespatat jövedelmeit. A szerzeteseket önkényesen elmarasztalta. Az utazó szerzeteseknek nem adott útiköltséget, ezért a szerzetesek rászoktak a koldulásra. A rend számos jobbágját elzalogosította, így több rendi jobbágyfalu elnéptelenedett. Brankovics Jakab cirquenicei perjel kénytelen volt hatvan zecchinót beszolgáltatni a generálisnak.

A csáktornyai Szent Ilona kolostorban Bakics (Bakitus) János pap azt vallotta, hogy Zaics renfőnök a kolostor egy nagyterjedelmű birtokát, továbbá egy-egy jobbágytelket Lepoglava és Elefánt

mellett a Sestruel faluból származó Lukácsnak adományozta azon a címen, hogy a generális unokahúgát feleségül vette.

A remetei Szűz Mária kolostorban, ahol Zaics helyi előljáró volt, Vigronovics Gergely testvér a 6-ik kérdésnél kijelentette, hogy Zaics eléggé hanyagul végezte úgy a közöset, mint a kolostori vagyoni kormányzását. Amikor megépíttette saját celláját, a templom tetejéről szedette le a szükséges cserépanyagokat. Semmit sem törődött a templom javításával, a szerzetesek ruházásával és ellátásával. Saját belátása szerint adta el a természetben befolyó jövedelmeket. Sztrankovics Simon testvér még azt állította, hogy Zaics főnöksége alatt a rend teljesen lehanyatlott és csaknem összeomlott a főperjel makacssága miatt. Drabantovics István, Sgannec István és Sztankovics Simon testvérek ugyanazt vallották. Ez utóbbi azzal egészítette ki vallomását, hogy Zaics mindnyájuk megbotránkoztatására egy Márton nevű világi inast alkalmazott maga mellett, holott a káptalan eltiltotta őt a világiak alkalmazásától. Vigronovics ezzel az üggyel kapcsolatban figyelmeztette a vizitátort, hogy ne fogadja el a vikárius esetleges mentségét, mert már 1628-ban tudomására adták, hogy se gyermekeket, se világiakat nem tarthat maga mellett, hanem csak rendi testvéreket.²²⁵

Adatok híján nincs módunkban ellenőrizni a rendtársak elmarasztaló vallomásait. Különösen pedig hiányzik magának a vádlottnak a védekezése. A legsúlyosabb vádakát Franics Tamás pap emelte, akinek az ügyeivel már az 1619-iki vizitációs brévében is találkozunk. Az előttevaló évben ugyanis Zaics többrendbeli vétesség címén kizárta őt a rendből, de Franics egy szerzetestársával Rómába ment és elnyerte azt, hogy a pápa visszarendelte őt a szerzetbe.

Még akkor is, ha az elhangzott vádaknak csak a fele igaz, indokoltnak kell tartanunk a Propaganda Kongregáció eljárását, amely a nehezen induló reform érdekében erélyes intézkedéseket hozott Zaics ellen.

Stassewsky Miklós apostoli vikáriusi kinevezése.

A lengyel pálosok közt tapasztalt ellenállás, Tomkó írásbeli és talán még inkább szóbeli beszámolója a magyar szent korona országainak kolostoraiban uralkodó állapotokról, Zaics vikárius erőszakos

²²⁵ Hanuy : i. m. I. 223—26., 228. l. — Pázmány az 1619-iki vizitációs bréve utasításai szerint járt el. Secr. Brev. vol. 571. f. 217rkk.

fellépése, végül Pázmány tájékoztatása a rendben újabban lábra kapott versengésekről és fegyelmi kilengésekről arra kényszerítették a Propaganda Kongregációt, hogy egy időre felfüggeszse a főperjel választás jogát és apostoli hatalmával gondoskodjék a rendi kormányzás folytonosságáról.

1636 április 14-én a Quirinálban a pápa jelenlétében megtartott ülés, főképpen Zaics viselkedése miatt, a pálosrendnek Rómába tartózkodó prokurátorát, a lengyel származású Stassewsky Miklóst nyolchavi időtartamra apostoli vikáriussá nevezte ki. A Kongregáció utasította a bécsi és a lengyel nunciusokat, hogy készítsék elő az ügyet és tájékoztassák őt a határozat megvalósításának a módzatairól. A kinevező pápai brève május 14-én jelent meg. Az ősz folyamán a Kongregáció hozzájárult az új vikárius ama kérelméhez, hogy a csehországi hittérítésben működő misszionáriusok facultásait megkaphassa, mivel a rendi kolostorok és birtokok különösen Magyarországon, protestánsok által lakott területeken vannak.

Zaicsot megdöbbenetette a Szentszék váratlan döntése, amely elsősorban ellene irányult, de elégedetlenséget váltott ki a magyar és horvát rendtagokból is. Pázmány szerzeteshez illő engedelmesre intette a vikáriust. Amikor pedig megtudta, hogy viselkedése aggodalomra ad okot, kemény intézkedést hozott ellene.

Még a tél elején Stassewsky elindult Magyarországra és felkereste Pázmányt. A Kongregáció meleghangú leveleket intézett a prímáshoz, Telegdy János kalocsai érsekhez, Lippay Imre veszprémi és Draskovics György győri püspökökhöz és Esterházy Miklós nádorhoz, hogy nélkülözhetetlen támogatásukat megszerezze a vikárius részére. Ez utóbbit utasította, hogy minden fontosabb intézkedését előbb tárgyalja meg a magyar bíborossal és a lengyel vizitátorokkal. Intézkedéseiket ne változtassa meg, hanem inkább iparkodjék előmozdítani azok szigorú betartását. Mivel a rendi fegyelem lehanyaglásának egyik oka az elszórt apró kolostorok rendszere volt, felszólította őt, hogy terjesszen fel hozzá pontos kimutatást a kolostorok anyagi helyzetéről, szerzeteseik számáról, a kolostoroknak egymástól való távolságáról s mindazokról a körülményekről, amelyek elősegíthetik a közeli néptelen kolostorok egyesítését.

Pázmánynak a Kongregációhoz intézett válaszlevelei bizonyítják, hogy életének utolsó leheletéig szívén viselte a pálosrend reformálásának az ügyét, amelynek szerencsés végrehajtásától nemcsak a rend belső újjáépítését várta, hanem új szellemi és erkölcsi

erőforrást remélt a magyar katolikus megújulás diadalmas kifejlődéséhez is.²²⁶

A rend reformálásának a kérdése még éveken át foglalkoztatta a Kongregációt, azonban ezeknek az eseményeknek az ismertetése már messze eltérítene bennünket célkitűzésünktől.

²²⁶ Arch. Prop. Acta vol. 12. f. 63rv., f. 201r.—04r. — Lett. volg. vol. 16. f. 35v. — Galla : i. m. 112—13. l. — Kisbán : i. m. 213. l. — Pallotto csak 1636 december 21-én lépett a Propaganda tagjai közé : Joannes Baptista Card. Pallottus qui fuit in hanc Congregationem a Sanctitate Sua adscriptus pro prima vice (interfuit), mondja a gyűlési jegyzőkönyv. A Kongregáció 1634 november 14-én nem tartott gyűlést, hanem csak 21-én, de nem foglalkozott Stassewskyvel. Hanuy : i. m. II. 678., 699—701. l. Ez utóbbi levél pontos jelzése : f. 188rv., f. 192v. — Baglioni nuncius 1636 szeptember 2-án Regensburgból értesítette a Kongregációt, hogy a magyarok a Horvátországban tartott káptalanukon a lengyel származású főelőljáró ellen állást foglaltak. Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 78. f. 19r., f. 23v.

TOMKÓ AZ ESEMÉNYEK PERGŐ-
TÜZÉBEN.

TOMKÓ TÁRGYALÁSAI RÓMÁBAN A MAGYAR PÜSPÖKSÉGEK BETÖLTÉSÉRŐL.

Az erdélyi és a szendrői püspökségek betöltése.

Láttuk, hogy a Propaganda Kongregáció beható vizsgálat alá vette a hódoltsági püspökségek betöltésének a kérdését, egyrészt azért, mert a Szentszékre sérelmesnek tartotta a magyar király püspökkinevező jogát, másrészt azért, mert külső megkötések nélkül önállóan kívánta rendezni az elhagyatott hódoltsági hívek lelki gondozását. Mivel a király, akinek a háta mögött ott állott Pázmány és a magyar kancellária, nem volt hajlandó lemondani igényeiről, a püspökök pedig a török ellenséges magatartása miatt nem mertek egyházmegyéikbe menni, a multban is gyakorolt megoldással elfogadta a királyi nominációt megnevezés, bemutatás, de nem kinevezés értelmében és kilátásba helyezte a püspökkinevező bullák ingyenes kiállítását. Ugyanakkor felszólította a királyt, hogy nomináltjait ne tekintse püspököknek mindaddig, amíg a pápai kinevező bullákat meg nem kapták. A hódoltsági hívek lelki gondozására Belgrád székhellyel missziópüspökséget alapított.

A király továbbra is gyakorolta a püspökkinevezés jogát, viszont a Kongregáció, miután megtudta, hogy egyes hódoltsági püspökségek javadalmi helyzete megjavult és a püspökök a királyságban élvezett kisebb egyházi javadalmaikból tisztességesen meg tudnak élni, vonakodott az ingyenes bullák kiállítására javaslatot terjeszteni a pápa elé. A folyamodó vál. püspökök közül alig egyik-másik nyerte el bulláját. 1625 június 13-án Sennyey István váci püspök és kancellár, továbbá Telegdy János kalocsai érsek folyamodtak bulláikért. Ez utóbbi a jubileumi szentév alkalmából személyesen is járt Rómában. A Kongregáció és a pápa hozzájárult ugyan a bullák kibocsátásához, de Sennyey csak 1627 januárjában ért célt, Telegdy pedig valószínűleg sohasem látta bulláját. A következő években Khattmann Gergely svidnici, majd Dávid Pál pécsi püspö-

kök kérték konfirmációjukat, de eredménytelenül. Dallos Miklós győri püspök hat évig várt bullájára. A legtöbb vál. püspök, látván a Szentszék elzárkózását, felhagyott bullája kérelmezésével.²²⁷

1629-ben Draskovics György a pécsire, 1631 áprilisában Pyber János pécsi püspök az egre és Dávid Pál a veszprémire kapott pápai bullát. 1631-ben Pázmány püspökké szentelte a váradi püspökségben megerősített Lósy Imrét. A harmincas évek elején bullát kaptak Tomkó a boszniaira, Sennyey a győrire, Vinkovics a pécsire, egy csomó püspök azonban kétszer is széket cserélt anélkül, hogy bullát kért, vagy kapott volna.²²⁸

Pázmány 1632-ben, amidőn személyesen megjelent a pápai udvarban, a választott püspökök ügyében is tárgyalta a pápával. Igyekezett igazolni a magyar király jogát a török megszállás alatt levő területek püspökségeihez és a bullák ingyenes kiállítását kérte. Hasonlóképpen megbízta Tomkót, hogy amidőn a pálosrend vizitációjának beszámolóját átadja a Kongregációban, törekedjék meggyőzni a bíborosokat a magyar királyi püspökkinevező jog ősi gyakorlatáról és eszközöljön ki több időszerű megerősítést. Különösen az erdélyi, szendrői és a skardonai székek betöltéséről volt szó.

II. Ferdinánd király, Pázmány közbenjárására, 1634 január 17-én Simándi István kanonokot erdélyi püspökké nevezte ki és a megszokott szövegezéssel készített felterjesztésében apostoli megerősítést kért számára a pápától. A primás a Propaganda Kongregációnál is magáévá tette az ügyet. Megkérte a bíborosokat, hogy ne gördítsenek akadályt a pápai megerősítés elé, mert a hitbuzgó püspök elhatározta, hogy minden körülmények közt behatol a fejedelemség területére. Mivel pedig a javadalom teljes elenyészése miatt csak szerény körülmények közt fog élni, azt javasolta, hogy a bullát szokás szerint díjmentesen állítsák ki. Simándi személyesen megbízta Tomkót, hogy római tartózkodása alatt járjon el megerősítése ügyében és 70 scudót adott át neki a bulla kiváltásával járó kisebb járandóságok kifizetésére.

Azonban a Kongregáció hajlíthatatlan volt. A primás ismételt felterjesztései csak azt eredményezték, hogy a Kongregáció most már őt tette felelőssé a püspökség betöltése körül támadt viszályért. Pázmány hangoztatta, hogy a püspökség a magyar király kegy-

²²⁷ Galla : Pázmáneum. 62—65. l. — V. ö. : Barberini Lat. vol. 6834. f. 13r. — Vol. 6872. f. 141rv., f. 145rv.

²²⁸ Secr. Brev. vol. 962. f. 681. — Vol. 964. f. 345., f. 626. — Vol. 963. f. 808. — Vol. 968. f. 537.

urasága alá tartozik. Ezzel a közjogi szemponttal szemben a Kongregáció abból a tényből indult ki, hogy a fejedelemség független a magyar király felségjogától és a püspök a fennálló törvények tilalma folytán nem foglalhatja el székét. Simándi az érseken és a boszniai püspökön kívül másokat is felkért ügye kedvező elintézésének az egyengetésére, nevezetesen az erdélyi missziókba szánt olasz minoritákat, akik Rákóczi György elutasító magatartása miatt szintén hiába vártak, hogy bejuthassanak Erdélybe.

A Kongregációt megerősítették elhatározásában a fejedelemségből jövő értesítések. A bosnyák obszervánsok, akik Szalainai István vezetésével Erdélyben megtelepedtek, továbbá az erdélyi katolikus főurak, a fejedelem belső tanácsosai arról értesítették a Kongregációt, hogy az érvényben levő törvények és a fejedelem állásfoglalása miatt Simándi nem léphet be Erdélybe, ellenben az urak közbenjárására a fejedelem szabad működést biztosított a barátoknak. Ekkor a Kongregáció Szalainai főnöksége alatt megszervezte az erdélyi missziókat és ezzel megmentette az erdélyi katolicizmust a végső pusztulástól. Simándi egy ideig, még Tomkó halála után is, törhetetlenül reménykedett bullájának megszerzésében, de akkor már közvetlenül Ingoli titkárhoz fordult támogatásért. Azonban hosszú évek múltán meghalt anélkül, hogy kettős célját, az apostoli bulla megszerzését és püspöksége birtokbavételét megérthette volna.²²⁹

A szendrői püspökséggel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy VIII. Orbán 1625-ben a Propaganda Kongregáció előterjesztésére a raguzai származású Rengjics Albert ferencesnek adományozta ezt a címet és megbízta őt, hogy Belgrádból a Hódoltság egész területét kormányozza. A püspökség betöltéséről a magyar királynak nem volt tudomása.

Rengjics főképpen ferences voltának és raguzai származásának köszönhette kineveztetését. Mint ferencset a török könnyebben megtúrta. Mint raguzait a Belgrádban megtelepedett kereskedő honfitársai, akik a helybeli Keresztelő Szent János kápolna fenntartói voltak, védelmükbe vették a török hatóságoknál. Azonban a püspöknek hamarosan tarthatatlanná vált a helyzete. Meggyúlt a baja a boszniai apostoli adminisztrátorral a Dráva—Száva-közi területek

²²⁹ Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 80. f. 303rv. — Vol. 83. f. 224r., f. 235v. — Orsz. Lev. Collat. vol. 133. 364—65. l. — Hanuy : i. m. II. 485—89. l. — V. ö. : Fraknoi : i. m. 346—52. l. A prímás felterjesztésének a hátlapjára feljegyezték az elintézés módját, amit Hanuy nem közöl. Az erdélyi katolicizmus helyzetével a közeljövőben óhajtunk foglalkozni. — A parenzói ügyről : Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 87. f. 181r. — Acta vol. 15. f. 263rv.

hovatartozandósága miatt, azután nem tudta elsimítani azokat a veszedelmes ellentéteket, amelyek a Belgrádban élő raguzai és bosnyák kereskedők között a kápolna kegyurasága és fenntartása körül keletkeztek. Alig négy évi tehetetlen vergődés után elhagyta székhelyét és császári területen nemsokára meg is halt.

Halála után a Propaganda Kongregáció éppen ezen civódások miatt nem töltötte be a szendrői széket, hanem Massarecchi antivari érseket, a Hódoltság volt apostoli vizitátorát bízta meg a missziósterület gondozásával.²³⁰ Azonban még az ő kormányzása idején megindult a versengés a szendrői címért. Bizonyos Paleolog Gergely, az egyik nápolyi kolostorban tanulmányait folytató bosnyák ferences, arra hivatkozva, hogy atyja és gazdag kereskedő rokonsága magukra vállalják az eltartásával járó összes terheket, a bosnyák tartományfőnök támogatásával megkísérelte, hogy megszerezze a Kongregációtól a szendrői címet. A Kongregáció azonban hamarosan tisztába jött az önjelölt mesterkedéseivel.²³¹

Sokkal veszedelmesebb kísérletek jelentkeztek a magyar királyi kancellária részéről, amely Rengjics halála után felfigyelt a szendrői címre. II. Ferdinánd, hogy biztosítsa a magyar király püspökkinevező jogát erre a püspökségre, Fastroyer Henrik tábori vikáriusnak adományozta a szendrői címet és megerősítést kért számára a pápától. Azonban a Kongregáció nem volt hajlandó olyan egyénnel betölteni a püspökséget, akiről előre tudta, hogy nem fog székelni hívei között, de nem volt kifogása az ellen, hogy a király valamely más magyarországi címmel tüntesse ki tábori vikáriusát. Az ügy egyelőre elintézetlen maradt, majd 1633-ban Marnavics Tamás ferences kapta meg a királytól a szendrői címet.²³² A kinevezés megdöbbenetete az antivari érseket, mert látta, hogy az adminisztratúrája területén lelkeszkedő bosnyák szerzetesek többé nem tekintették őt főpásztoruknak, de helyesen ítélte meg a helyzetet, amikor azt tanácsolta a Kongregációnak, hogy semmi esetre se nevezzen ki hódoltsági

²³⁰ Premrou : i. h. 1924. 505—08., 1925. 33—40. l.

²³¹ Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 75. f. 256r., f. 257r., f. 258r.—59r., régi jelzés. — Valószínűleg Marnavics bullájával függ össze Sabbatino szerémségi világi pap figyelmeztetése a Kongregációhoz, hogy ne hallgasson Tomkóra és ügynökre, Marco Spudeóra, akik egyáltalán nem ismerik a hódoltsági viszonyokat és főképen nem szenvedtek hitükért, mint a szerémségi világi papok. Ferrendzsin : i. m. 422. l. — A Paleolog név nem ismeretlen a magyar kancellária és kamara előtt sem. 1611-ben a pozsonyi kamara a király titkos utasítására intézkedett Dionysius Rallus Paleologus bulgár érsek évi kegydíjának kiutalása tárgyában. Orsz. Lev. Expedit. Camer. vol. 305. D. Jan.

²³² Galla : Pázmáneum. 62—64. l. — V. ö. : Premrou : i. h. 1925. 49. l.

adminisztrátornak bosnyák szerzetest, mert helyrehozhatatlanul elmérgesítené a raguzai és a bosnyák kereskedők között dúló ellentéteket. Amikor a Kongregáció bizalmas tájékoztatást kért tőle a vál. püspök személyéről, kitérő választ adott és Tomkót tartotta legilletékesebbnek.

A Kongregáció megnyugtatta az antivarit, hogy Tamást nem tekinti püspöknek és megparancsolta a Szerémségben működő barátoknak, hogy fenntartás nélkül engedelmeskedjenek az adminisztrátornak. Újabb fordulat állott be, amikor a skardonai püspök halála után Tomkó unokaöccsét bízta meg a boszniai hívek kormányzásával, sőt azzal a kéréssel fordult a Kongregációhoz, hogy a vál. püspököt erősítse meg püspökségében. A Kongregáció 1634 február 13-án tartott ülésén elvetette Tomkó kérelmét, majd a zavarok elkerülése végett a rendi generálissal Rómába idéztette a vál. püspököt.²³³

Bonyodalmak a skardonai és a boszniai püspökségek körül. Tomkó lemondása. Erkölcsi összeomlása.

A szendrői püspökség mellett az időközben megüresedett skardonait is királyi kinevezés alapján töltötték be Mran Miklós rudolfsbergi prépost személyével. A Kongregáció ebben az ügyben sem engedett a királyi kancellária nyomásának. Tomkó november 20-án jelentette is a primásnak, hogy a szendrői és a skardonai címek körül olyan súlyos akadályok merültek fel, hogy emiatt kénytelen lesz az egész telet Rómában tölteni. Pedig nagy érdeklődéssel várták vissza a soproni országgyűlésen egybegyűlt főpapok, akik az ő személyes befolyására nemcsak a szóbanforgó püspökségek megerősítését, hanem a magyar királyi püspökkinevező jog és a bulladij ügyének kedvező elintézését is biztosra vették.²³⁴

A Kongregáció, noha mind a két püspöki cím kérdésében az volt a legfőbb gondja, hogy rezideáló püspök kinevezésével a hódolt-sági katolikusok rendszeresebb lelki gondozását biztosítsa, mégis kerülni óhajtotta az ellentétek kiélezését. Elvetette a bosnyák szerzetesek kérését, akik régi gyakorlatra hivatkozva tartományfőnökük kinevezését kérték a skardonai püspökségre s hogy a királlyal kelet-

²³³ Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 76. f. 160r., f. 162rv., f. 163rv., f. 164r.—65v., f. 166r.—67v., f. 168r.—69rv., f. 170r.—71v., f. 172r.—73r., f. 174rv., f. 175rv. — Acta vol. 10. f. 27r., f. 57v.—58r. — Lett. volg. vol. 14. f. 17r., f. 54rv.

²³⁴ Orsz. Lev. Coll. vol. 133. 369—70. l. — Collect. Pray. Tom. XXXII. f. 123. — Arkiv. IX. 246—47. l.

kezett vitát megkerülje, elhatározta, hogy a boszniai és a skardonai egyházmegyéket ideiglenes apostoli kormányzóra bízta. Massarecchi tanácsára Lucsics Jeromos bosnyák ferencest ki is szemlélte a drivastói püspökségre azzal a szándékkal, hogy a másik két püspökség kormányzását is reábízza.

Azonban ez a megoldás a bosnyák barátok kemény ellenállását váltotta ki, akik azzal fenyegetőztek, hogy a tartományfőnökük mellőzése miatt a Kongregáció jelöltjét nem engedik be kolostoraikba. A Kongregáció, noha a barátok lelkipásztori tevékenységének nagy jelentőségét azzal is elismerte, hogy a missziópüspököket, akik a török miatt főpapi díszből mentesen, mint egyszerű szerzetesek, a népesebb kolostorokban húzódtak meg, rendszerint az ő sorukból választotta, mégsem tűrhette, hogy nagy körütekintést igénylő működésében korlátozzák.

A bosnyák szerzetesek pillanatnyi felhevülésükben kijelentették, hogy Lucsics helyett szívesebben látnák a magyar királytól és a pápától boszniai püspökké kinevezett Tomkót, aki a rendnek régi barátja és jótévője volt. A békeszerető Lucsics, amidőn 1635 március 2-án a helyzetről beszámolt a Kongregációnak, kijelentette, hogy készséggel aláveti magát Tomkónak, ha a Kongregáció megbízásából püspökségét elfoglalja.

A szerzetesek állásfoglalása végzetessé vált Tomkóra nézve: a Kongregáció, illetve VIII. Orbán pápa elrendelte, hogy Tomkó azonnal vonuljon be egyházmegyéjébe és székeljen ott, mint megyéspüspök. Ezt az elhatározását egy ideig következetesen fenntartotta még akkor is, amikor a bosnyák szerzetesek felhagyva az oktalan ellenállással, bejelentették, hogy készek befogadni Lucsicsot, mint a boszniai püspökség adminisztrátorát.

A Szentszék váratlan elhatározásában kétségkívül a királyi püspökkinevező jog kérdése volt a döntő. A Kongregáció, amely elsősorban a lelkek üdvösségének emelkedett szempontjából és a politikai vonatkozásoktól mentesen szemlélte a kérdést, nem nyugodott bele abba, hogy a magyar király, előzetes megbeszélés nélkül, tőle függetlenül rendelkezék a magyar püspökségekkel és neki már csak a néma hozzájárulás jusson osztályrészül. A hódoltsági püspökök a török türelmetlensége miatt nem foglalhatták el székeiket és nem kormányozhatták egyházmegyéjüket, ezért méltóságukat csak pusztán címnek tekintették. Ugyanakkor a Szentszék magára vállalta a hívek lelki gondozásának megszervezését és fenntartását. Most tehát elérkezett a kedvező alkalom, hogy törésre vigye az ügyet.

Tomkó a magyar király kinevezettje volt és nagyobb nehézségek nélkül kapta meg pápai bulláját is. Csak ideiglenes felmentést kapott a rezidencia kötelezettsége alól és a skardonai püspök is csak arra az időre kapott felhatalmazást a boszniai egyházmegye kormányzására, amíg a megyéspüspök el nem foglalja székét. A Kongregáció, amidőn megszavazta Tomkó kinevezését, kifejezte azt a tervét is, hogy az új püspököt hamarosan igénybe veszi Magyarországon, vagy a török területen. Ezért Tomkó megkapta azokat a különféle lelki felhatalmazásokat, amelyeket a missziópüspökök szoktak kapni abban az időben annak ellenére, hogy azokat ideiglenes helyettese, a skardonai püspök Bosznia területére külön is megkapta.

Azonfelül Tomkó egész irodalmi munkássága úgyszólván az ő boszniai származásának és családja előkelőségének a bizonyítására volt beállítva. Állandóan kérkedett boszniai származásával. A «bosnyák» jelző nevének nélkülözhetetlen velejárója volt. A kevéssel előbb megjelent hírhedt munkájában, amelyben családjának ősiségét és főúri, sőt királyi származását bizonyította, már «Bosnyákország püspökének» nevezte magát.

Tehát Tomkó boszniai útjához minden kellék megvolt.

Mégis a pápa elhatározása nemcsak súlyos feladat elé állította, hanem valósággal lesújtotta Tomkót. A próba idején kiderült, hogy a családja előkelőségének fitogtatása merő szemfényvesztés volt, amely egyedül egyéni érvényesülésének útjait egyengette és határtalan hiúságát legyezgette. Tomkó, mivel látta, hogy a Szentszék mereven kitart határozata mellett, úgy akart kibújni a kelecéből, hogy váratlanul lemondott püspökségéről. A hír széles körben gyorsan elterjedt és különféle magyarázatokra adott alkalmat. Draskovics György pozsonyi prépost, nem ismervén a valódi helyzetet, azzal a megjegyzéssel közölte a hírt Vinkovics Benedek zágrábi préposttal, hogy Tomkó nagyravágyásból vált meg címétől, mert a pápai udvarban még előkelőbb álláshoz akart jutni. A ritka eset híre sokáig fennmaradt a Rómában élő illírek között.

Azonban a Szentszék nem fogadta el Tomkó lemondását s noha sejtette, hogy a török nem fogja megtérni a magyar király kinevezettjét, követelte, hogy mielőbb foglalja el székét. Tomkó nem is vált meg címétől. 1635 nyarán kimutathatólag boszniai püspöknek nevezte magát a Kongregációhoz és az államtitkárhoz intézett kérvényeiben. Sőt az év végén, Rómából hazatérve, minden fenntartás nélkül boszniai püspöknek írta alá magát azon az okiraton, amely a zágrábi Szent István ereklyének az általa hozott ereklyetartóban való el-

helyezéséről tanuskodik. Marnavics Tamás boszniai bullája szerint a püspökség utolsó törvényes birtokosa Tomkó János volt, aki halálozás következtében vált meg címétől. A Tomkó haláláról szóló hírek nem említik azt az egyébként feltűnő mozzanatot, hogy a püspök két évvel előbb lemondott, hanem egyszerűen boszniai püspököknek nevezik őt. Levákovics Ráfael, amidőn bejelentette Tomkó halálát, csak mint boszniai püspökről szólt az elhunytáról.

Ferdinánd király ellenben elfogadta Tomkó lemondását és az ő kérésére Tamás vál. szendrői püspököt nevezte ki boszniai püspökké. Ezzel a megoldással szerencsésen áthidaltnak látszott a szöges ellentét a királyi kinevezés és a Szentszék ama álláspontja között, hogy a hódoltsági püspökök is tartoznak elfoglalni püspökségüket. Azonban a Szentszék ezt a megoldást nem fogadta el. Az ellentétet fokozta az a körülmény, hogy a vál. boszniai püspök viszont következetesen ragaszkodott címéhez, sőt 1636 nyarán megerősítésért folyamodott a pápához. Hivatkozás történt ekkor a Propaganda Kongregációnak 1635 július 30-án hozott határozatára, amely állítólag kedvező előterjesztést tett a pápának a megerősítő bulla kibocsátására. Azonban a kongregációi ülés jegyzőkönyve erről az ügyről egyáltalán nem szól. Csupán azt a megjegyzést tartalmazza, hogy Tomkó aligha fogja elfoglalhatni és megtarthatni püspökségét a török várható ellenállása miatt. Minthogy pedig a pápa nem fogadta el Tomkó lemondását, a Kongregáció megbízta Chumar Mihály ferences előljárót, hogy bírja rá Tamás püspököt az új cím elhagyására. Azonban a vál. püspök, bizonyára a magyar kancellária figyelmeztetésére, makacsul ellene szegült minden felszólításnak és napról-napra elviselhetetlenebb lett fennhéjázó magatartása miatt. Chumarnak rossz sejtelmei voltak. Érzékies természetűnek mondotta Tamás püspököt és úgy látta, hogy hamarosan elhagyja szerzetét.

Mivel a pápa egyelőre nem engedett, Tomkó megtette az előkészületeket az utazásra. 1635 nyarán kérvényt nyújtott be a Kongregációhoz, amelyben előadta, hogy noha püspöksége csak címzetes, mégis a pápa parancsára el kell foglalnia a pogány fennhatóság alatt levő székhelyét és el kell hagynia a szintén helybenlakással egybekötött zágrábi javadalmát. Mivel teljesen jövedelem nélkül áll, arra kérte a pápát és a bíborosokat, hogy harmincnyolc évi hűséges szolgálataért gondoskodjanak legalább megfelelő eltartásáról. A július 30-iki ülés a jelenlevő pápa hozzájárulásával a következő hónapra halasztotta végleges döntését.

Az augusztus 21-iki ülés 50 scudo útiköltséget szavazott meg a

török területre induló Tomkó számára és eltartásáról úgy kívánt gondoskodni, hogy évi tartásdíj (provisio) helyett tervbevette a zágrábi olvasókanonoki javadalom ideiglenes fenntartását.

Azonban Tomkó sehogy sem tudott belenyugodni a pápa döntésébe. Végso elkeseredésében nagy pártfogójához, Barberini államtitkárhoz fordult segítségért. Felpanaszolta, hogy a pápa parancsára kénytelen a török uralom alatt levő Boszniába menni annak ellenére, hogy püspöksége csak címzetes püspökség. Le kellett mondania a zágrábi olvasókanonokságról és a segédpüspöki tisztségről, amelyek évi 2000 scudo jövedelmet hoztak. A közelmúltban kérte a pápát, hogy gondoskodjék eltartásáról, nehogy kijutván a pogány területre életének nyilvánvaló kockáztatásával, nyomorultan elpusztuljon. Nincs megtakarított pénze. A Szentszék szolgálatában töltött harmincnyolc évi munka jutalmaként a pápa kiutaltatott ugyan a Propaganda Kongregációval 1000 scudót, azonban ebből az összegből mindössze csak 50 scudót kapott meg, ami alig elegendő Loretoig. Azonfelül a pálosrend vizitációjában a magáéból elköltött 500 dukátust és még ugyanannyit utolsó római útjában. Noha életét is kockára vetette a Szentszék érdekében, eddig egy fillért sem térítettek meg. Mindezt azért tárta fel a bíboros előtt, hogy lássa a meg nem érdemelt mellőzést, amelyben részesítették. Jutalmazás helyett a magáéból költött és most kénytelen megválni mindattól, amit mások adtak neki. Kérte hatalmas pártfogóját, hogy ne engedje őt barbár országban nyomorultan elpusztulni.

A bíboros a kérvényt átutalta Ingoli titkárhoz. A Propaganda Kongregáció november 12-iki ülésén a pápa végleg elejtette Tomkó kiküldésének a gondolatát és 50 scudót utaltatott ki számára, hogy Zágrábba visszatérhessen.²³⁵

Tomkó és a Szilveszter-bulla hamisításának a kérdése.

Tomkó történeti alakja főképpen azóta áll a magyar történetírás előterében, amióta Karácsonyi János neki tulajdonította a Szilveszter-bulla szerzőségét.²³⁶

²³⁵ Arch. Prop. Memor. vol. 395. f. 80r., f. 83v., f. 157r., f. 160v., f. 357r.—58v. — Acta vol. 10. f. 297v., f. 322v. — Scritt. rif. 79. f. 87r., f. 361r. — Secr. Brev. vol. 971. f. 851r. — Barberini Lat. vol. 6900. f. 83rv., f. 84rv. — Arkiv. X. 155. l. — Fermendzsin : i. m. 299kk. — A boszniai és egyéb magyar püspökség betöltése körül támadt vitákra célzott II. Ferdinánd 1635 április 10-iki levelében. Fraknoi : i. m. 339. l.

²³⁶ Inchofer : i. m. 265kk.

Karácsonyi mindenekelőtt megállapította, hogy Tomkó különféle történeti műveiben, elsősorban pedig családjának ősiségéről és előkelőségéről írt munkájában olyan történeti módszert alkalmazott, mely méltán gyanút kelt a szerző történetírói megbízhatóságáról. Céljainak megfelelőleg önkényesen magyarázza, értelmükből kiforgatja és összezavarja a történeti adatokat, sőt az oklevélhamisítástól sem riad vissza.

Ezen általános megállapítás után Karácsonyi tételes bizonyítékokat sorol fel, amelyekkel mintegy bekeríti gyanúsítottját és ujjal mutat a hamisítóra.

Rámutat a királyi püspökkinevezés körül kavargó vizályokra, elsősorban pedig Tomkó küzdelmeire, hogy a boszniai püspökségre megerősítését megszerezze. Ezen diplomáciai feszültségben Tomkó elhatározta, hogy a Szilveszter-bulla gyártásával a Szentszék előtt is megdönthetetlen tételes jogi alapot szerez a szokásjogon alapuló magyar felfogásnak. Erre a lépésére készítette őt királyi tanácsosi tisztsége is. Tomkót mélyen elkeserítette a Szentszék magatartása azzal a törekvésével szemben, hogy mint királyilag kinevezett és pápailag megerősített boszniai püspök a trienti zsinat előírásának értelmében egyházmegyéjét elfoglalhassa és ott székelhessen. Bosnyák származása, amelyre mindenkor büszke volt, csak növelte benne a lelkesedést, hogy hazájában, rokonai és honfitársai között munkálkodhassék.

Karácsonyi úgy képzei, hogy Tomkó ügyesen elhelyezte hamisítványát, mint valami kakuktojást és sorsára bízta. Bizonyításait azzal támasztja alá, hogy a bulla néhány szövegrészét összeveti Tomkó műveinek hasonló tartalmú szövegeivel.²³⁷

Mielőtt Karácsonyi érveléséhez röviden hozzázólnánk, hangsúlyozni kívánjuk, hogy célkitűzésünktől messzire vezetne bennünket a Szilveszter-bulla immár évszázadok óta felszínen levő kérdésének tüzetes tárgyalása. Mi csupán Karácsonyi érveihez óhajtunk néhány megjegyzést fűzni azok alapján, amiket eddig Tomkó magyar vonatkozásairól előadtunk.

Karácsonyi megállapításai Tomkó történeti módszeréről és célzatosságáról minden bizonnyal feljogosítanak bennünket arra, hogy a rábizonyított hamisításokon kívül egyéb történeti koholmányok kibocsátására is képesnek tartsuk őt. Tomkó írói készsége, a magyar történelemben való jártassága és magasszínvonalú képzettsége csak fokozzák bennünk a gyanút. Mindez azonban nem több gyanunál és valószínűségnél. Elindulásul szolgálhat tételes bizonyíté-

²³⁷ Karácsonyi : Századok, 1909. 361—76. l. — Karácsonyi : U. o. 1913. 1—11. l. — Kovács : i. h. 315—16. l. — Heinlein : i. h. 912—19. l.

kok felkutatásához. Lélektani és történeti háttér lehet, amely megvilágítja és kidomborítja a bizonyítékok értékét.

Eléggé részletesen ismertettük azokat a vitákat, amelyek Tomkó korában a királyi püspökkinevezés körül a Szentszék és a magyar király között lefolytak. Külön kiemeltük a boszniai püspökség betöltésének eseteit Tomkó előtt, majd előadtuk Tomkó megerősítésének a körülményeit. Előadásunkból kitűnt, hogy amíg számos vál. püspök csak a legnagyobb nehézségek között vagy egyáltalában nem tudta megszerezni bulláját, Tomkó aránylag rövid idő alatt kapta meg pápai kinevezését. Az ügy síma elintézését bizonyára elősegítették Tomkó érdemei, melyeket a Szentszék szolgálatában szerzett, kúriai összeköttetései, a pápa, az államtitkár és a Propaganda bíborosai előtt élvezett tekintélye. Mindez azonban inkább hálára, mint a hamisítás elvetemedett cselekedetére hangolhatta a szerencsés főpapot.

Még feltételezhetnők, hogy a hamisítás gondolatát azok a viták váltották ki benne, amelyeket utolsó római tartózkodása folyamán, mint a magyar vál. püspökök megbízottja, a pápai udvarban személyesen tapasztalt.

Azonban Tomkó már nem volt érdekelt fél ebben a vitában, hiszen még 1631 őszén megkapta apostoli kinevezését. Figyelembe kell vennünk, hogy római tartózkodása idején a pápa unokaöccsének, Francesco Barberini államtitkárnak a vendége volt a Cancellaria palotában. A bíboros az ő közbenjárására ajándékozta meg a zágrábi székesegyházat Szent István király ereklyéjének művészi értékű tartójával. Viszont Tomkó ez alkalomból díszes kiállítás verskötettel tisztelte meg a nagy pártfogót. Azonfelül az ő dicsőítésére kiadta a templomok díszítéséről szóló értekezését, amelynek kiadási költségeit egy másik Barberini bíboros, ifj. Antonio, a Propaganda Kongregáció elnöke vállalta magára. Az államtitkár közbenjárásának köszönhetette, hogy a pápa végleg feladta tervét, hogy Tomkót a pogány misszióba küldi. Nem valószínű, hogy a Barberini-család egy ilyen lekötöztetése a pápa és az államtitkár tekintélyét és személyes hatalmát is korlátozó hamisításra adta volna fejét.

A királyi tanácsosság, noha előkelő kitüntetés és hasznos hajtó tisztség volt, aligha ösztökelte Tomkót a hamisításra. Minden magyar püspök, kevéssel kinevezése után, kivétel nélkül megkapta a tanácsosi címet és a velejáró évi 400 forint tiszteletdíjat, amiről a pozsonyi kamara levelezése tanuskodik. Tomkó is megkapta az első évre szóló tiszteletdíját. Az 1634-ik évre engedélyezett összeget már nem bírta kivárni. Azt valószínűleg csak két évvel később kapta meg,

miután Rómából visszatért. 1636 őszén meg kellett sürgetnie a hátrálékok kiutalását. Ugyanakkor a kamara értesítette, hogy az uralkodó csak az említett két évre engedélyezett számára tiszteletdíjat, a következő évekre már nem. Ilyen körülmények között a királyi tanácsosi cím aligha serkenthette ilyen veszedelmes vállalkozásra a számító és nagyratörő főpapot.²³⁸

A tényekkel szemben szöges ellentétben van Karácsonyinak az az állítása, hogy Tomkó mindenáron Boszniaába akart menni egyházmegyéjének elfoglalására. A pápai levéltárakban felkutatott eredeti kéziratai bizonyítják, hogy a ráparancsolt boszniai út gondolata volt életének legiszonyúbb megpróbáltatása, amely lelkét teljesen összetörte. Boszniai származásának fitogtatása csak megtevéstől szemfényvesztés volt. Amikor a pápa elrendelte, hogy Boszniaába vonuljon, Tomkó szemében «Bosnyákország püspöksége» pusztá címmé silányult, akárcsak a mohamedán világ többi elenyésztett püspöksége. A zágrábi káptalanban élvezett tekintélyes jövedelmét és nyugalmát nem volt hajlandó feláldozni és kitenni magát a török állandó zaklatásainak, zsarolásának és fenyegetéseinek. Ehhez vértanui lélek kellett.²³⁹

A kevés szövegösszehasonlítás sem nyújt biztos támpontot Tomkó szerzőségének megállapításához. Éppen az ellenkező érzést kelti a tárgyilagos megfigyelőben. Egyébként még hátra van a Szilveszter-bullának a modern oklevéltan, történetkutatás, szövegkritika, nyelvészet szempontjai szerint való tüzetes megvizsgálása és értékelése.

Karácsonyinak a koholmány ügyes elhelyezésére vonatkozó előadása mindenesetre szellemes, de egyelőre tárgyi bizonyítékok híján csak feltevésnek mondható.

Már akkor, amikor Karácsonyi a Tomkó-féle feltevést nyilvánosságra hozta, Lánczy Gyula nem tartotta valószínűnek, hogy a magyar püspöki kar egy tagja oklevélhamisításra szánja magát. Éppen ezért Tomkó helyett Levákovics Ráfael ferences szerzetesre hárította a bullagyártás gyanúját.

Lánczy nem vette észre, hogy mentőkísérletével csöbörből vödörbe esett, mert Levákovics is püspök volt: 1637 május 2-án elnyerte a szendrői püspökséget és Barberini bíboros támogatásával pápai megerősítésért is folyamodott.²⁴⁰

²³⁸ Orsz. Lev. Expedit. Camer. vol. 321. C. Nov.

²³⁹ Arch. Prop. Memor. vol. 395. f. 80r., f. 157r., f. 357r.

²⁴⁰ Lánczy: i. h. 1909. 495. l. — Levákovics később ochridai érsek lett. Gauchat: i. m. 67., 380. l.

Tomkót püspöki méltósága egy csöppet sem változtatta meg történeti módszere alkalmazásában, sőt még elkapatottabbá tette. Püspökkorában Rómában és Pázmány palotájában adta ki hírhedt családtörténeti művét, történeti módszerének «remekét», amellyel a «világbolondító» jelzőt méltán kiérdemelte. Püspökkorában írta Szent Félix pápáról szóló munkáját, amelyért már kortársa, Donnola spellói pap alaposan megleckéztette. Kevéssel halála előtt fejezte be Gazotti Ágoston zágrábi püspök életrajzát, amelyben a püspöknek tulajdonított két beszéd nem egyéb, mint Tomkó fantáziájának a szüleménye.

Mi Lánczy kiindulópontját, lényeges módosítással, mégis magunkévá tesszük. A Szilveszter-bulla koholása egészen különleges elbírálás alá esik Tomkó egyéb hamisításaival szemben. Itt ugyanis pápai bulla gyártásáról van szó. Már pedig a Bulla in Coena Domini vagy Bulla Coenae címen ismert híres pápai bulla a bűn elkövetésének a pillanatában, külön ítélethozatal nélkül, a pápának különlegesen fenntartott kiközösítéssel sujtotta azokat, akik hamis pápai bullákat vagy brévétet gyártanak (*falso fabricantes . . . excommunicatione latae sententiae speciali modo Romano Pontifici reservata*). A bullát évről évre Nagycsütörtökön (*Feria V. in Coena Domini*) Rómában és a székesegyházakban ünnepélyesen felolvasták. Innen kapta a nevét. Mivel II. Rudolf uralkodása óta a birodalomban itt-ott elhagyták a bulla felolvasását, tételes adatok híján nem állapíthatjuk meg, hogy a zágrábi székesegyházban Tomkó jelenlétében valóban felolvasták-e a bullát. Annyi bizonyos, hogy Pázmány ismerte és idézte is az egyházi vagyon jogtalan birtoklói ellen és a saját személye védelmére.²⁴¹ Nem tehető fel, hogy az egyházi életben kitűnően jártas Tomkó nem ismerte a bulla szigorú rendelkezéseit, hiszen a pápai udvarban tartózkodott 1627-ben, amikor VIII. Orbán pápa a bulla javított szövegét kiadta.

Vajjon feltételezhető-e, hogy Tomkó felszentelt püspök letére a bullában foglalt szörnyű lelki büntetésekkel nem törődve, pápai okirat koholására vállalkozott?

Összegezve észrevételeinket, Karácsonyival egybehangzóan megállapíthatjuk, hogy Tomkó történetírói egyénisége méltán felkeltheti a gyanút, hogy egyéb történeti hamisításai mellett a Szilveszter-bullát is ő gyártotta. Azonban ahhoz, hogy a hamisítvány szerzőségét Tomkóra rábizonyítsuk, Karácsonyi érvei helyett helytálló bizonyítékok kellenek.

²⁴¹ Kirchenlexikon II. col. 1475. — Hanuy : i. m. I. 51., 616. I.

TOMKÓ MEGSZERZI A ZÁGRÁBI SZENT ISTVÁN-EREKLYETARTÓT.

Barberini államtitkár és a magyarok.

Tomkó utolsó római tartózkodása idején a pápai kancellária gyönyörű renaissancekori palotájában lakott és a palotával egybeépített San Lorenzo in Damaso-templom bíborosának, Francesco Barberini államtitkárnak és az Anyaszentegyház kancellárjának a szűkebb környezetéhez tartozott. Tapasztalatból tudta, hogy a dúsgazdag, művészpártoló és jámboréletű bíboros mennyire szereti a magyarokat és a zágrábi egyházat s különös tisztelője Szent István királynak.

A magyar vál. püspökök, ismerve a bíboros nagy befolyását és jóindulatát, nemcsak VIII. Orbán korában, hanem a következő évtizedekben is, csak őhozzá fordultak, hogy püspökkinevező bullájukat elnyerjék. Pázmány nagyrabecsülése az államtitkár iránt, sűrű levelezéséből állapítható meg. Lippay György még egri püspök és kancellár korában mély meghatódottsággal említette, hogy a bíboros szerető atyja a magyarságnak. A bíboros örömmel hangoztatta szeretetét és csodálatát a Félhold ellen hősiesen küzdő magyarok iránt és szívből óhajtotta hazájuk ősi nagyságának visszaállítását. Lakosztályában tartotta Mátyás király képét. A vatikáni könyv- és levéltár díszes termeiben a világhírű könyvtárak alapítását ábrázoló freskósorozatban ott láthatta a Mátyás-féle budai könyvtár alapításának az ábrázolását is. A magyar mult ily nagyszabású kitérője nemzetünk szellemi felsőbbségének őszinte elismerésére hangolta a könyvtáralapító és műkincsgyűjtő bíborost. Ennek a nagyrabecsülésnek tulajdonítható, hogy a bíboros 1630 elején művészi kötésű könyvekkel ajándékozta meg a nagyszombati jezsuita kollégium könyvtárát. Dobronoky György, aki éppen azokban a napokban foglalta el az osztrák rendtartomány főnökévé kinevezett Forró György helyét az intézmény kormányzásában, 1630 március 13-án kelt köszönőlevelében megemlítette, hogy Pázmány bíboros és más

előkelőségek elragadtatással nyilatkoztak a küldemény rendkívüli becséről és az adományozó bőkezűségéről.

Feltétlenül Tomkó hatására az államtitkár pártfogását élvezte a zágrábi egyház is. Már láttuk, hogy minden szorongattatásában öhozzá fordult támogatásért és védelemért. Ergely Ferenc és Tomkó egyaránt egyházuk nagy pártfogójának nevezték őt.²⁴²

Barberini bíboros lelkét a tisztelet rendkívül gyöngéd szálai fűzték Szent István királyhoz, a zágrábi egyház védőszentjéhez. A bíboros kommandátor apátja volt a Ravenna melletti Szent János monostornak, amelyet a Szent az örökvárosba zárandokoló magyarok elszállásolására alapított. Híres könyvtárából nem hiányzott Rossi olasz történetíró munkája, amely a monostor magyar kapcsolatairól részletesen megemlékezik. Saját bevallása szerint az egyházkormányzás súlyos gondjai között gyakran fohászkodott a kiváló uralkodóhoz és apostolhoz. Mindezek alapján Pázmány, amidőn 1630-ban Szent István zsolozsmájának a római naptárba való felvételét újból megsürgette, a nagybefolyású államtitkár pártfogásának megszerzését döntő jelentőségűnek tartotta. Visszatekintve a bíboros számos jótéteményére, amellyel a magyarokat elhalmozta, a kért közbenjárást az eddigiek tetetőzésének mondotta, amellyel a bíboros örök hálára kötelezi majd a nemzetet. A következő évben a pápa a bíboros közbenjárására Szent István zsolozsmáját szeptember 2-ára felvétette a római egyház naptárába és a szent liturgiai ünneplését kötelezővé tette az egész katolikus világban.²⁴³

Természetes tehát, hogy Barberini bíboros szívesen vette Tomkótól az illir szentek gyűjteményes életrajzainak dedikációját, a munka kiadásának költségeit magára vállalta és az író előtt bizalmasan felfedte lelkének benső érzelmeit a szent király iránt. Naponkint felidézte lelkében a nagy katolikus uralkodó emlékét a Szent Péter-templom mellett álló Szent István alapította magyar zárandokház is. Azonfelül a vatikáni termekben (abban a képsorozatban, amely az egyházi állam kialakulásának és a pápaság külső hatalmának egy-egy fontosabb eseményét vetíti a szemlélő elé) megfigyelhette Szent István koronázásának freskóképét is, amely a szentet magyaros ruhában és hosszú bajússzal ábrázolja.²⁴⁴

²⁴² Galla : i. m. 58—61. l.

²⁴³ Ferdinánd levelei : Barberini Lat. vol. 6835. f. 14r. — Vol. 6838. f. 14r. — Köszönete : vol. 6839. f. 8r. — Hanuy : i. m. I. 480—81. ; II. 150—51., 212. l. — Hóman : i. m. 83—89. l.

²⁴⁴ L. Bánfi, Illés és Péter idézett cikkeit.

Tomkó a bíborossal folytatott meghitt beszélgetéseiben előadta, hogy a zágrábi székesegyház, Szent László alapítása, az első szent király pártfogása alatt áll. Amíg Magyarország számos egyházát a török mecsetté alakította át, vagy kegyetlenül lerombolta, másokat pedig a különféle felekezetek foglaltak el, a zágrábi főtemplom a szent király védelme alatt ment maradt mind a két csapástól. Azonban 1624 pünkösdi másodnapján egy villámcsapás okozta tűzvész a templomot megrongálta, felszerelését, oltárait, a kanonoki karzatot, hangjait és egyéb értékeit nagyrészt elhamvasztotta. Domitrovics és Ergely püspökök a király támogatásával, aki egy időre lekötötte erre a célra a sági prépostság jövedelmét, a templomot részben helyreállították, Tomkó pedig becses ereklyéket szerzett az új oltárok felszenteléséhez.

Előadta továbbá, hogy a székesegyház régi ereklyéi között, amelyeket a magyar királyok és a megyéspüspökök szereztek az idők folyamán, a legbecsesebb a védőszent koponyacsont-ereklyéje. Ez a drága kincs már a XIII. század fordulóján Gazotti Ágoston püspök korában a templom birtokában volt és a szent püspök a zsinatra összeült papságával együtt ünnepélyesen hódolt előtte. A XVI. század végén az eszéki csata idején, az ereklye drágakövekkel ékesített régi művészi tartóját pénzzé tették, hogy a török ellen harcoló zsoldosokat kifizessék. Azóta a fejcsont megfelelő keret hiányában dísztelenül hevert a kincstárban.

Ezen beszélgetések hatása alatt Barberini bíboros, hogy háláját a szent király iránt méltóképpen lerója, elhatározta, hogy aranyozott ezüst ereklyetartót öntet az ereklye befogadására. Megbízta az örök város egyik előkelő ötvösét, aki Bernini, illetve Algardi mester modorában művészi mellereklyetartót készített. A mű 1635 áprilisában már a Cancellaria palotában állott. A mellszobor alján a következő felírás olvasható :

Sacro Divi Stephani Ungarorum — Regis, Apostolique Cranio —
In Zagabriensi Ecclesia — Eidem Dicata, Serva-to Decentius Ad —
Servando. — Franciscus Titulo Sancti Laurentii in — Damaso
Sanctae Romanae Ecclesiae Vicecancella — Rius Diaconus Cardina —
Lis Barberinus. — Pia in Sanctum Regem Observantia — Humiliter
Offert. — Anno Domini MDCXXXV.

Tomkó irodalmi művekben ünnepeli Barberini bíborost és Szent Istvánt.

Tomkó püspök izgalmas római tartózkodása folyamán két művet írt, amelyek szoros kapcsolatban vannak az ereklyetartó adományozásával. A nyomtatásban megjelent mű teljes címe a következő: *Pro Sacris Ecclesiarum Ornamentis et Donariis contra eorum detractores Joannis Tomci Marnavitii Bosnensis Episcopi, Lectoris et Coadiutoris Zagrabiensis, Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Consilarii Dissertatio. Romae apud Franciscum Caballum, 1635. Superiorum permissu.*

Művét ifj. Antonio Barberini bíborosnak, a Sant'Agata dei Goti titulárisának, a Propaganda Kongregáció új elnökének, a loretoi bazilika és illir kollégium és a domonkosrend kardináli sprotectorának ajánlotta, aki a kiadás költségeit fedezte. A dedikációban, mely február 5-én Szent Ágota napján a Cancelleriában kelt, kiemeli, hogy a kollégium növendékéből emelkedett a püspöki méltóságba. Wadding március 29-én a Sant'Isidoro illir kollégiumban kelt cenzori véleményében megleghangon nyilatkozott a kéziratról. Az egyházi imprimáturt a Propaganda Kongregáció üléseiről ismert Torrielli prelátus helyettes vikárius ajánlására Nicolao Riccardi, a pápa hittudósa adta meg.

A szöveget itt is apró versek előzik meg, amelyeket elsősorban Tomkó magasztalására írtak. Lelio Guidiccioni a Barberini pápa udvari költője a mű megjelenése alkalmából üdvözlí a tudós szerzőt és művét olvasásra ajánlja. Majd Tomkó üdvözlí a nagylelkű bíborost, aki a kiadás költségeit magára vállalta. Bernardino Scala a San Lorenzo in Damaso társaskáptalanának kanonokja, később biscegliei, majd montefeltrói püspök királyi sarjadékként köszönti Tomkót. Valentinus Paschalius Utinensis a könyv tárgyról szól. Francesco Sacco Riccoboni ismét Tomkót dicsőíti hízeltgő hangon. Végül a loretoi illir kollégium növendékei következnek hat verssel. Valószínű, hogy ezeket Tomkó írta.²⁴⁵

A szövegben a szerző előadja, hogy amint az ószövetségben Dávid, úgy az újszövetségben a keresztény császárok és királyok sokat áldoztak az Isten házának díszítésére. Ezekhez csatlakozott Szent István, a magyarok apostola és első királya, aki háromszázhatvanhat különféle templomot, tíz székesegyházat és két főszékes-

²⁴⁵ Pastor : i. m. XII. 892., 967. l. — Gauchat : 186., 369. l.

egyházat épített fel, több társaskáptalant és monostort, végül Jeruzsálemban, Konstantinápolyban, Ravennában és Rómában egy-egy zarándokházat alapított. Testének felemelésekor jőtevő jobbkezét romlatlan állapotban találták meg, mintha akkor szakadt volna le a testről. Korának bíborosai közül kiemeli Alessandro Peretti di Montalto²⁴⁶ és Ludovico Ludovisi²⁴⁷ bíborosokat, akik nagyszabású templomok építésével tűntek ki. Az utóbbi volt a szerző püspökkénevezésének előadója a titkos konszisztóriumban. Majd említi VIII. Orbán nagy építkezéseit. Befejezésül dicsőíti Szent Quirinus sisciai püspököt, akit Prudentius a vértanuk költője is megénekelt. Részletesen elbeszéli, hogy VIII. Kelemen pápa korában a Dráva-hídnál lefolyt török csata idején a zágrábi székesegyházban őrzött Szent István-ereklye drágaköves tartóját beolvasztották, hogy a zsoldosokat kifizessék. Évtizedeken át dísztelenül hevert a becses ereklye, míg legújabbán Francesco Barberini aranyozott ezüst hermafroditát nem öntetett számára.

Az ereklyetartó adományozásával kapcsolatban Tomkó díszesen kiállított hártyakódexbe írt versgyűjteménnyel kedveskedett a bíborosnak. A kódex a vatikáni könyvtárba bekebelezett Barberini könyvtár latin kéziratos anyagában Barberini Latini vol. 1719 jelzés alatt van. A kisméretű kéziratos könyv alig 33 folióból áll : F. Ir.—f. 33v. Az egyes versszövegek közeit különféle kézi díszítések, köztük a Barberini család címerállatainak, a méheknek (*Barberinae Apes*) az ábrázolása tölti ki. A címerállatok gyakori alkalmazása megfelel a Barberini pápa és államtitkára árnyékában működő költők és egyéb írók stílusának.²⁴⁸

A verskötetet a magyar szent koronának Rómában tartózkodó alattvalói közösen ajánlották Barberini bíborosnak. Az ajándékozók a következők : Marnavics Tomkó János zágrábi olvasókanonok, Borkovics Márton zágrábegyházmegyei származású pálos, Telegdy György nyitrai kanonok, Varró István leleszi, Misics János és Szlovencsics Máté zágrábi, Posgay Miklós nagyszombati, Rosi János Ráfael szombathelyi, Nagy Albert esztergomi, Hoffman Pál egri,

²⁴⁶ Gauchat : i. m. Peretti bíboros V. Sixtus unokaöccse volt. Mind a ketten a Sanctus Hieronymus Ilyricorum titulárisai voltak. A bíboros 1623-ban halt meg. Tomkó, abból következtetve, hogy a Peretto szó (körtefa, körtélyes) megfelelőjét magyarban és szlávban egyaránt használják családi név gyanánt, a Peretti-család őseit Dalmáciában kereste. Gulik—Eubel : i. m. 53—56. l. — Arkiv. IV. 378. l.

²⁴⁷ A bíborosról : Galla : i. m. 51. l. — Galla : Pázmány-levelek. 59. l.

²⁴⁸ Pastor : i. m. XIII. 898. l.

Dobrassowski József nyitrai, Kisvárdi Mihály kisvárdai és Récsey István győri papnövendékek. Tomkó kivételével mind a Collegium Germanicum et Hungaricum kispapjai.²⁴⁹

A latin versek azonban egyedül Tomkó szerzeményei. Tárgyuk különféle. Az első Szent Istvánról szól. Magasztalja őt, hogy uralkodása alatt boldog aranykor volt. Szerette a békét, de lázadó népeit is féken tartotta. Az Isten mennyei koronával jutalmazta meg őt. Hozzá könyörgünk a bajban és megsegít bennünket. Majd a magyar főurakhoz fordul és szemrehányást tesz nekik, hogy első apostoli királyuk maradványait nem tisztelték méltó módon, hanem engedték, hogy elszóródjanak. Tanulhatnának Horvátországtól, ahol nagy tiszteletben tartják Szent Istvánt. Ez Barberini bíboros érdeme, aki bőkezűen aranyba foglalta a Szent maradványait. Ez oly tett volt, hogy dicsőséget szerez az adományozónak.

A második költemény a méhekről vett képsorozatban Barberini bőkezűségét dicséri. Barberini méhei az illir dombokra is elviszik mézüket. Ezután áttér Szent István magasztalására: igazabb és jámborabb ember nem volt nála sem békében, sem háborúban. Nagy tisztelője volt a Boldogságos Szűznek. A magyar nemzet hálátlan volt vele szemben: megfélekezett szent királyának maradványairól, de legutóbb Barberini bíboros a szent halántékát drágaköves ereklyetartóval övezte.

A harmadik vers a hermában új életre kelő Szent Istvánról szól. Nagy királyunk látja szobrát az égből. Rendkívül tetszik neki és dicsérő szavakkal emlékezik meg, mennyire hasonlít hozzá a szobor. Nagyon örül, hogy így megtisztelik és Horvátországra siet a horvátok vigasztalására. A vers vége Barberini érdemeinek magasztalása.

Az ezután következő versek többnyire a bíborosra vonatkoznak. Magasztalják őt bőkezűsége miatt (4—5. vers). Neve örökké élni fog, míg a nap süt az égen s a tenger árja zúg (6. vers). Hírénevét az egész világ magasztalja és magasztalni fogja, míg Róma él (8. vers). Az ő keze a királyok koronázására való (10. vers). Az általa készített szobor Phidiashoz és Mentorhoz méltó módon adja vissza a szent király vonásait. Amint az égiek között fényeskedik Szent István, a földiek között égbe méltó Barberini (12., 17., 19., 20., 21. versek). Majd valamikor Barberini fejét is dicskoszorú övezi (13. vers). Ő elmondhatja magáról, amit Vergilius múzsája mondott, hogy az ő

²⁴⁹ Veress: i. m. 34—39. l. — A germanicusok életrajzait l. a szöveg végén. — Feltűnő, hogy Tomkó nem írja, hogy Bosznia püspöke is. Vajjon ebben az időben mondott le?

méhei nem maguknak gyűjtik a mézet (14. vers), hanem másokkal is megosztják a gyűjtés eredményét. Ilyet a földi méhek nem is tudnak megtenni. Barberini méheinek isteni tulajdonságuk van (15. vers).

A bíboros aranyözönnel boldogítja a földet. Még a Duna is aranytól folydogál. Olyan bőkezűen szórja az aranyat, mintha Jupiter esnék aranyeső alakjában (16. vers).

Egyszer egy vándort az úton összeszúrkáltak a méhek. Sír, panaszkodik és elátkozza a föld méheit. Barberini méhei nem ilyenek: nem ártanak senkinek, jótékonyak, kegyesek. Ezek a méhek nem voltak az elátkozott méhek között (18. vers), mert «Urbi et orbi» csak ambrosiát és lépes mézet készítenek. Bearanyozták Szent István fejét is. Joggal lehet ezt a századot aranyszázadnak nevezni (19., 24., 25., 27., 28., 29., 33., 34. versek).

Barberini szereti Szent Istvánt. Ez a szeretet készíti neki az égbe vezető utat (23. vers).

Száz nyelv nem lenne elég az ő magasztalására (30. vers), a százszemű Argos sem tudná számbavenni a bíboros különféle jótékonykodását (32. vers). De legnagyobb érdeme marad, hogy nem tűrte Szent István nevének és hírének feledésbe menését (31. vers), hanem megadta a Szent fejének a tiszteletet (35. vers).

A költő megemlékezik egy érdekes epizódra is. Szent István hermáját egy tolvaj el akarta lopni a bíboros házából. De a Szent nem engedte. Beszélni kezdett, hangjától a tolvaj megijedt, a fejére esett és szörnyet halt (9. vers).

A 11. vers szól a zágrábi püspökhöz, Ergely Ferenchez is, de tulajdonképpen az sem egyéb, mint Barberini dicsőítése.

A versek a legkülönbébb versmértékben vannak írva. A legtöbb distichonban készült, de a Szerző egyaránt járatos más klasszikus versformákban is. A hexameteren kívül előforduló versmértékek: a metrum Alcaicum, versus Glyconius secundus, metrum Sapphicum primum, versus Phalaecius hendecasyllabus, trimeter trochaichus acatalecticus, versus Asclepiadeus minor. Bámulatos könnyedséggel folynak a versek. Látszik, hogy a Szerző a latin nyelvet tökéletesen bírta. Ha valahol nehézsége támad a rövid és hosszú szótagoknál, felhasználja a költői szabadságot s mindjárt túlesik a nehézségen. Így használja pl. a litus helyett a littus-t, reliquiae helyett a relliquiae-t, a religio helyett a relligio-t stb. Versmértéke csupán egy helyen, az utolsó vers utolsóelőtti sorában hibás:

Fac modo, Franciscus statuam dum *consecrat* ille. Az 5-ik láb

daktilusa rossz. De lehet, hogy eredetileg más szó lehetett a sorban, valószínűleg *conserat* s csak a másoló hibázta el vagy javította tévesen az eredeti verslábát. *Conserit* ugyanis annyit jelent, mint összekapcsolni. A herma levehető, illetve szétkapcsolható volt. Szent István fejereklyéjének behelyezése után, azt újra összeillesztették. Így aztán van értelme a *conserit*-nek, összekapcsolásnak.

A klasszikus irodalom ismerete meglátszik a Szerzőn. Legjobban hatott rá a római költők közül Vergilius, akiről mint a római Homeroszról beszél: «Homerus Romanus». A Barberiniek címerében három méh fordul elő s így szinte kínálkozott az alkalom, hogy a Georgicon méheiről vett szavakat és kifejezéseket verseiben csillogtassa.

Egypár megegyező hely: Vergilius Aeneis I. 412.: «aethereo circumrelatus amictu», itt: «multo nebulae amictu circumfudit».

Vergilius Aeneis XII. 486.: «vario nequiquam fluctuat aestu», itt: «impatiens nec fluctuat aestu».

Vergilius Aeneis IV. 135., XI. 600. sorában a lovat a sonipes szóval jelzi, ugyanígy a Szerző.

Vergilius Georgicon IV. 126.: «Galaesus humectat culta», itt: «Adria montes humectans circumfluit».

Vergilius Eclogae VI. 8.: «Musa tenui arundine», itt: «mellitta arundine Homerus».

Ovidius hatása látszik, amikor Szent Istvánról így ír a költő: «quo iustior alter, nec pietate fuit». Mintha Ovidiust hallanók, mikor Philemonról és Baucisról beszél.

Ugyancsak Ovidiusra vall pl. ez a költői kifejezés: «otia segura peragens (apis)». Ovidiusnál a Négy Korszakban: «otia segura peragebant gentes».

Horatius hatása nem annyira a kifejezésekben, mint a verselésben feltűnő. Ugyanazokat a versmértékeket használja, mint Horatius.

De hogy alaposan ismerte Horatiust, egy-egy szó vagy kifejezés elárulja. Így pl. ez a szó *adoria* = dicsőítés csak Horatiusnál és Plautusnál fordul elő a klasszikus irodalomban. Szerzőnk is használja, mert jól beillik a versmértékbe. Ezt csak Horatiustól vehette, aki szintén a versmérték kedvéért használja két alkalommal is.

Ha volna helyünk, még egy csomó hasonló párhuzamos helyet tudnánk összeállítani.

Tomkó bámulatosan ismeri és használja a görög-latin mythológiát. Megelevenedik nála a hitregék úgyszólván minden alakja, a

titánok, az istenek, Aurora, Sol, Mars. Olvasunk a Gorgonokról, a Tartarusról, táncot lejtenek a Charisok. Hallunk a hajózásra veszedelmes Malea hegyfokról és a hajósokra kedvező csillagok (Laedea sidera) felkeltéről. Beszél a nemeai szörnyetegről, megemlíti az olympiai játékokat. Sokszor emlegeti az ókor két leghíresebb méztermő vidékét, a Mons Hyblaeus-t és a Mons Hymettus-t.

Szól a latin múzsákról (Latinae Camenae) és a görögökről. Pindarust, aki, úgy látszik, tetszett neki, mint Dircaeus olor-t említi.

S hogy milyen aprólékos részleteiben ismeri a mythológiát, arra nézve mi sem jellemzőbb, mint az, hogy a Nap lovait (pedig még a magyar Petz-féle lexikonban sincsenek mind felsorolva) részletesen felemlíti: Phegon, Pyrois, Aethon, Coris (Cous).

Úgy látszik, egy helyen a magyar mondavilág is hatással volt rá. Holmi Momus-t emleget. Latin-görög irodalomban nincs ilyen alak. Azt hisszük, hogy ez a magyar mumus-nak ellatinosított alakja.

Hogy pedig Szerzőnk mennyire tisztában volt a latin nyelv szellemével, azt az is mutatja, hogy saját maga képezte latin szavakat alkalmaz. Pl. van egy szó a latinban, cochlis-idis, csigaforma drágakövedényt jelent. Ez a szó nem illett be semmiképpen sem a versmértékébe, képezett tehát az író egy új szót az analógia alapján: cochlidium-ot. Ilyen általa képzett szó még pl. az aeviternitas.

Ami már most a versek esztétikai értékét illeti, értékük nagyon különböző. Legkevésbé sikerültek a kódex elején levők. Terjengősek, elnyújtottak, szerkezetük széteső. Részleteikben azonban sok szép gondolat van s a Szerző a mythológiai elemeket ügyesen használja fel hasonlataiban. Sokkal ügyesebbek a rövidebb versek. Ezekben a gondolatok jobban csoportosulnak a központi eszme köré és szerkezetük is kerek. A központi mag mindenütt Barberini bíboros. A Barberini címerben előforduló méhekkal kapcsolatban a hasonlatok egész tömegét sorakoztatja fel az író. Ezek a hasonlatok rendkívül változatosan magasztalják a bíboros jótékonyágát.

A kódex második felében levő epigrammákat tartjuk a leg sikerültebbeknek. A csattanók szellemesek, az elbeszélő és megoldó részletek szembeállításra ügyes, mint pl. a De benignitate Francisci Cardinalis Barberini címűben. Vagy milyen szellemesen szól ugyanarról a tárgyról ez a szövegrész: «Téved, aki azt hiszi, hogy Barberini méhei csak mézet adnak. Nemcsak mézet adnak, hanem aranyat is».

Végül néhány megjegyzést a versek szerzőjének személyéről.

A stílus egyöntetősége azt bizonyítja, hogy a különféle

kisebb-nagyobb költemények szerzője csak egy lehet. Ezt mutatja a versekben megnyilvánuló egységes elgondolás és a nyelvezet azonossága is.

A versek olvasása után legelőször azt állapítjuk meg, hogy Szerzőnk a klasszikus világban teljesen otthonos. Ismeri jól a latin-görög mondavilágot és ismeri jól a klasszikus költőket, hiszen olyan szavakat is alkalmaz, amelyek a latin íróknál kétszer-háromszor fordulnak elő. Mindez azt bizonyítja, hogy a Szerző a latin nyelv és költői irodalom alapos ismerője.

Kitűnően versel. Kétségkívül idősebb ember, aki már hosszú idő óta foglalkozott költői feladatokkal, verseléssel, mert kezdő ember ennyire tökéletesen nem tudott volna verselni, főképpen pedig alig bírt volna a mythológiai világról oly bámulatosan részletes áttekintést szerezni.

A szerző nem lehet más, mint maga Tomkó.

Tudjuk, hogy Tomkó latin és horvát nyelven verselt, verses műveket adott ki. Horvát verselése nem oly tökéletes, mint a latin, mert abban nem gyakorolta magát annyira és nem voltak előtte oly fényes példák, mint a latin klasszikusok, akiket kitűnően ismert. Latin műveiben gyakoriak az epigrammák, amelyeket részben irodalmi barátai és bámulói, részben ő maga szerkesztett.

Tomkó szerzősége mellett vall az is, hogy a nagyműveltségű költő alaposan ismeri a zágrábi viszonyokat. Magyar származása ellen tanuskodik az, hogy kikel a magyar főurak ellen, mert elhúnyt nagyaikkal nem törődnek. Szent István ereklyéi is nyomtalanul eltűntek. Nem veszi figyelembe, bizonyára a zágrábiak tiszteletének annál erélyesebb kihangsúlyozása végett, hogy a szent ereklyék szétszóródását a török pusztítás idézte elő. De nem veszi figyelembe azt sem, hogy a zágrábi koponyacsontereklye is csaknem félévszázadon át dísztelenül hevert a székesegyház kincstárában és egy római bíborosnak kellett gondoskodnia megfelelő művészi tartóról!

Végül Tomkó szerzőségét hirdeti az a körülmény, hogy a költemények mindegyike erős hízélgés Barberini bíboros iránt. Ezt csak Tomkó tehette. Ugyanez a hang jellemzi az Ergelyhez intézett verset is.

A kódex végén a stilizált virágdíszben mászó Barberini-méh alatt a másoló nevét olvassuk: Joannes Baptista Cicero Romanus scribebat.

Tomkó megtörtén visszatér Zágrábba. Irodalmi munkában keres enyhülést. Halála.

Tomkó, miután a pápa felmentette őt a boszniai út kötelezettsége alól, 1635 őszén visszatért Zágrábba és magával vitte Barberini bíboros ajándékát, az aranyozott ezüst ereklyetartó mellszobrot. December 6-án a püspöki várpalotában Ergely megyéspüspök és a székeskáptalan kiküldöttjei jelenlétében az ereklyetartóba behelyezte Szent István királynak a székesegyházban őrzött koponyacsontereklyéjét. A hivatalos okiratot a két püspök sajátkezűleg aláírta és pecsétjével megerősítette, aláírásukkal hitelesítették még Ottaucius császári és Midák Miklós varasdi főesperes, apostoli protonotáriusok, a káptalan megbízottjai.²⁵⁰

Az ereklyetartó adományozása fellendítette Zágrábban és a két társországban a szent király tiszteletét. Hiszen a magyar katolikus megújulás korában vagyunk, amikor a Forgách és Pázmány által öntudatra ébresztett katolicizmus feléleszti és sajátos barokk formában kiszínezi a Regnum Marianum vallási és politikai elgondolását. A Mária-ország apostola, első királya Szent István, aki népét Mária családjának nevezte és országát az Istenanya oltalmába ajánlotta. Az adományozás idejében született III. Ferdinánd és Mária királyné elsőszülött fia, a későbbi IV. Ferdinánd, akiről azt hangoztatták az udvarban és országszerte, hogy reá vár a dicsőség, hogy Szent István koronájának méltó hordozója legyen. Az atya nemsokkal 1625-ben történt megkoronázása után megkísérelte, hogy mint Szent István utódja megszerezze a pápától az apostoli királyi cím állandó használatát.

A szűkszavú és kisszámú püspöki limina-jelentések között csak az 1634-iki emeli ki az ereklyét. Tudjuk, hogy ezt a jelentést maga Tomkó vitte Rómába és bizonyára ő szerkesztette is. Valószínűleg már akkor foglalkozott azzal a tervvel, hogy bíboros pártfogójával művészi tartót készíttet az elhagyottan heverő ereklye részére. Az 1607-iki, az 1675-iki és az 1794-iki jelentések általában nem szólnak a székesegyházban őrzött szentereklyékről, csupán azt említik meg, hogy a templom a szent király védelme alatt áll.²⁵¹

Már részletes tudósítást kapunk a zágrábi székesegyházról és annak felszereléséről a püspökkinevezésekkel kapcsolatban lefolytatott kánoni processzusokból, de ezek is csak az ereklyetartó megszerzése után említik a Szent István-féle ereklyét.

²⁵⁰ Kniewald Károly zágrábi egyet. tanár szíves közlése.

²⁵¹ Vanyó : i. m. 329—35. l.

Domitrovics Péter püspöknek Placidus de Marca nuncius által 1613 április 13-án Pozsonyban lefolytatott processzusában Micatius váradi püspök, noha jól ismerte a zágrábi egyház állapotát, a székesegyházi kincstárral kapcsolatban csupán annyit mond, hogy abban őrzik az egyházmegye, továbbá Horvát- és Szlavónország kiváltságleveleit s az egyházi felszerelést egy aprószent testével együtt. A többi tanu nem is szól ereklyéről. Ergely Ferenc processzusában maga Tomkó is szerepel tanuként, azonban ereklyéről nem tesz említést. Valószínű, még nem ismerte olyan részletesen a székesegyház kincseit. Bogdán Márton processzusában (1643) Dianezevics Miklós zágrábi éneklőkanonok a székesegyház ereklyéiről szólva az aprószent teste mellett már felemlíti Szent István király fejereklyéjét is, azonfelül az alapító Szent László karcsontját és köpönyegét, Szent Péter domonkos vértanú lábszárcsontját, Keresztelő Szent János ujjcsontját és a Szent Kereszt egy szálkáját sorolja még fel. Öt évvel később Petretics püspök processzusában Pottak János a bécsi horvát papnevelő előljárója újból megemlíti a Szent István-féle fejereklyét és hozzáteszi, hogy azon kívül a Szentnek még két bordacsontja és két foga is a kincstárban van. Grosser Tamás jezsuita szerint a koponyacsont a Barberini bíboros által ajándékozott ezüst tartóban van, míg a két fogat üvegedényben őrzik. Borkovics Márton 1667-iki processzusában Benkovics János pálos szerzetes a különféle ereklyék között Szent István fejereklyéjét is megemlíti.²⁵²

Tomkó Rómából visszatértében az ereklyetartón kívül néhány szentereklyét is hozott magával a pozsonyi dóm részére, amelyeket Draskovics prépostnak vagy utódának, Jakusicsnak adott át. Életének utolsó hónapjairól kevés adatunk van. Állandó betegeskedés örölte szervezetét és az örökvárosban átszenvedett megpróbáltatás megtörte nagyratörő lelkét. A segédpüspökséggel járó főpapi teendők és az egyházkormányzás gondjai között foglalkozott a boszniai püspökségnek folyamközi híveivel is. 1636 elején visszahívta a loretoi kollégiumból Bogdanovics Lukács növendékét, még mielőtt tanulmányait befejezte volna. Nicolò Calendari jezsuita, intézeti előljáró május 1-én kelt levelében a Kongregációhoz fordult, hogy a növendéket tanulmányainak befejeztéig visszatarthassa.²⁵³

Tomkó irodalmi tevékenységben keresett enyhülést. Befejezte

²⁵² Arch. Secr. Vat. Proc. vol. 14. f. 100r.—29v. — Vol. 43. f. 631r.—42v. — Vol. 50. f. 979r.—99v. — Vol. 67. f. 870r.—84v.

²⁵³ Arch. Prop. Vis. e Coll. vol. 14. f. 232r. — Prímási Lev. Pázmány-iratsomó 167.sz. Jakusics 1635 október 5-én lett prépost. Orsz. Lev. Coll. 133.375. l.

Boldog Gazotti Ágoston zágrábi, majd lucerai (Délolaszország) püspök életrajzát, amelyhez bevallása szerint régi feljegyzéseket használt fel. Azonban a halál megakadályozta abban, hogy életének utolsó irodalmi teljesítményét nyomtatásban megjelentesse. Szombathelyen vagy Bécsben megmutatta kéziratát Ferrari Zsigmond domonkosrendi szerzetesnek, aki a magyar rendtartományról írt monográfiájában teljes egészében ki is nyomatta. A monografia gyönyörű címlapján hat magyar domonkos boldog metszetei ékeskednek a császári és a magyar királyi címer között Isaac Maron művésztől.

Ferrari Tomkó nyomán ismerteti a püspök életét és csodáit, továbbá hozza a Boldognak a zágrábi egyházban használt zsolozsmáját. A mű függelékében teljes egészében megtaláljuk Tomkó munkáját a következő cím alatt: *Vita Beati Augustini Zagrabiensis et Lucerini Episcopi ex Ordine Praedicatorum per Reverendissimum Dominum Joannem Tomcum Marnavitium Bosnensem Episcopum conscripta et a fratre Sigismundo Ferrario recognita et publicata . . . Viennae, Typis Matthaei Formicae, 1637.*²⁵⁴

Tomkó előadása szerint a pápa magához hívatta Gazotti domonkosrendi szerzetest és akarata ellenére kinevezte Zágráb püspökévé. Ez a helyzet megfelel az akkor már jelentkező pápai fenntartás (reservatio) rendszerének, amikor is a pápa a választásra jogosult káptalant mellőzve közvetlenül maga töltötte be a főpapi széket. Nincs szó a király közreműködéséről sem, hiszen az Árpád-ház kihalása után interregnum volt, de nem is lehetett, mert abban az időben még Magyarországon sem szerepelt a király a főpapi székek betöltésében. Tomkó szerint a pápa azért ajánlotta a nápolyi királyfit a magyar trónra, mert anyai ágon az Árpádok rokona volt, Szent István a pápától kapott koronát, országát pedig Szent Péternek adományozta. Ez a felfogás valóban megfelelt VIII. Bonifác elgondolásának és visszhangra talált a már említett vatikáni freskón is, amely Szent István koronázásának és az ország felajánlásának a jelenetét ábrázolja, azonban kevésbé felelt meg a Szilveszter-bulla regalista szellemének.

²⁵⁴ Ferdinándhoz, Draskovics György győri püspökhöz és Esterházy Miklós nádorhoz intézett dedikációk egészítik ki Ferrari könyvének a szövegét. Az egyházi cenzurát Fr. Paulus Tannaan domonkos doktor végezte gróf Batthyány Ádám rohonci várkastélyában.

A XVIII. századi történétírók közül csupán egy névtelen munkára hivatkozom, mely kizárólag ezzel a két beszéddel foglalkozik. Címe: *De duobus sermonibus Augustini primum Zagrabiensis, dein Lucerini Episcopi a Joanne Tomco vitae Beati huius viri insertis quorum F N H I Ó T H T A discussit et examinavit F. X. S. A. Vindobonae, Georgius Ludovicus Schulfii, 1764.* A budapesti egyetemi könyvtár példányán Kaprinay István kezeirása.

A zágrábi székesegyház levéltárában őrzött okiratokra hivatkozva Tomkó előadja, hogy a tatár teljesen kifosztotta a várost, de a belső sekrestyében őrzött ősi okleveleket sikerült megmenteni és Arbe szigetén elhelyezni. Timót püspök befejezván a székesegyház helyreállítását, különféle drágaköves arany- és ezüstedényekkel, ereklyetartókkal és egyéb felszereléssel gyarapította a kincstárat. Legbecsesebb szerzeménye a Szent István fejereklyéjét befogadó díszes ereklyetartó, amelyet Boldog Ágoston a székesegyházba egybehívott egyházmegyei zsinaton a többi ereklyével együtt a főoltárra helyezettett. A püspök ezen alkalommal nagyszabású beszédet intézett papságához, amelyben a védőszent nagyságát méltatta.

A püspök másik nagy beszéde a magyar országgyűlésen hangzott el, hogy meggyőzze a nemzetet a nápolyi királyfi jogairól és a pápa törekvéseinek a jogosultságáról. Fejtegetésében abból indul ki, hogy II. Szilveszter pápa Szent Istvánnak királyi méltóságot és koronát adott, az apostoli címmel tüntette ki és apostoli oldalkövetévé nevezte ki. Ezek a rendkívüli kiváltságok öröklött jogként szálltak a magyar királyokra és hazánkat sajátos közjogi helyzetbe hozták Rómával.

A beszédnek döntő hatása volt. A magyarok angyalként üdvözltek a nagy püspököt, aki által Isten szólott hozzájuk.

Tomkó azt mondja, hogy az életrajzot régi adatok alapján állította össze. Azonban ma már általában az a vélemény, hogy a püspöknek tulajdonított két beszéd Tomkó ügyes koholmánya. Már a XVIII. században irodalmi vita indult meg a beszédek hitelessége körül. A beszédek nyelvezete Tomkóra vall.

Tomkó halálának a helyéről és idejéről különféle vélemények keletkeztek a legújabb időkig. Egyesek Rómába, mások Bécsbe vagy Zágrábba teszik halála színhelyét. A legmegbízhatóbb értesülés a püspök munkatársától, Levákovics Ráfaeltől származik, aki a halálozás idején, mint felsőnémetországi rendi vizitátor és biztos az örökös tartományokban élt és tizennyolc nappal a haláleset után Laibachban tartózkodott. Április 18-án kelt levelében arról értesítette Ingoli titkárt, hogy 1637 március 15-én meghalt Pázmány s a nagy bíborost április 1-én Tomkó, április 11-én nagyszombaton pedig Ergely követte a sírba.²⁵⁵

²⁵⁵ Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 79. f. 361r. — Radelesics Mihály bosnyák nemes, összekúszálva az eseményeket, 1637 október 28-án azt állította, hogy a szendrői püspökség utolsó birtokosa, Tomkó János, hat hónappal előbb halt meg. A tényt olyanoktól hallotta, akik látták a halott püspököt. Gauchat : i. m. 380. l.

Alig három hétre Ergely halála után Vinkovics Benedek prépost pécsi püspök kapta meg a zágrábi püspökséget, Levákovics pedig szendrői vál. püspök lett. Vinkovics a püspökkinevezések körül folyt viták, továbbá a személye ellen indított hajsza miatt csak öt esztendő múlva szerezte meg apostoli kinevezését. Kevéssel királyi kinevezése után egy névtelen levélíró, bizonyára mellőzött versenytárs ismételtelen feljelentette őt a pápánál.²⁵⁶ Leveleiben azzal vádolta, hogy be sem várva pápai megerősítését, kezdettől fogva úgy intézkedett, mint megerősített megyéspüspök: papszenteléseket végzett, bérmált és kormányozta az egyházmegyét. Széltében-hosszában azt hirdette, hogy Rómában drága pénzen árulják a püspökségeket, a pápai udvar tisztviselőit pénzsóvár szimoniakusoknak bélyegezte. Ellensége a római liturgiának. Kigúnyolja, csúfosan megveti. Könnyelmű, fecsegő ember, a szerzetesek ellensége, különösen a kapucinusokat gyűlöli. Összeférhetetlen, elviselhetetlen modorú ember. Szembeszáll a pápai intézkedésekkel és azt hangoztatja, hogy Zágrábban ő a pápa. A papi élet tisztasága ellen ugyan nem vétett, de minden más bűnben elmarasztható. A közvélemény azzal gyanúsítja, hogy mérgezett miseborral eltette láb alól Tomkó János boszniai püspököt, a zágrábi püspökségben komoly ellenfelét. Az áldozat néhány hónapig élet-halál közt vergődött, de az orvosok már nem tudták megmenteni.

A pápai udvarban tisztázták ugyan az alaptalan vádakát, mindamellett Vinkovics csak 1642 április 28-án nyerte el pápai kinevezését.

Valamivel szerencsésebb volt nála Tomkó utóda, Marnavics Tamás, aki még 1639-ben megkapta bulláját.²⁵⁷

²⁵⁶ Barberini Lat. vol. 6900. f. 83r., f. 84r. — Orsz. Lev. Coll. vol. 133. 385—86., 390. l. — Bogdán Márton székesegyházi főesperes előbb a prépostságban, majd a zágrábi püspökségben is követte Vinkovicsot. A pécsi püspökséget Cseh János tapolcai apát kapta meg. U. o. 387—88., 391. l.

²⁵⁷ Secr. Brev. vol. 971. f. 851. — 1640-ben Ingoli bizonyos iratokat küldött Pallotto bíborosnak, amelyeket még Tomkó veszített el. Arch. Prop. Memor. vol. 401. f. 517rv. — A király Vinkovics és Cseh megerősítését kéri: Arch. Secr. Vat. Principi vol. 58. f. 507. — Barberini Lat. vol. 6848. f. 8. — Arkiv. X. 209. l. — A zágrábi javadalom átmeneti kormányzásáról és az új püspöknek való átadásáról: Orsz. Lev. Collat. vol. 133. 407.l. — Elenchus Expedit. Camer. vol. 322. B. Mai., S. April., P. Mart., T. Mart. — Arkiv. X. 165kk. — V. ö.: Fraknoi: i. m. 353—54. l. — A pápai kinevezésről döntő kongregációi szakgyűlés megemlíti, hogy Tamást nagybátyja közbenjárására nevezte ki a király. Arch. Prop. Acta vol. 130. f. 300r.—02r.

FÜGGELÉK.

FRANCISCO SACRAE ROMANAE ECCLESIAE VICECANCELLARIO
CARDINALI BARBERINO

URBANI VIII. PONTIFICIS MAXIMI

EX FRATRE NEPOTI PISSIMO,
QUOD CAPUT

SANCTI STEPHANI UNGARORUM
APOSTOLI

IN ZAGABRIENSI EIDEM DICATO
TEMPLO SERVATUM
PRETIOSO INDUMENTO
MAGNIFICE EXORNAVERIT.

UNGARICAE CORONAE COMPROVINCIALES IN URBE DE-
GENTES GRATES, QUAS POSSUNT, AGUNT MAXIMAS AC
TAMQUAM GRATI ANIMI ARGUMENTUM CARMINA COM-
MUNI PATRIAE VOTO COLLECTA DICANT.

COMPROVINCIALES UNGARICAE CORONAE ROMAE DEGENTES :

J(OANNES) T(OMCUS) M(ARNAVITIUS)

Lector et Canonicus Zagabriensis,

Martinus Borcovich Zagabriensis,
Georgius Telegdinus Canonicus Nitriensis,
Stephanus Varro Leleseiensis,
Joannes Missich Zagabriensis,
Matthaeus Slovincich Zagabriensis,
Nicolaus Posgay Tirnaviensis,
Joannes Rafael Rosi Sabariensis,
Albertus Nagy Strigoniensis,
Paulus Hoffmann Abarensis,
Josephus Dobrosovszki Nitriensis,
Michäel Kisvardi Kisvardensis,
Stephanus Reczey Jauriensis.

DE SANCTO STEPHANO REGE UNGARIAE AB EMINENTISSIMO CARDINALI FRANCISCO BARBERINO NUPER CORONATO ODE DICOLOS TETRASTROPHOS.

Titan profundo surgit ab
aequore:
Orbem serenans irradiat die.
Aurora solem dum reducit,
Lux venit, et fugiunt tenebrae.

O Sol, feracis iustitiae sator;
Sol, regiorum maxime syderum,
Astraea terras Ungarorum
Sole meo STEPHANO revisit.

Regale sceptrum dum diademate
Victrix gestabat STEPHANUS
manu,
Tunc saeculum felix et aureum
Ungaricis requievit horis.

Quis non timeret Tartarei male
Martis furores anguibus igneis,
Si concitaret? Quem tremebat
Gorgoneus perimendus anguis.

Misitque belli Martia fulmina;
Deditque pacis fulgura candida;
Et pacis auctores amavit,
Et domuit populos rebelles.

Lunata cessit signa bicornibus
Jactare lunis gens Othomannica,
Currus ovantes nec trophaea
Perpetuis celebrat triumphis.

Formidolosi cedite, Principes,
Cum bellicosi Martis adoria:
Quis terror Europae? Quis ille
Est domitor populi frementis?

Mixtus silebit sanguine Bospho-
rus;
Campique multis caedibus horridi
Cedant Idumeae coronae:
Barbarici sileant triumphhi.

Naemea quondam sartaque
Gymnica
Jactare cessent, gesta Pythica
Tot laureae, tot militares,
Cedite iam STEPHANO, coronae.

Regi voluntas defuit unica;
Hinc ora mansit Phasidis aurea
Intacta, tellus nostra tunc nec
Odrysiomaduit cruore.

Armata ferro dextera militum
Detercussit castra potentia:
Vicisset hostem iam fugatum,
Pacificus nisi Rex vetaret.

Plus ille vicit milite Martio:
Plus ille vicit moenibus urbium.
Pugnavit et pro Rege vicit
Una fides, pietasque Regis.

In glorioso vertice lauream
 Locarat ipsum Numen, et auream
 Demiserat coelo coronam,
 Sed Stephani meritis beati.

Non bellicoso Marte satellites,
 Non saeva dextris arma minantibus
 In bella misit, provocantem
 Sanguineo sine Marte vicit.

Insanientes naufragus aequora
 Quisquis per undas remigio secat,
 Circumtonantes hunc procellae
 Exagitant rapidique fluctus.

Virgo favillas haud mora Martias
 Quasi profundo mersit in aequore,
 Bellona victrix inter illos
 Composuit sine caede pacem.

Malea terret murmure barbaro ;
 Sonisque latrans Scylla frementibus.
 Atrata nubes, turbinemque,
 Et rabiem minitatur astris.

Nunc glorioso vertice fulgidus
 Caeli quietum littus obambulat,
 Stellasque cernit, fulgidumque
 Sub pedibus radiare solem.

Quid hic, quid hospes naufragus
 aequoris
 Agit? Fatigat tot precibus polum :
 Gemitque, postquam laeta lunae
 Cornua nox tenebris recondit.

Vos, qui tiaram ferre biverticem
 Et, qui coronas ac diademata
 Soletis, o Regni potentes,
 Alloquor Ungariae dynastas.

Ledaea quodsi sidera fulserint,
 Petita voto supplice naufragi
 Cessant procellae, tum recumbit
 Unda minax, rabiesque venti.

Cur ossa primi Regis Apostoli
 Honore nullo reliquias Sacras,
 Humique contemptos cubare,
 Heu : sinitis cineres beatos?

O quot procellae, quam Stephanum
 fera
 Vexare Regni proelia visa sunt !
 Succurre, clamabat, MARIA,
 Ungarici cynosura Ponti.

Immite pectus non fleat has vices,
 Ingrata gentis pectora Pannonae?
 Non gratularis tam beato
 Prosequeris nec honore digno.

Audite, Caeli, Pannonis, oraque
 Poeana vates carmine concino
 Nini Imperatoris frementis
 Suaserat ira minax duellum.

Sacrum iacebat sub pede cranium :
 Iacebat alti gloria verticis :
 Mox Regii vindex honoris
 Illyrica patria recessit.

Vix invocavit nomina Virginis,
 Mox e procellis, Marteque barbaro
 Augusta Caelorum Imperatrix
 Sustulit egreium clientem.

Sed quo recessit Pontificum decus,
 Marnavus, alti gloria sanguinis?
 Ad Purpuratum Barberinum
 Tot meritis merito eminentem.

Et ecce iam non nectareas opes Dant Barberinae Pannoniae Apes, Cum melle distillant et aurum Auriferis apibus perenne est.	Quis Barberinas nolit ad aethera Apes ad ingens imperii decus Volare? Forsan torvus ore Momus? Abi, fugit hinc pro- tervus.
Si mellis ales prodiga mellis est, Non eminentis prodiga Principis Est dextra? Fortunatus omnis Prodigus in Superos beate.	Aurescit auro, lucet et aureo, et Argenteo aether munere Principis Famae perennis, gloriaeque Pignus erit tibi, Barberine.
Mox Vaticani Purpura Principis Contextit auro reliquias Sacras. Astraea suasit BARBERINO, et Relligio, soboles Olympi.	Quis Barberino est ingeniosior, Divum potenter cum ligat aureo Nexu catenarum; revinctum Divus ad astra trahet catenis.

DE EODEM SANCTO STEPHANO CARMEN.

Melle Quirinales Charitum rorasse canales
Temnit Apum regalis honor Tyberinaque largo
Littora complevisse favo, non sufficit ultro
Pacatam rexisse suis virtutibus Urbem.
Sed quos humectans circumfluit Adria montes,
Queis Mahometanus torva sub fronte minaces
Faucibus elatis Leo caedes atque nefandum
Excidium molitur hians, furit improbus ardor
Barbaricis tendens innectere colla catenis,
Hos penetrare sinus, et ad has appellere terras
Magnanimae nituntur APES. Solertia totis
Est animis collecta, favo distendere mella,
Atque per Illyricos examina spargere colles
Effuso proluxa sinu, mediisque Leonis
Faucibus exstructos Charitum producere fetus.

Esse apibus partem divinae mentis, et almo
Consilio divum quascumque volare per oras;
Esse animos nulla sub tempestate paventes
Mellita cecinit Romanus arundine Homerus.
Addidit Urbanis animos demissus Olympo
Ante Seraphinos, quem summum Numen olores
Quinque salutaris fecit libare fluentis
Ominis augurii sacri misteria: magnus

Fautor apum angelico cognomine dictus aruspex.
 Purpureum tali ducentem examini voce
 Compellans: stabili quo stat mage iuncta trophaeo
 Gloria, vel solidis fulcitur fama colossis.
 Illa perennales adversi nescia fati
 Novit Olympiadis vivax decerpere messes.
 Roma sepulchrales extollere nescia fucos
 Muneribus radiatâ tuis, per compita dextram,
 B a r b e r i n e, tuam memorat, celebratque sepulchri
 Expertem, nunquam morituro carmine famam.
 Non tamen Italiae tanta virtute potestas,
 Indomitaeque viget Romae, quam murice tincta
 Vellera regali posset redimire corona:
 Consilio prolata Dei, quae lapsus ab alto
 Nuncius expediam dictis, si iussa capessis;
 Purpura consorti laetabitur alma coronae,
 Ister arenosis quas cornibus irrigat oras
 Et Savus, Dravusque rapax, quos littore curvo
 Circumvallat agros (veterum monumenta virorum)
 Pannoniam dixere solum, rex cuius avito
 Floruit imperio S t e p h a n u s, quo iustior alter
 Nec pietate fuit, nec bello maior, et armis.
 Primus Apostolico terris celebratus in illis
 Nomine, Partheniae magno devictus amore
 Virginis, auspiciis cuius victricibus egit
 Saepe triumphales adverso Marte quadrigas
 Victor ovans, hostesque sua pietate repressit.
 Immemor at patris patriae gens Ungara, nomen
 Quo duce ad externos quondam protendit Iberos,
 Reliquias oblita ducis, sacrumque parentis
 Nescia condigno pignus tumulare sepulchro,
 Iamque supina iacet solito viduata nitore
 Pannoniis deserta iugis, inserta tonantis
 Sideribus radio felice c o r o n a refulgens,
 Si consueta tuo pietas cumulare petentem
 Pectore fixa manet, cunctis bene docta mederi,
 Cerne, inhumata ducis lugubri tempora fato
 Qua ratione cubent. C a p i t i n e subtrahe dextram,
 Regum prototypon merita positurus in urna,
 Hoc tua sublimis diademate fulgeat aucta
 Purpura velatus, redimitus, tutus utroque.
 Sed ne vana putes simulacraque inania somni
 Quae loquor, augusto victorem culmine regem
 Conspice Ferd(i)nandum, Illyrii cui sceptrâ secundans,

Constitit ante Deum Stephanus per vota precatus,
 Franciscum tribuens natum, qui fascibus aequis
 Ultor honoris erit, cultor virtutis avitae.
 Dixit, et aethereo circumvelatus amictu
 Alta petit vates rutilanti sidera curru.
 Nec mora, festinant iussae, rapidoque feruntur
 Per mare, per terras, et per iuga celsa volatu
 Sedulae apes; non sic miratus praemia palmae
 Aestuat impatiens animo, invitusque morari
 Optat anhelanti gladiator corde coronam.
 Nec sic applaudit pedibus Iovis armiger uncis,
 Dum celeres sequitur cervos, cursuque fatigat
 Cornibus insistens, praedae perlectus amore.
 Mellifluos Princeps Hyblae Montis honores
 Ducit in Illyrium, translata colonia terras
 Uberiore favo fecundi rorat Hymetti
 Pannonias, addit supremum regis honorem,
 Divite cochlidio tumulans pia tempora, magnae
 Virtutis monumenta parat. Statuaque parentat
 Emerita, qualem non vidit Graius Athenis
 Non Peloponneso circumdata littore talem
 Condidit aere suo vasis pretiosa Corinthus.
 Hoc opus impavidi mirantur colla leonis
 Illita coeperuntque iuba cognoscere longas
 Principis esse manus, fixis obtutibus haeret
 Incola longinquis habitans in finibus orbis
 Redditus Ungaricis redivivo sidere terris.
 Principis auxilio stat gloria clarior auro,
 Erectumque iubar sacra cervice resurgit.
 Purpura germanam reperit complexa sodalem
 Foedere sancito nec desertura coronam.
 Cecropio famosa thymo iam cedat honorem
 Attica, declinent montes florentes Hymetti;
 Sparsa super dulces sileant examina colles,
 Hyblae mellitum Trinacria terra virorem:
 Iam novus Illyrio consurgit iunctus Olympo
 Montis apex Hybla felicior, auctor Hymetti
 Qui violis invitat apes; et praemia ponit
 Nectareis onerans donis ac melle gravatas.
 Sidera pandenti socio commendat Olympo:
 Huc Princeps eduxit apes, tentoria montem
 Principis exornant, diademate tempora Olympus
 Principis evincit placido pietatis amore.
 Roma suis felix apibus, vagus Adria felix

Montibus actaeis felix urbs murice tinctis
 Velleribus, sacro felix diademate tellus
 Illyris, urbs fortunatissima quando senatum
 Auxit purpureum Francisco principe, regna
 Pannoniae fortunatissima, quando monarchis
 Associant Barberinum regumque tiaris.
 Barberine, tuos aequalis calculus urbis
 Illyriique fovet nullo discrimine fasces.
 Compeditus pietatis apum constructa triumphans
 Foedera: componunt affinia vincula pacem,
 Inscia livoris peragunt secunda sub alis
 Otia, tranquillaeque legunt te principe aristas.
 Fausta renascenti producant tempora curru
 Sole satum Phaethonta; redis virtutibus orbi
 Fulgidus excelsis patrias bene doctus habenas.
 Orbita nota poli, noti temone iugales
 Alma fides, Plaustrum, virtutis temo refulget
 Iamque Phlegon, Pyrois, fulget Cous, et Aethon,
 Largus abundantes suevit profundere rivos
 Munifico Parois fraeno, quando erigit annos,
 Lustrat prolixis Asiatica littora cristis;
 Insignis pietate Phlegon, imitator honesti,
 Virtutem rectumque colit pellitque tenebras
 Europae nitido per opaca crepuscula vultu;
 Eoem decorat celebris sapientia rerum,
 Ingenique nitor. Sonipes hinnitibus altos
 Brasiliae penetrat montes, Indosque remotos;
 Non fremit impatiens animo nec fluctuat aestu
 Turgidus, at lenis mansuetis ignibus Aeton
 Externas Libiae radiat sitientis arenas.
 Quattuor hic surgunt fidei temone iugales,
 Arrectis radiare comis te sole videntur:
 Et revehunt orbi pulsa caligine claram
 Te Phaetonte diem: totus sic uritor orbis.
 Haud taMEN hls SolIs pLaUstrIS eXUrItUr OrbIs.

DIVUS STEPHANUS
UNGARIAE REX
SCLAVONIAE ET CROATIAE
PATRONUS
IN STATUA REVIVISCENS

Celso vix STEPHANUS sibi
Surgentem statuam vidit ab aethere ;
Cum dixit superi pariete : «Honoribus
Tantis me rapuit solum».
Nec gemmas prius inclito
Aptari capiti vidit, et aureos
Annecti globulos, quos tulerant Apes
Telluris Latiae decus.
Cum dixit comitum choris ;
«Nolo coelicolum ferre coronidem
Levis bombus apum me tulit : incolam
Posthac esse iuvat soli».
«En ut surgit humo novum
Corpus : fronte refert, quae fuerat mihi,
Frontem, sunt oculi luminibus pares :
Malis persimiles genae :
Gentis talis eram Hungarae
Sceptrum non trepida dum tenui manu :
Talis vultus erat : sic mihi brachia
Sic os, sic humeri, et latus.
Ergo visere protinus
In terris liceat dimidium mei,
Vitamque exanimi reddere, ut integer
Ad vestros redeam Lares.»
Dixit : tum superis statim
Lapsus sideribus fulmineo impetu
In terras properat, visere gestiens
Spirantem effigiem sui.
Ut vidit proprior sole
Artis munera apum facta laboribus
Amplexatur opus : tum subit alvear,
Quod sacrae dederant apes.
Qualem viva cadaveri
Prostato dederat flamma Promethaei
Vitam, tale decus (nec mora) imagini
Vitali Stephanus dedit.

Ergo non iacet ut prius
 Moles exanimis, vivit et Illyros
 Solari properat seque Croaticis
 Sistit conspicuam plagis.
 Felix o ter et amplius
 Tantis muneribus vive Croatia !
 En de sidereis, ut faveant tuis,
 Caelestes STEPHANO carent.
 Quin rerum Deus arbiter
 Supremi accelerat temporis exitum.
 Dum vivit STEPHANUS, qui iacuit prius,
 Te vultu ut recreet suo.
 Id, FRANCISCE, tuis putat
 Concessum meritis ipsa Croatia :
 Nam quae coelicolis te pietas parem
 Fecit, sceptrum dedit poli.
 Ut vitam exanimi dares,
 Jam pridem imperium religio dedit.
 Moles viva tuis auspiciis subit
 Terra regna Croaticae.
 Quamquam o quid statuam sacro
 Regi Pannoniae munificus dicas :
 Nam pridem meritis te STEPHANI aemula
 VIRTUS FECIT IMAGINEM.

DE SANCTO STEPHANO
 UNGARIAE REGE
 PIETATE
 EMINENTISSIMI CARDINALIS
 FRANCISCI BARBERINI
 NUPER CORONATO.

Sive Romanos tueare fascēs,
 Sive Dircaeī meditere oloris
 Metra, seu septem geminos revolvās
 Carmine colles,
 Quid vides maius nisi BARBERINUM
 Gentibus mel, et Charitas Quiritum
 Saeculis nostris apis imperatrix
 Imperat Orbe.
 Non sat Urbanam caput orbis, Urbem
 Melleo princeps placidus liquore

Pavit, en pascit Latialis auri
 Imbribus orbem.
 Pauperum turbas sileo frequentes,
 Urbe quas tota, pie BARBERINE,
 Pascis : et multis tua liberalis
 Dextra dat aurum.
 Insuper princeps apibus per orbem
 Pannonum praeceps volat et per urbem,
 Illyris tandem gremio, sinuque
 Excipit ora.
 Hic ubi sacras STEPHANI per aedes
 Involat clemens mihi BARBERINUS :
 Regium moestus videt exulare
 Regis honorem.
 Regii vindex (mora nulla) honoris
 Splendidam gemmis fieri coronam
 Mandat, auratum diadema regis
 Tempora lambit.
 Quas tibi grates apis imperatrix
 Orbis, Urbanae simul Urbis, addam?
 Te coronabit Deus Imperator,
 Accipe votum.

DE EADEM
 PIETATE.

Fulget tergemina caput corona	Argentoque simul, simulque gemmis
URBANI patui tui, sed urbis	Quas regi STEPHANO sat erogasti,
Totius patris, atque patris orbis,	Sicut concino liberalitatem
Cuius verticibus sacris Tonanti	Pro qua nomine regis inter astra
Sacrosancta Trias sacram tiaram	Victurique per aeviternitatem
Gaudens imposuit, Petrique claves	Regnantis quoque per perennitatem,
Commisit, quibus astra Tartarumque	Grates promo tibi metris perennes.
Utens arbitrio suo repandat	Sic princeps ego liberalitatis
Occludatque. Pius pater vicissim	Tantae praemia pollicebor astris,
Te quamvis celebret metris Homerus,	Versus Hendecasyllabos, opusque.
Et te iam Latiae canant Camenae ;	Quod vestro diconomini togaeque
Cingant Aoniae caputque lauro,	Vestrae, pacificaeque, purpureaeque,
Credam grande nefas, et expiandum	Si fersan patiere liberalis
Sola morte, novis meis novellus	Prodire ante oculos, tuumque vul-
Ni te concelebrem metris poeta	tum,
Te princeps et apum decus tuarum	Quamquam Principis Eminentioris
Collaudabo, tuasque, BARBERINE,	Vultum carminibus sat erubescam,
Semper munificas manus in auro	Donabis veniam mihi benignus.

DE EADEM.

Haec amica mellis ales,
 Dum volare pandit alas,
 Libat illa dulce nectar.
 Ambit illa saepe flores,
 Lambit ore purpuratos,
 Saepe tangit atque frangit
 Saepe fingit, atque pingit,
 Arboremque Barberina
 Mellis ales advolatque
 Avolatque, pervolatque,
 Deque rore floris auram,
 Deque fronte veris Irim,
 Deque flore deque rore
 Ales ista pascit omnes.
 Mortuique regis ossa
 Ales ista pascit auro;
 Regiamque dat coronam

Vertici ter o Beato.
 Sive lucis inter auras,
 Sive noctis inter umbras;
 Purpurare nomen ostro,
 Ac adire numen astro,
 Faustitate quod licebit;
 Fama digna Barberini
 Vivet usque liberalis;
 Usque curret aethre Phoebus;
 Usque currat aequor unda,
 Regnat ales urbe tota.
 Sicque regnat orbe toto.
 Pro labore Barberino
 Vita fiet aequa merces:
 Vita fiet at perennis.
 Mellis ales haec triumphet!

DE EADEM.

Quod per audaces Lyras Dithyrambas
 Concinit quondam, licuitque prisco
 Ebria vati resonare lingua
 Orbe, facessat.
 Non licet, quisquis trahitur furore
 Bacchico, tales renovare versus.
 Aures nobis madidis licebit
 Principis imbre.
 Principem vates cano BARBERINUM
 Urbis URBANI patrum nepotem,
 Cuius aeternum toga Vaticano
 Purpurat ostro.

DE SANCTO STEPHANO
UNGARIAE REGE
PIETATE
EMINENTISSIMI CARDINALIS
FRANCISCI BARBERINI
NUPER CORONATO.

I nunc praepetibus fama volatibus :
I velox Zephyris, ac aquilonibus,
Et ventis rapidis ocior omnibus,
Eoasque plagas, occiduas quoque,
Et mundi Patuli climata pervola,
Sumens aligeros Mercurii pedes :
Per terras propera ; vade per aequora
Et post Oceanum vade per aethera :
Pennas fama tuas tende per aëra :
Linguae fama tuae solve repagula ;
Indignumque tibi silentium,
Si sunt ora tibi, pande loquacitas.
F r a n c i s c u m canimus, fare loquacitas,
Non indigna mihi, sed neque principi,
Quem solum loquitur digna loquacitas,
Commendatque suis illa nepotibus,
Et quem fama vehit laude per aethera,
Commendatque libens posteritatibus
In sublime ferens munificam manum
Urbs, orbis, populus, fama, loquacitas
Nunc regale caput sub diademate
Testatur STEPHANI regis Apostoli.
Parnassi subito colle bivertice,
Musae laurigerae, currite praepetes
Tangentesque lyrae plectra sonantia
Ludentesque palam pectine barbiti,
Huc omnes celeres tendite, currite,
Dextris unanimes cymbala tundite ;
Et vos unanimes carmina fundite,
Nam princeps variis aurea flumina
Effudit populis munifica manu.
Vos, quae dona minus redditis aurea ;
Saltem certa manu nectite laurea,
F r a n c i s c i q u e simul cingite tempora.
Haec vos pro meritis reddite praemia
Ritu multiplici debita principi.

Una est vox populi Pannonici soli,
 Cuius tota sonat lingua, sed unica :
 Francisce, Ungariae vive perenniter,
 Francisce, Italiae vive perenniter,
 Barberine, tuis vive perenniter,
 Et nobis pariter vive perenniter,
 Vives o populis Romulidum tuis.
 Vives Pannoniis Ungarici soli.
 Vives orbe novis orbibus additis,
 Dum vivet celebris ROMA, cor urbium.

De fure, qui sollemnitatis Sancti
 Stephani Regis conscendens
 Cancellariam Apostolicam,
 in qua
 Eminentissimus Cardinalis Barberinus
 Thecam pro ornando capite
 eiusdem Sancti Regis fieri curabat lapsus interiit
 XX. Augusti M. D. C. XXX. IV.

Regis Apostolici lucem nox clauserat almam :
 Fur in Apostolicas irruit arte domos ;
 Vidit id ex alto Regis venerabile Numen :
 Praeses adest domibus, talia et ore tonat :
 «Hic capiti praetiosa meo quo theca paratur,
 Haud decet infamis dextera verset opes !»
 Dixit, et altisona Regis fur voce tremescens,
 Alte ruit praeceps in caput, et periit.

DE
 FRANCISCI BARBERINI
 CARDINALIS EMINENTISSIMI
 PIETATE
 In coronando
 capite
 SANCTI STEPHANI REGIS
 UNGARORUM.

Pannoniae caput exoreris, Francisce : sepultum
 Cum STEPHANUS sacra tollit ab aede caput.
 Angelus huic capiti dederat diadema ; quis alter
 FRANCISCUS capiti nunc diadema refert?

BARBERINUS hic est : iuveni, nisi nomen abesset.
 Angelus hic etiam moribus alter erat.
 Quam merito, FRANCISCE, caput regale coronas !
 Nata coronandis regibus haec manus est.

De Capitis
 Sancti Stephani Regis Hungariae
 Inventione
 Ad Franciscum Ergelium
 Episcopum Zagrabiensem

Inventum, caput esse tuum, Francisce, putamus
 E sacra effossum, quam regis, aede. Patet.
 Ast alius, cui nomen idem, sed murice maior,
 Induit argento ; dicitur esse suum :
 Nominis eiusdem, sceptro sed maior utrisque
 Qui caput est Urbis, suae tibi tribuit :
 Ni sileant, non argento, non aede, nec urbe
 Clauditur is, Caeli qui super astra meat.
 Nonnisi Franciscus, quisquis praetendit, habetur,
 Ac, quicquid causae, nonnisi causa pia est.

In Statuam
 Ab Eminentissimo Cardinali
 Francisco Barberino
 erectam.

Quam bene sidereum pretiosa in luce metallum
 Ungarici cultus regis, et ora refert.
 Phidiaco dignum coelo, vel Mentore signum.
 Quam bene purpureae composuere manus !
 Caelicolas nimirum inter nitet ille, vel inter
 Terrigenas coelo dignus ubique viget.

DE
 EADEM.

Barberina mei regalia tempora Regis
 Lambit APIS triplex condecoratque caput.
 Auguror omen erit felix, Francisce ! Relambet
 Cum diadema tuum Pontificale Caput.

I n L i b e r a l i t a t e m
e i u s d e m.

Cur sibi Franciscus (causam si forte requiris)
Servet Apes, sed Apum non sibi servet opes.
Doctiloqui solvet dubium tibi Musa Maronis,
Sic vos non vobis mellificatis, Apes.

D E
E A D E M
L I B E R A L I T A T E.

Exoritur dubium, quod apes bene mella tueri
Cum sua non possint, cur aliena queunt.
Regnatix Apis est alieni sedula mellis,
Estque sui triplex sedula mellis Apes.
Cum reliquis apibus dudum ratione liquoris
Barberina satis participavit Apis.
Terrestres aliae nequeunt, potuere quod istae:
Paene Deo similes his tribus esse licet.

D e M u n i f i c e n t i a
E m i n e n t i s s i m i P r i n c i p i s C a r d i n a l i s
F r a n c i s c i B a r b e r i n i.

Ut tenuit mendax alato regmine Pindum
Pegasus, en subitas fabula fudit aquas.
Ut Vaticano regnas e culmine Princeps,
Aurata terras eluvione beas.
Scilicet ipse manus utrumque expandis in axem;
Aureolis per te profluit Ister aquis.
Prodigio insueto tam longe prodigis aurum
Verus ut aurato Iuppiter imbre pluas.

D e S t a t u a A r g e n t e a
S t e p h a n o U n g a r o r u m R e g i
e r e c t a

A d E m i n e n t i s s i m u m C a r d i n a l e m B a r b e r i n u m.

Ruralis profundat Apum cava mella manipulus,
Urbanæ ulterius progrediuntur Apes.
Purpureo sudant argentum fusile nimbo,
Argentumque favis mellis ad instar habent.

Coelicolae in terris hoc spirant nectare : Divos
 Vaticana trias haec alit ambrosia.
 Hoc modo Pannonici Stephani regalia surgunt
 Ora metalliferis paene animata notis.
 Cernis? anhelatum novit, Franciscæ, tuarum
 Munus Apum, Stephani qui simulacra videt.
 Attica cedat apis, condit quae munera terris
 Dulcia : dum superis hae pretiosa ferunt.

De
 Benignitate
 Francisci Cardinalis Barberini.

Dum sedet inter apes delibans mella viator,
 Mox in eum torquerit oris acumen apes.
 Casum plorat iners, acceptaque vulnera plangit.
 Omnes condemnat, quas habet orbis apes.
 Mella vel argentum donant pro melle vel aurum
 Altae Francisci conditionis apes.
 Principis huius apes nulli nocuere benignae :
 Esse has clementes nemo negavit apes.
 Cur omnes condemnat apes, quas continet orbis
 Hic : Barberinas non fuit inter apes.

In eandem Statuam, arae
 a Francisco Erghelio Episcopo Zagabriensi
 Sancto Stephano dicatae
 imponendam.

Quae semel aethereos flagraverat ara per ignes,
 Ditiior ex ipsis prodiit ara focus,
 Ut sua nimirum, iam toti provida mundo
 Possit APIS digno ponere mella loco.
 Ut sua, quae larga profundit munera dextra,
 Sint magis illustri nempe locanda situ,
 Illyricos igitur penetrabunt mella Penates :
 Ac APIS emensum per mare dona dabit.
 Nec satis esse putat, Latias dare mella per urbes,
 Sed sua vult omnes mella subire plagas,
 Mellaque quod totum dispergere tentet in orbem.
 Si quoniam tantum regia praestat APIS.

Caput
 Sancti Stephani primi Ungariae Regis
 regifica
 Francisci Cardinalis Barberini
 municifentia exornatum.

Quos locuplete vides vultus radiare metallo,
 Pannonii pignus nobile regis habent ;
 Regis, qui populum belloque animisque ferocem
 Ad veri duxit primus ovile Dei.
 Ut foret Illiricis iusto venerabile cultu,
 Hoc favus Hetruscae vel favor egit Apis.

DE
 EADEM
 STATUA.

Quam bene Virgineum clara sub luce metallum
 Pannonici cultus regis et ora refert !
 Auro divini simulantur pectoris ignes ;
 Argento cordis lilia casta nitent ;
 Surgit in excelsa maiestas regia fronte ;
 Et pietas oculis flentibus ima sedet.
 Quid memorem roseis quam blanda modestia, labris
 Aut quanto sacrum robore pectus amet !
 Singula sic divum referunt, sic singula regem,
 Franciscum vero cuncta colore ferunt.
 Haec igitur Stephani (ficta si quaeris) imago est ;
 Franciscus (vivam si petis) unus erit.

DE EADEM.

Quod si nectareos solum te Principe rores
 Exspectant alii, nectareosque dies,
 Stillarunt sat Apes Urbique Orbique liquorem
 Ambrosium, pariter nectareumque favum.
 Aureus est etiam Princeps ; aurescit ab auro
 Auratum Stephani regis honore Caput.
 Aurea sunt igitur nunc Saecula, et aureus auro
 Est honor : hoc Divi conciliatur Amor.
 O mihi, cui licuit tunc exspectare ; videre
 Nunc licet auratos, nectareosque dies.

D e e a d e m.

In S t e p h a n u m non parvus amor tuus esse videtur.
 Hinc amor in divos sternit ad astra viam.
 Siderea cum sit thesaurus in arce, necesse est,
 Siderea pariter cor sit in arce tuum.

D E E A D E M.

Dictaeo Coeli Regem pavisse sub antro
 Nectare Apes, magni metra Maronis habent.
 Melle nec Hyblaeo neque nectaris imbre Beatus
 Pascitur aethereo pascitur ille favo.
 Divus at in terris auri satiatur honore;
 Hoc das: en Regem iam tua pascit APIS.

I n L i b e r a l i t a t e m e i u s d e m.

Aequoreus gurgis, qui flumine continet orbis,
 Non apte Oceani nomine dignus erat:
 Nec quia vorticibus sit dives abyssus aquarum:
 Sed quoniam finem nescit habere suum.
 Nectareos non est satis effudisse liquores
 In populos auri depluis imbre novo.
 Aptē sat Oceanum te, Princeps, dixero finem,
 Cuius Apis triplex nescit habere suum.

D E E A D E M.

Mellito quoties e nectare comparat aurum
 Sedulus ille labor mellificantis apes,
 Ex apibus dulcem rapiunt si forte liquores,
 Dicunt, non vobis mellificastis, Apes.
 At B a r b e r i n a e S t e p h a n i quo munere in astris,
 Sic vos iam vobis mellificatis, Apes.

D e e a d e m.

Auratum diadema vides, gemmisque coruscum,
 Quod regale caput cingit honore novo.
 Usque volavit apis? volat usque ad Pannoniae oras,
 Regia dum S t e p h a n i tempora lambit apes.
 Esse virum hoc facto (caeles licet usque vel usque)
 Te tua regalem prodidit ales Apis.
 Purpureo vestes ostro, videoque sub ostro,
 Barberine, genas erubuisse tuas.

An quia, quam statuam curas, aurescit ab auro
 Nec magis auratam hanc erubuisse putas?
 Desine, te Princeps, vestis rubor iste decebat,
 Sic auro divos erubuisse decet.

DE EADEM.

Melnobis fama est, et honos est melleus omnis,
 Omnis et a quovis sponte tuetur honos.
 Jam S t e p h a n i regalis honos, et fama suprema
 In tenebris terrae paene sepulta fuit.
 Spicula die quoties proprios contorquet in hostes,
 Sedula quando si mella tuetur apis!
 Quod si mel honor est, si quando tuentur honorem,
 Ultrices S t e p h a n i mella tuentur Apes.

DE EADEM.

Errabit nimium, F r a n c i s c i si quis amicas
 Mellifluas tantum dicere tentet apes.
 Ne quis oberret iners: igitur tunc dicat utrumque
 Mellifluas et Apes, aurifluas et Apes.

D e e a d e m.

Non mihi si centum linguae sint oraque centum,
 Sat potero laudes enumerare tuas.
 Una mihi lingua est, laudes qua promere, Princeps,
 Tento tuas. Satis est; iam, mea lingua, sile!

DE EADEM.

Vidimus Ungariae Reges, et Pannonis ora
 In terris S t e p h a n u m deseruisse suum.
 Reliquiae iam paene sacrae iacuere sub antro,
 Nominis et fama est paene sepulta sui.
 Nil tuus hic patietur honos, o maxime Regum.
 Pro te F r a n c i s c i regia pugnat Apis,
 Pro te regnatix Apis haec pugnavit et illa
 Vicit: iam capiti dat diadema tuo.

D e e a d e m.

Ipsae meis geminis, quantum Poliphemus in antro
 Vidit, non video plus ego luminibus.
 Diversa hic populis vellem modo dona videre,
 Principis optati quae tulit una manus.
 Cernere quid gemino tentavi lumine, pro quo
 Lumina Centoculus non satis Argus habet.

DE EADEM.

Nectareos dum libat apis de flore liquores,
 Hic ubi sint violae purpureaeque rosae
 Est index S t e p h a n i nomen, signumque coronae,
 Quae bene perpetuo fronde virente viret.
 Hos cum quaerat Apis S t e p h a n i sub nomine flores :
 Huc nihil est mirum, si volet Ales apis.

D e e a d e m.

Quod semel aetherea pluit aureus imber ab arce,
 Commemorant Vates, Historicique notant.
 Cedite, fatidici Scriptorum, cedite, Vates,
 Prodigium nostro maius in orbe latet.
 Fallor, an orbe latet, toto quod in orbe vagatur?
 Harum perpetuo fama volabit apum,
 E Barberino coelo, Francisce, sub auro
 Aurato quoties Aureus imbre pluit.

S a n c t i S t e p h a n i R e g i s A p o s t o l i
 U n g a r i c i C a p u t f u r o r e m i l i t a r i
 s p o l i a t u m o r n a m e n t i s
 p o s t a n n o s q u i n q u a g i n t a
 l u c i r e d d i t u m,
 p i e t a t e F r a n c i s c i B a r b e r i n i C a r d i n a l i s c o r o n a -
 t u m.

Qui sacra Pannoniae diademata vertice primus
 Sceptraque Apostolicus nomine eburna tulit,
 Angelico S t e p h a n u s consueverat ore vocari :
 Istud enim dignum vertice nomen erat.
 Martius at postquam locupletibus aurea templis
 Dona tulit sacris non temeranda furor,
 Hoc quoque diripuit pretiosam a vertice mitram,
 Quasque alias illud segmen habebat opes.
 Erubuit sese nudum caput : inque latebras
 Sponte sua, nequam conspiceretur iis.
 Pluribus hinc habuit tenebris ignobile lustris,
 Reque sua S T E P H A N I nomen inane fuit.
 BARBERINA pati pietas ignobile factum
 Non potuit, terris dum aurea Saecla novat.
 Reddidit haec capiti quod miles sustulit aurum,
 Ausum est e latebris inde redire caput.

De Sancto Stephano Rege coronato a Francisco
Cardinali Barberino, vix nato Francisco Au-
striaco ad Coronam Ungaricam Imperialeque
Diadema. Omen.

Viderat Ungarico STEPHANUS diademate cinctus
Multiplici dictus voce, fuisse duces :
Colmanum Dano, Ludoicum nomine Gallo,
Theutonico Carolum, Pannonioque Belam,
Salmonem Hebreo, Vladislaumque Polono,
Nomine FERNANDUM denique et Hesperio.
Ausonium deerat tantum inter nomina nomen,
Inclita ut ex omni gente corona foret.
Editur ergo recens FRANCISCUS regia proles ;
Exulat et STEPHANUS regna latina petens
Urbanum penetrale adit, Urbanique nepotem
Patris FRANCISCUM talibus alloquitur :
«Struxit Apostolicam quondam mihi silva coronam,
Silvestrem Ungariam dum ipsa Roma sacrat.
Itala sed postquam Pannon (!) iam nomina adorat,
Francisco puero iam nova sceptra parat.
Floribus Urbanis, Horae preciosa propago
Interea surgat fronte corona meo.
Dixit, et Urbanus Stephanum locuplete coronam
Francisci impositam iussit habere manu.

Statuae

Divo Stephano Pannonum Regi
Ab Eminentissimo Cardinali Francisco Barberino
Croatiae in Capitulo Zagradiensi positae
Consecratio.

Huc ades, et positae praesens illabere moli,
Qualis in accenso corde clientis erat.
Huc ades Illirici, bello gens aspera regni ;
Te petit et tanti lumine solis eget.
I, Stephane, assuetis iterum te redde pruinis :
Francisci ignitus quas tibi mollit Amor.
Flecte iterum sceptro populos, quos ante regebas,
Ne, quae fausta tibi est, sors sit iniqua tuis.
Nec te detineant coelestis nectaris haustus :
Ecce tibi Ausoniae mella parantur Apis.

Nec te terruerint praerupto vertice montes :
Hae supra reliquas ardua tendit APES.
Sed quacunque leves pedibus signabis arenas ;
Gratum F r a n c i s c i nomen ubique nota.
Linque polos facilis, dum te vocat ille relictum,
Qui quoties spreuit, te revocante, solum :
Incipiat magno coelum parere Nepoti
Quod Patruī dudum, carpere iussa solet.
Fac modo, F r a n c i s c u s statuam dum conserat ille,
Ut coluit Reges, sic quoque regna colant.

Joannes Baptista Cicero Romanus scribebat.

GERMANICUSOK ÉLETADATAI.

Borkovics Márton.

Borkovics Márton pálos főperjel, majd zágrábi püspök 1597-ben Domagovicsban (Károlyváros) született szegénysorsú szülőktől. Atyja neve István volt. A latin nyelvvel szülőfaluja mellett, Jacán kezdett foglalkozni, majd Zágrábban elvégezte a poétikát és a retorikát. Már a férfikor küszöbén lépett a pálosrendbe. 1627-ben Belosztenece leoglavai előljáró kezéből felvette a rend fehér ruháját és ugyanott Padernics András vezetése mellett elvégezte a noviciátust. Két év múlva, 1629 január 15-én Biell főperjel jelenlétében szerzetesi fogadalmat tett. 1631-ben physikát, 1632-ben metaphysikát tanult a jezsuiták által vezetett olmtützi pápai kollégiumban. Augusztusban mint a bölcselet mestere elhagyta az intézetet és október hó 2-án a Collegium Germanicum et Hungaricumba lépett. Ekkor már diákonus volt.¹

Az intézet kései rinascimento épülete a régi Circus Agonalis helyén alakult Piazza Navona egyik sarkában, közvetlenül a Sant'Apollinare-templom mellett állott. Ezért közönségesen Apollinarének, vagy római tájszólással Polinarának nevezték. Miután az intézet előljárói szellemileg és erkölcsileg egyaránt alkalmasnak tartották a magasabb teológiai tanulmányokra, a következő év július 22-én, Szent Apollinár ünnepén a házi szabályok által előírt eskü letételére bocsátották. Az esküben a növendékek megfogadták, hogy az intézet szabályait pontosan betartják, az egyházi pályát választják és felszentelésük után kizárólagosan a lekipásztorkodásnak szentelik magukat. Éppen ezért nem foglalkoznak sem polgári joggal, sem orvostudománnyal. Megfogadták, hogy három éven belül nem térnek vissza az örökvárosba vagy Olaszországba, hacsak megyéspüspökük a kollégium protektor-bíborosának a hozzájárulásával rendkívüli egyházi ügyben nem küldi őket.

Borkovics kitűnt jámborságával, szorgalmával és tehetségével egyaránt. Buzgó tisztelője volt a Szent Szűznek s már Olmtützben a Mária-kongregáció tagja volt. A négyéves teológiai tanfolyam végéfelé, 1636 március 26-án mint felszentelt pap hagyta el a kollégiumot.

¹ Farlati : i. m. V. 585kk. — Veress : i. m. 37. l. — Galla : Pázmány-levelek. 77—80. l.

Rendjében különféle tisztségeket töltött be és kezdettől fogva fáradhatatlan apostola volt a rend belső megújításának, amelyet a Szent-szék Pázmány sürgetésére megindított. Állandóan levelezett a Propaganda Kongregáció titkárával, akit még Rómában ismert meg.²

A lepglavai kolostorban hitszónok, majd vikárius volt. Ebben az időben Vinkovics Benedek zágrábi püspök Turkovics István kanonokja által őt bízta meg választott bíróként a székeskáptalannal fennálló perében.³ 1644-ben a rendi káptalan főperjellé választotta. 1646-ban meglátogatta a lengyel kolostorokat és megjelent IV. Kázmér királynál, hogy a rendi reform ügyének megnyerje. A következő évben tartott közbeeső rendi káptalan (*capitulum intermedium*) segítségével fontos reformrendelkezéseket hozott a szerzetesi fegyelem megszilárdítására. Az 1660-iki káptalan annyira értékelte bölcs kormányzásának érdemeit, hogy a rendi szabályok ellenére újból megválasztotta. Azonban a Szent-szék nem hagyta jóvá a választást. A következő évben átadta hivatalát az újonnan megválasztott Ivanovicsnak s hosszú éveken át felváltva viselték a főperjeli és a rendi vikáriusi tisztséget, míg Ivanovics vál. skardonai püspök nem lett. Az ő közbenjárására VII. Sándor pápa 1658-ban kiadta *In supremo militantis Ecclesiae solio* kezdetű konstitúcióját, amelyben a rend ősi jogait és kiváltságait megerősítette. A következő évben biztosította a pálos rendfőnök *praecedentia*-jogát a zágrábi préposttal szemben. Wesselényi nádor december 16-án foglalta okiratba a pozsonyi országgyűlésen hozott döntését. 1663-ban megjelent a rendtörténet első kötete, amelyhez Borkovics írt előszót. 1667 november 19-én Lipót zágrábi püspökké nevezte ki Borkovicsot.⁴

A pápai megerősítés ügye rosszkor érkezett fel Rómába. Ezekben az években különösen heves viták folytak a királyi püspökkinevezés körül. A Propaganda Kongregáció külön bíborosi szakbizottságot küldött ki a kérdés megvizsgálására. A zágrábi püspökséget és általában azokat a püspökségeket, amelyeket nem Szent István alapított, nem foglalta bele a Szilveszter-bullában kifejezett kiváltságba. Egyébként már ekkor kétségbevonták a bulla hitelességét. A kúria álláspontjával szemben a magyar kancellária azt hangoztatta, hogy II. Orbán pápa a Szent István-nak adott kiváltságot Szent László idejében kiterjesztette. Egyébként az évszázados jogszokás törvényerővel bír. Hivatkozott még a konstanzi zsinat kiváltságára. Különleges akadályt gördített Borkovics püspöksége elé a rendi szabály tilalma. A Szentszék sem tűrte, hogy az érdemesebb rendtagok vál. püspökségeket fogadjanak el és elhagyva a közös életet, a káptalanokba vonuljanak. Végül is a pápa 1668 június 11-én Borkovicsot

² Cordara : i. m. 43—44. l. — Borkovics reformtörekvéseivel külön értekezésben óhajtunk foglalkozni.

³ Kisbán : i. m. I. 221. l.

⁴ Orsz. Lev. Coll. vol. 134. 171—72. l.

kinevezte zágrábi püspökké. Még abban az évben Szelepcsényi primás Szegedy Ferenc váci és Kollonics Lipót nyitrai püspökök segédkezésével a pozsonyi országgyűlésen felszentelte őt.⁵

A püspöki processzust Properzio Aloisi nunciatúrai ügyvivő⁶ folytatta le 1667 decemberében a nunciatúra palotájában. Az előd Petretics Péter volt, aki október 12-én halt meg. Beidézett tanukként kihallgatták Benkovics János pálost, Babics János plébánost, Schetari Márton szerpapot és Szegedy Ferenc váci püspököt.

Benkovics harmincegy éves pálos felszentelt papnak mondotta magát. Előadta, hogy tizenegy éve ismeri a jelöltet, akivel együtt volt a máriavölgyi kolostorban. A jelölt a zágrábi egyházmegye területén, Domagovicsban született katolikus szülöktől, akik minden bizonnyal törvényes házasságban éltek, mert a rend törvényteleneket nem vesz fel. Megítélése szerint hatvankét éves. Már régtől fogva felszentelt pap, látta őt misézni. Négy évet töltött a római kollégiumban, ahol kitűnő egyházi képzettséget szerzett. A rend kolostoraiban gyakran hallotta őt vitatkozni szerzetesekkel és idegenekkel. Tizenkét éven át volt rendfőnök s hivatalát «summa pietate ac vigilantia . . . exercuit et magno applausu omnium religiosorum rexit nostram Religionem». A lelkek megmentéséért lángoló buzgalma arra készítette, hogy rendi elfoglaltsága mellett állandóan gyóntasson és prédikáljon. Zágrábról szólva előadta, hogy a város kicsi, körülbelül 400 házzal és 2000 lakossal, hegyen terül el. Többször megfordult benne. A székesegyház Szent István magyar király tiszteletére van szentelve s a püspökség a kalocsai érsekség szuffragáneusa. Kettős káptalan működik a székesegyházban: a székeskáptalan és a császári társaskáptalan. A négy főméltóságon (prépost, olvasó-, éneklő- és örkanonok) kívül 23 kanonok s harminc kisebb javadalmas, felszentelt pap és egyéb klerikus alkotja a káptalan szervezetét, akik résztvesznek az istentiszteleteken. A lelkipásztorkodást a város más két templomában végzik, amelyek közül az egyik Szűz Mária, a másik az Újvárosban (Villa Nova) Keresztelő Szent János tiszteletére van szentelve. A tanu több ízben ájtatoskodott mind a két templomban. A székesegyház különféle ereklyéi között látta egy Aprószent testét és Szent István király fejét. A városban a jezsuitáknak kollégiuma, az obszerváns ferenceseknek, kapucinusoknak és klarisszáknak kolostora van. Az egyházmegye körülbelül 300 helységből áll. A szemináriumban tizennyolc növendéket nevelnek a papi pályára. Szerzetestársaitól értesült, hogy az előd október 12-én halt meg.

⁵ Arch. Prop. Congr. Part. an. 1664. f. 200r.—210v.

⁶ Ebben az időben átmenetileg üresedésben volt a nunciusi állás. Giulio Spinola nuncius 1667 márciusában elnyerte a bíbort és visszatért Rómába. Az előd, Petretics Péter kalocsai processzusát még ő folytatta le 1666 szeptember 15-én. Ugyancsak ő folytatta le a hónap 24-én Kollonics Lipót nyitrai processzusát is. Arch. Secr. Vat. Proc. vol. 65. f. 248r.—59v. — Vol. 67. f. 427r.—40v., f. 870r.—84v. — Gauchat: i. m. 35. l.

Babics János, akit december 13-án hallgattak ki, huszonhét éves felszentelt papnak vallotta magát. Származási helye Samobori, horvát nemzetiségű. Öt éve ismeri a püspökjelöltet, akivel gyakran érintkezett. A jelölt szintén horvát s szülőföldje alig két mérföldre van az övétől. Hallomásból tudja, hogy harmincöt éve szerzetes és felszentelt pap. Négy évet töltött Rómában, ahol teológiát tanult. A székvárosnak egészséges éghajlata van, közepes nagyságú város mintegy 2000 lakossal, a magyar király fennhatósága alatt van. A székesegyház tornya javításra szorul. Hivatalos iratokból tudja, hogy az egyházmegye a kalocsai érseki tartomány része. A nagyprépost évi jövedelme körülbelül 500 forint, a többi méltóságé körülbelül 300, míg a kanonokoké 200. A császári társaskáptalan tagjai tizenketten vannak s jövedelmük személyenkint körülbelül 100 forint. Mindezt tapasztalatból tudja, mert három évig a meghalt püspök udvari papja volt. A különféle ereklyék közül, a fent említetteken kívül, kiemeli még Szent Apollónia fogereklyéjét és Szent László király karcsontját. A püspöki jövedelem körülbelül évi 2000 forint. A szerzetesekkel kapcsolatban megjegyzi, hogy a ferenceseknek szigorított ágazata van a városban. Testvérületek nincsenek. Az egyházmegyében hét város és nyolc mezőváros, továbbá körülbelül 400 falu van. Az egyházmegye nagy részét bejárta. A papnevelőben állandóan húsz növendék van. Petretics haláláról a káptalan jelentéséből értesült.

A következő napon Schetari Márton huszonhat éves körösi horvát szerpapot hallgatták ki. Vallomása általában megegyezik az előző tanukéval. Az ereklyék között Szent Sixtusét is említi. Szerinte a jelölt négy évi római tartózkodása folyamán bölceletet és casusokat tanult. A szemináriumban huszonnégy növendék van. Ő maga négy évig volt növendéke az intézetnek. Az előd haláláról a káptalan értesítette őt is.

A negyedik tanut, Szegedy Ferenc váci püspököt, pozsonyi prépostot és magyar udvari kancellárt december 20-án hallgatták ki. Ötvenöt évesnek vallotta magát, amit külseje is elárult. Letevén a Szentírásra az esküt, tanuságot tett a feladott tizenhárom kérdésre, amelyek kizárólag a jelölt személyére vonatkoztak. Mintegy tizenkét éve ismeri Borkovicsot, akivel mint köztisztviselőben álló férfiúval személyesen érintkezett. Nem rokona, sem versenytársa, hanem csak jóbarátja, különleges kapcsolatok nélkül. Körülbelül hatvan éves, amint egykorú és korosabb ismerősei is állítják. A Germanicumban szentelték pappá. Gyakran látta őt misézni és egyéb egyházi teendőt végezni. Két ízben volt rendi generális és vikárius. Köztudomású, hogy tisztségeit rendtársainak közös megelégedésére nagy becsülettel töltötte be. Mint főperjel a magyar országgyűlés tagja volt. Jámbor élete, tudása és tekintélye méltóvá teszik őt a zágrábi püspökségre.

Borkovics 1667 december 20-án az ügyvivő előtt letette a püspöki esküt és átnyújtotta királyi kinevezésének eredetijét, amelynek hiteles másolatát a processzus jegyzőkönyvéhez csatolták. Az esküszöveg és

a jegyzőkönyv záradékában a processzust lefolytató ügyvivőn kívül Franciscus Mayer, Pragensis, Bohemus, továbbá Josephus Polone és Antonius Martello nunciaturai alkalmazottak nevei szerepelnek. A processzus felülvizsgálásával és a titkos konszisztóriumban való előterjesztésével Hesseni Frigyes, Francesco Barberini, a San Lorenzo in Lucina titulusát viselő Orsini és Stefano Donghi bíborosokat bízták meg.⁷

Püspöki kormányzását főképpen a hitéleti viszonyok ápolása jellemezte. Két évtizedre terjedő püspöksége folyamán két zsinatot tartott: az egyiket 1673 június 16-án, a másikat kevéssel halála előtt, 1687 május 12-én. Egyházmegyéjében buzgón terjesztette Szent József tiszteletét, amely a század folyamán Európaszerte fellendült. Mint jezsuita növendék előmozdította a rend szentjeinek, nevezetesen Loyolai Szent Ignácnak és Xavéri Szent Ferencnek, azonfelül még Szent Quirinusnak és Pádúai Szent Antalnak a tiszteletét.

A pálosrendet püspöksége folyamán is állandóan támogatta és hathatósan elősegítette belső fejlődését. Saját költségén több rendházat kijavíttatott és rendi templomot helyreállíttatott. Kevéssel halála előtt, amidőn agykori elgyengülése miatt már nem jelenhetett meg a rendi káptalan gyűlésein, levélben buzdította rendtársait a szerzetesi szegénység gyakorlására és a rendi szabályok hűséges betartására.

Nagy gondot fordított arra, hogy Horvátországban, elsősorban pedig egyházmegyéjében a hitegységet megőrizze. Amidőn 1677-ben a légrádi plébánostól arról értesült, hogy a katonák Berényből protestáns lelkészt hoztak a faluba, sőt a templomba is bevitték, a prédikátor eltávolítását követelte a hatóságoktól. 1683 május 2-án felhívta Erdődy Imre varasdi örökös főispánt, hogy a fennálló törvények értelmében távolítsa el Varasdról Kodor János prédikátort, akit Magyarországból telepítettek le és a jogtalanul vett házát kobozza el. A lelkész ekkor a kálvinista polgárok támogatásával kereskedőnek öltözve folytatta működését. Ugyanakkor a kálvinisták megakadályozták Parti Domonkos jezsuita tevékenységét, amiért az atya 1684 június 5-én panasszal fordult a püspökhöz. A püspök a következő év augusztusában a királyhoz folyamodott és a városban jogtalanul letelepedett unitáriusok eltávolítását követelte, akik kálvinistáknak és luteránusoknak adták ki magukat.⁸

Mint püspök és 1670 óta helyettes bán igazságszeretetével, a szegények, elnyomottak és üldözöttek pártolásával tűnt ki. A Wesselényi-összeesküvés felfedezése után a Zrínyi-család felkérésére személyesen megjelent Lipót királynál, azonban a halálos ítélet végrehajtását nem tudta megakadályozni. Az összeesküvést követő véres megtorlások idején védelmébe vette a hatóságok által zaklatott családtagokat. 1670

⁷ Petretics a kalocsai érseki cím mellett megtartotta a zágrábi püspökség kormányzását is. Királyi kinevezése a kalocsai érsekségre: Orsz. Lev. Collat. vol. 134. 153—54. l.

⁸ Arch. Prop. Acta vol. 4. f. 160v.

április 20-án felszólította Brenner gróf kaproncai tábornokot, hogy fékezze meg garázdálkodó katonáit, akik az összeesküvésben való részvétel ürügye alatt feldúlták a környékbeli földesurak birtokait. Frangepán Katalin, szomszédos birtokosnő is a püspök pártfogását kérte. Borkovics, a falusiak előítéletével szemben, Erdődy Imre főispán ítélőszékéhez utalta egy öregasszony ügyét, akit a jobbágyok boszorkánysággal vádoltak. 1687-ben számos bosnyák és szerb családot telepített le a püspöki javadalomhoz csatolt topuszkai apátság birtokain, miután hűséget fogadtak a királynak, a bánnak és a zágrábi püspöknek. Még püspöksége elején Erdődy Miklós bánnal XI. Ince pápához fordult segítségért a török ellen, aki az egyházmegye és Szlavónország egy részét megszállotta.

Borkovics püspök kormányzásának is kemény kérdése volt az uszkok-ügy. Ebben az ügyben a zágrábi püspökök hagyományos álláspontját követte, amely a püspöki joggal összeférhetetlennek tartotta, hogy az egyházmegye területén más püspök, még ha más rítus szerint is, főpapi joghatóságot gyakoroljon. Elérte azt, hogy az uszkokok részére kinevezett püspököt mint helyi vikáriust az ő megyéspüspöki joghatósága alá rendelték.⁹

Meggyűlt a baja a belgrádi és boszniai missziós püspökökkel is, akik a Propaganda Kongregáció megbízásából egyházmegyéjének a török uralom alatt levő részében püspöki joghatóságot gyakoroltak. Végül is hitterjesztőket küldött elszakadt hívei közé.

Borkovicsnak sok gondot okozott püspöki javadalmának megvédése az erőszakos szomszédok terjeszkedésével szemben. A védelem legbiztosabb módja a régi királyi adománylevelek újból való átírása és megerősítése volt. 1671 június 27-én I. Lipót király, aki a királynéval együtt nagy tisztelője volt a szentség hírében levő főpapnak, írásban adta, hogy a zágrábi püspökség javait minden jogtalan foglalással szemben megvédi. A következő évben újabb okiratban biztosította őt a földesurakkal és kegyurakkal szemben, hogy a mindenkori zágrábi püspökök szabadon rendelkezhetnek elhunyt plébánosaik hagyatékával. 1679 augusztus 21-én átírta III. Ferdinánd király levelét, amely Vinkovics Benedek korában összefírta a püspökség javait. 1685 elején átírta és megerősítette

⁹ Az uszkok-ügy történetének eme részére vonatkozó rengeteg anyag is a Propaganda Kongregáció levéltárában található. Lipót király 1671-ben a következő feltételek mellett nevezte ki Zorcsics Pált svidnici püspökké és az uszkokok vikáriusává: Ita tamen et ea conditione ut siquidem Valachi pastorali ipsius curae subiiciendi in Dioecesi Zagrabiensi esse, ideoque iurisdictioni Episcopatus illius iure ordinario subiacere dignoscerentur. Idem Paulus Zorchich moderno loci Episcopo fideli nempe nostro Nobis dilecto Reverendo Martino Borkovich Episcopo Ecclesiae Zagrabiensi et Consiliario nostro successoribusque illius debitam reverentiam ac obedientiam tanquam Vicarius eiusdem praestare, ab ipsoque et praefatis successoribus eius dependentiam habere debeat et teneatur. Orsz. Lev. Collat. vol. 134. 244—45. l. — V. ö.: u. o. 446—49., 517—19. l. — Simrak: i. m. 12. l.

a régi királyok, nevezetesen II. András, IV. László, Róbert Károly, Erzsébet, Mátyás és Ulászló királyok, továbbá Miklós boszniai deszpota és a szlavón országgyűlések adományait. A következő években megerősítette a püspökséget a techali erdőbirtok és a főuraktól elfoglalt egyéb fekvőségek és jogok birtokában.¹⁰

I. Lipót király 1686 december 16-án kelt levelével az aggastyán Borkovicsot kalocsai érsekké nevezte ki, egyben megengedte neki, hogy a zágrábi püspökség kormányzását is megtarthassa. Mivel új egyházmegyéje csak akkor szabadult fel a török járom alól, Borkovics továbbra is Zágrábban maradt és csak képletesen foglalta el új székét.¹¹

Borkovics 1687 november 4-én halt meg. A zágrábi püspökségben Mikulics Ignác tinnini püspök, nagyprépost követte, míg a kalocsai érsekséget Kollonics Lipót győri püspök kapta meg.¹²

Telegdy György.

1609 körül született Nagyszombatban ugyanabból a köznemes családból, amely az előző században Telegdy Miklóst, a nagyszombati nyomda alapítóját és jeles apologétát adta az ébredő katolicizmusnak. Atyja neve Márton volt. Nagybátyja volt Telegdy János boszniai, váradi, majd nyitrai püspök, végül kalocsai érsek. György, miután a humanitást szülővárosában és Bécsben elvégezte, nagybátyja kezéből felvette a kisebrendeket és 1630 augusztusában mint a nyitrai egyházmegye növendéke a Germanicumba lépett. A következő év június 13-án Jakusics György és Thany László növendéktársaival együtt letette az előírt intézeti esküt. 1636 március 23-án mint felszentelt pap és egy év óta nyitrai kanonok hagyta el az örökvárost. A következő év végén már az esztergomi káptalan kötelékében találjuk. 1638-ban zólyomi főesperes, 1641 március 25-én megkapta a Somogyi János zágrábi kanonok halálával meg-

¹⁰ A különféle kiváltságlevelek : u. o. 249—50., 263—64., 395—404., 467—68., 471—96., 512—13. — Collat. vol. 135. 2—3. l.

¹¹ U. o. 554—55. l. — Borkovics közbenjárására érdemesebb papjai főpapi címetek és javadalmakat kaptak Lipót királytól. Babics János főesperes, a processzusban szereplő tanu 1682 június 20-án megkapta a pécsváradi apátságot. U. o. 458. l. — Mikulics olvasókanonok nagypréposttá lépett elő 1685 január 23-án. U. o. 470—01. l. — Ugyanő 1685 április 15-én tinnini püspök lett, hogy Borkovicsot kisegítse : ut idem ipsum supplicantem in gravi sua moderna aetate in episcopalibus functionibus et aliis negotiis hoc praesertim tempore occurrentibus interdum sublevare possit. U. o. 504—05. l.

¹² Mikulics zágrábi processzusa 1688 január 19-ről Babocsay János zágrábi kanonok, Seliscsevics István nagyprépost, Aichinger Simon Alajos és Mark Mihály bécsi jezsuita tanuságtételével : Arch. Secr. Vat. Proc. vol. 85. f. 899r.—909v. — Királyi kinevezése : Orsz. Lev. Collat. vol. 135. 25—26. l. — A tinnini püspökségben Jaklin Balázs, a prépostságban Gaczkai Seliscsevics István követte : u. o. 26—28. l.

üresedett szekszárdi apátságot. Lósy prímás december 15-én avatta őt apáttá. 1641 tavaszán elnyerte az esztergomszentgyörgymezei prépostságot és lemondott főesperességről, amelyet Széchenyi György kanonok kapott meg.

Ebben az időben állandóan Nagyszombatban élt. 1638—39 telén az ő házában hagyta ingóságait Páczay László lévai kincstári tisztt. Ennek halála után Szella János Jakab lévai kincstári igazgató az ingóságok átvételére Nagyszombatba küldte Kovácsi Miklós élelmezési gondnokot, a pozsonyi kamara pedig február 14-én felkérte a káptalant, hogy legyen a gondnok segítségére a tárgyak átadásában. 1642 április 18-án a kamara értesítette Telegdyt és Baghy József zebegényi apátot, hogy az esztergomi káptalant illető tizednegyed kiutalása a szokottnál valamivel később fog megtörténni. November havában a kamara felszólította őt, hogy utalja át Récsey István tornai főesperesnek a 100 tallért, amelyet a tornai negyed címén a kamarától felvett.

Úgy látszik, ingadozó természetű volt. 1645-ben Telegdy átmént a győri káptalanba. Október 16-án a pozsonyi kamara Sopron város tanácsának a jóindulatába ajánlotta őt bizonyos városi javadalom elnyerésében. 1652-ben betegen feküdt a szigorított ferencesek pozsonyi kolostorában. Mint pozsonyi kanonok halt meg 1659 júniusában. Végrendeletében misealapítványt hagyott az esztergomi káptalanra.¹³

Varró István.

Leleszi köznemes szülők gyermeke. Noha atyja, Mihály katolikus volt, a kálvinhitű anyja vallásában nevelkedett fel. Azonban az ifjú tizennégy éves korában a katolikus vallásra tért. Előbb szülővárosában, majd Nagyszombatban és Bécsben tanult. Ez utóbbi helyen a Mária-kongregáció tagja volt. 1632 tavaszán mint huszonkét éves ifjú Pázmány kíséretében Rómába utazott és belépett a Germanicumba. Közepes eredménnyel haladt bölceleti és teológiai tanulmányaiban és érdes modorával társainak ellenszenvét váltotta ki maga ellen. Mégis a lelkipásztori életben jelentős eredményeket ért el. Miután 1637 szeptember 4-én pappá szentelték, elhagyta a kollégiumot.

Mint ungvári plébános a várost csaknem teljesen visszavezette a katolikus vallásra. Később egri kanonok, hevesi főesperes és apát lett. I. Rákóczi György katonái börtönbe vetették és hitéért megkínozták. 1647-ben halt meg.¹⁴

¹³ Orsz. Lev. Collat. vol. 133. 440. l. — V. ö. Index Documentor. Ecclesiasticor. Camer. Fasc. 5. N. 90. — Veress: i. m. 34—36. l. — Kollányi: i. m. 249—50. l. — A szekszárdi apátságot Ferenczy Imre kapta meg 1659 január 23-án. U. o. vol. 134. 34. l. — Baghy József zebegényi apát utóda Luzsénszky Joákim esztergomi kanonok lett. U. o. vol. 133. 490. l. — Orsz. Lev. Expedit. Camer. vol. 324. C. Febr. — U. o. vol. 327. G. Nov. — Vol. 330. C. Oct.

¹⁴ Veress: i. m. 37. l.

Térítő tevékenységének jelentős eredménye volt még Taraszkovics Atanáz rutén szakadár püspök csatlakozása a római Egyházhoz. Rákóczi György, amikor fülébe jutott az úniós tárgyalások híre, a munkácsi vár kapitánya által elfogatta és börtönbe vettette a püspököt. Lippay György egri püspök és kancellár, aki ebben az időben a regensburgi birodalmi gyűlésen az uralkodó oldalán tartózkodott, 1641 elején a kényes ügyet felterjesztette a Propaganda Kongregációhoz. Ugyanakkor Gaspere Matthei nuncius is írt a bíborosoknak. A május 13-iki ülés Pallotto bíboros, volt bécsi nuncius indítványára úgy határozott, hogy a Kongregáció keresse meg ez ügyben az erdélyi katolikus főurakat és azok segítségével kísérelje meg a püspök kiszabadítását. A hó 18-án a Kongregáció meleghangú levélben köszönte meg a kancellár-püspöknek az únió érdekében kifejtett tevékenységét s ugyanakkor az apostoli hittérítői címmel munkálkodó Szalinal István bosnyák ferences által felkérte Kornis Zsigmondot, Haller Istvánt és a többi katolikus főurat, hogy a fejedelem előtt élvezett befolyásukkal eszközöljék ki a főpap kiszabadítását.

A főurak és a császári követ közbenjárására Taraszkovics csakhamar visszanyerte szabadságát, amit a kancellár szeptember 12-én már jelentett is a Kongregációnak. A Kongregáció most már arra buzdította a nunciust, hogy mielőbb valósítsa meg az úniót. A november 12-i ülés határozata értelmében utasította őt, hogy szerezze be a szükséges értesítéseket az unialó főpap személyéről, nevezetesen püspöki címéről, egyházmegyéjéről és híveinek a számáról. A nuncius a következő év tavaszán értesítette a Kongregációt, hogy a főpap tulajdonképpen nem patriárka, hanem munkácsi és máramarosi görög rítusú rutén püspök, akit elődje, Gregorovics szentelt fel. Április 5-én megküldötte a püspök írásbeli nyilatkozatát, amelyben kijelentette az únió megkötésére való készségét és a püspök számára anyagi támogatást kért. Május 5-én jelentette, hogy kitűnő hittudósokat rendeltek a püspök mellé, hogy a Filioque és egyéb hitigazság kérdésében, amelyeket a szakadárok elvetnek, kioktassák őt. A hittudósok között elsősorban Varróra kell gondolnunk, aki az únió előkészítésében kezdettől fogva tevékenykedett.

A Kongregáció 1642 április 30-iki ülésében tárgyalta a segélyezés kérdését. Mivel azonban a Kongregáció vagyona az alapító pápa rendelkezése szerint csak szorosanvett missziós célokra volt fordítható, nem határozott.

Az egri püspök a nuncius felhatalmazásával még a nyár elején kivette Taraszkovicstól az úniós hűségesküt és az esküszöveg eredeti példányát felterjesztette a Kongregációhoz. A szeptember 12-iki ülés a nagyjelentőségű okiratot a Sant'Officióhoz utalta át s ezzel az ügy a Propaganda Kongregáció részéről lezárult.¹⁵

¹⁵ Arch. Prop. Scritt. rif. vol. 83. f. 1r., f. 10v., f. 44r., f. 45r., f. 46r. — Vol. 85. f. 168r., f. 174v., f. 169r., f. 172v., f. 170r., f. 171v., f. 179rr.,

Misics János.

Misics György és Jazvinski Margit fia. Mint zágrábegyházmegyei növendék huszonhárom éves korában Tomkó társaságában ment le Rómába, június 9-én a Germanicum kötelékébe lépett és a következő év májusában letette az intézeti esküt. 1638-ban hagyta el az örökvárost. Egész papi életét a zágrábi káptalanban töltötte, amelynek kebelében az éneklőkanonokságig vitte. 1668 márciusában halt meg, néhány hónappal Borkovics székfoglalása után.¹⁶

Szlovensics Mátyás.

Id. Szlovensics Mátyás zágrábi nemes és Brodnik Dorottya fia. Ő is Tomkó János társaságában jutott le Rómába. Miután a próbaidőt kiállta, 1635 május 28-án letette az előírt esküt. Magaviseletéről, tanulmányi előmeneteléről és szónoki képességéről tanuskodik az a körülmény, hogy 1637-ben ő mondotta a pápa előtt a mindenszenteki ünnepi beszédet, melyet régi szokás szerint évről-évre egy-egy kiválóbb germanicus szokott mondani. Kúriai kapcsolatait felhasználva, Levakovics Ráfaellel és a rimini származású Girolamo Sabbatino pappal együtt azon dolgozott, hogy Vinkovics Benedek vál. zágrábi püspök pápai kinevezését megszerezze, de a bulla csak 1642-ben jelent meg. 1638-ban mint felszentelt pap hagyta el a kollégiumot.

Hamarosan a káptalan tagja lett és a különféle méltóságok fokozatain felfelé haladva, végül elérte az olvasókanonokságot. Ruttkay György halála után Szelepcsényi kalocsai érsek, volt germanicus társa az elenyészett főkáptalan préposti címével tüntette ki. 1667-ben Petretics püspök halálakor ő volt a bécsi horvát papnevelő káptalani gondnoka. 1673 március 16-án halt meg.¹⁷

Szlovensics sokat fáradozott az egyházmegye területén élő magyar kálvinisták és a határszáron letelepedett uszkokok megtérítésén. E célból több ízben hitterjesztői megbízatást kért a Kongregációtól. Amidőn 1643 nyarán új püspöke, Bogdán Márton bullája ügyében Rómában járt, régi rektora, Aloisio Albrizi igazolta, hogy június 9-én az örökvárosba érkezett. A szeptember 1-én tartott kongregációi gyűlés Alborno bíboros

f. 188r., f. 197v. — Acta vol. 14. f. 342v., f. 373v. — Vol. 15. f. 71rv., f. 172rv. — Lett. volg. vol. 20. f. 206rv. — Vol. 21. f. 92v.—93r. — Lett. vol. 9. f. 139rv. — V. ö. : Hodinka : i. m. 286. l. — A pozsonyi kamara 1643 júniusában felkérte az udvari kamarát, hogy terjessze újból a király elé a közelmúltban uniált munkácsi görög püspök évjáradékának az ügyét. Orsz. Lev. Expedit. Camer. vol. 328. A. Jun.

¹⁶ Veress : i. m. 37—38. l. — Arkiv. X. 204—08. l.

¹⁷ Arkiv. I. 165—66. l. — Veress : i. m. 38. l. — Simrak : i. m. 129. l. Arch. Secr. Vat. Proc. vol. 65. f. 251v. — Vol. 91. f. 99r.

és Lanuvio prelátus javaslatára Szlovenscicsot apostoli misszionáriussá nevezte ki és különféle facultásokat kért számára a Sant'Officiótól. A facultások engedélyezéséről szóló okiratot október havában azzal az utasítással küldték meg a már székhelyére visszatért kanonoknak, hogy térítő munkásságáról időnként küldjön beszámolót a Kongregációnak. Szlovenscics 1648-ban megbízatásának megújítását kérte, hogy a pogányok és a protestánsok által lakott területeken folytathassa sikeres missziós tevékenységét. Mivel az egyházmegye területén csak retorikai iskolák voltak, a kislétszámú püspöki papnevelő is elsősorban casuisticai kiképzést adott, a Germanicumban pedig alig egy-két ingyenes helyet engedélyezett a primás horvát kispapok részére, legalább egy ingyenes helyet kért a Collegium Urbanum missziós papnevelőben a hittérítésre vállalkozó egyházmegyei ifjak számára. A november 6-iki ülés Matthei bíboros javaslatára megújította Szlovenscics missziós facultásait, azonban növendék felvételét csak abban az esetben engedélyezte, ha a kollégiumban üres hely van. Egyébként az ifjú, akit a kanonok felvételre ajánlott, már átlépte az alapítólevélben megjelölt legmagasabb korhatárt.

Néhány évvel később már Petretics Péter zágrábi püspök kért két ingyenes helyet azzal az indokolással, hogy a törökuralta területek egyházmegyéjének körülbelül a kétharmadát teszik ki. Az 1658 április 5-iki ülés azzal a feltétellel járult hozzá a kérés teljesítéséhez, ha a növendékek kizárólagosan a török megszállás alatt levő területekről származnak és kiképeztetésük befejeztével visszatérnek szűkebb hazájukba. Petretics hálásan megköszönte a határozatot, mert belátta, hogy csakis bennszülött papok segítségével tud hódoltsági hívei sorsán segíteni. Még az ősz folyamán a maga részéről is megbízta Benlics Máté belgrádi missziós püspököt a területek kormányzásával. Benlics nem sokára meg is látogatta a reá bízott híveket.¹⁸

¹⁸ Arch. Prop. Memor. vol. 405. f. 33r. — U. o. vol. 406. f. 276r.—277v., f. 280r.—292v., f. 293r.—295v. — U. o. vol. 417. f. 2r., f. 17v., f. 151r. — Vis. e Coll. vol. 29. f. 104r., f. 115v. — Lett. vol. 9. f. 193v. — Bogdán vál. püspök, a török megszállásra hivatkozva, május 1-én, megerősítő bullájának mérsékelt díj mellett való kiállítását kérte a Szentszéktől. Július 11-én két ingyenes helyet kért egyházmegyéje számára a pápai kollégiumokban. Scritt. rif. vol. 87. f. 167rv., f. 168r. — Nemsokára meg is kapta a bullát. December 7-én Vanoviczi János pálos misszionárius, a Germanicum volt növendéke, az újhelyi zárdából küldött levelében megsürgetvén Simándi István erdélyi püspöknek évek óta húzódó megerősítését, arra hivatkozott, hogy ha a zágrábi püspök kaphatott bullát, noha püspöksége nyilvánvalóan nem Szent István alapítása, akkor az erdélyi püspök is megkaphatja. U. o. f. 210r.; f. 219v. — A következő évben a Propaganda Kongregáció missziós felhatalmazást adott Klarics (Clarius) Mihálynak, a római neofita kollégium végzett növendékének, a zágrábi egyházmegye területére és őt a már megerősített Bogdán jóindulatába ajánlotta. A püspök július 30-án Ingoli kongregációi titkárnak adott válaszában megígérte, hogy a misszionáriust egyházmegyéje területén alkalmazza. Viszont ő is a titkár kegyeibe ajánlotta a Rómába induló János pálos szer-

Szlovencsics 1666 szeptember 15-én a bécsi nunciaturán Giulio Spinola nuncius előtt lefolytatott püspöki processzusban a következőket mondotta önmagáról: Ötvennégy éves, zágrábi olvasókanonok, huszonnyolc éve tagja a káptalannak. A kalocsai érsekségre jelölt Petretics Péterrel együtt végezte tanulmányait. A jelöltet Pozsonyban szentelték püspökké negyvennyolc éves korában. Mint zágrábi püspök rendszeresen látogatta egyházmegyéjét és végezte főpapi teendőit. A magyar országgyűléseken bátor lélekkel védte az Egyház jogait. Kitűnő hittudós és kánoni jogász. Gyakran vitatkozik a protestánsokkal s megtérítésükre missziót is szervezett egyházmegyéjében. Alkalmasnak tartja őt a kalocsai érsekségre, mert horvát papokat küldhet az érseki megye területére beszivárgott horvátnyelvű hívek gondozására. Kalocsa száz éve a török uralom alatt van. Hallomásból tudja, hogy a városban sok katolikus, eretnek és szakadár él. A horvátok leginkább a falvakban laknak elszórva. Az érsekségnek valamikor kétszáz plébániája volt és nyolc vármegyére terjedt ki. A török mindent elpusztított. Nincs székesegyház, nincs káptalan, csupán a préposti cím maradt fenn. Minden egyházi javadalom elenyészett. Alig néhány pap tartózkodik titokban a területen. Az érseki tartomány szuffraganeus püspökségei a zágrábi, erdélyi, váradi, csanádi, szerémi és a boszniai, amint az a magyar törvénykönyvekből kitűnik. Az érseki szék hat éve, a pápától utoljára megerősített Püsky János érsek halála óta van üresedésben.

Petretics érsek és zágrábi adminisztrátor halála után Dianezevics Miklós prépost a Szerémségben felállítandó missziós iskola ügyében anyagi támogatásért folyamodott a Kongregációhoz. Ebben az iskolában ugyanis a zágrábi egyházmegyének török uralom alatt lévő növendékei is végezhettek volna egyházi tanulmányaikat. A Kongregáció 1667 december 3-án értesítette a prépostot, hogy gondoskodjék megfelelő iskolamester-ről, aki hajlandó a török területen működni. Az iskolaépület felállításával és az iskola fenntartásához szükséges anyagiak előteremtésével a belgrádi missziópüspök szerémségi vikáriusát bízta meg, de megígérte, hogy évi 30 scudóval segíyezi az intézményt.

Ugyanakkor a prépost előadta, hogy szeretné megszerezni a préposti javadalom részére a vranai perjelségnek világi kézre jutott egyik birtokát és már meg is állapodott a váltságdíj összegében Gore urával, a birtok akkori tulajdonosával. Ez a javadalomgyarapodás lehetővé tette volna, hogy a prépost hatásosabban támogassa a hódoltsági missziókat. Azonban a kevéssel előbb elhunyt érsek a püspöki javadalom számára megvette a birtokot. A Kongregáció a széküresedésre való tekintettel nem intézkedett, hanem tájékoztatást kért a bécsi nunciustól.¹⁹

zetest, aki szerzetesi fogadalmának érvényessége körül támadt kételyeit kívánta feltárni a Szentszék előtt. A titkár október folyamán újabb levéllel válaszolt a püspököknek. U. o. Acta vol. 16. f. 74r. — Lett. volg. vol. 22. f. 91v. — Scritt. rif. vol. 89. f. 65r., f. 67v.

¹⁹ Arch. Secr. Vat. Proc. vol. 65. f. 248r.—59v.

Posgay Miklós.

Nagyszombatban született Posgay Ferenc és Keszi Anna köz-nemes szülöktől. Szülővárosában, majd mint pazmanita Bécsben tanult, azonban Pázmány 1634 őszén Hoffmann Pál ugyancsak pazmanita növendékkel együtt a római német-magyar kollégiumba küldte tanulmányainak folytatására. Október 10-én lépett a kollégiumba és a következő év május 25-én tett esküt. A kisebb rendeket még 1631 szeptember 20-án vette fel. Hoffmannál valamivel előbb hagyta el a kollégiumot s annak pappászentelésén már nem volt jelen. Egyházas gondolkodása és kiváló szónoki képessége folytán előkelő méltóságokat kapott a primásoktól és az uralkodóktól. 1637 október 13-án esztergomi kanonok, 1644-ben komáromi főesperes és káptalani jószágfelügyelő volt. Ez utóbbi minőségében számtalan kellemetlenség érte főképpen a császári hadak részéről, aminek hatása alatt kész volt elhagyni Nagyszombatot s ki-menni a vidéki lelkipáasztorkodásba. Lépéseket is tett az egyik beszercebányai javadalom elnyeréséért. A következő év december 14-én örkanonokká, 1646 április 22-én aradi préposttá, 1646 április 23-án földvári apáttá nevezték ki, ugyanakkor kisebb oltárjavadalmakat is kapott. 1657-ben éneklőkanonok, 1666-ban pedig a káptalan feje, nagyprépost lett. Ezen káptalani méltóságok mellett mint érseki helynök, helyettes szentszéki elnök és 1666 augusztus 11-ike óta scopiai címmel mint segéd-püspök működött Szelepcsényi primás oldalán az egyházmegye kormányzásában.²⁰

Hoffmann Pál vál. pécsi püspöknek 1649 május 14-én a pozsonyi országgyűlésen lefolytatott processzusában harmincnyolc évesnek vallotta magát. Előadta, hogy körülbelül 16 éve ismeri a püspökjelöltet, akivel együtt tanult a Pázmáneumban és a római kollégiumban. Társa levélben értesítette őt pappászenteléséről, mivel ő akkor már elhagyta az örökvárost. Később mint kanonokok éveken át együtt éltek Nagyszombatban. A pécsi püspökségről ezeket a hézagos híreket adta elő: Pécs olyan nagy, mint Nagyszombat, katolikusok, eretnekek és törökök lakják. A Szent István első vértanu (!) tiszteletére emelt ősi székesegyházról nem tud semmit. A püspökség a kalocsai érsekséghez (!) tartozik, káptalana elenyészett, csupán a préposti cím maradt fenn csekély jövedelemmel. A prépost a magyar országgyűlés tagja. Aki akkor viselte ezt a méltóságot, Nagyszombatban élt. A multban több jezsuita misszionárius tevékenykedett Pécsen. A püspökség évi jövedelmét 200 forintra becsüli, ami abból a néhány jobbágyfaluból folyik be, amelyek még nem pusztultak el egészen. A javadalom bérlőknek van kiadva; látta az előd által

²⁰ Orsz. Lev. Collat. vol. 133. 490. l. — Vol. 134. 152—53., 180., 183., 184. l. — Kollányi: i. m. 249. l. — Veress: i. m. 38. l. — Pannonh. Rendt. XII. B. 173. l.

kötött bérleti szerződéseket és ismerte az egyik bérlőt. A székesegyházon kívül még öt hasonlóan szép temploma volt egykor a székvárosnak, azonfelül különféle kolostorai is voltak mindkét nembeli szerzetesek számára. Mintegy ötszáz falu tartozott a püspökséghez, amelyek a török hódítás idején elpusztultak. A püspökség utolsó birtokosa, Széchenyi György jelenlegi veszprémi püspök tudomása szerint nem kapott pápai megerősítést.

Posgay Miklós 1668 február 18-án halt meg Nagyszombatban. Végrendeletében az Immaculata tiszteletére misealapítványt hagyott a káptalanra. A földvári apátságban Sebestyén András lett az utóda, míg a scopiai püspöki címet Gubasóczy János szekszárdi apát, esztergomi kanonok kapta meg a királytól 1668 június 21-én.²¹

Rosy János Ráfael.

Szombathely szülöttje. Atyja Lukács, anyja György Erzsébet volt. Mint győregyházmegyei növendék 1634 október 10-én huszonkét éves korában lépett az intézetbe és a következő év május 25-én tett esküt. Jámberságát és szorgalmát mutatja az a körülmény, hogy a Mária-kongregáció előljárója volt. Papi működéséről nincsenek adataink.²²

Nagy Albert.

Nagy Albert István köznemes családból származott. Atyját szintén Albertnek hívták. Huszonkét éves korában, 1634 október 10-én lett germanicus. Rosyval együtt tett esküt és vele egy évben távozott el az intézetből. Papi működéséről csupán annyit tudunk, hogy 1648-ban esztergomi kanonok volt és mint ilyen 1654-ben Pozsonypüspökiben, 1656-ban pedig Galántán plébánoskodott.²³

²¹ Arch. Secr. Vat. Proc. vol. 41. f. 403r.—06r. — Széchenyi pécsi megerősítését 1647 május 6-án tárgyalta a titkos konszisztórium. Arch. Secr. Vat. Proc. vol. 41. f. 397v. — Galla: Pázmány-levelek. 109—11. l. — Posgay haláláról: Orsz. Lev. Index Documentor. Ecclesiasticor. Camer. Fasc. 67. N. 49.

²² Veress: i. m. 38. l. — Ebben az időben Sobri Márton felsőörsi prépost, vasvári kanonok volt Szombathely plébánosa. Hívei feljelentették őt a bécsi nunciusnál, mert 1631 farsangján karingbe öltözve a templom előtt ráparancsolt az arra haladó farsangolókra, hogy hagyjanak fel a tobzódással s mivel azok nem akartak szót fogadni, megkorbácsolta őket. A nuncius június 13-án igazolásra szólította fel a plébánost. Arch. Secr. Vat. Nunz. Vienna vol. 9. f. 73r.—74r.

²³ Veress: i. m. 39. l.

Hoffmann Pál.

Atyja Hoffmann György királyi tanácsos, a felsőmagyarországi kincstári javak kormányzója, anyja pedig Horvát Sztancsics Krisztina volt. 1614-ben született Kassa közelében szüleinek köznemesi birtokán. Jezsuiták nevelték Nagyszombatban, Bécsben és Grácban II. Ferdinánd király költségén, aki ezzel hálálta meg az atya rendkívüli szolgálatait. Az atya 1628 júliusában halt meg. Anyja a pozsonyi kamara tisztviselőit is meghívta a temetésre. A kamara július 26-án kelt válaszában kiemelte az elhunyt érdemeit és egyéniségének kiváló tulajdonságait, egyben Kecskés Jánost és Lethenyey Imrét küldte el a temetésre. Az özvegy 1630-ban gyermekei örökösödési ügyében a király jóindulatát kérte, aki május 15-én a kamarán keresztül válaszolt. Az ifjú Hoffmann 1634 október 10-én érkezett a Germanicumba és a következő év májusában tett esküt.²⁴

1642 március 31-én Lósy primás esztergomi kanonokká nevezte ki, majd egymásután megkapta a visegrádi Szent András-apátságot és a szentgyörgymezei prépostságot. 1648 április 20-án elnyerte a Széchenyi György áthelyezése folytán megüresedett pécsi püspökséget.

A kánoni kivizsgálások folyamán, 1649 május közepén, Melzi nuncius négy tanut hallgatott ki a pozsonyi ferencesek kolostorában. A jelölt felmutatta a királyi kinevezőlevél eredetijét, amelyről Thomas Goeddeus, a Sarto nunciatúrai helyetteskancellár hivatalos másolatot készített és azt a kihallgatási jegyzőkönyvhöz csatolta. A megerősítést kérő levelet az uralkodón kívül még Szelepcsényi nyitrai püspök és Oroszy György írta alá. A jegyzőkönyvhöz mellékeltek a jelölt sajátkezű aláírásával ellátott esküszöveget (professio fidei) is.²⁵

Az első tanu, Posgay Miklós előadta, hogy Bécsben és Rómában együtt tanult a jelölttel. Nem tudja pontosan, hol született, de úgy véli, hogy Kassa közelében, az egri egyházmegye területén. Ismerte atyját, aki nagy tisztességben állott a király és az egész ország előtt. A jelölt körülbelül harminchat éves, 1638-ban szentelték pappá. Hétköznapiakon is rendszeresen misézik. Mint székesegyházi főesperest három éven át hallotta őt prédikálni. Nem tudja, szerzett-e doktori fokozatot, de mély tudását bizonyítja az, hogy a Germanicumban hallotta őt vitatkozni és prédikálni. Hétévi római tartózkodás után visszatért Magyarországra és nemsokára esztergomi kanonok lett. Lippay mellett általános helynök volt.

Pécs olyan nagy, mint Nagyszombat, törökök és katolikusok lakják, kevés eretnek is található. A székesegyház Szent Péter pártfogása alatt áll. A püspökség a kalocsai érsekség szuffragáneusa. A káptalani

²⁴ Orsz. Lev. Exped. Camer. vol. 314. R. Jul. 26. — Vol. 315. R. Mai. 15. — Az atya neve 1609 után sűrűn előfordul a pozsonyi kamara aktáiban.

²⁵ Orsz. Lev. Collat. vol. 133. 488—89., 518. l.

méltóságokból csak a préposti cím maradt fenn. A jelenlegi prépost Nagyszombatban lakik és csekély jövedelme van. Személyesen ismeri. Tudomása szerint néhány jezsuita hitterjesztő működik a székvárosban. A püspöki jövedelem alig 200 forint, ami a püspöki jobbágyszékvárból jön össze. Láttam az előző püspök bérleti szerződéseit és ismeri a bérlőt. A török előtt Pécsnek öt temploma, különféle férfi és női kolostorai voltak. Az egyházmegye ötszáz plébániája túlnyomórészt elpusztult, vagy elnéptelenedett. Az előd a veszprémi püspökségre ment át.

Mohácsy György pozsonyi örkanonok május 17-én ezeket mondotta. Negyvennyolc éves, öt-hat éve ismeri a jelöltet, akivel gyakran érintkezett s egy ízben a pozsonyi dómban miseruhával látta el, hogy misézhesen. Nyájasság, bölcsesség, élettapasztalat és komolyság jellemzik. Szellemi képességeit a római jezsuiták és egyéb tudós férfiak is megcsodálták. A tanu szerint Pécs nagyobb Pozsonynál. Katolikusok, kálvinisták, ariánusok (unitáriusok) és szakadár rákok lakják. A székesegyház építési modora hasonlít a bécsi Szent István-dóoméhoz. Nem tudja, kinek a tiszteletére van szentelve. A török mecsetté alakította át. A katolikusoknak a külvárosban van templomuk. A templomnak nincs tornya, mert a török nem engedélyezi. Kellően fel van szerelve, van miseruhája, kelyhe, misekönyve. Még megvan a régi temető. A gyönyörű püspöki palotát a kerttel együtt muzulmán szerzetesek lakják. A tanu Pécssett nevelkedett. Megfordult a szerzetesek között és mint szerpap fungált a kültelki templomban. A javadalom évi hozama 200 forint, melyet a püspökség jobbágyszékvárait bérlő végvári kapitányok fizetnek a püspöknek. A katolikus templomban három jezsuita működik, iskolát is tartanak fenn, melynek a tanu növendéke volt.

A következő nap Ákoviczki tanácsos jelent meg kihallgatáson. Ötvenöt évesnek vallotta magát. Még abból az időből ismerte a jelöltet, amikor együtt voltak Grácban. Seiedechter (?) faluban született, ahol szüleinek nemesi udvarháza volt. Atyja egyideig eretnek volt, de megtérése után mintaképe lett az igazi katolikusnak. Sok jót hallott édesanyjáról is. A jelölt harmincöt éves, csaknem naponta misézik. Nem tudja, van-e doktori fokozata, mivel a magyar nemesek nem sokat törődnek a fokozatok megszerzésével. Kiváló hitszónok. Rómából hazatérve, nyomban esztergomi kanonok lett és a káptalanban különféle méltóságokat töltött be. Pécssett jezsuiták, néhány más misszionárius és licenciátus foglalkozik a pogányok, eretnekek és szakadárak közt élő katolikusok lelki gondozásával, amint azt a területen megfordult vagy oda induló jezsuitáktól hallotta. A püspöki javadalom a török uralom következtében annyira összezsugorodott, hogy alig hoz 400 forintot évente, ezt a csekély összeget is a végvári kapitányok és egyéb bérlők, továbbá a püspökség jobbágyszékvárai ajándék vagy némi önkéntes dézsma címén szolgáltatják be.

A negyedik tanu ötvenhétévesnek mondja magát. Mintegy 15 éve

ismeri a jelöltet, édesatyját, testvéreit, nővéreit. A jelölt nagyszombati diákéveiben a tanu feleségének egyik rokonánál volt szálláson. Valószínű, hogy a jelölt atyja és a szállásadó között rokoni kapcsolatok voltak. Atyja Kassán székelt mint kincstári kormányzó, a környéken nemesi birtokai voltak. A tanu harminc évesnek tartja a jelöltet. Papi pályáját ismertetve megemlíti, hogy miután Rómából visszatért, esztergomi kanonok, szemináriumi rektor, nagyprépost és általános érseki helynök lett. Nem tudja biztosan, hogy a pécsi püspökség melyik érseki tartomány szuffragáneusa. Hallomásból tudja, hogy a székvárosban és a vidéken kevés világi pap, ferences és jezsuita végzi a lelkipásztori teendőket.

A tanuvallomások után különféle oklevelek hiteles másolatai következnek, amelyek a jelölt életére és egyházi előmenetelére vonatkoznak. Antonio Barberini bíboros VIII. Orbán pápa testvére és római vikáriusa bizonyítja, hogy segédpüspöke, Joannes Baptista Scanarella sidoni címzetes püspök, a Collegium Germanicum et Hungaricum rektorának bizonylata alapján 1639 december 17-én a Lateránban pappá szentelte Hoffmann Pált. Az okiratot 1641 augusztus 9-iki kelettel Joannes Baptista Camerinus püspök, helynökségi helyettes és Joannes Maria Silvestrius megbízott jegyző állította ki. Lósy Imre érsek 1641 március 31-én Nagyszombatban kelt levelében Hoffmann Pált Luisregi János esztergomi kanonok utódjává nevezte ki és meghagyta a káptalannak, hogy őt javadalmába iktassa be. Lippay György érsek 1643 december 5-én Hoffmannnt az elhunyt Récsey István tornai főesperes örökségével tüntette ki. Ugyanő a következő év január 27-én Telegdy György utódjaként szentgyörgymezei préposttá és székesegyházi főesperessé nevezte ki. III. Ferdinánd 1646 április 23-án Linzben kelt okiratával neki ajándékozta a Visegrád melletti Szent András-apátságot, amelynek utolsó jogos tulajdonosa Barbathy (Babóthy) Ferenc esztergomi kanonok volt. Lippay érsek 1648 augusztus 16-án Pozsonyban Hoffmannnt a Széchenyi György vál. veszprémi püspök önkéntes lemondása folytán megüresedett esztergomvári Szent István-prépostsággal ajándékozta meg.

A processzust 1649 május hó 19-én a szigorított ferencesek pozsonyi zárdájában fejezték be az országgyűlés idején. Az eredeti jegyzőkönyvről Benedictus de Rubeis fermói pap, a nunciatúra kancellárja 1654 szeptember 30-án hiteles másolatot készített, amelyet Ilici nuncius és Josephus Montius titkár írt alá. A püspökkinevezések körül folyt viták miatt az apostoli megerősítés ügye éveken át húzódott, míg végre az 1655 augusztus 2-iki konszisztórium Harrach prágai érsek, továbbá az ostiai püspök és Capponi bíboros előterjesztése alapján végleg elintézte.

A processzusban kihallgatott tanuk méltán kiemelik Hoffmann rendkívüli hitbuzgóságát és szónoki képességét, mellyel országos hírnevet szerzett magának. Több templomot épített és megtérítette Volf János csejteji luteránus prédikátort.

A pozsonyi kamara 1648 augusztus 27-én megbízta a kiskomáromi

harmincadost, hogy összehívott bírák és jobbágyok jelenlétében Hoffmann a pécsi püspökség valamely közeli helységében iktassa be javadalmába.

Mint pécsi püspök 1651 július 27-én érseki helynök, 1653 május 16-án pedig zalavári apát lett. Utóbbi méltóságába június 12-én iktatta be Kanizsay Pál kamaratiszt. Három évvel később, 1656 február 1-én elnyerte a nagypréposti méltóságot. Mivel közben megkapta pápai kinevezését, július 31-én püspökké szentelték. 1658 január 24-én Széchenynek győri püspökké történt kinevezése után Lipót király a veszprémi püspökségre helyezte őt át s még azon év áprilisában beiktatták javadalmába. Mint veszprémi püspök fejezte be életét Nagyszombatban 1659 nyarán. Egy nyomtatott prédikáció maradt fenn utána ezen a címen: A Tekintetes Hoffmany Pál, Pécsi Püspök és Esztergomi Canonok és Király Urunk ő Felsége tanácsa Predikacioja, melyet prédikállott Nagyszombatban, Keresztelő Szent János templomában, szent András havának 26-ik napján 1652. Esztendőben. Midőn Nagy Vezekeny mezején az Török Ellen való harczon, Kis Asszony havának 26. napján, hazajokért dicsőségesen együtt megholt négy vitéz Attiafiak eltemettének, 1653.²⁶

Dobrasovszky József.

Atyja Dobrasovszky György trencséni nemes, anyja Gallia Katalin volt. Pázmány ajánlására 1634 október 10-én lépett a Germanicumba. A jelölt szellemi érettségéről és erkölcsi életéről Tretser György pozsonyi jezsuita 1634 május 6-án bizonyítványt állította ki Nappi római rektor számára. A bizonyítvány alakisága ellen a rektor kifogást emelt, mert a vizsgáztató aláírása mellett hiányzott a növendék aláírása. Későbbi életéről nincsenek adataink.

Bizonyára rokona volt Dobrasovszki Vencelnek, akinek a neve gyakran előfordul a pozsonyi kamara irataiban.²⁷

Kisvárdy Mihály.

Tulajdonképpen neve Éh Mihály. Atyja Dénes, anyja Szabó Katalin volt. Tagja volt annak a héttagú diáktársaságnak, amelyet Pázmány 1634 nyarán indított el az örökvárosba. Filozófiai téziseit Lósy

²⁶ Arch. Secr. Vat. Proc. vol. 41. f. 398r.—423v. — A processzusi kihallgatások szokásos helye a bécsi nunciatura palotája volt, olykor a soproni és a pozsonyi országgyűlések idején is folytattak le processzusokat. Lakáshiány miatt a soproni gyűlések folyamán a nuncius Bécsújhelyen lakott. Pozsonyban a ferencesek kolostorában szállt meg. — Hoffmann pécsi bullája: Arch. Secr. Vat. Index Bullarum ab Innocentio XI. vol. 399. f. 545. — Orsz. Lev. Elenchus Expedit. Camer. vol. 333. T. Aug. — Index Documentor. Eccles. Camer. Fasc. 63. N. 7. — Fasc. 70. N. 147.

²⁷ Veress: i. m. 39. l.

érseknek ajánlotta. A címlapon az Erősség és a Szeretet allegorikus ábrázolása, továbbá az érsek címere látható. A mezőben szárnyas szív, felette három csillag. 1642-ben esztergomi kanonok, tíz év múlva nógrádi főesperes lett. Később elnyerte a zsámbéki prépostságot.²⁸

Récsey István.

Teljes neve Récsey István Ferenc. Atyja Bálint, anyja Bakóczy Anna. Győri nemes családból származott. Huszonkét éves volt, amidőn 1634 őszén a Germanicum lakója lett. 1641 május 9-én esztergomi kanonok és tornai főesperes, de már 1643 november 18-án meghalt. Mint főesperes 1642—43-ban ismételten tárgyalta a pozsonyi kamarával a tornai tized-negyed bérbeadásáról és a bérösszeg felvételéről. 1641 őszén Pozsonyon át Sopronba utaztában megjelent a kamarai hivatalokban.²⁹

²⁸ Collec. Pray. Tom. XXXII. f. 111—113. — Veress: i. m. 39. l.

²⁹ Orsz. Lev. Expedit. Camer. vol. 327. S. Oct. — Vol. 328. A. Dec., R. Mai., Jun., Jul., Oct. — Veress: i. m. 38. l.

HELY-, NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

(a jelentősebb adatokról).

- Agatics János pk. 50, 51, 137, 140—41.
 Agnus Dei kép 122.
 Aichinger Simon 236.
 Airei (Ayrei) Vazul kap. 97—99, 105,
 106, 110—12, 121—22, 125—31,
 142—43, 144—45, 150, 161, 162, 164.
 Albánia 24, 31, 38, 114.
 Alberici tit. 22.
 Albona 139—40.
 Albornotius, Albornoz bib. 58, 108, 239.
 Albrizi Aloisio 239.
 Algardi szobrász 192.
 Alix Petrus 63.
 Allemani Nicolò 53.
 Almásy Pál pk. 41.
 Aloisi Properzio 232.
 Alto helység 36.
 Anasztáz vért. 60.
 Ancona 15, 21, 49, 135.
 András II. kir. 86, 236.
 „ egri pk. 154.
 Angolkisasszonyok 94, 99.
 Anjou Lajos sz. pk. 65.
 Antal páduai sz. tisztelete 234.
 Antivari érsekség 23, 24, 180.
 Apollinare, I. Collegium Germanicum
 et Hungaricum.
 Apollónia sz. ereklyéje 233.
 Aquaviva Thomas domon. 61.
 Aquileai patriarchátus 105, 115.
 Aracoeli-templom 50.
 Aradi prép. 242.
 Arbe 20, 23, 50, 63.
 Arrigoni Vincenzo pk. 28, 34, 40.
 Aurelia Valeria gens 58—59.
 Ausztria 72, 91, 144.
 Ágoston-rend 126, 137, 164.
 Ákoviczki kir. tan. 245.
 Árpád-ház 202.
 Babics János 232—33.
 Babocsay János 129.
 Babóthy (Barbathy) Ferenc 246.
 Baghy József 40, 237.
 Baglioni (Baleonus), I. Malatesta-B.
 Bakics (Bakitus) János 170.
 Bakóczy Anna 248.
 Balásfy Tamás pk. 24, 79.
 Balititus István 40.
 Balkán 31, 38, 72, 75.
 Bandini (Bandinus) bib. 22, 38, 82.
 Baptisterium Constantini 60, 64.
 Barakovics György 71—72.
 Barberini id. Antonio bib. 94, 96, 246.
 „ ifj. Antonio bib. 62, 187, 193.
 „ család 187, 194, 207—29.
 „ Francesco bib. 26, 39, 40, 42,
 43, 52, 61—66, 72, 73, 96, 99,
 104, 127—30, 153, 166, 185,
 187, 188, 190—229, 234.
 „ 52—53.
 „ (Barberinus) Maffeo I. VIII.
 Orbán.
 Baresics sebenicói polgár 16.
 „ Tamás 16.
 Baronius bib. 26, 27, 30, 84.
 Basra archimandrita 116—18.
 Basso Vincenzo pk. 17, 18.
 Batthyány Ádám 72, 202.
 „ Ferenc 43, 72.
 Báthory Endre bib. 21.
 „ István 21.
 „ Zsigmond 20.
 Bedekovics Miklós 129.
 Belgrád 15, 73, 76, 80, 107, 113, 179,
 180.
 Belgrádi kápolna 179—80.
 „ püspökség 76, 80, 127, 177,
 235, 240, 241.

- Bellarmin sz. Róbert 30, 56—58, 78.
 Belosztenez pál. 230.
 Bencés-rend 17, 28—29, 154.
 Benedek XII. 110.
 « boszniai pk. 86.
 « vért. 154.
 Benkovics János 201, 232.
 Benlics Máté pk. 20, 240.
 Beregi pál. kol. 158.
 Berény 234.
 Berislavi Berislao 58.
 Beriszló család 54.
 Beriszló pk. 38, 53—54.
 Bernini szobrász 192.
 Besztercebánya 242.
 Bethlen Gábor 72, 93, 112, 132.
 Bécs 60, 72—74, 81, 95, 100, 109, 126,
 127, 128, 130, 132, 142, 146, 150—51,
 168, 202, 203, 236, 237, 242, 244.
 Bécsi egyetem 128—29, 164.
 « papnevelők. I. Papnevelők.
 Bécsújhely 38, 247.
 Bécsújhelyi ciszterciák 105, 115.
 « pál. kol. 132, 137, 151,
 158, 247.
 Béla IV. 29, 72.
 Bélai ap. 102.
 Biell Rudolf 156, 170, 230.
 Bilosevics Katalin 16, 17.
 « Mihály 16.
 Bobajnovics János 54.
 Boccabella prel. 96.
 Bocskay István 56, 78.
 Bogdán Márton pk. 44, 45, 46, 87, 103,
 128, 151, 201, 204, 239, 240.
 Bogdanich Antonius 65.
 Bogdanovics Lukács 201.
 Bogumil ap., I. Theophilus.
 Bolognai magyar-horvát papnevelő I.
 Papnevelők.
 Bonfini 64, 85—86.
 Bonifác VIII. 202, 203.
 Borgia Gaspare bib. 22, 97, 109,
 167.
 Borgo Vecchio 19.
 Borkovics István 230.
 « Márton pk. 129, 140, 141,
 169, 194, 201, 208, 230—36,
 239.
 Borosjenő 117.
 Borromei (Borromeo) Károly sz. 21, 26.
 Bosco Alexander pk. 56.
 Bosio Antonio 26.
 Bosnyák Antal papnöv. 114.
 « ferencesek 15, 17, 18, 31, 36,
 37, 76—79, 83, 87, 107, 126,
 179, 180—82.
 Bosznia 38, 53, 67—69, 81, 83, 85,
 86—87, 183, 185, 188, 200, 236.
 Boszniai püspökség 18, 23—24, 36—37,
 43, 48, 54, 57, 67, 70, 73, 75—88, 97,
 110, 114, 125—26, 178, 181—88,
 201, 235, 241.
 Böythe Miklós pk. 128.
 Braikovics Márton 129, 137.
 Brandenburi Katalin 132—33.
 Brankovics Jakab 170.
 Bratics Jakab 17.
 « Máté 17.
 Bratulics Simon pk. 40—41, 92, 122,
 155—56, 169—70.
 Brenner tábornok 235.
 Brodnik Dorottya 239.
 Bucari 135—36.
 Buda 15, 113.
 Budrisics Madgolna 54—55.
 Budvai püspökség 24.
 Buffalis de Petrus 136.
 Bulgária 15, 38, 61.
 Bulgaro Pietro ferences 47.
 Bulla Coenae, in Coena Domini 189.
 Bundics Pál 129.
 Buonhommi Giovanni Francesco 92, 155.
 Caballus Franciscus, I. Cavalli Fran-
 cesco.
 Caetani Cristoforo pk. 67.
 Caetani bíb. 46—47, 88, 97, 112.
 Caffarelli-Borghese Scipione bib. 23.
 Caius pp. sz. 58—59, 64.
 Calendari Nicolò 201.
 Calissiensis Nicolaus 59.
 Camera Apostolica 33, 34, 65.
 Camerinus Joannes pk. 246.
 Campo Santo Teutonico 19.
 Cancelleria-palota 55, 153, 187, 190,
 192—93.
 Capponi bib. 47, 246.
 Carafa Carlo nunc. 16, 35, 38—39,
 42—43, 62, 70, 72—73, 76, 80—83,
 101—03, 126, 151.
 Castell Nuovo 135.
 Castorio jezs. 152.
 Casuistica 24.
 Cattaneo Camillo 94.
 Cattarói püspökség 23—24.

- Cavalli Francesco 54—55, 193.
 Cecchini Domenico 44.
 Celius Antonius 65.
 Centurione Giovanni Francesco 95—96.
 Cesarini Alessandro bib. 64.
 Chelmi püspökség 36, 95.
 Chumar (Chumberg, Chumer) Mihály 33, 184.
 Cicero Joannes Baptista 199, 229.
 Cirill sz. 34.
 Cirill-írás 32, 57.
 Cirquenicaí pál. kol. 135, 158, 170.
 Cisztercita-rend 47, 105, 115, 148—49, 165.
 Clarić Clarius, Klarics Mihály 65, 240.
 Claro Inonse 145.
 Cobelluzzi bib. 18, 37, 82.
 Collegiumok I. Papnevelők.
 Congregatio Concilii 152.
 " Consistorialis (Consistorium) 81, 83—87, 234, 243.
 " de Propaganda fide, úgyszólván minden lapon előfordul.
 " Regularium 93, 94.
 " Sancti Officii (Sant'Officio) 50, 88, 95—96, 128, 238, 240.
 Controversiae 24.
 Coronai pál. kol. 158.
 Corsi prel. 55, 168.
 Cresio (Crisio) Giovanni 114—15.
 Crino Filippo pk. 60—61.
 Crispus császár 29.
 Crivelli Giovanni B. 36.
 Crysogono Lorenzo 114.
 Cumuleo Alessandro 20.
 Curzola 23.

 Csanádi püspökség 16, 33—35, 241.
 Csatkai pál. kol. 158.
 Csáktornyai pál. kol. 97, 121—25, 132—33, 158, 169—70.
 Csáky László 72.
 Csázmái kápt. 44, 68, 102—04, 233.
 Cseh Ferenc pk. 128, 204.
 Csehországi hitterjesztés 110—11, 145, 172, 234.
 Csejte 246.
 Csepicsi pál. kol. 138, 158.
 Csernkovics Ferenc 129.
 Czenstochowai pál. kol. 167, 169.

 Daillon de Gáspár 61.
 Dallos Miklós pk. 178.
 Dalmácia 27, 29, 37—39, 47, 53, 60—61, 68, 99, 109, 135—36.
 Darsa Joannes 56.
 Dataria 48, 85.
 Dávid Pál pk. 177—78.
 Deáky László pk. 79.
 Delfino bib. 64.
 Deodatus Simon 114—15.
 Diakovár 127.
 Dianezevics Miklós 103, 128, 201, 241.
 Dietrichstein Ferenc bib. 62.
 Dífñico Nicolao 33.
 " " neje 33.
 " Simon pk. 33.
 Dimitri Jácint pk. 136.
 Diocletianus császár 28, 58—59.
 Dobó István 156.
 Dobrasovszky György 247.
 " József 194, 247—48.
 " Vencel 247.
 Dobroneky György 128, 190—91.
 Domagovics 230, 232.
 Dominicus kármelita, I. Scala.
 Dominis de Marcus Antonius pk. 16.
 Domitrovics András 42.
 " Péter pk. 39, 41—43, 71, 102, 112, 128, 192, 201.
 Domonkos-rend 16—17, 28—29, 33, 55, 60—61, 103, 115, 137, 201—03.
 Donati doge 29.
 Donghi bib. 234.
 Donnola spellói pap 65—66, 189.
 Doreseus sebenicói kanon. 40.
 Drabantovics István 171.
 Draskovics György pk. 16, 53, 73, 97, 102, 172, 178, 183, 201—02.
 Dráva 85, 133.
 Dráva—Száva-köz 16, 23—24, 33, 114, 126, 179.
 Drivastói püspökség 113, 182.
 Dudesics Máté 65.
 Duna 126.

 Eccí Orsolya 79.
 Egervári Pál. kol. 170.
 Egri kápt. 237.
 " nyomda 58.
 " püspökség 58, 74, 244.
 Elefánti (felső) pál. kol. 130—31, 134, 156, 158, 169, 170.
 Eleonóra II. Ferdinánd neje 101.

- Eleonóra Lipót neje 235.
 Erdély 15, 75, 94, 99, 150, 158, 179.
 Erdélyi pálosok 158.
 " püspökség 53, 75, 127, 178—179, 240, 241.
 Erdődy-család 169.
 " Imre 234—35.
 " János pk. 41.
 " Miklós 235.
 Ergely Ferenc pk. 34, 39, 41—46, 51, 78, 87, 100—03, 118—19, 125, 128—129, 152, 153, 191—92, 196, 200—204, 223.
 Ermelandi püspökség 21.
 Ernyei pál. kol. 158.
 Erzsébet királyné 236.
 " sz. 62—64.
 Esterházy Károly pk. 58.
 " Miklós 62, 72, 94, 172, 202.
 Eszéki csata 194.
 Eszényi pál. kol. 158.
 Esztergomi érsekség 91, 137, 160, 194.
 " kápt. 40, 236, 242—48.
 Esztergomvári Sz. István-prép. 246.
 Eugén IV. pp. 169—70.
 Euthimius archimandrita 119.
 Fagnani Prospero 47.
 Farkass (Farkassius, Lupus) 67.
 Farnese (Farnesius) bib. 22.
 Fastroyer Henrik pk. 180.
 Felhévizi prép. 73.
 Felsőörsi prép. 243.
 Ferdinánd I. 16, 86.
 " II. 16, 33, 35, 38, 42—43, 49, 51, 62, 69—70, 73, 79—80, 84, 87, 96—97, 101—102, 106, 112—14, 116, 118, 132, 151—52, 177—78, 180, 182—85, 188, 192, 244.
 " III. 33, 43, 61—62, 101, 200, 202, 235, 238, 246.
 " IV. 200.
 Ferenc bosnyák pk., I. Francesco di Stefano.
 Ferenc-rend 38, 50, 55, 65, 75—76, 101—03, 126, 135, 137, 203, 232—233, 237, 246—47.
 Ferenc sz. Xavéri tisztelete 234.
 Ferenczy Imre 237.
 Ferrari Zsigmond 202.
 Ferro jezsuita 114.
 Félix ellenpápa 66.
 " sz. pp. 65—66, 189.
 Fiume 21, 35, 38—39, 51, 114, 119, 129, 135—38, 140—41.
 Florus Márk 114.
 Fojnica (Voynizza) 15, 17, 37, 67.
 Foligno 67.
 Forgách Ferenc érs. 21, 34, 78, 91, 200.
 Forró György 72, 190—91.
 Földvári ap. 242—43.
 Francesco di Stefano pk. 77, 86—87.
 Francia pálosok 154—55, 164.
 Frangepán-család 135.
 " Katalin 235.
 " Miklós 93.
 Franics Lukács 114.
 " Tamás 170—71.
 Frascati 113.
 Gabinius senator 58.
 Galánta 243.
 Galbiato da Ambrogio 36.
 Galgoncai prép. 44.
 Gallia Katalin 247.
 Garzadori Ottaviano érs. 37—39, 109.
 Gazoldi I. Hippolytis.
 Gazotti Ágoston pk. 189, 192, 202—04.
 Geissler Mátyás pk. 164.
 Gellért sz. 64.
 Gentilis bib. 154.
 Georgiceo Francesco 20.
 " (Georgier) Athanáz 69.
 Georgiis de, I. Pozsegai Antal.
 Gergely VII. 81.
 " XIII. 21—22, 77, 83, 86, 92, 132, 161.
 " XV. 22, 35, 42, 44, 71, 96, 168, 238.
 Gessi nunc. 32.
 Gesualdo nunc. 44.
 Ginami könyvtár 49.
 Ginetti bib. 96, 108, 149, 164—66.
 Girolamo-templom, I. Illírek nemzeti temploma.
 Giustiniani Orazio 47, 165.
 Glagolit-írás 32, 34, 49—50.
 Glagolit-szertartáskönyvek[20, 32, 34—36, 38—39, 42, 46—52, 58, 64, 84, 106, 119, 127—30, 151.
 Glavinics Ferenc 35.
 Goeddeus Thomas 244.
 Gore 241.

- Goriziai Vazul kap. 110—12, 135, 140—145.
 Gradovár 113.
 Granya Ilona 43.
 Gratianus Joannes 42.
 Graziani Gasparre 69.
 Gráci egyet. 244—45.
 Gregorovics pk. 238.
 Grignani (Grignanus) Ludovico 58, 60—61, 113.
 Grimaldi nunc. 99, 131.
 Groskovas Gergely 136.
 Grosser Tamás 104, 129, 201.
 Gruskovics Márton 95—96, 101, 121—125, 130—31, 144—47, 151—52, 156—57, 161, 163—64, 166—68.
 Gubasóczy János pk. 247.
 Guidiccioni Lelio 193.
- Győr 248.**
 Győri János kap. 111.
 « kápt. 132, 237.
 « püspökség 195, 208, 243.
 Győry Erzsébet 243.
 Gyurák Balázs 40.
 Gyurgyievics Mihály 24.
- Habsburg-ház 61, 105.
 Halicsi püspökség 61, 119.
 Haller István, erdélyi 238.
 Harmincéves háború 96—97, 99, 148.
 Harrach Ferenc bib. 246.
 Hartvich pk. 64.
 Havasalföld 16.
 Hece falu 74.
 Helena bosnyák királyné 36.
 Henrik IV. császár 87.
 « IV. francia király 30.
 Hercegovina 39.
 Heresinszky pk. 102.
 Hesseni Frigyes bib. 234.
 Hevenessy Gábor 129.
 Hieronymus sz., I. Jeromos.
 « Panormitanus 58.
 Hileblwky Joannes 40.
 Hippolytis de Hippolytus pk. 33.
 Hivkovics Tamás pk. 36—37, 57, 83, 86, 181.
 Hoffmann György 244.
 « Pál pk. 194, 208, 243—47.
 Hollós Mátyás, I. I. Mátyás.
 Homonnay György 158.
 Horvátország 29, 37, 38, 44, 47, 53—55, 61, 92, 102—06, 125, 136, 151—152, 173, 195, 201, 234.
 Horvát Sztancsics Krisztina 244.
 Hosszútóth László pk. 126—27.
 Hódoltság 15, 31, 36, 38, 44, 73, 75—77, 80, 82—83, 87, 91, 100, 102, 105—07, 112—13, 114, 116, 126—127, 177—85, 235, 239—45.
- Ignác sz. Loyolai tisztelete 234.
 Ilci nunc. 246.
 Illír káptalan Rómában 19, 20, 36.
 « nemzeti templom (San Girolamo degli Schiavoni) 19—20, 36, 55, 64, 71, 153, 194.
 « vallásos társulat 19—20, 36, 153.
 « zarándokház 19—20.
 Illyanovics Mátyás 136.
 Illyria (Illyricum) 19, 27—28, 50, 59, 61, 67—68.
 Imre sz. 62—64.
 Ince III. 29.
 « X. 22, 145.
 « XI. 235.
- Ingoli Francesco 22, 38, 88, 95—100, 102, 105, 108—09, 112—13, 116, 119, 122, 125, 130—31, 137—38, 141, 146—47, 167—68, 203—04, 240—41.
 Inquisitio, I. Congregatio Sancti Officii.
 Isidoro Santo kap. kol. 55.
 István sz. kir. 19, 61—64, 74, 82, 84—85, 103—04, 154, 187, 240.
 « sz. kir. ereklyéje 103—04, 187, 192—203, 207—29, 232.
- Isztria 34, 159.
 Ivanics Tamás 128.
 Ivanovics Pál pk. 164, 231.
 « Tamás 103.
- Jaca falu 230.
 Jadrics dalmát pap 57.
 Jagetics Gergely 41.
 Jagusztics Pál 40.
 Jakusics György pk. 236.
 Jaskay Ambrus 40.
 « János 88.
 Jazvinski Margit 239.
 János pálos 240—41.
 « XXII. pp. 154.
 « rend 28.
 « Ker. sz. ereklyéje 103—04, 201.
 « Albert bib. 131.

- Jeromos sz. 19, 34, 160.
 „ betűk 46, 51, 57.
 Jezuata-rend 160.
 Jezsuita-rend 23—26, 30, 44, 57—58, 72, 75, 92, 102, 104, 107, 119—29, 132, 137, 141, 145, 151, 160, 190—91, 230—48.
 József II. 139.
 „ pk. 86.
 „ sz. tisztelete 234.
 Justinianus császár 28, 34, 52—53.
 „ Octavius 33.
 „ „ neje, Lucrezia asszony 33.
 Kalocsai érsekség 45, 100—03, 234, 236, 242, 244.
 „ prép. 234, 241—42.
 Kamalduli-rend 149.
 Kamara pozsonyi 43, 62, 103, 119, 126, 132, 152, 180, 187—88, 237, 239, 244, 246, 248.
 Kamegrád 67.
 Kancellária magyar 77, 79—81, 84, 102, 129, 137, 177, 180—81, 190, 233, 238.
 Kanizsai Pál 247.
 Kapornaki ap. 78.
 Kaprinay István 202.
 Kapronca 235.
 Kapucinus-rend 65, 103, 110—12, 165, 204, 232.
 Karinthia 115.
 Kasics (Cassius) Bertalan pk. 50.
 Kassa 112, 244.
 Kastagnovici ciszt. mon., I. Lostronsi.
 Katalin királyné 19, 36, 56.
 Káldy András 101.
 Kálvinisták 107, 119, 133, 167, 234, 237, 239, 245.
 Kármelita-rend 47, 95—96, 145—48, 165.
 Károlyváros 230.
 Kázmér IV. 231.
 Kecskés János 244.
 Kelemen VI. 154.
 „ VIII. 16, 20, 22, 33, 56—58, 77, 83, 86, 159, 163, 194.
 Kempff Sebestyén 167.
 Kerény sz., I. Quirinus.
 Kereszt sz. ereklje 103—04, 201.
 Keszi Anna 142.
 Khattmann Gergely 177.
 Kiew 117.
 Kiskomárom 41, 246—47.
 Kisvárd 208.
 Kisvárdy Éh Dénes 247.
 „ Mihály 195, 247—48.
 Klarics, I. Clarić.
 Klarisszák 102—04, 232.
 Klesl Menyhért bíb. 60, 111, 164.
 Knini I. Tinnini.
 Kodor János 234.
 Kollonics Lipót 129, 232, 236.
 Komspatát pál. birtok 170.
 Koniecpolsky Remig pk. 95.
 Konstanzi zsinat 84, 231.
 Konventuális minoriták 150, 162.
 Koos János 129.
 Kornis Zsigmond 238.
 Kovácsi Miklós 237.
 Kozma és Damján ap. Dalmáciában 20.
 „ „ pál. kol. 158.
 Kraglics Ágoston 137.
 Krajna 105.
 Krakói püspökség 131, 160.
 Králevicai pál. kol. 158.
 Krizsanics-(Krizsovanics)-család 55.
 Krolík Miklós 147—48.
 Kuttner Ágoston 132.
 Kvetkowsky Erasmus 146—48.
 Lago d'Arsa 138.
 Laibach 51, 97.
 Lajos I. kir. 85—86, 154.
 „ II. 86.
 Lanuvio prel. 168, 240.
 Larai pál. birtok 156.
 Laurantai pál. kol. 140, 158.
 Ládi pál. kol. 156.
 László sz. 62—64, 103—04, 192, 201, 231, 233.
 „ IV. 236.
 „ lengyel kir. 131, 133, 144—46, 148.
 Ledeci Márton 169.
 Lelesz 194, 208, 237.
 Lemberg 74.
 Lendva (Felső) 125—26, 128, 134.
 Lengyel Ferenc kap. 111.
 Lengyelország 15, 29, 69, 91—92, 122, 131, 141, 144—49, 165.
 Leó X. 53.
 Lepoglavai pál. kol. 121—25, 156, 158, 169, 231.

- Lesina 23, 58, 138.
 Lethenyey Imre 244.
 Levákovich Ráfael (Raphäel Croatus)
 34,—36, 46—51, 184, 188, 203, 239.
 Légrád 234.
 Léva 237.
 Liburcsa 79.
 Liburnia, Liburnusok 34, 136.
 Licentiátus 75.
 Lipót I. 234, 236, 243, 247.
 Lippa 113, 117.
 Lippay György érs. 40, 94, 172, 190,
 238, 244, 246.
 Lituánia 145.
 Lobkovitz Poppel Zdenko 72.
 Lodomér érs. 154.
 Lodoméria 61.
 Longinus gkat. pk. 114, 116—18.
 Loretói Szent Ház 21—24, 97, 193.
 Lostronsi ciszt. mon. 105.
 Lósy Imre érs. 80, 94, 99, 112, 126,
 178, 237, 244, 246—48.
 Lőrinc főperjel 154.
 Lucsics Jeromos pk. 113, 182.
 « János 65.
 Ludovisi bíb. 22, 44, 55, 96, 194.
 Luisregi János 246.
 Lupanics András 40.
 Lupis de Triphon 33.
 Lupus Hyacinthus 60—61.
 Luteranizmus 133, 234.
 Luzsénszky Joákim pk. 237.
 Magalotti Costanza 56.
 « Laurentius bíb. 56.
 Magdeburgi centuriátorok 26.
 Magyar zárándokház, jeruzsálemi 19.
 « « konstantinápolyi
 194.
 « « ravennai 64, 191,
 194.
 « « római 19, 194.
 Magyarország 15, 29, 62—63, 71, 81,
 85, 87, 94, 99, 102—03, 109, 117,
 122, 125, 128, 151, 154, 155—56,
 165, 167, 172, 192, 234, 244.
 Majthényi László pk. 112.
 Makarszakai püspökség 23—24, 47, 57.
 Malatesta-Baglioni nunc. 94, 99, 172—
 173.
 Mancinelli Lucido pk. 70.
 Mannel Apocapa 60.
 Mantua Orazio 34.
 Maraldi Marco Aurelio 46—47, 130.
 Marcellus Alexander pk. 33.
 Margit boldog 28—29, 62—64.
 Mariani Péter pk. 136—37, 141.
 Marimburgi domon. kol. 115.
 Mark Mihály 129.
 Marnavicsok, I. Tomkók.
 Marnavics Stoinlora 54.
 Martell Károly 65.
 Martello Antonius 234.
 Martia gens 67.
 Martyrologium Romanum 65.
 Marzina-család 139.
 Mascardi Giovanni pk. 95.
 « Giacomo 54, 66.
 Massarecchi Péter érs. 24, 31, 38, 73,
 80, 102, 113—14, 126,—27,
 180—182.
 Massari Dionigi 22.
 Matkovics Simon 106—07.
 Matthei bíb. 137—38, 240.
 Mattievecs Antal 24.
 Maximus pk. 116, 118—19.
 Mayer Franciscus 234.
 Mária ap. (Zágráb) 144, 102—03.
 « V. István leánya 65.
 « II. Ferdinánd neje 61—62, 200.
 « prép. (Zágráb) 128.
 Máriacell 132.
 Márton római ap. 60.
 « V. 84.
 Mátyás I. 62, 86, 190, 236.
 « II. 41.
 Medai (Medák, Midák) Miklós 40, 44—
 46.
 Mekinei domon. kol. 115.
 Melzi nunc. 244.
 Metód sz. 48.
 Micatius Miklós pk. 102, 128, 201.
 Michlianus Georgius 63.
 Miklós arbei pap 50.
 « deszpota 236.
 « érs. 86.
 « nádor 86.
 « V. 19.
 Mikulics Sándor pk. 129, 236.
 Milánói pálosok 164.
 Millini (Millinus) bíb. 22, 71.
 Mirini pál. kol. 158.
 Mirkóczy (Mircoci) nemes 125.
 Miserics János 65.
 Misics György 239.
 « János 194, 208, 239.

Modrus 136.
 Modrusi pál. kol. 158.
 « püspökség I. Zenggi.
 Moesia 63.
 Mohácsy György 245.
 Moldva 15, 69.
 Molini Francesco 54.
 Monoszlay János pk. 78, 126.
 Monti prel. 168.
 Montius Joseph 246.
 Montmann Vilmos 94, 111.
 Montonai pál. kol. 158.
 Monyorókeréki pál. kol. 158, 169.
 Morlakok 41.
 Moschiena 138.
 Mór vért. 60.
 Mran Miklós pk. 181.
 Mulmio Péter 114.
 Munkácsi vár 238.
 Munkácsi—Máramarosi g. püspökség
 238—39.
 Mura 44, 133.

Nagy Albert id. 243.
 « « ifj. 194, 208, 243.
 Nagyfalvy Gergely pk. 79, 127, 132.
 Nagyszombat 74, 78, 81, 104, 126,
 129, 130, 134, 236—37, 242—47.
 Nagyszombati egyetem 129.
 « templomok 129, 247.
 « kollégium, I. Papneve-
 lők.
 « zsinatok 124—27, 129—
 130, 134.

Nagyvezekényi csata 247.
 Naldi Antonio 165.
 Namengradus Castrus Tomcus Marna-
 vitius 86.
 Nappi jezsuita 247.
 Napuly Boldizsár 41.
 Nápolyi pálosok 164.
 Nedelic 132.
 Negro Francesco 165.
 Nemanja Battosics István 65.
 Német pálosok 154—56, 160.
 Néri sz. Fülöp 26.
 Nicolai János 169.
 Nikolsburgi béke 93.
 Nissa 67.
 Nona 23, 33.
 Novi pál. kol. 158.
 Nyitrai kápt. 194, 208, 236.
 « püspökség 100—01.

Ochridai érsekség 116—18, 188.
 Octavius András 40.
 Ogulin 136.
 Olasz pálosok 154—55, 164.
 Olaszi pál. birtok 156.
 Olivai ap. 148.
 Oratorianus-rend 26, 47, 165.
 Orbán II. 231.
 « VIII. 22—23, 26, 33, 37, 40,
 42—46, 48, 55—57, 59—61, 64—65,
 77, 80, 82—83, 87, 94—99, 108,
 114, 116, 121, 127, 130, 144—46,
 150, 153, 164, 166—68, 177, 179—
 180, 182, 184—85, 189—91, 193—
 194, 200, 207—29, 239, 246.
 Oroszország 22, 69, 131, 145.
 Oroszy György 244.
 Orsini bíb. 234.
 Ostia 60.
 Ottaucius kanon. 200.
 Örvényesi pál. kol. 158.
 Özséb boldog 154.

Padernics András 230.
 Palásthy Pál 79.
 Paleológ-család 180.
 « Gergely 180.
 Palkovics Ferenc 34.
 Pallotto Giovanni B. 43, 72, 99, 101,
 119, 135, 140, 172, 204, 238.
 Palumbara Paulus 56.
 Pangorti pál. kol. 158.
 Pannónok 34, 71.
 Paolucci prel. 47, 130, 168.
 Pappai (pápai) pál. birtok 170.
 Papnevelők (Collegiumok): Bécsi hor-
 vát 104, 126,
 128—29, 201,
 239.
 « « Bécsi magyar
 (Pázmáneum)
 82, 94—95, 242.
 « « Bécsi pápai
 21, 92, 132,
 159, 151.
 « « Bécsi Sz. Pon-
 grác 129.
 « « Bolognai
 magyar-hor-
 vát 104, 128—
 129, 152—53.
 « « Brunnsbergi
 21.

- Papnevelők (Coll.-ok): Clementinum Rómában 24.
 „ „ Collegium Romanum 24, 26.
 „ „ Collegium Urbanum 20, 240.
 „ „ Gráci 128—129, 244—45.
 „ „ Loretói illír 18, 20—24, 64, 114—15, 126, 193, 201.
 „ „ Nagyszombati kollégiumok 126, 128, 129.
 „ „ Olmüci 21, 92, 159, 161, 230.
 „ „ Prágai 21, 92, 161.
 „ „ Római német-magyar 21, 24 39, 44—45, 53, 63, 88, 92, 104, 106—107, 128 —129, 132, 152, 159, 161, 163—64, 169, 194—95, 207 —248, 230—248.
 „ „ Seminarium Romanum 24, 56.
 „ „ Zágrábi jezsuita kollégium 104, 128 —129.
 „ „ Zágrábi papnevelő 102—103, 128—29, 232—36, 240.
 Parenzói püspökség 140, 179.
 Parti Domonkos 234.
 Paschalius Valentinus 59—60, 193.
 Pasztrics (Pastrizio) Jeromos 16, 18, 20, 36.
 Patacsics Boldizsár 129.
 „ István 41, 44.
 Paula bosnyák úrnő 36.
 Paxics Péter 40, 106—08, 117—18, 133.
 Páczy László 237.
 Pál pál. procurator 95.
 „ III. 86.
 „ V. 23, 29—30, 33, 41, 72, 78—79, 83, 86, 93, 116, 118, 167.
 „ Simon kárm. rendfőnök 149.
 Pázmány Péter 20—21, 24, 34—35, 38, 43, 45, 51, 62, 64, 67, 70, 72—74, 77, 81, 85, 91, 93—102, 105—06, 108—109, 111—12, 117, 121—22, 124—132, 142, 148, 150—53, 161, 165—169, 172, 178—79, 189—91, 200, 203, 231, 237, 247.
 Pelplini ap. 148—49.
 Peregrinus boszniai pk. 86.
 Perényi Gábor 156.
 Peretti Alessandro bib. 19—20, 194.
 „ Felice, I. V. Sixtus.
 Peruzzi Francesco Giac. 67.
 Pethe Márton pk. 155.
 Pethő Gergely 44, 128.
 Petretics Péter pk. 103, 128—29, 201, 232—34, 239—41.
 Pécs 119, 242, 244—47.
 Pécsi kápt. 41, 79, 102, 125, 127—28, 177—78, 204, 242—47.
 „ püspökség 244—47.
 Péter vért. ereklýje 103, 201.
 Pius IV. 26, 83.
 „ V. 19, 91.
 Placidus de Marca nunc. 201.
 Poli de Matthaëis Antal pk. 77, 86—87.
 Polona 47.
 Polone Josephus 234.
 Pornói ap. 53.
 Porto-Re 135.
 Portugál pálosok 154—55, 164, 166.
 Porvói pál. kol. 158.
 Posgay Ferenc 242.
 „ János pk. 73, 81, 83.
 „ Miklós 194, 208, 242—44.
 Pottak János 104, 201.
 Pozsega 114.
 Pozsegai de Georgiis Antal pk. 36, 77—78, 83.
 Pozsony 43—44, 74, 96—97, 104, 126, 201, 241—42, 244—46, 248.
 Pozsonyi dóm 245.
 „ kápt. 183, 201, 233, 237, 245.
 „ országgyűlések 44, 97, 242, 247.
 Pozsonymáriavölgyi pál. kol. 93, 130, 158, 160, 168.

- Pozsonypüspöki 243.
 Pöstyén 131, 134.
 Pray György 28.
 Prága 102, 150.
 Priamus Albertus 63.
 Prizreni püspökség 80.
 Procopius 53.
 Protestantizmus 30, 32, 44, 51, 62, 74, 91, 101, 107, 133, 155, 167, 172, 234, 240—42, 244, 246.
 Prudentius költő 194.
 Püsky János pk. 40, 241.
 Püspökkinevező jog 20, 34, 43—45, 70, 73—88, 94, 177—85, 186—89, 231—32, 239, 246.
 Pyber János pk. 41, 178.
 Quirinus sz. 62, 71, 194, 234.
 Rab sziget 17.
 Radelesics Mihály 203.
 Ragusinus Cosmus Joannes 58.
 Raguza 20, 179—81.
 Raguzai érsekség 23—24, 50.
 Rameati Hilarion 47, 165.
 Rannai pál. kol. 132, 144, 158.
 Rantius (Ranzio) Antonius Jadrensis 59, 119.
 Rascia 85.
 Rattkay György 108.
 Rauch Dániel 132, 152.
 Rákóczi György 73, 94, 99, 150, 179, 237—38.
 « Pál 73.
 Ráma 61, 86.
 Regensburgi birodalmi gyűlések 99, 119, 137, 173, 238.
 Regnum Marianum 200.
 Rembowski Leonárd 148—49.
 Remete sz. Pál 154.
 Remetei pál. kol. 124, 171.
 Rengjics Albert pk. 97, 179—80.
 Récsey Bálint 248.
 « István Ferenc 195, 208, 237, 246, 248.
 Régéci pál. kol. 158.
 Riccardi Nicolò 55, 61, 193.
 Ricci Nicolaus 19.
 « Petrus 19.
 Ridolfi Nicola 115.
 Ripa Grande 19.
 Ripetta 19.
 Rocci nunc. 46, 79, 96, 99, 118, 131, 144, 151, 243.
 Rohonc 202.
 Romarichi kápt. 60.
 Rosy János Ráfael 194, 208, 243.
 « Lukács 243.
 Rosonai püspökség 152.
 Rossi (Rubaeus) Girolamo 64.
 Rota Romana 94, 153.
 Roveretói János kap. 111.
 Róbert Károly 154, 202—03, 236.
 Rubeis de Benedictus 246.
 Rudolf kir. 16, 33, 78, 189.
 Rudolfsbergi prép. 181.
 Ruttkay György 239.
 Sabbatino Girolamo 239.
 « szerémségi hitterjesztő 180.
 Sabinka Bernardin 29.
 Sacchetti-család 59—60.
 « Giulio 59.
 Sacco (Saccus) Francesco 59, 193.
 Sacratí (Sacratus) bib. 22.
 Saint Sulpice ciszt. ap. 106.
 Salona 58, 65.
 Samobori 233.
 Sándor VII. 231.
 Sanesio prel. 55.
 San Pietro in Selve 138—39, 158.
 Santacroce (Sanctacrucius) Antonio bib. 55.
 « Elena 55.
 « Prospero 19, 55.
 « Scipione 55, 63.
 Santa Susanna bib., I. Cobelluzzi és Zacchia.
 Sapienza-egyetem 25.
 Saraca Miklós 40.
 Sarpi Paolo 30.
 Sauli (Saulius) bib. 22.
 Savoiai bib. 151.
 Sági prép. 112.
 Sámbar nemes 125.
 Sárospataki pál. kol. 156, 158.
 Scala Bernardino 193.
 « Domenico (Dominicus) 22.
 Scanarella Joannes B. pk. 246.
 Schetari Márton 129, 232—33.
 Schlegel Mátyás 40.
 Schwartzenberg tábornok 123—24.
 Scolari András pk. 59.
 Scopiai püspökség 242—43.
 Scozzi, I. Skocsics.
 Sebenico 15—18, 29—31, 34, 37, 138, 141.

- Sebenicói kápt. 28, 33, 35, 36—37, 39—40, 46, 106—08.
 « püspökség 17, 23, 28, 40—41, 138.
- Sebestyén András 243.
- Segna, I. Zengg.
- Seligovics Mátyás 132.
- Seliscevics István pk. 129, 236.
- Sennyey István pk. 79, 81, 151, 177—78.
- Seres Ferenc 79.
- Serra bíb. 33—34.
- Sestrueli Lukács 171.
- Sgannec István 171.
- Silla Gáspár 63.
- Silvestrius Joannes M. 246.
- Simándi István pk. 178—79.
- Simontornyay István 136.
- Sittichi ciszt. mon. 105.
- Sixtus IV. 56, 194.
 « V. 19—20, 77, 86, 152, 194.
 « sz. ereklyéje 233.
- Skardonai püspökség 23—24, 37, 47, 83, 172—73.
- Skocsics-család 17.
- Skoplje, I. Üszküb.
- Skotnicki Alfonz 132.
- Sobri Márton 243.
- Sopron 101, 126, 132—34, 237, 248.
- Sopronbánfalvai pál. kol. 101, 130, 132, 158.
- Soproni országgyűlések 38, 101, 166, 181, 147.
- Sopronrákos 97.
- Spada bíb. 109—10.
 « prel. 110.
- Spalato 20, 65—66, 83.
- Spalatói püspökség 23—24, 27, 83.
- Spanyol pálosok 154—55, 164, 166—67.
- Spanyolország 62, 96.
- Speciani Cesare nunc. 40.
- Spello (Spellum, Hispellum) 65.
- Spina Giovanni 115.
- Spinola nunc. 241.
- Spudeo (Spudeus) Marco 65, 133, 146, 180.
- Stagno 23.
- Stassewsky Miklós 98, 121—22, 140, 172—73.
- Statileo pk. 53.
- Stájerország 115.
- Strelenski Tamás 169.
- Suarez hittudós 53.
- Suarez (Suaresius) Joseph pk. 52—53, 61—62.
- Surius Laurentius 29.
- Susanna sz. 58—59.
- Sümeg 78.
- Svábország 144, 158.
- Svidnici püspökség 177, 235.
- Szabó Katalin 247.
- Szacadárok 16, 21, 47, 65, 105, 107, 115—20, 238, 245.
- Szalánkameni pál. kol. 158.
- Szalinai István 179, 238.
- Szába sz. 65.
- Szegedy Ferenc pk. 232—33.
- Szekszárdi ap. 237, 243.
- Szelephényi György érs. 40, 232, 239, 242, 244.
- Szella János J. 237.
- Szendrói püspökség 23—24, 126, 177—181, 188, 203.
- Szentgothárdi ap. 94.
- Szenc 126, 134.
- Szent Erzsébet pál. kol. 140.
- Szentgyörgymezei prép. 79, 237, 244.
- Szent Sixtus pál. kol. 158.
- Szerbia 24, 38, 47, 61, 69, 85.
- Szerémi püspökség 79, 112, 155—56, 241.
- Szerémség 180—81.
- Széchenyi György pk. 129, 237, 243—247.
 « Pál pál. 25.
- Szilézia 99, 167.
- Szilveszter-bulla 84—85, 185—89, 202—03, 231.
- Sziszek 71, 194.
- Szlavónia 16, 38, 44, 47, 53, 61, 71—72, 102, 106, 123—24, 151, 156, 201.
- Szlovencsics Mátyás id. 239.
 « « ifj. 194, 208, 239—41.
- Szmolianovics pk. 135—36.
- Szomaszka-rend 24.
- Szombathely 97, 194, 208.
- Szondi Pál pk. 152.
- Szófia püspökség 23—24, 180.
- Sztankovics Simon 171.
- Sztrankovics Simon 171.
- Szulaichi Ferenc 36.
- Szveticei pál. kol. 158.
- Tannaan Paulus 202.
- Tapolcai ap. 204.

- Taraszkovics Atanáz pk. 238.
 Tardoskedd 99.
 Teatinus-rend 165.
 Techali erdő 236.
 Telegdy György 194, 208, 236—37.
 « János érs. 37, 45, 78—80, 83—84, 101—02, 172, 177, 236.
 « Márton 236.
 « Miklós pk. 236.
 Temesvár 15.
 Terebesi pál. kol. 158.
 Terlecky Metód 36, 48, 60, 117.
 Ternavai István 92, 155.
 Tersato 21, 51, 135.
 Tetta Simon 36.
 Thani László 236.
 Theophilus ap. 52.
 Therzaczi gróf. 108.
 Thurzó-család 72.
 Timót zágrábi pk. 203.
 Tinnini (knini) püspökség 47, 75, 236.
 Tomkó (Marnavics) Dominika 17, 28—29.
 « Franciska 17.
 « János pk. úgyszólván minden oldalon.
 « Klára 17.
 « Lukács 16.
 « Margit 17.
 « Márk (ős) 15—17.
 « Márk kanon. 17, 46, 63, 106, 108—09, 122, 133.
 « Mihály 17.
 « Tamás pk. 16—17, 150, 180—181, 184, 204.
 Tonstignics György 169.
 Topuszkai ap. 41, 103, 235.
 Tornielli prel. 65, 168, 193.
 Torres Cosimo bib. 44.
 Tramolini Francesco 155—56.
 Trau 17, 53, 65.
 Trebnitz Ádám ap. 148.
 Tretser György 247.
 Trencsényi Szentháromság-oltár 79.
 Trienti zsinat 18, 32, 41, 76, 92—93, 98, 102, 109, 128, 140, 161.
 Trieszti püspökség 140.
 Tritonio parenzói pk. 140.
 Turkovics István 231.
 « jezs. 128.
 Túróci krónikás 86.
 Ubaldini (Ubaldinus) bib. 22.
 Újlaky Lajos pk. 33, 78, 86.
 Ulászló II. 86, 236.
 Ungvár 237.
 Ungvári pál. kol. 158.
 Unitáriusok 107, 234, 245.
 Ursinus sebenicói kanon. 40.
 « Péter 63.
 Uszkok nép 15—16, 97, 102, 105, 115—20, 151, 235, 239—41.
 Üregi pál. kol. 158.
 Üszküb 23, 52.
 Valeriano Magno 145.
 Valerio (Valerius) bib. 22.
 Vanoviczi János 240.
 Vág 154.
 Váradi püspökség 79, 241.
 Varasd 97, 125, 234.
 Varró István 194, 208, 237.
 « Mihály 237.
 Vasvár 164.
 Vasvári kápt. 78.
 Vatikáni könyvtár 53, 190, 194.
 Vazul-rend 59, 117.
 Vác 64.
 Váci püspökség 75, 155.
 Vázsanýi pál. kol. 158.
 Veglia 23, 138, 158.
 Velence 15—16, 18, 28—32, 34—35, 38—41, 49, 53—54, 56, 97, 135, 137—39.
 Velesovói domon. kol. 115.
 Venantius sz. ereklyéje 60.
 Verancsics Antal érs. 33—34, 52—53.
 « Faustus pk. 16, 33—35.
 « Miklós 35.
 Verantius Antonius verselő 65.
 « Michäel 65.
 Vernics Ferenc J. 129.
 Vernói Mária-kegyhely 139.
 Veszprémi püspökség 41, 43—44, 247.
 Vigronovics Gergely 171.
 Villyei pál. kol. 158.
 Vinkovics Benedek pk. 97, 102, 119, 125—30, 150—51, 178, 183, 204,, 231, 235, 239.
 Visconti Onorato nunc. 131, 144, 148, 166.
 Visegrádi sz. András-ap. 244, 246.
 Vittrici ülnök 95—96.
 Vives prel. 22, 53.
 Volf János prédikátor 246.

- Vranai perj. 28, 241.
 Vratanja Simon pk. 116—20.
- Wadding** Lucas 55, 65, 165, 193.
 Waldenfinger pk. 151.
 Wallenstein tábor. 96.
 Ward Mária 95, 99.
 Werbőczy István 84.
 Wesselényi nádor 231, 234.
 Winischek Oszvald 132.
- Zacchia** Laudivio bíb. 47, 86—87, 94, 149, 168.
Zaics János 124, 141, 145, 155—56, 165—72.
Zalatnaky György pk. 41.
 Zalavári ap. 78, 247.
 Zappatai püspökség 23.
 Zas pál. birtok 170.
Zágráb 43—44, 49, 65, 97, 99, 100—04, 107, 123—26, 128—33, 135, 150, 152, 199—200, 203, 230—36.
Zágrábi kápt. 39—46, 97, 100—08, 125—30, 150—53, 185, 202—204, 208, 230—36.
 püspökség 15, 34, 40—44, 46, 91, 100—05, 105, 115—20, 125—30, 151—53, 160, 191, 202—04, 234—41.
- Zágrábi székesegyház és templomok** 59, 64, 71, 101—04, 112, 189, 191—92, 194, 200—03, 232—236.
 « zsinat 192, 203, 234.
Zápolya János 86.
Zára 20, 23, 29, 37, 141.
Zárai érsekség 24, 38, 47.
Zebegényi ap. 237.
Zengg 123—38, 138, 140—41.
Zenggi kápt. 136—37.
 « pál. kol. 158.
 « püspökség 23, 129, 135—37.
Zerdahelyi György 43.
Zírov 54.
Zobori ap. 154.
Zoerárd-András sz. 153—54.
Zolleranus, Hohenzollern-Sigmaringen bíb. 22.
Zongor Zsigmond pk. 79.
Zorcsics Pál pk. 235.
Zoreceus sebenicói kanon. 40.
Zrínyi-család 133, 135—36, 234.
 « Miklós 103.
 « Péter 108.
Zvornik 54, 67.
Zsámbéki prép. 248.
Zsigmond magyar kir. 85—86.
 « III. lengyel kir. 131, 148.

A szerző egyéb munkái:

- A clunyi reform hatása Magyarországon.* Pécs, 1931. 149 l.
A Pázmáneum alapítása és a Szentszék. Vác, 1935. 98 l.
Harminc kilenc kiadatlan Pázmány-levél. Vác, 1936. 213 l.
Szent István apostoli tevékenysége és e téren ismertebb munkatársai. Budapest, 1938. 36 l.
Borromei Szent Károly hatása Magyarországon. 1939. 40 l.
Mátyás király és a Szentszék. Budapest, 1940. 76 l.

